

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

HÜSREV GEREDE'NİN ANILARI

KURTULUŞ SAVAŞI, ATATÜRK VE DEVRİMLER

HAZIRLAYAN SAMİ ÖNAL

5.
BASKI

HÜSREV GEREDİ'NİN ANILARI

Kurtuluş Savaşı, Atatürk ve Devrimler

HÜSREV GEREDİ’NİN ANILARI

**Kurtuluş Savaşı, Atatürk ve Devrimler
(19 Mayıs 1919 – 10 Kasım 1938)**

Yayına Hazırlayan:

Sami Önal

Literatür Yayınları: 86

HÜSREV GEREDE'NİN ANILARI

Kurtuluş Savaşı, Atatürk ve Devrimler

Yayına Hazırlayan

Sami Önal

Birinci Basım, Ekim 2002

İkinci Basım, Kasım 2002

Üçüncü Basım, Aralık 2002

Dördüncü Basım, Mart 2003

Beşinci Basım, Eylül 2019

Genel Yayın Yönetmeni

Kenan Kocatürk

Yayın Danışmanı

Öner Ciravoğlu

Kapak Tasarım

Yetkin Başarır

Uygulama

Emel Atik

Dizgi

Gurur Çetinkaya

Baskı ve Cilt

Umut Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti.

Fatih Cad. Yüksek Sok. Başak Han, No: 11

Keresteciler, Merter - İstanbul

Sertifika No: 22826

Tel: (0212) 637 04 11

ISBN 978-975-8431-92-2

© Copyright 2002, Literatür Yayıncılık

Bu kitabın yayın hakları Literatür Yayıncılık Dağıtım Pazarlama Sanayi Ticaret Ltd. Şti'ye aittir. Kitabın tamamı ya da bir bölümü hiçbir biçimde çoğaltılamaz, dağıtılamaz, yeniden elde edilmek üzere saklanamaz.

Literatür Yayıncılık

İstiklal Caddesi, İpek Sokak, No: 10 Kat: 2

Beyoğlu TR-80071 İstanbul / Türkiye

T 0.212.292.41.20

F 0.212.245.59.87

E literatur@literatur.com.tr

www.literatur.com.tr

Hüsrev Gerede ve Yayınlanmamış Anıları

Hüsrev Gerede (1886-1962) yakın tarihimizin askeri, politik ve diplomatik alanlarında önemli görevler üstlenmiş, değerli hizmetler vermiş bir devlet adamıdır. 1905'te piyade teğmeni olarak başlayan ulusal görevini nice savaşımlardan, kongrelerden, isyanlardan, politik çekişmelerden geçtikten sonra 1949'da diplomat olarak noktalayıp, anılarını yazmaya başlamıştır.

Hüsrev Gerede'den söz edilince aklımıza Atatürk'le birlikte Samsun'a çıkan 18 kişiden biri oluşu, Kurtuluş Savaşı'ndaki üstün hizmetleri ve Cumhuriyetimizin ilk yıllarındaki başarılı büyükelçilik görevi gelmektedir. Anılarından anlaşılacağı gibi, ölümüne dek Atatürk'ün yakınında bulunması, büyük kurtarıcımızın gerçek dostlarından biri oluşu, yeri geldiğinde düşüncüklerini açıkça söyleyebilmesi ona ayrı bir saygınlık kazandırmıştır.

Sözün kısası Gerede, gerek Kurtuluş Savaşı'mızda, gerekse Cumhuriyetimizin kuruluşu ve Atatürk Devrimlerinin yerleşip yaygınlaşmasında canla başla çalışmış çağdaş, yurtsever bir aydındır. Onu daha yakından tanıyabilmek için 76 yıllık yaşam serüvenine kısaca göz atmak gerekir.

Hüsrev Gerede 1886'da Edirne'de doğdu. Çocukluğu babası Mehmed Ali Paşa'nın görev yaptığı yerlerde geçti. Erzurum'da başlayan okul yaşamını babasının orada ölümü üzerine ailece taşındıkları İstanbul'da sürdürdü. 1905'te Harp Okulu'nu 1908'de Harp Akademisi'ni bitirdi. On yıllık süre içerisinde çok önemli askeri görevlerde bulundu. Adana Ermeni olaylarının bastırılması, Balkan Savaşları, Atina Askeri Ataşe-

liği, Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Ordusu ve Genelkurmay karargâhındaki kurmaylık hizmetleri bunlar arasında sayılabilir.

Hüsrev Gerede'yi 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi sırasında kurmay binbaşı rütbesiyle Erzurum'da, Kâzım Karabekir Paşa'nın kurmay başkanı olarak görüyoruz. Ancak sağlık sorunları nedeniyle izin alarak İstanbul'a gelmiş, bu gelişİ ona yeni ufuklar açmış, yeni görevler yüklemiştir.

O günlerde Mustafa Kemal Paşa da İstanbul'dadır. Şişli'de oturduğu evde yeni atandığı Üçüncü Ordu Müfettişliği görevine gitme hazırlığı yapmakta, birlikte götüreceği subayların seçimiyle uğraşmaktadır. Kendisine Erzurum'dan izinli olarak İstanbul'a gelen Kurmay Binbaşı Hüsrev Bey'den de söz edilmiştir. O da Hüsrev Bey'i Şişli'deki evine çağırıp görüşmüş, birlikte çalışma önerisinde bulunmuştur. Bu öneriyi severek kabul eden Hüsrev Gerede, Mustafa Kemal Paşa'nın 18 kişilik grubu içerisinde yer alarak 16 Mayıs 1919'da onlarla birlikte, Bandırma Vapuruyla Samsun'a hareket etmiştir. Mustafa Kemal Paşa ile Hüsrev Gerede arasındaki dostluk ve yakın çalışma arkadaşlığı bu yolculukla başlamış, Paşa'nın ölümüne dek sürmüştür.

19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkış ve Samsun, Havza, Amasya, Sivas yoluyla Erzurum'a varış. Kâzım Karabekir Paşa ile yapılan görüşmeler. Erzurum, Sivas Kongrelerinin toplanması ve Ankara'ya yerleşilerek Kurtuluş Savaşı'nın başlatılması Bağımsız Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu hazırlayan bu tarihsel olayları, kuşkusuz ki Hüsrev Gerede ön sıralarda yaşamıştır. Son Osmanlı Meclis-i Mebusanına Trabzon milletvekili olarak giren Gerede, Meclisin İngilizler tarafından dağıtılmasından sonra Ankara'ya geçerek Büyük Millet Meclisine yine aynı görevle katılmıştır. Kurtuluş Savaşı'nın sürdüğü günlerde Atatürk, Hüsrev Gerede'yi cepheye göndermemiş, Ankara'da bırakarak BMM üyelerinin savaşıla ilgili konularda bilgilendirilmesi görevini vermiştir.

Büyük Millet Meclisinin açıldığı gün (23 Nisan 1920) Bolu ve yöresi müfettiş ve komutanlığına atanan Hüsrev Gerede ile arkadaşları Bolu Milletvekili Dr. Fuat Umay, İlyaszade Şükrü ve Rize Milletvekili Genç Osman, Gerede’de isyancılar tarafından tutuklanıp Düzce’ye götürülmüşlerdi. Hapisten kurtulup Ankara’ya döndükten sonra Hüsrev Gerede’ye milletvekilliğinin yanında bir de Ankara Komutanlığı görevi verilmişti. Bu arada *Hakimiyet-i Milliye* gazetesine yazılar yazarak Kurtuluş Savaşı’na karşı çıkanları eleştiriyor, kurulmakta olan çağdaş Türkiye’nin haberlerini veriyordu.

Sonunda beklediğimizi elde ederek düşmanı topraklarımızdan kovduk, ulusça özgürlüğümüze kavuştuk, Atatürk’ün önderliğinde Türkiye Cumhuriyeti’ni kurduk. Hüsrev Gerede, Cumhuriyetin ilk yıllarından emekli olduğu 1949’a dek yine önemli devlet görevleri aldı. Kısa sürelerle iki kez milletvekilliği yaptı, daha çok büyükelçi olarak ülkemizi dışarıda başarıyla temsil etti. Macaristan, Bulgaristan, İran, Japonya, Almanya ve Brezilya görev yaptığı ülkelerdir. Tokyo Büyükelçisi olduğu dönemde Ertuğrul Şehitleri Anıtını onarttırdı, Berlin’de de Almanlarla iyi ilişkiler kurarak İkinci Dünya Savaşı’nda Nazilerin sınırlarımızdan içeri girmelerine büyük ölçüde Gerede engel oldu.

22 Mart 1962’de ölen Hüsrev Gerede’nin yaşam öyküsünü tüm ayrıntılarıyla anlatmaya gerek yok. Bu işi daha önceleri başka yazarlar yapmış, kendisi de dört ayrı kitaptan oluşan anılarında her şeyi uzun uzun anlatmış: Söz konusu kitaplardan yalnız *İran Hatıratı* sağlığında, *Harp İçinde Almanya* ise ölümünden sonra yayımlanmıştır.

Atatürk ve İnkılâb Hatıratım adlı çalışması Arap harfleriyle kaleme alınmıştır. Bugüne dek yayımlanmamış el yazması notlardan oluşan öbür iki anı kitabını ise ben yeni yazıya çevirip günümüz Türkçesine uyarlayarak yayına hazır duruma getirdim. Aslında iki ayrı kitap olarak tasarlanan anıları iki bölümlü tek kitap olarak yayına hazırlamayı daha uygun gördük. Birbirini tamamlayan iki konuyu ayrı ciltlere bölmenin anlamı yoktu.

ANILARIN HAZIRLANIŞ ÖYKÜSÜ VE ÖNEMİ

Yakın tarihimizde önemli görevler üstlenmiş birçok kişi ne yazık ki anılarını yazmamış, ulusal kitaplığımız ve arşivlerimize belge ve kitaplar bırakmamışlardır. Buna karşılık gerek anılarını yazan, gerekse belge bırakan asker, politikacı, gazeteci, yönetici ve eğitimcilerimiz de yok değildir. Özellikle Ulusal Kurtuluş Savaşı ve Atatürk Devrimleri üzerine yayımlanan eser sayısı son yıllarda arttıkça artmış, yüzlerceyi bulmuştur. Rauf Orbay, Ali Fuat Cebesoy, Kâzım Karabekir, Fethi Okyar, Fahrettin Altay, Yusuf Kemal Tengirşenk, Yunus Nadi, Celâl Bayar, Damar Arıkoğlu, Mazhar Müfit Kansu, Tefik Bıyıklıoğlu, Cevat Dursunoğlu, Halide Edip Adivar, Falih Rıfkı Atay, Rahmi Apak, Şerif Güralp, Kâzım Özalp ve Ruşen Eşref Ünaydın gibi Kurtuluş Savaşı'na değişik kimliklerle katılmış birçok insan o dönemle ilgili anılarını yazıp yayımlamışlardır. Öte yandan anılarını yazıp çeşitli nedenlerle yayımlayamayan önemli kişiler de vardır. Değerli asker, dürüst politikacı ve diplomat Hüseyin Gerede de bunlardan biridir. Yukarıda da sözünü ettiğimiz gibi, Gerede anılarını dört kitap olarak tasarlamış, sağlığında ancak üçüncü sıradaki *İran Hatıratı*'nı yayımlayabilmiştir. Dördüncü sıradaki *Harp İçinde Almanya*'nın yayın tarihi 1994'tür.

Gerede'nin anıları içerisinde en ilginç olanları kuşkusuz ilk ikisidir. *Atatürk ve İnkılâb Hatıratım* adını taşıyan, temize çekilmeden dosyalanmış bu notlar 60 yıla yakın bir süredir yayımlanmayı bekliyordu. Elbetteki sağlığında bunları tarihsel bir sıralamaya göre yayımlayacaktı. Ancak, büyük oğlu Faruk'un 16 Eylül 1950'de Ankara'da yedek subaylığını yaparken bir kaza sonucu ölümü Gerede'nin tüm yaşamını alt üst ettiği gibi yayın tasarısını da etkiledi. Faruk'un çocukluk yıllarının bir bölümünü geçirdiği, müzik ve yabancı dil eğitimini pekiştirdiği Tahran ve dolayısıyla İran ön sıraya çıktı. Bu nedenle Hüseyin Gerede'nin yayımlanan ilk kitabı da *İran Hatıratı* oldu. Söz ko-

nusu kitabın önsözünde bu olaya ayrıntılarıyla yer verilmiş, *İran Hatıratı*'nın ilk sırada yayımlanma nedeni duygusal bir dille anlatılmıştır.

Hüsrev Gerede'nin Anıları ilk kez iki bölüm, tek kitap olarak gün ışığına çıkıyor. Yakın tarihimizin bu önemli anı, anekdot ve belgelerini kitaplaştırma önerisi sayın Dr. Selçuk Gere-de'den geldi. Bu güç, güç olduğu kadar da sorumluluk gerektiren zevkli ve onurlu görevi seve seve kabul ettim. Yedibuçuk yıl önce tattığım evlat acısını benden 45 yıl önce tatmış olan değerli devlet adamı Hüsrev Gerede ile benzer bir yazgıyı paylaşmamız çalışmaya başlamamdaki en büyük etken oldu.

Gerede'nin kaleme aldığı anılarında düzenli bir sıralama yapılmamış, dilbilgisi ve yazım kurallarına özen gösterilmemiş olduğunu gördüm. Bir buçuk, iki sayfa süren tümcelere sık sık rastlanıyordu. Bu durum, yazarın anılar üzerinde yeniden çalışacağını, yayın aşamasında onları yeniden düzenleyip sıraya koyacağını, en azından dil ve yazım kuralları bakımından sağlam bir yapıya kavuşturacağını düşündürüyor. Ancak, böyle bir çalışmaya fırsat bulamadığını, notlarını temize çekme işini bir süre için ertelediğini dosyaları karıştırınca anlıyorsunuz. Rahmetli Gerede'nin tamamlamaya zaman bulamadığı çalışmayı tamamladım. Notları önce yeni yazıya çevirdim, arkasından da dil ve yazım kuralları bakımından bir düzene soktum. Olayların anlatımında, yorumunda, kişilerle ilgili değerlendirmelerde en küçük bir değişiklik yapmadım. Sadece kimi özel adları, başka kişilerle karıştırılmaması için soyadlarıyla köşeli parantez içinde verdim. Yalnız yasal zorunluluk nedeniyle bazı kişilere yakıştırılan sıfatları kullanmadım, kişilerin adlarını saklı tuttum.

Kurtuluş Savaşı dosyasında Bolu İsyanı bölümü eksikti. Gerede bu bölümü bir rapor halinde 1940'lı yıllarda Genelkurmay ve Devrim Tarihi Enstitüsüne vermiş. İlgili kurumlar bu raporun bir fotokopisini benden esirgediler. Ancak, bir süre önce genç yaşta yaşama veda eden, Atatürk Üniversitesi öğretim

üyelerinden Doç. Dr. Günay Çağlar aracılığı ile bu güçlüğü de yenerek raporun bir örneğini elde edip kitaba koydum. Bayan Çağlar'a bu uygarca davranışından dolayı teşekkür etmeye hazırlanırken ne acıdır ki ölüm haberini aldım. Anısı önünde saygı ile eğiliyorum.

Atatürk'ün yakın arkadaşı, Kurtuluş Savaşımızın ve diplomasi dünyamızın seçkin temsilcisi Hüsrev Gerede'nin anılarını yeni yazıya çevirip yayına hazırlamam sekiz ay sürdü. Bu süre içerisinde sayın Selçuk Gerede'den büyük destek gördüm. Kendilerine bir kez daha teşekkür ediyorum.

Ulusal kitaplığımıza kazandırılmasında sayısız yarar gördüğüm bu değerli eseri 16 Eylül 1950'de 27 yaşında ölen, Hüsrev Gerede'nin büyük oğlu Faruk Gerede ile 8 Mart 1995'te 25 yaşında ölen biricik oğlum Ayberk Önal'ın aziz anılarına adıyorum.

Sami Önal
Kadıköy, 22 Eylül 2002

Mustafa Kemal ve Binbaşı Rıdvanbeyoğlu Hüsrev [Gerede]

Atatürk, babam Hüsrev Gerede için “Benim ilk inkılâp ve müşkülât arkadaşım.” demiş.* Bu söz aralarındaki bağı açıkça ifade ediyor. Ben buna ne ekleyebilirim? Babamın yazdıkları buna ışık tutacaktır. Değerli araştırmacı Sami Önal’ın çabaları ile babamın anıları yakında yayımlanacak. Anıların yeni harflere geçirilip yayınlanma aşamasına gelmesinde sinema ve tiyatro sanatçısı sayın Fatoş Sezer’in de büyük rolü olmuştur. Çünkü Önal’ı benimle tanıştıran ve onun bu konuya eğilmesinde aracılık eden Fatoş Hanım’dır. Bu yüzden kendisine şükran borçluyum.

Teşvikiye Meydanına “16-19 Mayıs 1919. Hüsrev Gerede Anıtı” dikildi. Bu çalışmayı gerçekleştiren Şişli Belediye Başkanı Mustafa Sarıgül ile Mimar Erhan İşözen’e de yine şükranlarımı sunuyorum.

Çocukluğumuz sefarethanelerde geçti. Annem ve babamla fazla görüşemiyorduk. Tıp öğrenimimi İsviçre, Fransa ve Almanya’da yaptım. 15 yıl New York’da Birleşmiş Milletler’de bir Türk hekimi olarak görev yaptım, 1987’de Sağlık Dairesi Başkan Yardımcısıyken emekli oldum. Uzun sayılabilecek bir süre de, Birleşmiş Milletler gibi önemli bir kuruluştaki ülkemizi temsil ettiğim için gurur duyuyorum.

* Bilal Şimşir: *Bizim Diplomatlar*, Bilgi Yayınevi, 1996. s. 329.

Babamla görevi nedeniyle fazla görüşemedik. Zaten kendisi çok konuşan bir insan da değildi. Başkaları gibi “Biz şunu yaptık, bunu yaptık” da demezdi. Bolu, Düzce ve Gerede isyancıları için “Bunlar başları ezilecek yılanlardır. Yine hortlar.” demişti. Zaman zaman bu sözleri doğrulayan kıpırdanmalar görülmüyor değil.

Sözlerimi babamın anlattığı bir hikaye ile bitireyim:

16 Mayıs 1919’da Bandırma Vapuru Samsun’a hareket etmek üzereyken düşman askerleri vapura çıkıp arama yapmak istiyorlar. Bir er, Mustafa Kemal’e “Komutanım, düşman askerleri silah ve cephane arıyorlar.” diyor. Mustafa Kemal’in “Budala herifler bizim silah-cephane değil, kafa götürdüğümüzü bilmiyorlar mı?” cevabı çok anlamlıdır.

Anıların yayımlanmasında emeği geçen herkese teşekkürler ve başarı dilekleri...

Dr. R. Selçuk Gerede
Teşvikiye, 22 Ağustos 2002

I. Bölüm

KURTULUŞ SAVAŞI

Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel'in imzasıyla bir genelge geldi. Devrimi incelemek ve yaymak göreviyle oluşturulduğu bildirilen enstitüden söz edilerek birinci Büyük Millet Meclisi'nde görev almış, büyük devrimimizde adı geçen milletvekillerinden belge ve eşya isteniyordu. Bu isteğin pratik bir değeri olamayacağını, fakat bu kuruluşun kutsal amacı doğrultusunda, akılcı bir biçimde çalışması sayesinde devrimimizin yol uğrağı ve odak noktaları olan Samsun, Amasya, Sivas, Erzurum, Ankara gibi yerlerde terkedilmiş bir biçimde duran belgeleri toplayarak, Kurtuluş Savaşı'nda emeği geçenlerden anılarını isteyerek ilerisi için hazırlık yapılabileceğini düşündüm.

Milli Eğitim Bakanının genelgesine karşılık olmak üzere bir rapor hazırladım. Raporda devrimimizin kısa bir tarihçesini yazıyor, benim bu kutsal savaşla olan ilgimden söz ediyordum. Ayrıca Mareşal Fevzi Çakmak'a yolladığım Bolu İsyanı raporu ile Atatürk'ün ölümü üzerine Dr. Refik Saydam'la yaptığım yazışma, *Ulus* gazetesine gönderdiğim yazı suretleri ve enstitünün nasıl çalışması gerektiği konusundaki kişisel görüşlerimi bu rapora ekledim. Bu beş on günlük tatlı çalışma bende, devrim anılarımı kâğıt üzerine geçirme isteği uyandırdı. Günahını Allah sebep olanlardan sorsun. Bu kadar önemli bir zamanda, bir yılı doldurmuş olan bu bekleme döneminde, dört yıl yurt ve ulusa hizmetten yoksun bırakıldığımı iç acısı ile belirtmek isterim.*

* 1942 Temmuzundan 1946 Ekim ayına kadar.

Böyle bir ulusal egemenlik yazısı doğaldır ki yeni Dışışleri Bakanı Numan Menemencioğlu'nun, görevli oldukları ülkeler savaşta olduğu için zorunlu olarak merkeze çağrılmış olan büyükelçilere yaptırdığı sıradan etütlere benzemez.** Bu arada boşta kalan büyükelçi arkadaşlarımızdan bazılarının bu yaz, doğu-batı sınırlarımızla Adalar üzerine yaptıkları üç mükemmel çalışmadan söz etmeden geçemeyeceğim. Tarihsel, siyasal, stratejik istatistik ve haritalarla donatılmış bu çalışmaları ben dışarıdaki görevlilerle birlikte Genelkurmay Başkanı, arkadaşım Orgeneral Kâzım Orbay'a da gönderdim. Orbay'ın, ordumuzun silahlandırılması konusunda bu çalışmalardan yararlandığı kesindir.

Sözün kısası, bulabildiğim eski not defterlerime, zayıf belleğime dayanarak Kurtuluş Savaşı'na, devrimimize ait anılarımı derleyip toplamaya, yazmaya karar verdim. O zamanki ruhsal durumumuzu, Balkan felaketinin acısı unutulmamışken Birinci Dünya Savaşı bozgununun yüreklerde uyandırdığı derin umutsuzluğun doğurduğu dargınlıkların not defterimde yer aldığını gördüm. Ayrıca bu deftere içimizde yanan bağımsızlık ve özgürlük ateşini olduğu gibi yansıttığımı, siyasal görüşümüzü, kişiler hakkındaki izlenim ve düşüncelerimi yazdığımı anladım. Bu nedenle o deftere ne yazmışsam, yazdıklarımı olduğu gibi buraya geçirdim. O zaman bizimle aynı görüşü paylaşmayan, belki de tümüyle karşımızda olan bazı kişiler vardır ki, sonradan görüş, düşünce ve inançlarını değiştirmişler, kutsal devrim ve Kurtuluş Savaşı'na hizmet etmişlerdir.

** İkinci Dünya Savaşı yıllarında Yugoslavya, Yunanistan, Arnavutluk, Hollanda ve Belçika gibi ülkelerde görev yapan büyükelçilerimiz Ankara'ya zorunlu dönüş yapmış, iş yapmadan oturuyorlardı. TBMM'deki milletvekillerinin sık sık eleştirdikleri bu durumu önlemek için Dışışleri Bakanlığı bu büyükelçilere sınırlı ve geçici işler vermiş, etütlere hazırlatmıştı. Hüsrev Gerede kendisini bu büyükelçilerden farklı görmekte, siyasal nedenlerle merkeze alındığı, boşu boşuna İstanbul'da oturmaya zorlandığı kanısı taşımaktadır.

Giriş

Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru General Kâzım Karabekir'in komuta ettiği 9'uncu Kafkas Kolordusu Kurmay Başkanıyken Gümrü'nün Antranik Ermeni kuvvetlerinden geri alınmasından sonra yerleştiğimiz kusursuz Rus garnizonunda -bozulan su yollarını ve elektriği işletmek gücünü gösterememiş olmamıza karşılık- pek iyi, sportif bir yaşam sürdürmüştük. Dinlenme zamanlarında düzenleyip yönettiğim atlı av koşularında bunların seyriyle yetinen Kolordu Komutanı Kâzım'ın güzel bir yarım kan atını manej alanında eğitirken, sırtık engelinden atla birlikte çok tehlikeli biçimde düşmüş, kalça kemiğimi çatlatmıştım. Tedaviden sonra dinlenmek için İstanbul'a gelmiş, Kolorduma dönmeme vakit kalmadan uğursuz Mondros Mütarekesi imzalanmıştı. Bu acı dönemi gören her Türk kuşkusuz ki yaşadığı acıyı mezarına birlikte götürücektir.

13 Kasım 1918'de İtilaf donanması İstanbul'a girdi. Yunanlıların Averof zırhlısı ve iki torpidosu da birlikte. Beyoğlu'nda küçük bir odada oturuyordum. Serencebey'deki rahmetli eniştem Halil Nasır Bey'in evine de ara sıra uğruyordum. Zaten eşyalarım onlarda emanetti. Bu durumda askeri üniforma taşımak bana pek ağır geldiğinden sivil giysilerle dolaşıyordum. Bir gün Köprüden geçerken bir Fransız taburunun zafer sevinciyle, bando eşliğinde geçtiğini gördüm. Yüreğime çöken o zamanki derin sızıyı hâlâ benliğimde duyuyorum. Fransız askerlerinin giyim kuşamı, düzgün geçişleri bana çok etki etti.

Bir gün de, içinde altı yıl eğitim gördüğüm Harp Okulu'nu işgal eden İskoçyalı askerlerin birlik halinde okula girmelerine

tanık oldum. Tuhaf giysileriyle askerden başka her şeye benziyorlardı. Fakat yüzlerinden sağlık akıyor, boy ve boslarıyla ilgi çekiyorlardı. Halkımız, bizim askerimizin de böyle olmasını özlüyor, ancak düşman askerinin fiziksel üstünlüğünden acı duyarak söz ediyordu.

Yine bir gün Averof zırhlısı mürettebatından dört beş Yunanlı palikarya Siraselviler'den yukarı çıkıyorlardı. Yorgun bir durumda, sallana sallana yürüyen, askerden başka her şeye benzeyen bu heriflere oradaki apartmanların kapıları önündeki bizim nankör Rumlarla kapıcıların gösterdikleri ilgi, taşkınlık ve yılışıklığa bakarak içimizde beslediğimiz bu yılanların başının ezilmesini Tanrı'nın intikamına havale etmiştim. Hele Beyoğlu'ndaki Yunan Konsolosluğunun yerlere dek sürünen büyük bayrağını ve pencerelerindeki Giritli jandarmaları bizim Rumların hayranlıkla izlemeleri, insanı çileden çıkarıyordu. Ayrıca Yunan subaylarının komutasında, bizim Rum okullarındaki öğrencilerin Yunan Konsolosluğu önünde resmi geçit töreni yapmaları, Beyoğlu dükkânlarının yüzde sekseninin Yunan, yüzde yirmisinin öbür işgalci düşman bayraklarını asmaları, biz Türklerin kalbine saplanan birer zehirli hançerdi.

Bu üzücü, yaşlı dönemde İtalyanlar Antalya'yı işgal ederek Türkiye'nin parçalanması konusunda İngiliz ve Fransızlarla birlikte hareket etmekten geri kalmamışlar, ancak Doğu politikaları bakımından Türk halkına iyi davranmışlardı. İngiliz, Fransız ve İtalyanlar arasında çıkar çatışmaları çoğaldıkça ilk ikisi Rum ve Ermeni çevirmenler aracılığıyla Türklere hakareti artırmış, İtalyanların ise Anadolu'da doğan ulusal kıpırdanışa eğilim gösterdikleri gözlerden kaçmamıştır. İngilizler başlangıçta ortada görünme çabası ile şirretliği Fransızlara bırakmışlar, ancak komuta iplerini ellerinde tutmuşlardır. Fransızlar şirretlik ve saldırganlıkta yerli Rum ve Ermenilerle yarışmışlardı. Büyük Fransız İhtilali'nin özgürlük ruhu ile Fransız kültür ve edebiyatından esinlenmiş Türk aydınları bu durum karşısında şaşırıp hayal kırıklığına uğramışlardı.

Bu sırada Babıâli’de eski Atina Büyükelçisi Galip Kemali Bey başkanlığında bir ateşkes komisyonu oluşturulmuştu. Sadullah Bey’le, Edip Bey de bu komisyonun asker üyeleriydiler. Komisyon ateşkes koşullarını önerip, Türkün hukukunu savunma görevini üstlenmişti. Fakat İngiliz yüksek komiseri Türklerin hak ve hukuku ile ilgili tüm şikayet dilekçelerini bir torbaya doldurup “Mağlupların şikayete hakkı yoktur.” cevabıyla komisyona geri gönderip İngilizliğini göstermişti.

Böyle acıklı, üzüntülü bir dönemde, Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa’nın beni yanına çağırdığını söylediler. Üniformamı giyerek Harbiye Nezaretî’nin üst katındaki, eskiden çalıştığım Genelkurmay’a gittim. Kibar, centilmen, çok değerli ve yurtsever bir kişi olan Cevat Paşa “Aman Hüsrev Bey kardeşim, işgal orduları Rusya’ya Bolşeviklere karşı yaptıkları askeri hareket hakkında gazetelerimizde yayın yapılmaması için bir sansür kurulu oluşturulmasını bizden istediler. Ben sizi düşündüm. İstedığınız subayları yanınıza alınız. Galata’da gösterecekleri handa sansür bürosunu kurunuz. Bu konuda görüşmek üzere İngiltere Elçiliğine gidip General Deeds’i görün.” dedi. Ben de kendilerine böyle bir zamanda düşmanlarla temas etmenin bana pek ağır geleceğini söyledim. Cevat Paşa “Biz yapmazsak he-rifler kendileri zorla yapacaklar. Vatanın çıkarı uğruna bu fedakârlığı yap Hüsrev Bey!” dedi.

Doğal olarak derhal kabul edip İngiliz Elçiliğine gittim. İyi Türkçe konuşan İngiliz Haberalma Bürosu üst düzey yöneticilerinden olan bu generali gördüm. General, uzun süre İstanbul’da oturmuş, belki de ülkemizde doğup büyümüş binbaşı üniformalı eski bir İngiliz tüccarı Mr. Tomsen’i takdim etti. Büyük bir olasılıkla Mr. Tomsen de aynı büronun adamı idi. Tomsen aracılığıyla Galata’daki hanların birinde yerimizi bulduk. Tomsen de birer Fransız ve İtalyan subayını yanına alarak ayrıca başka bir basın bürosu kurmuş. Biz de ben, İstihbarat şubesinden Giritli Yüzbaşı Tefik, Yüzbaşı Aziz Hüdâi ve başka iki subayla bağımsız olarak işe başladık. İstanbul’da çıkan tüm ga-

zeteler gözden geçirilmekte, İtilaf Devletleri'nin askeri harekât ve nakliyatı ile ilgili bir şey yazmamalarına dikkat edilmekte idi.

Fransız İşgal Kuvvetleri Komutanı Mareşal Franchet D'Ésperey'in zafer alayı ile birlikte, beyaz bir at üzerinde İstanbul'a girişi biz Türkleri âdetâ kahretmişti. Şair ve yazar Süleyman Nazif bu olayın ulusumuz üzerindeki acı etkisiyle derin üzüntüsünü gazetesindeki köşesinde "Kara gün" olarak nitelendirmişti. Bu yazının yayımlanmasına izin verilmiş olmasına kızan Fransızlar sansür nöbetçi subayımız Yüzbaşı Aziz Hüdâi'yi masası başında tutuklayarak Fransız Elçiliğine hapsetmişlerdi.

Biz sansür komisyonu üyeleri bu tutuklamayı protesto ederek toptan istifa ettik. İstifadan sonra Babîâlî'ye giderek Harbiye Nazırı Şakir Paşa'yı gördüm. Kendisine, bir Türk subayını ancak Türk Divanıharbinin yargılayabileceğini, bu durumu lütfen işgal ordusu komutanlarına açıklamalarını önerdim. Bu sırada İstanbul'daki tümen komutanı arkadaşlardan Kemalettin Sami ve Galatalı Kurmay Albay Şevket Bey'le görüştüm. Kendileriyle işgal kuvvetlerinin subaylarımızı tutuklama girişimlerine karşı silahlı karşılık verilmesini kararlaştırdık. Durumu pek kuruntulu ve zayıf görünen Harbiye Nazırı'na anlattım.

Fransız Elçiliğinde tutuklu bulunan yüzbaşı Aziz Hüdâi kişisel direnci ve yüksek karakteri sayesinde hiçbir gözdağına kulak asmamış, Fransızlara gerekli karşılığı vermişti. Aziz Hüdâi'nin bu direnci onun Fransız Divanıharbi'ne sevkini geciktirmişti. Biz de tüm girişimlerimizden karısı aracılığıyla, zamanında kendisini haberdar ediyorduk. Bu durum karşısında Fransızlar Aziz Hüdâi'yi sorgulamaktan vazgeçmiş, yargılanması tarafımızdan yapılmak üzere Harbiye Nezareti'ne teslim etmişlerdi. Harbiye Nezareti Aziz Hüdâi'yi Bursa Divanıharbi'nde yargılanmak bahanesiyle İstanbul'dan ve olası bir tehlikeden uzaklaştırmış, böylece büyük bir felaketin önüne geçmişti. Daha sonra Mareşal Franchet D'Ésperey'in bizim Mütareke Komisyonu Başkanına "Aziz Hüdâi'yi kurşuna dizeceğiz." de-

diğini duymuştuk. Bu onbaşı kılığındaki Fransız mareşalinin ne denli kaba ve alçak olduğu şu sözlerinden de anlaşılmaktadır.

Ben bu tarihten sonra gerek asker arkadaşlarımla, gerekse onurlu dostlarımla yurt ve ulusun bu alçaltıcı durumdan ve tutsaklıktan nasıl kurtarılacağı üzerine dertleşiyor, görüş alış-verişi yapıyordum. Particilik duygusu, kişisel çıkar hesapları ve ihtirasla körleşmiş onursuz, duygusuz hükümet adamlarından ve Osmanlı hanedanının korkak bir parçası olan Sultan Vahdettin'den yurt ve ulusa hayır gelmeyeceği ortadaydı. Kurtuluş için ulusal birlikten başka çare olmadığına dair sürekli propaganda yapıyordum. Dostlarımdan Hamidiye Kahramanı Deniz Albay Hüseyn Rauf [Orbay] Beyle İzmir tüccarlarından Nazmi (Topçuoğlu) Bey'in *Memleket* adında günlük bir gazete çıkardıklarını ve başyazar olarak da güçlü kalem sahibi, zeki bir genç olan Hami Bey'i görevlendirdiklerini öğrendim. Bu gazeteye takma adlarla ulusal duyguları kamçılayacak, yabancı işgalinin acılarını duyuracak, ulusal direnci ruhlarda hazırlayacak yazılar yazarak, bu kavramların kolayca anlaşılmasını sağlamaya çalışıyordum. Daha sonra Rauf Bey'den aldığım bilgiye göre bu gazete terhis olunan askerlerimizin sokaklarda sefil, perişan dolaşmaları karşısında bunların haklarını savunmak için hükümeti uyarıp harekete geçirmek amacıyla partisiz, tarafsız olarak yayın yapmıştır.

Ülkenin durumu gittikçe kötüleşiyordu. 1919 Ocak ayında İngilizlerin Urfa, Antep, Maraş; Fransızların Adana yörelerini işgal ettikleri duyuldu. Ulusal onurla ilgili en küçük bir davranışı particilikle, yani İttihatçılıkla suçlayan bir hükümet görev başındaydı. Bu hükümet yayılmacı düşmanlara yaranmak ve dalkavukluk yapmak amacıyla Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey'i İttihatçılık ve tehircilik suçlamasıyla idam ettirmişti. Rum çetelerinin Erenköyü'nde Erşet ve Nidai adlı iki Türkü öldürmelerine ses çıkaramayan, beceriksizlik gösteren de yine bu hükümetti. İstanbul halkı düşman süngülerinin tehdidi altında şaşkın ve perişandı. Basın yabancı sansürünün denetiminde,

Rum, Ermeni ve hatta Yahudiler örgütlenmelerini pekiştirme yolundadırlar. Rumların alçaklığı, Fransızların edepsizliği günden güne artmaktadır. İstanbul'un göbeğinde düşmanlar dolaşmakta, ülkenin gerçek sahibi Türklere ağır hakaretler yağdırılmakta, tutsak işlemleri yapılmaktadır. Bir İngiliz subayının, Divanyolu yokuşunu inen çıkan arabaları düzene sokmak bahanesiyle fesli insanlara vurduğu, Ahmet Emin [Yalman] ve Falih Rıfkı [Atay] gibi gazetecilerimizin de bu kırbaçtan paylarını aldıkları bilinen bir olaydır.

Mustafa Kemal Paşa ile İlk Bağlantı

Yaslı günlerimizde 1919 Mayısının ilk haftası idi. Mustafa Kemal Paşa'nın 30 Nisan'da 9'uncu Ordu Müfettişliğine atandığını duymuştum. Mustafa Kemal Paşa'nın görev yapacağı Erzurum'da daha önceleri babam*, Birinci Dünya Savaşı yıllarında da ben bulunmuştuk. Rahmetli babamın bu bölgede iyi bir ad bırakması, benim de buradaki savaşırlara katılmış olmam ve cana yakınlığım nedeniyle Mustafa Kemal Paşa'ya benden söz edilmiş, karargâhına beni de alması önerilmiş. Paşa'nın bu öneri üzerine benimle görüşmek ve kurmay heyetinde görev vermek istediğini bildirdiler.

İSTANBUL'DAN HAREKET

Şişli'deki Ömer Bey Apartmanı karşısında kira ile oturduğu ufak bir evde kendisini ziyaret ettim. Bu ev, bir zamanlar milletvekili, daha sonra Doğu illeri genel müfettişi olan Tahsin Uzer tarafından satın alınmış, müze yapılmak üzere İstanbul Vilayetine satılmıştır.

Mustafa Kemal Paşa'yı bir kez Balkan Savaşı'ndan önce Trakya'da yapılan büyük tatbikatta, etrafına topladığı beş on subaya Fransa'da gördüğü Picarde tatbikatını anlatırken görmüştüm. Bende o zaman kendini beğenmiş, kabına sığamayan, propagandacı bir insan izlenimi bırakmıştı. Beni gülyüz ve nezaketle kabul eden bu genç paşanın bir asker; açık sarı

* Hersekli Ferik Mehmet Ali Paşa.

saçları, şehlâ, mavi gözleriyle güzel bir erkek olduğunu gördüm.

Hakkımdaki olumlu izlenimlerine teşekkür ederek, ülkenin bu acılı döneminde asker üniforması taşıyamadığımdan söz ettim, ancak ulusal birlik için çalıştığımı, bu konudaki alçak gönüllü çabalarımı anlattım. Paşa, görevinin ordu müfettişliğinden, yani askeri bir işten çok iç güvenlikle ilgili olduğunu, İstanbul'da ulusal alanda hizmetin çok güç ve kuşku uyandırıcı bir biçim aldığını söyledi.

Böyle bir ortamda ülkeye ancak İstanbul dışında hizmet edilebileceğine inandığı için yeni görevini bu amaç ve isteğe uygun görerek kabul ettiğini anlattı. Ben de Mustafa Kemal Paşa'nın yanında çalışmakla ülkeme büyük hizmetler edebileceğimi düşünerek kurmay heyetinde yer alma önerisini kabul ettim. Ancak beklentim daha başkaydı. Örneğin Kâzım Dirik'in yerine kurmay başkanı olmak isterdim. Fakat görev sıralamasındaki derecemi ulusal çıkarlarımızı düşünerek hiç önemsemedim.

16 MAYIS 1919

Saat 4.30'da Bandırma vapuruyla hareket ettik. Vapurda Sivas'taki 3'üncü Kolordu Komutanlığına atanan Albay Refet (Bele), Yarbay Mitrilyöz Arif, Topçu Binbaşı Kemal (Doğan), Doktor Binbaşı Refik (Saydam), Doktor Albay İbrahim Tali (Öngören), Kurmay Albay Kâzım (Dirik), Yüzbaşı Mümtaz ve karargâha mensup öbür subaylar vardı. Hareketimizden dört saat sonra Boğaz'dan çıktık. Karadeniz'in ölü dalgaları ufak vapuru epey sallamaya başladı. Dört yıllık Doğu hizmetinde sıkıntılar içinde geçen bir savaştan sonra güzel İstanbul'dan ayrılmak beni çok üzdü. O zaman not defterime aynen şöyle yazmışım:

“Güzel İstanbul, gönüllerde yer tutan şehir! Dört yıllık savaştan sonra senin şefkatli kucağına can atan, güzelliğine tutkun, lacivert renkli göklerine vurgun benim gibi bir biçarenin

seni terk edişi ne büyük bir zorunluluktur bilir misin? Savaşta yiğitçe çarpışan asker evlatların hor görülüyor. İş başındaki oğulların ise nankör, duygusuz, namussuz. Hükümet daireleri yabancıların uşağı. İşte ben bunun için seni ağlaya ağlaya terk ediyorum. Gittiğim yerler de yabancıml değil... Öz Anadolu, Erzurum Türklüğü. Yarabbi sen bu millete zeval verme. Türk-lüğü yükselt, güzel İstanbul'u onun daima kalbi yap."

Bilmem ki başımızdaki genç, değerli komutan Mustafa Kemal Paşa İstanbul'u terk ederken dünyanın bu tek güzel şehri için kalbinde neler duymuştur? Benim duyduğum acının benzeri olan ayrılık acısını, yurdu kurtarmak, ulusu bağımsızlığına kavuşturmak azmiyle yola çıkan bu büyük adam da duydu. "İki büyük dünyanın kavşağında, Türk yurdunun süsü, Türk tarihinin serveti, Türk ulusunun gözbebeğı İstanbul bütün vatan-daşların kalbinde yeri olan şehirdir." sözüyle İstanbul sevgisini en güzel anlatanlardan biri olmadı mı?

Türkiye'ye dünya politikasında yer kazandıran, onu Orta-doğu ve Balkanlar'daki ufak tefek devletlerin üstüne çıkaran, İstanbul'a sahip olmayınca Türkiye devletinin anlamının olamayacağını pek iyi bilen bu büyük komutanın stratejik planları İstanbul'un kurtarılmasıyla kesin zaferi kazanmak üzerineydi.

Deniz gittikçe azıttı, ufacık vapur çalkanıp duruyor. Binbaşı Kemal ile güvertede oturduk. Fakat soğuktan gece yarısı aşağı inmek zorunda kaldık. Hepimiz yataklara serildik.

17 MAYIS 1919

Hava kötü. Hep yataklardayız. Mitralyöz Arif, Dr. Refik, Topçu Kemal bir kamaradayız. Kamaramız vahşi hayvan kafesine benziyor. Ara sıra başımızı kaldırıp birkaç kelime konuşuyoruz. 9.30 sıralarında İnebolu'ya yanaştık. Fakat 17-18 Mayıs gecesini pek fena geçirdik. 18 Mayıs öğle üstü Sinop limanına girdik. Çok şükür sallantı kesildi. Yataklardan fırladık. Traş olduk, yı-kandık güvertede hava aldık, güneşlendik. Dr. Refik'in nane

suyu aklımızı başımıza getirdi. Saat 3'te vapurda bizimle gelip karaya çıkan Liva Mutasarrıfı Mazhar Tevfik Bey Sinop'tan bize İzmir'in işgali ile ilgili yazılı bilgi getirdi. 13 Mayıs'tan beri İzmir'in işgal olunacağına dair belirtiler görülmeye başlamış. Redd-i İlhak girişimi canlanmış, 15 Mayıs'ta işgal başlamış. İzmir'deki çatışmadan sonra Yunan birlikleri şehri terk etmek zorunda kalmışlar. İngilizler Yunanlıların yerine İzmir'i işgal edip hükümeti görevini yapmaya çağırmışlar. Kabine Allaha şükür istifa etmiş. Padişah yeni kabine kuruluncaya kadar aynı sadrazamın vekaleten görevi yürütmesini emretmiş.

İzmir'in işgali ile ilgili pek de açık olmayan bu haberler bizi çok üzdü. Not defterime o gün şöyle yazmışım:

“Başta akılsız haneden olmak üzere yöneticilerin bu tarihsel anlarda halk ve ulusun hakemi olduğuna, işe yarar, namuslu kişilerden bir kabine kurulacağına inansalar, aydınlar başta olmak üzere halk haksızlığa, çoğunluğun isteklerine aykırı hiçbir karara baş eğmez.”

SAMSUN'A ÇIKIŞ

19 Mayıs 1919 sabahı saat 6'da güzel bir havada Samsun'a geldik. İşte bugün Kurtuluş Savaşı'nın ve devrimin başlangıcıdır.

Samsun'daki ilk dört günümüz güzel İzmir'imizin Yunanlılar tarafından alçakça işgali haberleri, hükümetin istifası, bildirgeler, ulusal öfke gibi en derin üzüntülerle geçti. Bu arada ben de istihbarat ve propaganda işlerini yürütmekle görevlendirildim. Yanıma da bizim sınıftan çalışkan, iyi huylu yüzbaşı Mümtaz'ı aldım.

Yunanlıların teslim aldıkları subaylarımızı yolda öldürmeleri, bu işgale İngilizlerin önyak olması artık ateşkesin tamamen anlamsız olduğunu ortaya çıkardı. Samsun'da, Amasya, Samsun ve yöresinin ünlü komitecisi, eşkıya Rum Metropolitisi Yermanos, Pontus Rum Hükümeti propagandası yaparak örgütlenme peşinde koşuyor. Albay Refet'in bir tümeni (5'inci Kafkas) Amasya'da, öbürü (15'inci Tümen) Samsun ve çevresinde bulunuyor. Doğal olarak, talihsiz bir savaştan sonra terhis edilmiş bir ordunun tümen ve bağlı birliklerinin durumunu tanımlamaya gerek yoktur. Mustafa Kemal Paşa, Kâzım Karabekir Paşa komutasındaki 15'inci Kolordu ile Sivas'taki 3'üncü Kolordu'ya doğrudan doğruya emir verme ve komuta etme yetkisine sahipti. Ayrıca kendi bölgesindeki askeri birlikler ve vilayetlere de bildiriler gönderebiliyordu. Paşa, bu yetkilerini büyük ölçüde kullanarak ülkenin karanlık durumunu açıklayan, ulusal kalkışmanın gereğini duyuran genelgeler yolluyordu.

21 MAYIS

Erzurum'daki Kâzım Karabekir Paşa ile ilişki kuruldu. Osmanlı Devleti'nin artık olduğu biçimde korunması düşünülemezdi. Öz Türk topraklarını kurtarmak, ulusal sınırlar içinde kalacak ulusu bağımsız kılmak gerekiyordu. İstanbul'da İçişleri Bakanlığı Müsteşarı, Deli Hamid adıyla tanınan çalışkan, yurtsever

bir mülkiye memurunun Samsun'a mutasarrıf yapılması girişiminde bulunuldu. O sırada bu göreve Albay Refet vekalet ediyordu. Bu arada Rum çetelerine karşı ulusal örgütlenme de başlatıldı.

23 MAYIS

Ankara'daki 20'nci Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa ile ilişki kuruldu. Ali Fuat Paşa Manisa'nın Yunanlılar tarafından işgalini, Kayseri ve Kastamonu'da ise sessizlik olduğunu bildirdi. Samsun'da İngiliz askerlerinin varlığı, Rum çetelerinin çalışmaları karargâhımızın daha güvenli olan içerilere alınmasını gerektirdiğinden Mayısın 23'ünde eşyalarımızı Havza'ya gönderdik, kendimiz de ayın 25'inde oraya taşındık. Bu sırada yurdun değişik köşelerinden ulusal dirençle ilgili olumlu haberler de almaya başlamıştık. Örneğin Erzurum'da 3 Mart 1919'da Vilayat-i Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin bir şubesi kurulmuş. Cemiyet, bu sınır kentini Ermenilere kaptırmamak için silahlı direnişte bulunmak üzere oluşturulmuş. Ülkenin her yanında bu tür yerel direniş örgütlerinin ortaya çıkışı ulumuzun var olan tehlikeyi kavradığının belirtileri idi.

24 MAYIS

Deli Hamid'in Samsun mutasarrıflığını kabul ettiği haberi geldi. Havza'da 10 gün kadar kalmayı düşünüyoruz. Sait Molla imzasıyla Samsun Belediyesine bir telgraf gelmiş. İngiliz Muhibleri Cemiyeti oluşturmuşlar. İstanbul'da Fatih'te miting yapılıyor. Amerikalılarla rekabet edilecek. İzmir'de İngilizler Yunanlılara öncülük yapıyorlar. Bu tür girişim ve davranışların taşra kentlerindeki insanlarımızın güvenini sarsmaması için hükümetin uyarıda bulunup aracılık yapmasının gereği Sadrazama anımsatıldı. Çünkü bu İngilizlerin bir aracı, Fatih'teki mitingin ise Amerikalıların politik bir oyunu olduğu anlaşıyordu.

25 MAYIS 1919

Sabah saat 9'da Samsun'dan hareket ederek üç saat sonra Havza'ya geldik. Burada 5'inci Kafkas Tümeni'nin bir alayı var. Subayları pek sefil bir durumda. Er sayısı çok az. Bir otele indik. Kavak'taki tabur komutanı sınıf arkadaşım çıktı. Kendisini ulusal egemenliğimiz konusunda gereği gibi aydınlattım.

HAVZA'DAKİ GÜNLERİMİZ

Havza, Anadolu'nun başka yörelerindeki gibi küçük, bakımsız bir kasaba. Burada kaplıcalar var. Ancak çok ilkel bir durumda. Orta havuz oldukça sıcak. Girmek olanaksız. Maden suyu soğuduktan sonra içiliyor. Çok güzel bir su.

Sait Molla'nın İngiliz Muhibleri Cemiyeti ile ilgili olarak Sadrazama yazdığımız uyarı yazısına karşılık gelmedi. Anlaşılan hükümetle birlikte hareket ediyor. Erzurum'dan Kâzım Karabekir "Bu neyin nesidir?" diye sordu. Hem kendisine cevap verildi, hem de vilayetlere bu gibi örgütlerin görev dereceleri yazıldı. Ulusal birlik ve bağımsızlığımızın korunmasından başka bir amacımızın olmadığı böyle bir günde çalışmalarımızı sürdürüreceğiz.

Mustafa Kemal Paşa Afyonkarahisar'daki tümenin güçlendirilmesini pek önemli görüyordu. Ali Fuat Paşa 28 Mayıs'ta bu 23'üncü Tümen'in düşman saldırısı karşısında yerli halktan alacağı takviye ile bölgesini savunacağını bildiriyordu. Komutanlarımızın bu onurlu davranış ve sağlamlıkları bizi çok sevindirdi. Türk tarihinin en karanlık dönemlerinde ordunun kurtarıcı olduğu bilinmektedir. Bin bir güçlük karşısında manevyatımızın gittikçe kuvvetlendiğini, inancımızın sarsılmaz bir duruma geldiğini hissediyoruz.

Mustafa Kemal Paşa bu gibi bilgileri Diyarbakır'daki 13'üncü Kolordu'ya varıncaya dek tüm kolordulara bildiriyor. Bu arada Cafer Tayyar Bey'in de Edirne'de 1'inci Kolordu'nun başında olduğunu Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa biz Amasya'da iken Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmişti. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, Cafer Tayyar Bey'den elinden geldiği kadar ulusal davamıza hizmet etmesini istemişti. Trakya bölgesindeki yurttaşlar umutsuzluğa düşmüş, bir Trakya Cumhuriyeti kurmaya çalışıyorlardı. Bunlara doğru yolu göstermek gerekiyordu. Bunu da ancak Cafer Tayyar Bey yapabiliirdi. Doğru olan Rumeli ile Anadolu'nun ulusal davamızı bir ağızdan savunma-

ları, bu iş için de en uygun yer olan Sivas'ta toplanmaları idi. Bu amaçla Trakya-Paşaeli Cemiyeti'nden delege olarak Sivas'a iki kişi gönderilmesi istendi. Vilayetlere gönderilen genelgelerle İzmir, Manisa ve Aydın'da yaşanan işgal acılarının protesto edilmesi için mitingler düzenlenmesi isteniyordu. Bu genelgeler üzerine ülkenin hemen her yerinde mitingler yapıldı. Trabzon'da Rumlardan çekinildiği için, Sivas'ta da yabancı denetimi isteyecek kadar alçakça davranışlar sergileyen mutasarrıf yüzünden, miting yapılamadı. İngilizler bu tür toplu gösterilerden kuşkulananarak, -Sivas yöresinde Hıristiyanlara saldırıldığını öne sürüp- Harbiye Nezaretini sıkıştırdılar.

30 MAYIS 1919, CUMA

Namazdan sonra Havza Camii'nde İzmir şehitlerinin ruhlarına mevlit okuttuk. Köylere de haber gönderildiğinden mevlide halkın ilgisi yoğun olmuştu. O günkü duygularımı not defterime şu sözlerle yazmışım:

“Duada halkın can ve yürekten âmin deyişleri, İzmir olaylarını, şehit arkadaşlarımızı, ulusça düştüğümüz ölümcül günleri gözler önünde canlandırdı. Savaşta kahramanlıkların, akıtılan kanların boşa gidişi, bağımsızlığımızın tehlikede bulunuşu, duyan her yürekten ulusun kurtuluşu için iç parçalayıcı seslerle “âmin!” nidaları çıkarttı. Kalplerdeki üzüntünün dışa vurmuş yansıması olan sıcak gözyaşları matem yüklü gözlerden iki sıra halinde akıyordu. Yarabbi, şanlı peygamberinin kutsal ruhu hürmetine sen bu zavallı milleti kurtar, tutsak eyleme!”

Daha sonra miting yapıldı, her tarafa protesto telgrafları çekildi. O gün gelen İstanbul gazetelerinden Hariciyeci Muhittin Hayri'nin yine hapse girdiğini öğrendik. Acaba bu defa ne yaptı? Kabına sığamayıp parlak bir nutuk çekmiş olacak. Asılan Boğazlıyan Kaymakamı Kemal'in cenazesinde uyduruk bir nedenle tutuklanmış, bir gün sonra salıverilmişti. Herhalde duygusal, heyecan verici ve uyduruk bir tertip.

Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa'dan gelen bir şifrede Fethi (Okyar) Bey'in öbür tutuklularla birlikte İngilizler tarafından alındığı bildiriliyordu. Bu ne rezalet! Artık hükümetimiz, saltanat hakkımız var demek küstahlık olur. Aslında hiçbir kusurunun olmadığını sandığım, herkesin saygı duyduğu bir devlet adamının partacılık hastalığı ile merkezi hükümet tarafından yeniden tutuklanması çok üzücü ve bağışlanmaz bir yanlışlık iken, bir de İngilizlere teslim edilmesine ne anlam verilmeli? Tanrım, sen bu millete acı!

27 Mayıs 1919 tarihli İstanbul gazetelerinden ve Samsun Mutasarrıflığına gelen Hamit Bey'den öğrendiğimize göre, Saltanat Şûrasında hiçbir şeye karar verilmemiş, hükümete güvensizlik içeren konuşmalar yapılmış, İstanbul'da bir devrim ruhu uyanmış. Gazetelerde Hürriyet ve İtilaf Fırkası adına Sadık Bey'in yazılı ifadesinden başka, hiç kimsenin yabancı yardımını istemek gibi bir cinnet eseri göstermediği, herkesin ulusal bağımsızlıktan yana olduğu, önemli bir bölümünün de "Milli Şûra" ile hükümeti yönetmeyi önerdikleri yazılıyordu. Oysaki Türkiye Havab Reuter bileşik adını taşıyan acayip ajansın, Meclis-i Meşveret'te (Danışma Meclisi) çoğunluğun İngilizlerin yardım ve koruyuculuğunu istediklerine dair yayını zaten herkesin kuşkusunu uyandırmıştı.

İngiliz Muhibleri Cemiyeti'nin kuruluş amacını gösteren bu İngiliz ajansının yayını onurlu her Türkün yüreğinde nefret uyandırdı. Damat Ferit Paşa, Ali Kemal, Sait Molla gibi üst düzeydeki kişilerin, Sadrazam ve Dahiliye Vekili sıfatını taşıyan budala ve vatansızların bu örgüte girmiş olmaları, özellikle Halife ve Padişah unvanını taşıyan Sultan Vahdettin'in bunlarla birlikte olduğu haberi ruhlarda isyan, kalplerde derin acılar uyandırdı. Bu cemiyetin başkanının sırdaşı İngiliz Papazı Dr. Frew idi. Bu tehlikenin de içyüzünü orduya ve ulusa bildirmekte asla geç kalınmadı.

O zaman not defterime şöyle yazmışım:

“İslâmın gözbebeği olan Halife’nin şanlı adını taşıyan padişahın particilik, taç ve taht koruyuculuğu, intikam duygusu gibi âdi düşüncelerden arınmış, ulusun üstünde tam anlamıyla tarafsız ve ancak ulusal vicdandan esinlenerek hareket etmesi, taşranın ileri gelenleri ile, başkentin üst düzey kişileri, ayan ve eşrafından seçeceği bir ulusal meclis oluşturması, herkesin güvenini kazanmış kişilerden hemen bir icra kuvveti ataması dinsel ve ulusal görevidir. Bu yapılmıyor. Mısır Hidivi gibi maaşlı uşak almak bağımsız bir ulusun hükümdarı olmasına tercih mi ediliyor?”

Yirmi dört yıl önce not defterime yazdığım bu satırlardan, Hilafet ve Saltanat makamına Türkün geleneksel bağlılığı anlaşılmaktadır. Demek ki kurtuluş ve bağımsızlık için yanında yer aldığım Mustafa Kemal Paşa’nın “Saltanat devam ettiği takdirde bağımsızlığın sürekli olamayacağı, hanedanın vatanla, milletle hiçbir vicdani ve fikri ilgisi kalmamış bir sürü çılgını bağımsızlık ve haysiyet koruyucusu mevkiinde bulundurmasının uygun görülemeyeceği” hakkındaki görüş ve düşüncesini o zaman kavrayamadığım anlaşılır.

2 HAZİRAN 1919

İnsanlarımızda asabiyet son kerteye varmış. Haklarını elde edebilmek için gösteri yapıyorlar. Bu durum, her türlü insani ve medeni duygulardan uzak, yalnızca Türkiye’yi yok edip parçalama politikası güden İtilaf Devletleri’ni galiba biraz düşündürdü. Haklarımızı savunacak temsilcilerimizi konferansa çağdırmakla, görünüşte de olsa bize savunma yapma izni verdiler. Sadrazam Damat Ferit Paşa öneriler yaptı. O sadrazam ki, notasında genişletilmiş bir Ermeni özerkliğini benimsiyor. İngiltere korumacılığını isteyen, İngiliz’in tuttuğu tek örgüt olan Hürriyet ve İtilaf’ın üyesi bulunuyor.

Müfettişlik, mülkî ve askeri makamlara şu önemli iki noktayı bildirme zorunluluğunu duydu. Bu vatani bir görevdir. Tam bağımsızlık isteyen Doğu vilayetlerindeki çoğunluğun, yani

Türklerin hakkını çiğnetmemek için yemin eden ırkın ulusal koruyucusundan doğan istekle, Heyet Başkanı Damat Ferit Paşa'nın kişisel düşünce ve siyasal beklentileri taban tabana zıt. Fransızların Patrie zırhlısı bu heyeti götürecektir. 5 Haziran Perşembe günü hareketleri kararlaştırılmış. Askeri danışman olarak Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa da birlikte gidiyor. Yurtseverliği, yaptırım gücü ve çalışkanlığı bilinen, centilmenliğiyle tanınan bu kişinin inşallah yolda giderken medeni cesareti de artar.

Parti düşmanlığı yapamam, derken bir Ermeniden çok Ermeni, bir Frenkten çok Frenklik eden İçişleri Bakanı, Hürriyet ve İtilaf'ın tanınmış gazetecisi, *İkdam*'ın eski başyazarı Ali Kemal Bey'in heyet başkanı oluşu yurt ve ulus adına üzüntü verici bir durum. Hele doğru ise Keçecizade İzzet Fuat Paşa'nın danışmanlığı da varsa, pek parlak. Bu heyet bir Türk heyeti değil, kozmopolit bir kalabalık.

Mustafa Kemal Paşa'nın bugünkü tarihle kolordu ve valiliklere yazdığı genelge çok önemliydi. Tehlikeyi tümüyle gösteriyor, kişilerin zararlı siyasal görüşlerini açığa vuruyor. Her tarafa, İstanbul'a ulusal direktifler yağdırılmasını öneriyordu. Sonradan öğrendiğime göre Ali Kemal'i Fransızlar istememiş. Keçeci'yi de Ferit Paşa götürmemiş.

8 HAZİRAN 1919

Harbiye Nezareti, Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'u onurlandırmalarını rica ediyor. Padişahın verdiği göreve daha yeni başlanmış. Ulus, Padişahı, hatta hükümeti bile kendi karar ve azminde görmeye başlamış. Bu karar ve azmin Anadolu'daki yaratıcısı bizim karargâh olmuşken, İstanbul'a gidilir mi? Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa'dan nedeni soruldu. Bakalım ne diyecekler? Musul'daki 13'üncü Kolordu, İngiliz Komutanı General Allenby'nin dört aylık çabaları sonucu lağvediliyor. Adamlar ülkemizi sömürge, Türkleri tutsak yapmaya karar vermişler. Bu savaşın bize ne denli acı çektiirdiği yukarıdaki

notlarımdan anlaşılır. Musul'u işgale karar vermiş olan İngilizlerin bu amaca kolayca ulaşmak için ilk adımları bu oldu.

10 HAZİRAN 1919

13'üncü Kolordu'dan bilgi alıyoruz. Demek ki daha lağvına başlanmamış. Ankara'daki 20'inci Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa'dan ulusal birlik konusunda öğünç duyulacak bilgiler geliyor. Düşman istilasına karşı gerçek bir direnişe hazırlanıyorlar. Hamidiye süvarisi Rauf Bey Aydın yörelerini dolaşmış, Ankara'ya Ali Fuat Paşa'nın yanına gelmiş. Buraya yanımıza gelmelerini yazdık. Milli Ahrar Fırkası kurucularından, Trablusgarp'a sürüldüğü dönemden tanıdığım Câmi (Baykurt) Bey'e, aydın gençlerden bir bölümünün halka yol göstermek üzere Anadolu'ya gönderilmeleri gerektiğini içeren bir mektup yazdım.

11 HAZİRAN

Akşam Cevat Paşa'dan cevap geldi. Değerli bir generalin Anadolu'daki seyahati Avrupa kamuoyunca hoş karşılanmayacağından İngilizler, bu seyahatin engellenmesini istemişler. Bedbaht hükümet. Bari açıkca böyle tebliğ et.

Benzin ve kömürsüzlükten söz edilerek hemen hareket etme olanağının olmadığı bildirildi. Doğal olarak İhsan ve Şevki paşalar gibi İngilizlere ayağı ile gidip tutsak olmak hem kişisel onura, hem de hükümetin saygınlığına en büyük darbe olacak. Mustafa Kemal Paşa zaten İstanbul'dan çıkarken hem Padişaha, hem de Sadrazama, İhsan Paşa gibi istenecek olursa dönmeyeceğini söylemiş. Bu nedenle dönmesi vicdanına karşı hiçbir sorumluluk yüklenmediği gibi, aslında bu biçimde davranması da ulusal çıkarların bir gereği oluyor. Bizler ise doğal olarak düşman işgal ve gözetimi altında inleyen o canım, zavallı, İstanbul'umuza şimdilik dönmeyeceğiz. Hizmet Anadolu'da. Eğer müfettişlik görevi tamamen ortadan kaldırılırsa Mustafa Kemal Paşa ile birlikte yurt ve ulus uğrunda, tümüyle vücudumuzu ortaya koyacağız. Kaldırılmaz ise, yerine gelecek kişinin namus

ve onuruna göre ya kalıp yurt görevimizi sürdüreceğiz, yahut istifa edip Anadolu'nun kuytu bir köşesine çekilip orada ulu-
sumuza canla başla hizmet edeceğiz.

Düşmanların geri çağırttıkları Mustafa Kemal Paşa'nın bu ilk çağrısındaki duygularımı o günkü not defterimden yazdım.

12 HAZİRAN 1919

3'üncü Kolordu Komutanı albay, bizim jandarma Refet geliyor. İngilizlerin Samsun'daki siyasal temsilcisi Yüzbaşı Horst'u Kavak yöresinde Hüsnü Çavuş çetesi soymuş. Bu İngiliz subayı yanındaki askerleriyle birlikte tek mermi atmadan soyulup soğana çevrilerek, Samsun'a girmiş. Hüsnü Çavuş'tan böyle bir rezalet her zaman beklenirdi. Ancak asayişsizlik sayılan bu anlamsız hareket can sıkıcı bir durum yaratmıştı. Karargâhımızı Havza'da artık güvenli göremiyorduk. Bu nedenle yarın sabah Amasya'ya hareket ediyoruz. Rauf Bey'le Ali Fuat Paşa'dan şimdilik haber yok.

AMASYA'DAKİ GÜNLERİMİZ

13 HAZİRAN 1919

Sabah saat 8'de Havza'dan hareket ederek bir Alevi köyüne gelip orada mola verdik. Kâzım, Dr. Refik, Arif ve ben ufak bir briç partisi yaptık. Saat 5'te Amasya'ya geldik. Topoğraf Yarbay Pertev'in Birinci Dünya Savaşı'nda menzil müfettişiyken yaptırdığı kışlalara yerleştik. 3'üncü Ordu Komutanı Vehip Paşa'nın Birinci Dünya Savaşı'nda ticari işlerinde aracılık yapması bir yana bırakılacak olursa, suçsuz olduğu asker alma işlemlerindeki kusurundan dolayı, bu Yanyalı Pertev'i hapsedmişler.

14 HAZİRAN 1919

14 Haziran 1919 gecesi iyi bir uyku ile yorgunluğumu çıkardım. Kışlalardan kentin görünüşü, özellikle ters akan derenin iki yanındaki bahçeler ve meyve ağaçları çok güzel. Kutsal Ramazan ayındayız. Burada gür sesli sahur davulu sokaklarda dolaşüyor. Akşam alaturka saatle 11.30'da kaleye çıkıp davul zurna çalıyorlar. Vaktiyle Ermeniler Ramazan davulcusunu öldürmüşler. Bu nedenle mahalle aralarında dolaşmıyormuş. 15 Haziran akşamı hükümet konağında belediyenin iftar yemeğine gittik.

16 HAZİRAN 1919

Sıcaklık gölgede 24 derece oldu. İyi sıcak var. Halk durumu kavradı. Sorunun particilikle ilgisinin olmadığını, ulusal birlik, Türklük uğrunda çalışmak gerektiğini herkes anlamış oldu. Müfettişliğe belediyelerden, Müdafaa-i Milliye cemiyetlerinden telgraflar yağıyor. Doktor Refik (Saydam) ile Sultan Beyazıt Camii'ni ve Selçuklu eserlerini gezdik.

17 HAZİRAN 1919

Kentin kuzey taraflarındaki kayalıklarda bulunan oda biçimindeki oyuklardan birine Albay Kâzım'la güçlkle girdik. Milat-

tan önceki dönemlerde kayaların içi 20-30 metre derinlikte oyulmuş. Amasya Kalesi'nin oturduğu kayaların dibinde de bu tür odalar var. Mustafa Kemal Paşa haberleşmeyi sürdürüyor. İstanbul kesin emrini veremedi. Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerinin çoğalmasına ve yayılmasına uğraşıyoruz.

18 HAZİRAN 1919

18 Haziran 1919 gecesini Rauf, Ali Fuat Paşa ve arkadaşları İbrahim Süreyya, Afganlı Şehit Abdurrahman, Osman Tufan, Recep Zühtü ve Edirneli Cevdet, Havza'da geçirmişler. Yarın Amasya'da olacaklar. Burada genel durum görüşülüp ulusun kurtulması uğrunda alınacak kararlar saptanacak. Daha sonra da Sivas'a inmek gerekecek.

Mustafa Kemal Paşa ile Mutasarrıf Haydar Bey gece görüşmüşler. Paşa, Haydar Bey'e Türk ulusunun bağımsızlığı ve özgürlüğü uğrunda yemin ettiğini, Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye cemiyetlerinin oluşmasına ve bu yoldaki girişimlere kimsenin engel olmaması gerektiğini, gerekirse her türlü kuvvete başvurulacağını açık açık anlatmış. Bu mutasarrıf, Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensuplarından zeki bir adam. Fakat partililik duygusu zavallının ulusal birliğin önemini kavramasına engel oluşturan düzeyde. Asıl güçlük örgütsüz, yalnızca İttihat ve Terakki'den baskı görmüş kişilerin, ulusal birlik yolundaki her türlü girişimi kendilerine ve partilerine karşı sanmalarındır. Ruhlarında ulusal duygu doğmayanlar, yüreklerinde kutsal ateş yanmayanlar ülkenin korunma ve destek beklediği bir dönemde yardıma koşmak için birleşmek gerektiğini hesap edemiyorlar. Çok yazık.

12 Haziran 1919 tarihli Türkçe ve Ermenice gazeteler Mustafa Kemal Paşa'nın görevden alınacağını haber aldıklarını yazdılar. Henüz İstanbul'dan kesin emir gelmedi. Namuslu, kibar Erzurum Valisi Münir Bey'i de görevinden uzaklaştırmışlar. Hükümet böyle elini ayağını kesmeyi sürdürürse ülkeye en büyük düşmanlığı yapmış olacak. En doğrusu halk, saygın, na-

muslu, yararlı memurlarını kendisi korumalı, hükümet merkezinin gücü Anadolu'nun göbeğine taşınmalı.

Rauf Bey ve Ali Fuat Paşa geldiler. Gece görüşmeler yapıldı. İstanbul'daki yurtsever ve namuslu kişilerin gözlerinin Anadolu'da olduğu, kurtuluşu buradan bekledikleri anlaşıldı. Ulusal birlik, ülke bütünlüğünün korunup sürekli kılınması ve tam bağımsızlık konularında görüş birliğine varıldı.

Bu gece Kastamonu Valisi İbrahim Bey'den gelen şifrede Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerinin telgraflarının çekilmemesi için Posta-Telgraf Genel Müdürlüğü'nden emir geldiği bildiriliyordu. Ulusun sesini kısmak, ulusal birliğe engel olmak için yalnız partililik korku ve çabasıyla bu denli namussuzca ve alçakca bir emrin resmi makamlardan çıkmasını görmek, İttihatçıların yüzlerini kara eden rezillere bile rahmet okuttu. Anında her yana emirler verildi. Güçlük çıkaran telgraf memurlarının Divaniharbe gönderilmeleri bildirildi. Vilayetler aracılığıyla bu alçaklık halka da duyuruldu. Padişaha, Sadarete, Posta Genel Müdürlüğü'ne de yazma gereği duyuldu.

20 HAZİRAN 1919

Beyazıt Camii'nde şehitler için bir mevlit okutuldu. Eski müftü saygıdeğer, yurtsever yaşlı kişi, ulusun birliğine, kişisel kin ve siyasal kutuplaşmalardan sıyrılmanın gerektiğine, İstanbul'un kuşatılmış, hükümetin tutsak olduğuna, ulusun kaderini yine kendisinin belirleyeceğine, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin gerekliliğine ilişkin öğütler verdi. Ulusun mutluluk ve kurtuluşu için candan dualar etti.

Albay Refet [Bele], Harp Akademisi'nden sınıf arkadaşım Binbaşı Selanikli Zeki ile geldi.

21 HAZİRAN 1919

Doktor Refik ile Burma Minareli Cami'deki mumyaları gördük. Bu mumyalar tarihi eserlere değer veren kültürlü devlet yöneticilerinin elinde olsaydı çoktan müzelere taşınır, cam ta-

butlar içine konarak izleyicilere gösterilirlerdi. Mumyalar beş adetti. Bunlardan üçü çocuk mumyasıyla Mısır mumyaları gibi beze sarılı değildiler ve tahta tabutlar içinde korunuyorlardı. Tüm organları yerindeydi. Ancak organlar lif gibi kurumuştı. Bir tanesinin kolu kopmuştu. Doktor Refik bunların sünnetli oldukları kanısında olduğunu söyledi.

23 HAZİRAN 1919

Amasya'nın ünlü kalesine çıktım. Doktoru da sürükledim. Kışlalardan yürüyerek tam bir saatte vardık. Görüntü çok güzel ve şairane. Mustafa Kemal Paşa Sivas'ta Anadolu ve Rumeli adına toplanacak kongreye buralardan üçer temsilci gönderilmesi için kısa fakat açık, güzel bir genelge yazdı. Propaganda ve genelge hazırlama işlerine ben baktığım için, müsveddeyi ben de imzaladım. 10 Temmuz'da Erzurum'da toplanacağını duyduğumuz kongreye yetişmek istiyoruz. Kâzım Karabekir, Sivas Kongresi genelgesi gönderilmeden önce bize Vilayat-ı Şarkîye Konferansı'na katılmamızı, oradan genel kongreye Vilayat-ı Şarkîye temsilcileri olarak gitmemizi önermişti. Ermenistan tehlikesine karşı Erzurum toplantısının bir an önce yapılmasını istiyordu. Önemli olan, ulusun bağımsız, özgür bir biçimde sesini dünyaya haykırması, hukukumuzu özellikle siyasal alanda eylemli olarak savunmasıdır. Rauf Bey de yeni gelmiş, henüz doğrudan doğruya bir görev üstlenmemiş olmasına karşılık aynı görüşü paylaştığımızdan bu genelgeyi imzalamıştı.

24 HAZİRAN 1919

Dahiliye Vekili Ali Kemal'in 24 Mayıs 1919 tarihli olumsuz, alçakça genelgesi üzerine Sivas'ta bize karşı cereyanlar olduğu duyuldu. Derhal harekete geçildi, askeri önlemler alındı.

25 HAZİRAN 1919

Sabah saat 8'de Tokat'a hareket ettik. Albay Kâzım Bey'le bindiğimiz otomobil altı kez yan yattı. Turhal'a kadar bir saat ya-

ya yürüdük. Boğucu bir sıcak vardı. Zile Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyeleri Mustafa Kemal Paşa'yı karşılamaya gelmişler. Genel durum ve ulusal görev üzerinde görüşüldü. Tokat'tan gönderilen otomobille gece yarısına doğru geldik. İnsan Anadolu'da yaya gezinti yapmalıymış. Eski Padişahların derviş kıyafetinde gezme hikâyeleri çok anlamlıdır. Otomobil şöyle dursun at arabası ile yapılan gezide bile asıl halkla, saf köylü, cefakâr, zavallı Türk kadını ile yüz yüze gelinmiyor. Turhal'a zorunlu olarak yaya geldik. Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti'nin dünyada varlığını bile duymamış zavallı köylü kadınların kimisinin Sarı Osman'ını, kimisinin Karayağız Mehmed'ini sormaları bizi çok üzmüştü. Biri "Efendi, torunum dört sene evvel Sarıkamış muharebesine gitmişti. Haber yok." Öbürü "Efendi, oğlum İngilizlerle Arabistan taraflarında muharebe ediyordu. Hiçbir nişan yok." diyordu. Nerede o devlet ve örgütlenme ki şan ve şeref meydanında yaşamlarını feda eden çocukların akıbetini zamanında analarına bildirsinsin. Bir kadını-mız bahçesindeki ağaçları göstererek "Ahmed'im gittiği zaman bu ağaçları kendisi dikmişti. Şimdi meyve veriyor. Acaba gelip bu meyvelerden yiyecek mi?" diye ağlayan bir yürekle soruyordu.

26 HAZİRAN

Rauf, Kâzım ve Doktor Refik beylerle Tokat'ın kalesine çıktık, kenti seyrettik. Sivas'a girinceye dek askeri önlemlerin alınması için geceyi burada geçirdik.

27 HAZİRAN

Saat 9.15'te hareket ederek 12'ye doğru Yenihan Kasabası'na vardık. Yıldızhan yöresindeki kükürtlü kaplıcalara da girdik. Her yıl beş altı yüz aile Tokat ve Sivas'tan kür yapmak için buraya gelirlermiş. Fakat banyolar berbat, harap. Oldukça ilgi görmesine karşılık yerel yöneticilerce onarılıp düzeltilmesi yönüne gidilmemiş.

Sivas'ta bizi Sağlık Başkanı Doktor Albay İbrahim Tali (Ön-gören) Bey karşıladı. İbrahim Tali Bey hazırlık ve örgütlenme yapmak için buraya daha önce gönderilmişti. Numune Çiftliği yöresinde bizi karşılayan İbrahim Tali Bey, Sivas'taki hale-tiruhiyeyi anlattı. Valinin de geleceğini, halkın karşılamaya ka-tılacağını bildirdi. İkinci Meşrutiyet (1908)'in ilanı sırasında Se-rez Mutasarrıfı olan ve o dönemde Mabeyn'e çektiği telgrafla İttihatçı yurtsever olarak tanınan koca sakallı Reşit Paşa da [va-li] sakalını sivriltilmiş bir halde Albay Refet Bey'le birlikte geldi. Akşam saat 6'ya doğru Sivas'a girdik. Mustafa Kemal Paşa vali-yi kendi otomobiline almıştı. Halk ve askerin bizi sevgi ve say-gıyla karşılamasına çok sevindik. Bu tozlu topraklı büyük köyü Birinci Dünya Savaşı'nda birkaç kez görmüştüm. İttihatçı, ça-lışkan valilerden Muammer Bey burada valilik yapıyordu. Si-vaslı öğrencilerin güzel bir orkestrası vardı. Amerikan yünün-den dokunan halıları da pek ünlüydü.

Rauf Bey'le Mustafa Kemal Paşa'yı Albay Refet'in karargâhı-na, bizi de liseye konuk ettiler. Mustafa Kemal Paşa ilk önce Ko-lordu Komutanlığı'na giderek bir gün önce eski Kayseri Millet-vekili, Harput Valisi Ali Galip ile aleyhimizde görüşmeler ya-pan kişileri çağırttı. Bunlar Hürriyet ve İtilaf Fırkası kurucula-rından Kâtipzade Hakkı ile arkadaşlarıydı. Bu ekibin Ali Ga-lip'le görüşerek "İttihatçıların aynı oyunu oynamadıkları ne malûm?" dediklerini Dr. İbrahim Tali Bey'den duymuştuk. Fa-kat Kâtipzade Hakkı ve arkadaşları Mustafa Kemal'in haklı, iç-ten konuşması karşısında birlikte hareket etmeyi kabul etmiş-ler.

Dahiliye Vekili Ali Kemal vilayetlere gönderdiği emirde, Mustafa Kemal Paşa'nın büyük bir asker olduğunu, ancak hü-kümetin politikasına ters düşen davranışlar içinde bulundu-ğu için kendisi ile ilişki kurulmamasını, İstanbul'a geri getirilme-sinin ise Harbiye Nezareti'nin işi olduğunu bildirmiş. Vali Re-şit Paşa kararsız bir durumda. Ulusun, gerektiğinde bağımsızlı-ğı, namusu ve yabancı işgaline karşı topraklarını savunup koru-

yabilmek için oluşturduğu silahlı örgütlenmeye karşı her nedense Hürriyet ve İtilaf Partisi kuşkuyla bakıyor. Ne yazık ki bu parti mensupları yurt savunması konusundaki önemli emre uymak için koşmuyorlar. İş yine bir kısım ittihatçıların desteğine ve yardımlarına kalıyor. Aslında bu tarihi günlerde siyasal hırs ve amaçların tümüyle unutulup ulusal birlik etrafında toplanmak gerek. Yurt ve ulusun birlik, beraberlik ve iyi yönetilmeye ihtiyacı var.

Bu arada 56'ncı Tümen Komutanı Bekir Sami Bey'den 26 Haziran 1919 tarihli bir telgraf aldık. Kurmay Albay Hürrem'in İzmir'de tümen birliklerinin önemli bir bölümüyle tutsak düştüğünü, kendisinin ise bazı kuvvetlerle Bursa'ya hareket ettiğini, Mustafa Kemal Paşa'nın eylemlerini inançla desteklediğini, ulusal propagandayı sürdüreceğini ve emir beklediğini yazıyordu.

28 HAZİRAN 1919

Bugün bizim Tabip Yüzbaşı Behçet'in akrabası, eski muhaliflerden Kayserili Kurmay Yarbay Ali Galip ile konuştum. Temel konularda bizimle aynı doğrultuda görünüyor. Belirli ayrıntılarda, örneğin bu ulusal sorunun sessizce ve gizli yürütölmesi konusunda bizden ayrılıyor. Kendisine Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'le görüşmesini önerdim. Görüşecekler. Aslında zeki ve namuslu bir kişi olarak tanındığı için ulusal konularda akıllıca davranması beklenir. İnşallah ulusal bağımsızlık uğrunda iyi hizmeti olur. Gece, Mustafa Kemal Paşa ile görüşmesinden Paşa'nın memnun kaldığını öğrendim.

Ali Kemal istifa etmiş. Pek önemli bir olay. Çünkü bu kişinin varlığı ülkede hiçbir ulusal girişimin gerçekteşmesini mümkün kılmamaktaydı. İstifası Tanrı'nın ulusumuza bir bağış oldu.

ERZURUM YOLCULUĞU VE ERZURUM KONGRESİ

29 HAZİRAN 1919

Çalışarak geçirdiğimiz uykusuz bir geceden sonra sabahın saat beşinde Erzurum'a hareket ettik. Birinci Dünya Savaşı'nda aydın bir kaymakamın Koçhisar'da uzunca bir sütun üzerine kurduğu Sultan Osman'ın ufak bir büstünü yeniden selamlamak kısmet oldu. Şerefiye'de öğle molası verdik. Bizim otomobil yokuş çıkmıyor derken, eşya taşıyan ufak otomobil Kozçukuru köyü yakınlarında çamura saplanmış. Saatlerce uğraştık. Nihayet akşam 9.30'da eski anılarımızla dolu Suşehri'ne geldik.

Suşehri Birinci Dünya Savaşı'nda Vehip Paşa komutasındaki 3'üncü Kafkas Ordusu'nun karargâhı idi. Biz bu karargâhta aylarca kalmıştık. Mustafa Kemal Paşa bizden önce gelmiş ve buraya inmiş. Suşehri'nin ileri gelenlerinden Hurrem Bey ve birçok kişi ziyarete geldiler. Siyasal durum ve ulusun bugünkü göreviyle ilgili kendilerine açıklamalar yapıldı, bilgiler verildi. Mustafa Kemal Paşa ile de kentin ileri gelenlerinin görüşmeleri kararlaştırıldı.

30 HAZİRAN 1919

Sabah saat 9'da Erzincan'a hareket ettik. Hükümet meydanından daha önceleri atlı av koşuları yaptığımız, bazıları şehit olan arkadaşlarımızla dolaştığımız vadilere üzgün üzgün baktım. Bunca yıllık hesap ve özveriden sonra ulusal kaderimizin tutsaklık arefesinde olduğunu düşünmek ne üzücü bir durum.

Akşam saat beşe doğru Altkendi Köyü yakınlarında bizim otomobil çamura saplandı. Üç çeyrekte yaya olarak köye geldim. İki çift öküz götürdüm. Öbür arkadaşlar, Kâzım, Dr. Refik, emir subayı Muzaffer ve Hayati otomobilin yanında kaldılar. Zaten daha önce Tepeköy yöresinde otomobilin yayı kırılmıştı. Eşya otomobiline binmiştik. Bu da çamura battı. Akşam zorunlu olarak Refahiye'ye geçeceğiz. Saat akşamın sekizi oldu, otomobillerden hâlâ haber yok. Yayı kırılan geldi, o da çamur-

da kaldı. Öküzler hâlâ gelmediğinden işi anlamak üzere Alt-kendi Muhtarı Şeyh Osman Efendi'yi buldurdum. Köylülerle söyleşi yaptım. “Zaten birkaç ihtiyardan başka kimsemiz kalmadı. Buraları Ermenistan olacaksa ölmek daha hayırlıdır.” dediler. Zavallı, soylu Türk ulusu! Tanrı yardımcımız olsun!

Harbiye Nezareti'nden kolordulara Dahiliye'den valilere Mustafa Kemal Paşa ile haberleşmemeleri emredilmiş. Fakat kendisine, görevden uzaklaştırılması ile ilgili emir yok. Ali Kemal Bey'le Şevket Turgut Paşa istifa etmişler. Sonradan duyduğuma göre Ali Kemal'i Damat Ferit Paşa atmış. Çünkü İngilizlerden çok Fransızları tutuyormuş. Şevket Turgut Paşa'nın Harbiye Nezareti'nden istifası belki Doğu'daki orduların terhisi emrini verememesindendir. Fakat her ikisi de yukarıdaki emri bakanlıkları döneminden yararlanarak vermişlerse bakalım daha hangi aşamaları göreceğiz. Geceyi zorunlu olarak Alt-kendi Muhtarı Şeyh Osman Efendi'nin evinde geçirdik.

1 TEMMUZ 1919

Sabah 7.30'da hareket ettik. Nazar değmesin çok iyi gidiyoruz. Çardaklı'yı geçtik. Saat bire doğru Erzincan'a gireceğiz. Yalnızbağlar'a dört kilometre kala durduk. Nedeni benzinsizlik. Bu gidişle iki günde değil, bir haftada bile Erzurum'a varamayacağız. Tam dört saat boğucu bir sıcakta Erzincan'a doğru yaya yürüdük. Kente yaklaştığımızda bahçelerden arabalarla gelen memurlara rastladık. Bir faytonu bize ayırdılar. Bir çeyrek kadar bu sayede ayaklarımız yerden kesildi.

Yeniden Harbiye Nazırı olan Sulh ve Selamet Fırkası Başkanı Ferit Paşa'dan Mustafa Kemal Paşa'ya uzun bir şifre var. Padişahımız efendimizle görüş alışverişi yapmışlar. Resmen memuriyet görevinin uzatılması olanağı yokmuş. Hava değişimi isteyin diyorlar. Durum akla uygun biçime girer gibi oluyor. Anlaşılan yabancı düşmanların kışkırtmaları ile Paşa'yı görevden almak zorunda kalmışlar. Fakat resmen bunu doğru bul-

mamış olacaklar ki, hava değişimi kılıfını uyduruyorlar. Padişah başta olmak üzere Kuvayı Milliye'nin önerilerini yerine getirmeye çalışmaları gerek. Ali Kemal ile şevket Turgut'un biri valilere, öbürü hem Paşa'ya hem de komutanlara gönderdikleri haberleşmeyi kesme ve İstanbul'a dönme emirlerine ne demeli?

Konya'daki 2'nci Ordu Müfettişi Mersinli Cemal Paşa çok iyi ve namuslu bir asker olduğunu her zaman gösteriyor.

Rauf Bey'le, birlikte getirdiği mutasarrıflardan Süreyya Bey'i güneş çarpmış, hastalanmışlar. "Paşa'nın kovası" adını koyduğumuz gemi arslanlarından Yüzbaşı Ali Efendi de hastalanmış.

2 TEMMUZ 1919

Saat 9.30'da Erzincan'dan hareket ettik. Ekşisiu'da eski anıları tazeleyerek biraz maden suyu içtik. Birçok güçlüklerden sonra saat 12.30 sıralarında Mamahatun'a geldik. Gece Ali Fuat Paşa'dan bir şifre aldık. Ankara'da Telgrafhane'yi askerle işgal etmiş ve kendisini Batı Anadolu Müfettişi olarak ilân etmiş. Bu onurlu, gözü pek komutanın yurtseverce davranışı bizleri çok sevindirdi, inancımızı güçlendirdi.

Mamahatun'da Hükümet Konağı yanmış. Bir eve indik. Sarhoş kıyafetli 16'ncı Alay Komutanı Süvari Binbaşı Ethem Bey tekme ile kapıyı açtırdı. Nazır Ferit Paşa'ya hitaben yazılan şifreyi emir subaylarının otomobili yetişmediğinden Doktor Refik, Albay Kâzım ve ben saat dörde kadar uğraşarak bin bir güçlükle yazabildik. Kâzım Karabekir Paşa'dan bir otomobil istedik. Padişahtan da Mustafa Kemal Paşa'nın hava değişimi alması hakkında bir şifre gelmiş. Henüz okumadım. Ferit Paşa'ya olumlu cevap verildi. Ali Kemal ile Refik Halit [Karay] beylerin particilik duygusuyla hareket etmelerinin, şevket Turgut Paşa'nın da istifa etmiş olmasına karşın kolordulara emir vermesinin yasadış olduğu anlatılarak, hükümetle müfettişlik arasında ortaya çıkan anlaşmazlık bildirildi.

Akşam saat 8’de Erzurum’a vardık. Asker ve memurlar dışında Erzurum halkının da bizleri içtenlikle karşılamasına çok sevindik. Baba dostlarımdan Raif Efendi’yi Vilayat-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı olarak nurlu yüzü, beyaz sarığı ile halkının başında görmek beni çok mutlu etti. Büyük bir asker olarak Erzurum halkının sevgi ve saygısını kazanmış olan rahmetli babamın, şehit kanıyla yoğrulmuş bu serhad şehri topraklarında yatması, çocukluk anılarımin canlanmasına neden oldu. Babam Ferik Mehmet Ali Paşa zamanında Erzurum’da gerçekten mutlu bir çocukluk dönemi geçirmiştım. Bununla birlikte Birinci Dünya Savaşı’nda ordumuzun, askeri düzenlemelere göre hazırlanmamış bu eski kaleyi savunamayarak geri çekildiği acı günleri de yeniden anımsadım.

Gece Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa ile görüşüldü. Yeni Harbiye Nazırı topçu feriklerinden Ferit Paşa hakkında Kâzım Karabekir Paşa bir olay anlattı. Vedalaşmak için yanına girdiği zaman Fransız Jandarma Komutanı Albay Foulon da tesadüfen oradaymış. Ferit Paşa Albay Foulon’a “Ben Türk değilim, Mısırlıyım. Orduyu lağvedeceğiz. O zaman istediğiniz kadar jandarma kaydedersiniz.” demiş. Karabekir’in aldığı bilgiye göre Enver ve Cemal paşalar Kafkasya’dalarmış. Cemal Paşa Kuzey Kafkasya’da kolundan yaralanmış. Enver Paşa Gence’nin güneyinde İslâm kuvvetlerine komuta ediyormuş. Kardeşi Nuri Paşa’yı istetmiş.

Mustafa Kemal Paşa da Ordu Müfettişliğine nasıl atandığı ile ilgili bilgi verdi. Harbiye Nazırı Şakir Paşa, Mustafa Kemal Paşa’nın Samsun ve yöresinin güvenliği için geçici süre ile Anadolu’ya çıkacağını sanıyormuş. Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa ile birlikte, Sadrazam Ferit Paşa’nın huzuruna çıkan Mustafa Kemal Paşa Sadrazama, yapacağı görevle ilgili açıklamalarda bulunmuş. Sadrazam “Bu hareket tarzı Hıristiyan unsurlarını ve İtilaf memleketlerini kuşkulandıracaktır.” demiş.

Mustafa Kemal Paşa da bu sözü onaylayarak İstanbul'daki bazı kişilerin de bu kuşkuyu körükleyeceklerini eklemiş. Sadrazam “İngilizlerle bir kez görüşeyim.” demiş.

Mustafa Kemal Paşa üç gün sonra Sadarete uğradığında Ferit Paşa resmen görüşemediğini itiraf etmiş. Fakat İngilizlere “Mustafa Kemal Paşa sizin şikayet ettiğiniz konuları göz önüne alacaktır.” dediğini, onların da her türlü ilişkilerde yardımcı olmaya söz verdiklerini söylemiş. Padişah da Mustafa Kemal Paşa'nın doğruluğundan emin olduğunu belirtmiş. Yunanlıların İzmir'i işgallerinden, İngilizlerin kendisine karşı cephe aldıkları anlamını çıkaran Padişah “İnşallah millet sesini yükseltir de memleket emniyet bulur.” demiş.

Padişahın başka bir korkusu da Bolşeviklerle ilgiliymiş. Bolşeviklerin gelmeleri durumunda İtilaf Devletleri'nin ülkemizi tümüyle işgal edeceklerinden korkuyormuş. Mustafa Kemal Paşa da tam tersini öne sürerek, Bolşeviklerle anlaşabilmenin ülke yararına olacağını söylemiş. Bu sözlerden Padişahın Mustafa Kemal Paşa'yı iyi niyet ve güvenle görevlendirmiş olduğu anlamını çıkardık. Bunun yanında Sultan Vahdettin'in hükümete güveninin sağlam olmadığı, millete dayanarak Hilafet makamı ile Saltanatı kurtarma ümidi taşıdığı anlaşıyordu.

Bu geceki sözlerinde Mustafa Kemal Paşa samimi miydi? Bunu kestirmek güçtür. Sadrazam Ferit Paşa da Harbiye Nazırı Şakir Paşa gibi, Mustafa Kemal Paşa'nın görevinin geçici, kısa süreli olduğunu sanıyor ve kendi görüşüne hizmet edeceği düşüncesini besliyormuş. Zaten bu böyle olmasa İtilaf Devletleri'nden merhamet dileyip İngilizlere kul köle olarak, savaşın sorumluluğu ile ulusal direnişleri İttihatçılara yükleyerek bir şeyler kurtaracağını uman hükümet, elbette Mustafa Kemal Paşa'yı bu göreve atamazdı.

Bu gece, Samsun'a çıkışımız, İngilizlerin bizden kuşkulanmaları ve hükümeti sıkıştırmalarından söz edildi. Paşa'nın hava değişimi almasını öneren Harbiye Nezareti'nin ve Mabeyni-i Hümayun'un şifreleri okundu. Ali Kemal ve Refik Halit bey-

lerin çektikleri telgrafların Müdafaai Hukuk cemiyetlerinin açılmalarını ve sayıca artmalarını engellediği, bu cemiyetler arasındaki haberleşmeyi kestiği dile getirildi. Özellikle bazı hükümet memurlarının korkaklığının halkı da endişeye düşürdüğü, bu durumun ulusal birliğe büyük zararlar verdiği vurgulandı. Ulusal birlik ve beraberliğin sağlanması yolunda çaba harcayan 2'nci Ordu Müfettişı Mersinli Cemal Paşı, 17'nci Kolordu Komutanı Yusuf İzzet Paşı, 20'nci Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşı, 3'üncü Kolordu Komutanı Refet Bey ve 15'inci Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşı gibi komutanların herhangi bir darbe karşısında hareketsiz kalırlarsa, tüm emek ve ulusal çabaların söneceği düşünülerek, komuta mevkilerinin korunması ve zaman kazanma konusunda görüşme yapıldı.

Canik Mutasarrıfı Deli Hamit Bey, İstanbul'dan gelen iki kişiden aldığı bilgiye dayanarak İngilizlerin Kahire'den kovulduklarını, Fransız gemilerinin İstanbul'u ayaklanma halinde terk ettiklerini, İmam Yahya, Seyyid İdris ve İbni Reşid'in Mekke'ye karşı savaşı başladıklarını bildiriyor. Kaptan Rauf Bey bu haberler üzerine Mısır konusu üzerinde açıklamalarda bulundu. Said Za'dün ve dört arkadaşının İngiltere'nin Mısır Komisyonuna mart ayında bağımsızlık için başvurdıklarını, İngilizlerin bu kişileri aşığılayarak Malta'ya sürdüklerini söyledi. Bu olay üzerine galeyana gelen Mısır halkı sokaklara dökölüp ulaşımı kesmiş, birçok İngiliz subayını öldürmüş. İngilizler de 15.000 kişilik yeni bir takviye kuvveti gönderip General Allenby'yi komutan olarak atamışlar. Sonunda Malta'daki bu tutukluları salıvererek Paris Konferansı'na katılmalarını sağlamışlar.

4 TEMMUZ 1919

Bugün Padişahın tahta çıkışının yıldönümü. Çocukken okudüğüm Mülkiye İdadisi binasına gittik. Bu bina şimdi hükümet konağı olarak kullanılıyor. Eski hükümet konağı ile askeri daire

binası yandığı için böyle bir değişiklik yapılmış. Tahta çıkış yıl-dönümü töreni için toplandığımız hükümet konağına Ferit Paşa'nın görevden uzaklaştırdığı Erzurum Valisi Münir Bey'le, Bitlis Valisi Mazhar Müfit [Kansu] Bey de geldiler. Eski dostlardan Cennetzadelerin damadı saygıdeğer, seçkin bir kişi olan Dr. Şerif Bey'le, baba dostu, tanınmış Erzurum tüccarlarından Farmason Derviş Efendi'nin oğlu, sınıf arkadaşım merhum Alemdarzade Şerafettin'in amcası Ali Bey de oradaydılar.

Gece yine ulusal birliğin sağlanması konusunda görüşmeler yapıldı. 5 Temmuz'da İstanbul'dan verilecek emir ve talimatların denetlenip tutulması hakkında her tarafa genelgeler yollandı. 6 Temmuz'da Harbiye Nazırı Ferit Paşa, Mustafa Kemal Paşa'yı telgraf başına çağırarak İstanbul'a dönmesinin bir zorunluluk olduğunu, Padişahın da böyle istediğini, çünkü İngilizlerin ağır bastıklarını, hükümetin bir karış fazla yer kurtarmak için uysalca davranmak zorunda kaldığını bildirdi.

8 TEMMUZ 1919

Mabeyn'den Paşa'yı çağıran bir şifre geldi. Kongrenin toplanmasına epey güvenimiz var. Mustafa Kemal Paşa'nın memuriyetine son verildiğine dair Başmabeyinci bir Padişah buyruğu duyurdu. Kaptan Rauf, Kâzım Karabekir, Vali Münir ve Mazhar beyler ile aralarında Albay Kâzım ve benim de bulunduğum kişilerle Mustafa Kemal Paşa, bu konuyu görüştü. Hükümetten kesin bir emir gelmeden Mustafa Kemal Paşa'nın askerlikten tam anlamıyla istifa etmesine karar verildi. Harbiye Nezaretine ve Mabeyn-i Hümayun'a bildirildi. Böylece çağrılmalar komedisine ulusal özveriyle karşılık verildi. Ben bu konudaki yazışmaların Paşa'nın İstanbul'dan çıkışından Erzurum'daki istifasına kadar olan bölümünü siyasal bir muhtıra olarak hazırladım. Çok sayıda bastıracaklar. Kongreye, ulusal toplantıya açıklamalar yapıp bilgi vermek gerekecek.

Mustafa Kemal Paşa, Kâzım Karabekir, görevden alınan valiler, Rauf Bey, eski İzmit Mutasarrıfı Süreyya Bey, Kurmay Baş-

kanı Albay Kâzım ve Dr. Refik’le bir toplantı yaparak Milli Mücadele’ye atılanların, sonuna, ölüme dek sürecek gücü yüreklerinde duymalarının gerektiğini, kendisinin de artık ulusun bir bireyi olarak çalışacağını, yanında kalmak isteyenlerin karar vermelerinin doğru olacağını kendine özgü açık ve akıcı bir üslupla anlattı. Bütün arkadaşlar sonuna dek kendisiyle birlikte yürüyecekleri sözünü verdiler. Vali Münir Bey ailevi sorunları yüzünden bir süre için aktif görevden başışlanmasını rica etti. Kurmay Başkanı Albay Kâzım Bey de Erzurum’da kalmayı tercih etti. Ben de kendisine gerekirse derhal üniformamı atacağımı ve bu kutsal amaç uğrunda sonuna dek yanında çalışacağımı söyledim. Çok duyulandı ve memnun oldu. Ülkenin kurtulması için kendi canımızı düşünmenin sırası değildi. Posta Müdürü, Kirpi-i Natüvan takma adıyla tanınan ünlü mizah yazarı Refik Halit kalemi ile ününü koruyacak yerde mevki hırsına kapılarak politika yapmaya, hatta İttihatçılara özenerek komitecilğe yeltenmeye başlamış. Tanık ve belgelere dayanarak öğrendiğimize göre Refik Halit, Konya’nın ünlü rüşvetçi valisi Cemal Bey’e “Mustafa Kemal Paşa’nın icabına bakıldı. İstanbul’a getirilecek. Mersinli Cemal Paşa hazretlerinin hakkında yapılacak işlem de tutuklamadır.” demiş. Karanlık bir geçmişe sahip, *Alemdar* gazetesi başyazarı Refii Cevat (Ulunay)’ın babası olan Cemal Bey de Refik Halit’e telgraf başında teşekkür etmiş.

Mersinli Cemal Paşa’nın izinle İstanbul’a gittiğini duyunca hem üzüldük, hem de bu onurlu, değerli askerin gafletine şaşıp kaldık! Ülkenin emperyalist İtilaf ordularının saldırısına uğramakta olduğunu, ulusal onurumuzun, Padişahın saltanat gücünün ayaklar altına alındığını anlayamıyorlar mı? Toprağını, ırzını, bağımsızlığını savunmaya hazırlanan ulusumuza bizler gibi hizmetkâr olmak, bu yolda can vermeyi göze almış bulunmak İstanbul’daki alçaklarca yanlış olarak nitelendiriliyor, suç sayılıyor. Particilik hırsıyla iş görüyorlar.

Bizim saygıdeğer Raif Hoca'nın başında bulunduğu bir heyet geldi. Mustafa Kemal Paşa'yı Vilayat-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-i Milliye Cemiyeti'nin başkanlığına, Kaptan Rauf'u da ikinci başkanlığına seçtiklerini resmen bildirdiler. Kongrenin açılması Trabzon delegelerinin henüz yolda olmaları, öbür vilayet delegelerinin de tümüyle yola çıkmamaları yüzünden zorunlu olarak 23 Temmuz'a bırakıldı. Bayburt'taki Albay Halit Bey, Erzurum'a gelerek Mustafa Kemal Paşa ile görüştü. Geraktığında komutayı ele almak üzere Maçka'ya [Trabzon] gönderildi. Halit Bey, Birinci Dünya Savaşı'nda bizim Kafkas Ordusu Çoruh Müfrezesi Komutanlığını yapmış değerli bir askerdi. Birçok kez yaralanmış ateşli, atılğan, yurtsever bir subaydı.

Bugün, bir türlü kabrini ziyarete fırsat bulamadığım rahmetli babamın Murat Paşa Camii'ndeki sessiz anıtını ziyarete karar verdim. Albay Kâzım ve Doktor Refik ile askeri hastaneye dönüştürülmüş olan Askeri İdadi'nin hamamında bir güzel yıkandık. İdadi binasına girerken eski günleri anımsadım. Babamın ölümü üzerine onun mesleğinde eğitim görmeye karar vererek sınavla son sınıfına girdiğim bu hayırlı okulun "ördek koğuşu"nda yattığım ilk gece geçirdiğimiz şiddetli depremi hiç unutamam. Doktor Refik'in el yazması enamını alarak Murat Paşa Camii'ne gittim. Güneşin yaldızlı ışıklarıyla parlayan, beyaz mermerleri, temiz ruhu, saf yüreği, yiğitlik ve mertliği ile onurlu yaşamını yansıtan mezarının önünde minnetle, saygıyla eğildim. Amcam şair Hersekli Arif Hikmet'in kalemin-den çıkan mezar taşı kitabesini hüznle okudum. Savaş yıllarında ölen eski ev sahibimiz Cennetzade Cemil Bey'in mezarı da burada. Cemil Bey ve tüm şehitlerimizin ruhlarına dua ettim. Mezardan taze çimenle, yeni bitmiş geniş yapraklı, güzel kokulu otlardan koparıp büyükannemle kardeşlerime götürdüm.

11 TEMMUZ 1919

Saat 4'te Trabzon Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye üyeleri geldiler. Erzurum halkı, Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye üyeleri, Tümen Komutanı Topçu Rüştü Bey*, okullar, iki bando, Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey ve hepimiz karşılamaya gittik. *Albayrak* gazetesi başyazarı Necati Bey hoş geldiniz konuşması yaptı.

Üyeler arasındaki eski milletvekillerinden biri de bu konuşmaya karşılık verdi. Ulusun kurtuluşu ve mutluluğu için dualar edildi. Akşam Rauf Bey'le Kâzım Karabekir Paşa'ya yemeğe gittik. Yemekten sonra Kâzım Karabekir Paşa biraz alaturka keman çaldı. Edebiyat ve müziğe meraklı, çok kibar bir asker olan Karabekir Paşa'yı Gümrü harekâtı sırasında kurmay başkanı olduğum dönemde daha yakından tanımış ve çok sevmiştim. Tümen Komutanı Rüştü Bey Kafkasya'dan, Bolşeviklerden iki temsilci geldiğini haber verdi. Bakalım ne haber getirecekler. Trabzon Mevki Komutanı, Bakü'de çıkan *Azerbaycan* gazetesinde Denikin ordusunun Kuzey Kafkas (Dağıstan) Cumhuriyeti'ni dağıttığını, Gürcülerle Müslümanların birleştiklerini okuduğunu bildiriyordu. Şimdiye dek edinilen bilgilerden İngilizlerin Kafkasya'daki ayaklanmalar nedeniyle Batum ve Tebriz yönlerine çekildikleri, Tiflis'in yerli Bolşeviklerin elinde olduğu, Rusya'dan ayrıca bir Bolşevik ordusunun gelmediği anlaşılıyordu. Bu iki temsilcinin geliş nedenleri olası bir ittifak önerisi ile ilgili olsa gerek.

13 TEMMUZ 1919

Samsun Mutasarrıfı Deli Hamit Bey görevden alınıp yerine eski mutasarrıf İbrahim Ethem Bey getirilmiş. Albay Refet'in ye-

* Bu aslen Erzurumlu cesur subay, Birinci Dünya Savaşı'nda Erzurum'un doğusundaki çetin kış savaşları ile Gümrü savaşlarında tümen komutanı olarak kahramanlık ve yiğitliği ile kendini göstermişti. Atatürk'e yapılan suikast davası sanığı olarak idam edildiğini Budapeşte Ortaelçiliğim sırasında duyunca çok üzülmüş ve şaşırıp kalmıştım.

rine de Çolak Selahattin'i getirmişler. Çolak Selahattin'in yerine 12'nci Kolordu'dan Sedat Bey atanmış. Yer değiştiren komutanların adları ve kişilikleri göz önüne alınırsa, bu atamaların Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa tarafından özellikle yapıldığı anlaşılır. Cevat Paşa bu onurlu ve namuslu askerlerin, hem İtilaf Devletleri temsilcilerine bir değişiklik yapıldığını göstermek, hem de ulusal amacı sarsmamak için kurnazca yer değiştirmelerini sağlamıştı.

14 TEMMUZ 1919

Kâzım Karabekir Paşa Kafkasya'dan gelen iki temsilcinin konuşmaları hakkında heyete bilgi verdi. Ejderhan, Yekaterinodar, Novorisisk Bolşeviklerin elinde imiş. Fakat asıl Bolşevik birlikleri Kafkasya'ya girmemişler. Asıl gücünü 6-7 bin askerin oluşturduğu Denikin ordusu Kafkasya'daki Kazakları da kendine bağlamış, bu sayede Vladikafkas'ı zaptetmiş. Oradan Dağıstan'a dönerek Demirhan-Şûra'daki ulusal meclisi 11 Haziran'da dağıtmış. Halk dağlara çıkmış, Denikin birlikleri de barınamıyarak sahile gelmiş. Üç bin kadar kuvvet Novorisisk'e bir miktar kuvvet de Vladikafkas'a ulaşmış. Büyük çoğunluk Karadeniz kıyılarına gitmiş. Azerbaycanlılar Gürcülerle birlik oluşturmuşlar. Lengeran'daki karışık Rus kuvvetler de Bolşevik olarak Azerbaycanlılara katılmışlar. Bu nedenle İngilizler Kafkasya'yı boşaltarak Batum'a çekilmişler. Bununla birlikte demiryolu boyunca, istasyonlarda ufak tefek İngiliz müfrezeleri bulunduğu gibi, Bakü'de de 1000 kadar Hint askeri varmış. Azerbaycanlıların amacı Nahcivan yöresini işgal, bu yolla bizimle doğrudan doğruya ilişki kurmak. Bu temsilcilerin dertleri bizim yardımımızı alarak, ortaklaşa Ermenileri ortadan kaldırmak ve Bolşevizm görüşünü bize benimsetmek.

Bir kez dinimiz Bolşevik görüşüne bağlanmamıza izin vermemektedir. İslâm dini karşısında büyük küçük eşit olduğu gibi, bizde Rusya'dakine benzer ne işçi sınıfı var, ne de köylüyü soyan büyük çiftlik ve toprak sahipleri. Yalnız emperyalist İti-

laf Devletleri'nin istilalarından, tutsaklıklarından kurtulmak için Bolşeviklerle birleşmek, onlardan para, silah gibi somut yardımlar görmek esas politikamız olacak. Zaten Kafkasya'ya giren Bolşevik ordusu değil, din görüşü. Şimdilik harekete geçmek de ülkeyi boş yere tehlikeye atmak demektir. Böyle olunca temsilcilerin gelişini ancak bir ilişki kurma nedeni olarak kabul etmek gerekeceği kararlaştırıldı. Aslında Kâzım Karabekir Paşa bu adamları bize gönderen kişinin Bakülü Yusuf Ziya Bey adında biri olduğunu biliyordu. Yusuf Ziya Bey önceleri bizde fahri binbaşı olarak çalışmış, daha sonra İran'da İslâm birliği propagandası yapmış, serüvenden hoşlanan birisiydi. Gönderdiği kişilerin elinde Azerbaycan hükümetinin verdiği resmi bir belge de bulunmadığından, bu kişilere güvenilmemesi kararlaştırıldı. Yalnız Rauf Bey'le Süreyya Bey kimliklerini belli etmeden Tümen Komutanı Rüştü Bey aracılığıyla bir gece bu temsilcilerle görüşecekler. Bu kişilerin dediğine bakılırsa ne Enver, ne de Cemal Paşalar Kafkasya'da değiller. Enver'in Moskova'dan Taşkent'e geçtiği duyulmuş. Ermenilere karşı Şuşa saldırısını Kâzım Efendi adında bizden bir topçu üsteğmeni yönetmiş. Sözün kısası, bu konudaki asıl karar Doğu vilayetlerinin boşaltılıp Ermenilere terki İstanbul'dan emredilirse buna uyulmaması, karşımıza çıkan Ermenilerin ise karşı saldırı ile püskürtülüp bozguna uğratılmaları doğrultusunda idi. İşe Ruslar karışırsa veya Pontus hükümeti kurulursa yurdumuzu karış karış savunacağız.

İstanbul'un başına bir felaket gelirse yine benzer şekilde davranacağız. Kafkasya'ya İtalyan birlikleri gelirse, bunların yerel Bolşeviklerle ilişkileri değerlendirilip duruma göre önlem alınacak, İtalyanlar gelmeden Ermenilere yüklenilecek.

Rauf ve Süreyya beyler Bakülü temsilcilerle görüştüler. Temsilcileri gönderen Yusuf Ziya Bey, Rauf Bey'i tanıyormuş. Yusuf Ziya Bey Bakü'de Bolşeviklerle birlik oluşturmuş. Temsilcilerin anlattığına göre Kafkasya'da Bolşeviklik henüz resmen ilân edilmemiş. Yalnız hazırlıklar yapılmıyordu. Aslında

temsilcilerin durumumuzu anlamaya, Ermenilere karşı kendilerine yardım edip edemeyeceğimizi incelemeye geldikleri belli olmuştu. Bizim yapacağımız ilk iş ulusal gücümüzü artırmak, örgütlenmeyi tamamlamak, boş yere bir gürültü çıkarmamaktı. Bu konuda kesin kararlar alındı. Gelen temsilcilerle Tiflis'te Mehmet Emin Resulzade, Halil Bey, Hacı Mehmedof gibi Rauf Bey'i tanıyan kişilere haber göndererek, ulusal örgütümüz için para yardımı istemek de bu kararlara eklendi. Rauf Bey'in daha sonra verdiği bilgiye göre Cemil Cahit Bey aracılığıyla 25.000 lira tutarında bir yardım gönderilmiş, bu para Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya sunulmuştur.

16 TEMMUZ 1919

Eski Erzurum Valisi Münir Bey ile Müfit Bey durumdan emin olmadıklarından, aileleriyle birlikte İstanbul'a gitmek istiyorlar.

17 TEMMUZ 1919

Kâzım Karabekir Paşa denetlemeden döndü. Kendisi ile görüşüldü. Sınırın öte yanında Ermeniler Müslümanlara pek vahşice zulmetmeye başlamışlar. Önde gelen kişilerden birinin önce kulağını kesmiş, sonrada derisini cep gibi açarak kesik kulağı içine koymuşlar. Bir başka kişiyi feci biçimde parçalayarak soy-larına özgü alçaklıklarda, vahşiliklerde bulunmuşlar. Sınırın yanında bulunan Kürt aşiretleri, ailelerini iç bölgelere almış. Ermenilere saldırmaya hazırlanıyorlarmış.

Trabzon'daki İngiliz subayları, Mustafa Kemal Paşa'nın ulusal bir ordu kurma hazırlığında olduğunu, bunu engellemek için Sivas'a bir İngiliz taburu göndereceklerini söylemişler. Kâzım Karabekir Paşa, Refet Bey'in yerine gelen Çolak Selahattin Bey'e bunun bir balon olabileceğini, fakat doğru ise Doğu vilayetleri için de çok zararlı olacağını anlatarak, engellemek gerektiğini anımsatmış. Halen Amasya'da bulunan Refet Bey'e, Ali Fuat Paşa'ya, 2'nci Ordu Müfettiş Vekili Selahattin Bey'e son gelişmelerle ilgili bilgi verilmesi kararlaştırıldı.

18 TEMMUZ 1919

Bugün cuma tatili. Cirit Meydanındaki spor eğlencelerine gittik. Eski meydanı biraz düzeltmiş, daha uygar bir biçime sokmuşlar. Kâzım Karabekir bu meydanı çevirtmiş. Bir programa bağlı olarak cirit, güreş, koşu gibi çeşitli sporların çağdaş ölçüler içerisinde yapılmasını sağlamış. Kadınlara ve erkeklere oturma yerleri yaptırmış. Erzurum Erzurum olalı böyle eğlence görmemiş.

19 TEMMUZ 1919

Ali Fuat Paşa kanalı ile İstanbul'dan bilgi geldi. Ruslar Dobruca'ya, Macarlar Vidin'e girmişler. İki Fransız tümeni Bolşeviklere katılmış. İtalyanlar yenilmişler. Bulgarların Bolşeviklere karşı İtilaf Devletleri ordularına yardım etmeleri önerisi reddedilmiş. Ustrumca, Norakop yörelerinde Bulgarlarla Yunanlılar savaşıyorlarmış. İngilizlerin baskısı üzerine Yusuf İzzet Paşa değiştirilmiş. Yerine Uzun Fahri Bey atanmış. İstanbul'da tüm Türkiye için geçici bir Amerikan mandası gerektiğinden söz ediliyormuş. Amerika bunu kabul etmezse kendimizi yönetme gücünden yoksun olduğumuz için ülkemizin bölünmesi kaçınılmazmış. Amerikalılar hükümetimizi aşağılıyorlarmış. Diyorlarmış ki "Avrupa'nın cesaret edemediğini Sadrazamınız söylüyor. Örneğin Toroslar'dan sınır veriyor ve büyük bir Ermenistan istiyor. Oysaki tüm Amerikan raporları Anadolu'da Ermenistan olamayacağı, özerk yönetim meclislerinin kurulmayacağı merkezindedir."

Çolak Selahattin Bey ikiye bölünmüş. Hürriyet ve İtilaf Fırkası lideri Sadık Bey'in gözdelerindenmiş. Bu, doğrusu ve yanlışının ayırt edilebilmesi güç bilgiler heyetçe görüşülüp tartışıldı. Aşağıdaki esaslar kararlaştırıldı ve cevaplar yazıldı:

"Amerikan mandası sorununu iyi incelemek gerekir. Ekonomik ve teknik yardımlar elbetteki gereklidir. Buna her zaman biz de gereksinim duyarız. Fakat ulusal egemenliğe zarar vermemeli. Yabancılarla ilişkinin ancak kongrenin karar ve

buyruğuyla olacağı, çünkü ulusun isteğine uygun davranmanın şart olduğu, ulusal egemenlik esaslarını kabul, bir ulusal meclisin varlığını onaylama ile bu meclise yardım edecek bir merkezi hükümetin oluşturulmasının gerekliliği...”

20 TEMMUZ 1919

Her gün öğleden sonra 10-12 kilometre kadar yürüyüş yapabiliyoruz. Kaptan Paşa’mız yani Rauf Bey, Albay Kâzım Bey, Doktor Refik Bey, bazen de Süreyya geliyor. İki saat içinde Palandöken’e giden yolda, Boğaz’ın başlangıcındaki değirmene kadar gidip geldik.

Rahmetli babam Ferik Mehmed Ali Paşa’nın 7’nci Tümen Komutanlığındaki hareketli, parlak askeri yaşamı gözümün önüne geldi. Her yaz, askeri damlarında tezek kurutmaktan havası bozulan şehirden kurtarmak, kışları onarıp badana ettirmek amacıyla bütün askeri birlikleri buralara çadırılı ordugâha çıkarırdı. Geçtiğimiz yolun kenarındaki gemiye benzeyen toprak yığını üzerine tümen karargâhını yapraklarla donattırarak kurduruyordu. Tatbikatlar, eğitimler arasında donanma geceleri, eğlence günleri düzenletiyor, her tabura Erzurum’un bir mahalle halkını davet ettirerek ikramlarda bulunup, ağırlatıyordu. Rahmetlinin o zaman “Burası bir kaledir. Kuşatmaya uğrayabilir. Bir serhad şehridir. Halkın askerle kaynaşması, sevişmesi gereklidir.” dediği hiç kulaklarımdan gitmez

Birinci Dünya Savaşı’nda Erzurum Kalesi, ne yazık ki kale özelliğini yitirmişti. Eski toprak siper ve tabyalarına 15’lik kızaklı Krup topları yerleştirilmişti. Bu toplar pek bir şeye yaramıyordu. Melamilikle aklını bozan Ordu Komutan Vekili Abdülkerim Paşa’nın emriyle, bu kutsal kenti bir gece terk ederek, Aşkale üzerinden Mamahatun’a doğru geri çekilişimizi üzüntüyle düşündüm. Mutlu geçen çocukluk yaşamımı, katıldığım çetin savaşları birer birer anımsadım. Şimdi yine bu kutsal toprakları kurtarmak, bu soylu ulusun bağımsızlığını kazanması için canımızı vermeye hazırız.

Çolak Selahattin'den Kâzım Karabekir'e cevap gelmiş. Bu adam İstanbul'un politikasını izleyecek gibi gözüktüyor. İngilizler Samsun'a bir tabur asker çıkarmışlar. Merzifon'daki kuvvetlerini takviye etmişler. Böyle karaktersiz, cesaretsiz komutanlarla ülkemiz mahvolacak. Kongre temsilcilerinin bir an önce gelmeleri için girişimler sürüyor. Deli Hamit henüz görevden uzaklaştırılmamış. Bir telgrafi geldi, atıp tutuyor. Herhalde bunun da serserinin biri olduğundan kuşku yok. Mersinli Cermal Paşa hâlâ İstanbul'da. Dönmeyeceği pek doğal.

23 TEMMUZ 1919

Meşrutiyet'in ilân edildiği gün, dolayısıyla ulusal bayram. Büyük coşku var. Erzurum Kongresi bugün açılıyor. Mustafa Kemal Paşa birinci başkan olarak kongreyi açacak. Öğleden önce saat 11.30'da eski Ermeni Sansaryan, yeni Türk Sultani Mektebi'ne gittik. Askeri bando, okullar ve halk toplanmışlardı.

Bu Sansaryan Mektebi çocukluk dönemimde Erzurum'da geçirdiğim altı yıllık (1894-1900) anılarımı yeniden canlandırdı. Ermeni okulunu Sanasaryan adında zengin bir Ermeninin kurduğunu, öğretmenlerini Almanya'da yetiştirdiğini o yıllarda duymuştum. Bizim zamanımızda babamın dostlarından Doktor Moryan adında iyi eğitim görmüş, tam anlamıyla uygar, zeki bir müdürü vardı. Doktor Moryan daha sonra Osmanlı Parlamentosunda milletvekilliği de yapmıştır. Bu okulda biyoloji, jeoloji ve müzik gibi o dönemde bizim okullarda okutulmayan dersler de okutuluyordu. Söz konusu kültür derslerini çok değerli öğretmenler veriyorlardı. Erzurumluların “satır buzu” adını koydukları patinaj, eğri dayak kızağı dedikleri kayak ve o güne dek Türkiye'de görülmemiş daha birçok spor branşı bu okulda öğretiliyordu. Hatta ben de kışları patinaj yapmaya buraya gitmiştim.

Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküntü dönemlerinde Ermeni azınlığının uyanıklığına, Rusya ve İngiltere'nin siyasal amaçları doğrultusunda kullandıkları bu ırkın Doğu vilayetleri

için nasıl büyük bir tehlike olarak hazırlandığına bundan güzel örnek olabilir mi? Birinci Dünya Savaşı sonrasında bu tehlikenin ortadan kalkması, Ermeni Okulunun Türk lisesine dönüşmesi, Doğu vilayetlerinin Ermenistan olmasını gerekirse silahla engellemeye karar verecek Erzurum Kongresinin bugün aynı okulda toplanması, daha güzel örnek.

Kongre başladı. Tümümüz toplandık. Şiran Müftüsü Mehmet Fahri Efendi adında bir hoca Arapça fakat yer ve zamana uygun güzel bir dua okudu. Kongre uğurlu olması dilekleriyle açıldı. Mustafa Kemal Paşa başkan seçildi. Rauf Bey Erzurum delegesi oldu. Saat 3'ten sonra köşkte Erzurum Belediyesince düzenlenen eğlencelere katıldık. Kentin eski mesire yeri de bu köşk çevresinde bulunuyor. Babamın zamanında burada bir hafta geçirmiştik. Bugünkü coşkuyu *Albayrak* gazetesine yazdım. Gazetenin başyazarı, Aziziye Okulu Müdürü genç, onurlu, zeki bir Erzurumlu olan Necati Bey'e de ulusal bayram konusunda bir başyazı yazmasını öğütledik.

Kâzım Karabekir Paşa Müfettiş Vekili oldu. Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa'nın yardımıyla olsa gerek. Albay Arif'in Amasya'da duyduğuna göre Süleyman Şefik Paşa müfettiş olarak gönderilecekti. Büyükelçi Galip Kemalî Bey'in kardeşi olan bu kişiyi, savaş yıllarında Beyoğlu'nda, Kemalî Bey'in evinde çaya davetli olduğum zaman görmüştüm. Pertev adında yedek subaylık yapan kibar, terbiyeli bir de oğlu vardı. Paşa'nın o zaman üzerimde yaptığı etki kardeşi Kemalî Bey'ininki tam tersi idi. Yalandan ağırbaşlılık gösteren, kendini beğenmiş bir tip. Sonradan duyduklarıma göre çok hırslı bir adammış. Kuşkusuz ki önemi yok. Gelirse bir şey yapamayacağı kesindir.

24 TEMMUZ 1919

Eski Vali Münir Bey ailesiyle birlikte İstanbul'a gitti. Güzel bir uğurlama töreni yaptık. Çok kibar, temiz, iyi huylu bir insan. Uğurlama dönüşü Cennetzadelerin damadı, bizim eski baba

dostu Dr. Şerif Bey’le Yazıcı Pınarı’na uğradık. Ünlü, tatlı suyundan içtik.

Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey, Bitlis eski valisi Kaçık Mazhar Bey ve eski mutasarrıf Süreyya Bey, Vali Münir Bey’in boşalttığı Balanyan’ın evine taşındılar. Bu evi çocukluğumdan anımsarım. Zengin bir Ermeninindi. Kızının güzelliği o zaman dillerde dolaşıyordu.

Ajanstan garip haberler geldi. Sadrazam Damat Ferit Paşa Anadolu’daki ulusal uyanışı bir kararsızlık hali ve karışıklık olarak kabul edip, ulusal kongrenin toplanmasını yasadışı buluyor, yasaklanmasını emrediyor. Buna karşılık Kâzım Karabekir Paşa hükümete gönderdiği oldukça etkili bir şifrede, ateşkesin özel maddesini anımsatarak, asayişsizliğin hükümet tarafından kabul edilmesini eleştiriyor. Hükümetin asayişsizliği kabul etmesi İtilaf Devletleri’nin eline koz verecek, onların ülkemizi ve Doğu illerimizi işgal etmelerine neden olacaktı. Bu yüzden hükümet bu konudaki olumsuz beyanatını geri almalıydı. Durum Vilayat-ı Şarkıyye Kongresi’nde görüşülmek üzere Rauf Bey tarafından gece Erzurum Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti’nin gündemine getirildi. *Albayrak* gazetesi başyazarı Necati Bey’e de esaslar verilerek yayımlanacak gazetede olayın açıklanmasını ve hükümet başkanının bu alçakça, haince davranışının sergilenmesini söyledim.

28 TEMMUZ 1919

Sınırdan dolaşan İngiliz Yarbayı Rawlinson, Erzurum’daki İngiliz Yüzbaşı Fletcher’e açık bir telgraf çekiyor. Diyor ki “Ermenilerin Müslümanlar aleyhine soykırım yaptıkları kesindir. Hiçbir denetime uğramayan bu zalim ulusun cezalandırılması gereklidir. İstanbul’da İngiliz karargâhına yazınız. İtilaf Kuvvetleri’nin Kafkasya’ya gönderilmesi gerekir.”

Ermenilerin zavallı Müslümanlara yaptıkları vahşice saldırıları resmen belgeleyen bu telgraf, ulusal davayı manevi bakımdan güçlendiren iyi bir belge. Fakat Yarbay Rawlinson’un fazla

silahların Batum'a trenle gönderilmesi için incelemelerde bulunmak üzere gittiği, bilinen işi kasıtlı olarak uzattığı anlaşıyor. İngilizlerin Ermenileri Müslümanlara karşı kıskırttıkları belli. Böylece İngiliz kamuoyunun tepkisi karşısında geri çekmek zorunda kaldıkları kendi kuvvetlerini yeniden Kafkasya'ya sokmak ve Türklerin Azerilerle birleşmelerine engel olma politikalarını kullandıkları anlaşıyor. Çünkü İngiliz politikası insancıl yanı olmayan, kendi ekonomik çıkarları için dünyayı ateşe vermekte sakınca görmeyen bir temele dayanmaktadır. Yeter ki İngiliz kanı akmasın da Hintliler, Çinliler, siyahlar, beyazlar ölmüş, onlar için hiç önemli değil. İngilizler kendi çıkarları uğruna başka ulusları yok olmaya itmekten, onları arkadan vurmaktan çekinmeyen alçakca bir politikanın uygulayıcısıdır.

Silah göndermenin olanaksızlığı Kâzım Karabekir tarafından hem Yarbay Rawlinson'a, hem de hükümet merkezine resmen bildirilmiş.

Daha önce anılan ajans haberi ulusal kongrede söz konusu olmuş. Bu haberin sonucunun ulusumuz üzerinde acı izler bırakacağı, üç ay sonra Meclis-i Mebusan'ın toplantıya çağırılması gerekirken işin sürüncemeye bırakılmasının temel koşullara aykırı olduğu, ajansla ilân edilen bu olumsuz haberin yalanlanmasının gerektiği kongrece Padişaha ve Sadrazama telgrafla bildirilmiş.

Batum'dan İtalyanların çekildiklerini, İngilizlerin 400 askerinin kaldığını duyduk. Fazla top kamaları ile tüfek sürgü kollarını Batum'a götüren tren, Taşkesen İstasyonu yakınlarında 400 silahlı kişi tarafından durdurularak ulusal savaş için yamsal önem taşıyan bu silahlara el konulmuştur. Ermenilere silahları teslim etmeye kalkan duyusuz, bilinçsiz hükümete karşı ulusça gösterilen bu tepki ve başvuru yol çok yerinde bir davranıştır.

93 Savaşı kahramanlarından Çerkez Musa Paşa'nın oğlu, eski valilerden Bekir Sami Bey Amasya'ya gelmiş. Oradan bi-

ze çektiği şifreden Bekir Sami Bey'in Amerikan mandasından yana olduğu anlaşılıyor. Böyle yaşamsal, bağımsızlığımızı ilgilendiren bir sorunun kongrede söz konusu edilebilmesi için öncelikle konunun tüm ayrıntılarıyla bilinmesi gerekiyor. Bu nedenle kendisinden açıklama yapması istendi. Çünkü şifre metninde hem meşrutî, âdil bir hükümetten söz ediliyor, hem de vekalet ve manda altına girme konuları dile getiriliyor.

28 TEMMUZ 1919

Mustafa Kemal Paşa'nın evinde toplandık. İngiliz Yarbayı Rawlinson, Kâzım Karabekir Paşa'yla görüşmüş. Paris'te "Eğer Amerika Türkiye'yi mandasına almak isterse alsın." diye ortaklaşa karar verilmiş. Amerika almazsa İngilizler alacaklarmış. Mandaya alma biçimi İzmir'in Yunanlılarda, Antalya'nın İtalyanlarda, Suriye'nin Fransızlarda kalmasından sonra elde kalan parça ile sınırlıymış. Bu görüşmeden, İngilizlerin Türkiye'yi Amerikalılara bırakmak istemedikleri anlaşılıyor. Eğer Türkiye Amerikan mandasına girerse İngilizler bölgede Kürt ayaklanması, Ermeni sorunu gibi olaylar yaratıp Amerikalıları yıldırma, sonunda da ülkemizi ele geçirmek istiyorlar. Kâzım Karabekir Paşa Yarbay Rawlinson'a, Türk ulusunun bağımsız yaşamayı temel prensip olarak benimsediğini, başka bir seçenek düşünülemeyeceğini güzelce anlatmış.

Albayrak gazetesi, basımevi müdürü İsmail Hakkı Efendi adında bir ahlâksızın alçaklığı yüzünden bir hafta yayımlanamadı. Adamın 150 liralık payına karşılık kendisine 500 lira verilerek gazete ile ilişkisinin kesildiğini, bundan sonra düzenli olarak haftada üç kez çıkarılacağını Necati Bey müjdeledi. Yarın basımevine uğrayacağım. İş düzenleyerek en önemli zamanlarda çok etkili bir propaganda organı olan Albayrak'ın düzenli olarak yayımlanmasına çalışacağım.

1 AĞUSTOS 1919

Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'in tutuklanarak İstanbul'a gönderilmeleri hakkında Vilayet ve Kolorduya emir gelmiş. Ne hayasızlık! Kâzım Karabekir çok ekili bir cevap yazmış. Bu durumda Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'in Vilayet-ı Şarkıyye Heyet-i Temsiliyesi içine girmelerinin girmemelerinden çok daha fazla yararlı olacağı görüşünde birleşildi. Yalnız doğal olarak bu durumu öncelikle kongre delegelerinin uygun görmeleri, herhalde başka türlü de hareket etmemeleri gerekiyordu.

İstanbul'daki Amerikan heyetine bizim değişik siyasal partilerden üyeler gitmişler. Amerikalılar bunlardan önce, Ermenistan'la ilgili bir sınır göstermelerini istemişler. Onlar da düşünmek üzere ayrılmışlar. Bu adamların hiçbir resmi ve ulusal yetkileri olmadığı halde böyle bir işe girişmiş olmaları hemen Vilayet-ı Şarkıyye Kongresi'nce protesto edildi.

Ahmet Rıza Bey'den gelen bilgidен Türkiye ile ilgili hiçbir karar verilmediği, Avrupa'nın İstanbul'daki hükümetin değil, halkın görüşünü almak istediği anlaşıyordu. Bugün ayrıca kongrenin tüzük ve bildirgesini aramızda tartışarak, heyete sunulacak duruma getirdik.

4 AĞUSTOS 1919

Ajans haberlerinde Türklerin Küçük ve Büyük Ermenistan'ı kabul etmeleri için Amerika'nın yaptığı öneriler sıralanmış. Müfettişlikten İstanbul'a "Bu ne demektir?" diye soruldu.

Doktor Albay İbrahim Tali Bey geldi. Çermikler'de, yani Ilıca'da karşıladık. Büyük Çermik'te bir güzel yıkandık. Bizim çocukluk yıllarımızdaki, hatta Birinci Dünya Savaşı'ndaki durumundan çok farklı. Rus istila ordusu bir daha çıkmamak niyetiyle buralardaki şoseleri yaptırmış, kaplıcaları onarttırmış. Kaplıcanın içine temiz girmek için çevresine duş tesisatı kurmuş. Gece Mustafa Kemal Paşa'nın konağında yine Heyet-i Temsiliye tartışmaları oldu.

Çoğunluk, Rauf Bey’le Mustafa Kemal’in Heyet-i Temsiliye’ye girmemelerini gerekli gördü. Her ikisinin Heyet-i Temsiliye içinde olmamaları için bazı nedenler öne sürülüyordu. Ulusal birlikten kaynaklanan bu toplantının iki kişiye mal edilmesi, ulusal direnişin iki kişi tarafından yapılmış gibi gösterilmesi sakıncalı görülüyordu. Eğer Meclis-i Mebusan toplanırsa ortada seçilmiş üyeler bulunduğu, ulusun isteği de yerine geleceği için artık kongreye gerek kalmayacağı düşünülüyordu. Yalnız İstanbul’un işgal altında olması nedeniyle bazı milletvekillerinin sudan gerekçelerle tutuklanmaları, işgalcilerin çalışmalara engel olmaları olasılığı da söz konusuydu. Bu yüzden ulusal meclisin kesinlikle Anadolu’da toplanması gerekliydi.

Ancak, başkentten politik olarak vazgeçildiği gibi bir anlam çıkarılmaması için, seçimlerden sonra içinde yaşanan durum ile alınan önlemlerin haklı gerekçelerini halka bir bildiri ile açıklamanın yararları tartışıldı. Halk, ulusal meclisin İstanbul dışında toplanmasının nedenlerini ve yararlarını bilmeliydi. Ayan Meclisi’nin İstanbul’da kalacağı, olağanüstü durum yüzünden ulusal meclisin sıradan bir Meclis-i Mebusan olmadığı, kurucu bir meclis biçiminde çalışacağı ayrıntılı olarak düşünüldü.

7 AĞUSTOS 1919

Erzurum Kongresi görüşmelerini tamamladı. Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey oy çokluğu ile başkan ve başkan yardımcısı seçildiler. Heyet-i Temsiliye’de çoğunluk, bu konuda karşı görüş açıklamıştı. Böyle düşünen insanların çoğunun iyi niyet ve ulusal düşüncelerle bu tür davrandıklarından kuşku yok. Belki bir iki kişi duygusal hareket etmiş, önyargılı davranmış olabilir. Aynı sakıncaları düşünerek bu karardan ben de memnun olmamıştım. Fakat gelişen olaylar bu genel düşüncenin yanlışlığını tam anlamıyla kanıtladı. Mustafa Kemal Paşa doğrudan doğruya işbaşında olmasa, Rauf Bey’i tanımış bir arkadaş Heyet-i Temsiliye içinde bulunmasaydı, acaba Sivas Kongresi

toplabilir miydi? Toplansa bile yine Mustafa Kemal Paşa'yı başkanlığa seçmeyecek miydi?

Erzurum'daki gözlemlerime gelince:

Genellikle Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'le birlikte dolaşırdım. Çevre köylerde ilişki kurduğumuz halk ile yaylalarda rastladığımız celep ve çobanlara varıncaya dek herkes Hamidiye Kahramanı Rauf Bey'in adını duymuştu. Fakat Mustafa Kemal popüler değildi. Rauf Bey bu durumdan asla kendi adına yararlanma yönüne gitmemiş, tersine sürekli olarak Mustafa Kemal Paşa'yı öne sürmüştür. Temiz, soylu bir insan olan Rauf Bey'in bu tutumu, onun da bizler gibi Mustafa Kemal'de ulusu kurtaracak güç ve zekâyı sezdiğinin kanıtıdır.

Bugün öğle yemeğini Kâzım Karabekir'in düzenli Kolordu gazinosunda yedik. Amerikalı Yüzbaşı Nelis ve yardımcısı Sutherland da çağrılı idiler. Yardım kurulu olarak araştırmaya çıkmışlar. Mardin, Bitlis, Bayazıt üzerinden dolaşarak gelmişler. Ermeni karşıtı, Türklerden yana bir görüş edinmişler. İyi duygularla bizlerden ayrıldılar.

8 AĞUSTOS 1919

Belediye, Köşk'te kongre delegeleri adına bir eğlence düzenledi. Kiremitlik Caddesi'nin önüne oturma yerleri yapılmış, hanımlar için özel bölümler ayrılmış. Güzel bir sahne hazırlanmış. *Casus* piyesi ile Ermeni, Rum zulümleri üzerine gerçekten güzel oyunlar oynadılar. Meraklı genç subaylarımızın düzenledikleri bu gösteriler halk üzerinde çok olumlu etkiler bıraktı. Böyle bir oyun sırasında kazayla gözünü yitiren bir subayın kız kardeşi ile Kâzım Karabekir'in evlendiğini sonraları duymuştuk. Bu merhametten doğan evliliğin ne kadar yaşadığını bilmiyorum.

9 AĞUSTOS 1919

Eski Harbiye Nazırı Abdullah Paşa'dan Kâzım Karabekir Paşa'ya ve Selahattin Bey'e bir telgraf gelmiş. Subayların neye ih-

tiyaçlarının olduğunu soruyor. İmzayı da 3'üncü Ordu Müfettişi yerine 3'üncü Ordu Kumandanı diye atmış. Zaten sersemlerden olduğu belli. Harbiye Nezareti'nin hiçbir duyuru yapmadan damdan düşer gibi böyle bir telgraf göndermesi epey alay konusu oldu. Bu paşanın Erzurum'a kadar gelmesine, geldikten sonra durumun kendisine anlatılarak sorunun çözülmesine karar verildi.

11 AĞUSTOS 1919

Erzurum Sağlık Müdürü, bizim eski ev sahibesi Cennetzade Saliha Paşa'nın damadı Şerif Bey'e yemeğe çağrılı idik. Şerif Bey, [benim] çocukluk yıllarımda evlenmiş, namuslu, iyiliksever, Arnavut asıllı bir doktordu. Yemekten sonra Mustafa Kemal Paşa'nın evine uğradık, İstanbul'dan geldiğini sandığımız Karakol Cemiyeti tüzüğünü okuduk. Herhalde askerlikten iyi anlayan kurmay subaylar tarafından yazılmış bir tüzük. İstanbul Türk askerinden arındırılırsa boşa kalan büyük komutanların ulusal savunmayı sağlamaları için yapılmış bir tüzük.

12 AĞUSTOS 1919

Batum'da İngilizler tarafından tutuklanmış olan Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Paşa'nın koruma görevlisi iki İngiliz subayı, kimliği belirsiz kişilerce öldürölüp Nuri Paşa kaçırılmış. Bu olayı belgeleyen bir telgraf geldi. İngilizlere güzel bir Müslüman tokatı daha!

14 AĞUSTOS 1919

Mustafa Kemal Paşa'nın evinde toplanıldı. Kirpi-i Natüvan imzasıyla *Kalem* gazetesinde mizah yazıları yazan ünlü yazar Refik Halit, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na girerek İttihat ve Terakki karşıtı birkaç yazı yazmış. *Sabah*'ın başyazarlığını Ali Kemal'den sonra üstlenen Refik Halit bu arada Posta-Telgraf Genel Müdürlüğü'ne de atanmıştı. Kaptan Rauf Bey'in anlattığına göre, bu vatansız ve namussuz adam, bir söyleşi sırasında kar-

şısındaki kişiye “Biz, İngiliz zırhlıları Boğaz’da iken rahat oturabiliriz. Onlar gidince ben de birlikte giderim.” demiş. Gerçekten ulusal örgütün yazışmalarını en çok kesintiye uğratan, hayasızca davranan bu vatansız kişi oluyor. Erzurum Kongresi bildirgesini tellediler diye Sivas Posta Başmüdürü ile telgraf memurunu görevden uzaklaştırmış.

3’üncü Kolordu Komutanı Selahattin Bey’den gelen şifrede, Refik Halit’in tüm şifreleri kontrol edip kuşkulu gördüklerini İstanbul’a bildirmekle görevli yeni memurlar atadığı duyuruluyordu. Bunun üzerine tüm kolordu komutanlarınca durumun protesto edilmesi, Refik Halit görevden uzaklaştırılmadığı sürece İstanbul’la haberleşmelerin askıya alınması kararlaştırıldı. Görevden alınmış, yurtsever memurların rahata kavuşturulmaları önceden Sivas’a yazılmıştı. Karışıklığa neden olacağı için Karakol Cemiyeti’nin ayrı bir dernek olarak tanınmaması, yalnız örgüte ait uygun maddelerinden yararlanılmasına karar verildi.

15 AĞUSTOS 1919

Mustafa Kemal Paşa tarafından Sadrazama şifre ile bir mektup yazılıp Kuvayı Milliye’ye dayanmaktan başka kurtuluş yolunun olmadığını açıklanması kararlaştırıldı. Bu sıralarda *Memleket* gazetesi başyazarı Hami’den, Kaptan Rauf Bey’e bir telgraf gelmişti. Telgrafta Ahmet İzzet Paşa’nın manda sorunu ile ilgili olarak Amerikan heyetiyle görüştüğü bildiriliyordu. Telgrafa verilen cevapta, yalnız Heyet-i Temsiliye üyelerinin Kongre bildirgesinin yedinci maddesinin esasları içerisinde görüşmeye izinli oldukları, kesin kararın Ulusal Meclisin onayına bağlı olduğu bildirildi. Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa kolordulara şifre ile haberleşmeyi yasaklıyor. Kâzım Karabekir Paşa açık haberleşmenin askerî sırları açığa vuracağını, bu durumun da Ermeni orduları karşısında kendi kolordusu için sakıncalar doğuracağını açıklayarak Sadarete çok ağır bir karşılık verdi. Karabekir bu karşılığı ayrıca açık olarak her tarafa yayımladı. Telg-

rafhanelere de birer denetleyici subay konulması kararlaştırıldı. Hükümetin ahlâkdışı davrandığı, ulusal amaçlara düşmanlığını sürdürdüğü anlaşıldı. Hükümet ordu müfettişliklerini de lağvetti.

Bu karar bizim için çok iyi oldu. Müfettişliklere alçak kişilerin atandırılmasından ise lağvedilmeleri bizler için, ulusal amacımız için elbetteki daha hayırlı olacaktı.

Müşir Hayri Paşa'nın Selanik'ten tanıdığım damadı Galip Paşa, halka öğüt vermekle görevli bir kurulun başında Konya taraflarına gelmiş, insanları zehirleyip duruyormuş. Ali Fuat Paşa'ya bu kişinin engellenmesi, verdiği zararların giderilmesi yazıldı. Eski Harbiye Nezareti Müsteşarı Çerkez Fevzi Paşa da böyle bir görevle bizim taraflara geliyormuş. Namuslu bir adam olduğu için iyi karşılanıp yakınlık görecek. Ancak ulusal çıkarlara ters düşen eylemleri görülürse kuşkusuz ki engellenecek.

19 AĞUSTOS 1919, SALI

2600 metre yüksekliğindeki Dumlu Dağı'na çıktık. Yirmi yıl önce öğrenciyken de babamla çıkmıştım. Hatta Sansaryan Okulu öğrencileri de o gün, Tabakat ül Arz (jeoloji) öğretmenleri Haçaturyan'la birlikte oraya gelmişlerdi. Almanya'da yetişmiş olan Haçaturyan'ın öğrencilerini çevresine toplayarak iki göz biçiminde görünen göller üzerine yaptığı açıklamaları görünce kendi okuduğum Mülki İdadi'nin yürekler acısı durumu ile öğretmenlerinin bilimsel düzeyini bu okul ve öğretmenleri ile karşılaştırmış, büyük acı duymuştum.

Dumlu Dağı gezimizi tamamladıktan sonra öğle yemeğini Dumlu'da yedik. Rauf Bey, Kâzım Paşa, Doktor İbrahim Tali Bey, Doktor Refik Bey, Albay Kâzım, Muzaffer, Fahri ve Veysel hep birlikte idik. Dağdaki şenliklere Akdağmadeni ile Erzurum'dan gelen birçok aile de katılmıştı. Çalgılar çalındı, dadaşlar bar oynadı. Zaman geçtiği için göllere gidemedik, köye döndük.

20 AĞUSTOS 1919

Sivas Valisi Reşit Paşa Mustafa Kemal Paşa ile telgraf başında konuşmuş. Sivas'taki Fransız subayı Binbaşı Brunot kongreye karşı olduğundan, Sivas'ta toplanılmasını istemiyormuş. Kuşkusuz ki gerekli cevabı almış. Ayrıca Heyet-i Temsiliye de resmen cevap verdi. Selahattin Bey ve Kadı Hasbi Efendi'ye de yazıldı.

Ali Remzi Paşa ile Ziya Bey adında bir sivil, Trabzon'a soruşturma heyeti olarak gelmişler. Kâzım Karabekir Paşa, Tümen Komutanı Rıza Bey'e, bunların Erzurum'a gönderilmelerini emretti. Abdullah Paşa ve Çerkez Fevzi Paşa henüz hareket etmemişler.

26 AĞUSTOS 1919

Mazhar Müfit'in yerine atanan Bitlis Valisi, Erzurum'un yeni valisi Reşit Paşa, Trabzon'a gönderilen Ali Remzi Paşa ve Ziya Bey Erzurum'a geldiler. Kâzım Karabekir Paşa ayağından rahatsız olduğu için valiyi Tümen Komutanı Topçu Rüştü Paşa karşıladı. Yeni vali yaptığı konuşmada padişahın selamını bildirmiş, "Celâli eşkıyası ara sıra bu devlette türemiştir. Bunları yok edeceğiz!" gibi bir hezeyan savurmuş. Hoca Raif Efendi, Kapitan Rauf Bey ve Kâzım Karabekir Paşa toplanarak valiyi bu sözlerinden dolayı özür dilemeye çağırdılar.

29 Ağustos 1919'da Sivas'a hareket edeceğiz.

27 AĞUSTOS 1919

Vali Reşit Paşa'ya, bir heyet giderek Erzurum'da Celâli eşkıyası olmadığı, konuşmasındaki sözlerin yerini bulmadığı anımsatılmış, kendisinden yanlış sarfettiği bu sözleri için özür dilemesi istenmiştir. Bu âciz yaratık, sözlerinin İzmir yöresindeki bazı olaylarla ilgili olduğunu söyleyerek özür dilemiştir. Özür dileme olayının derhal *Albayrak* gazetesinde yayımlanması için Necati Bey'e bir yazı yazdım.

ERZURUM'DAN SİVAS'A DÖNÜŞ SİVAS'TAKİ ÇALIŞMALAR VE SİVAS KONGRESİ

29 AĞUSTOS 1919

Sabah saat 10'da Erzurum'dan hareket ettik. Altı saat sonra Mahmahatun'a geldik. Eşya kamyonumuz gelmedi. Gece pek berbat geçti. Kısa bir tahta masa üzerinde biraz uyumaya çalıştım. Doktor Refik sandalye üzerinde pinekledi. Kamyon ancak sabaha karşı geldi. Savaşta yıkıma uğramış bu berbat kasabada konaklamak güçtür. Fakat oradaki süvari alayı ile yerel mülkiye kaymakamı, müfettişlik unvanı üzerimizde iken Erzurum'a geçerken büsbütün başka türlü davranmışlar, konukseverlik göstermişlerdi. Bu kez gösterdikleri ilgisizlik üzerimizde çok kötü izlenim bıraktı.

30 AĞUSTOS 1919

Sabah saat yedide hareket ederek öğlen Ekşisu'ya vardık ve yemeği orada yedik. Öğleden sonra saat ikide Erzincan'a girdik. Kurmay subay Harputlu Şükrü'nün kardeşi Binbaşı Akif, okul arkadaşlarımızdan öğretmen Dursun, Hoca Mikdat Efendi ve daha birçok tanıdıklarla konuştuk, dertleştik. Askerlik Dairesini hazırlamışlar. Karşılama ve konukseverlik tam insanca, mertçe, eksiksiz.

31 AĞUSTOS 1919

Sabah saat altı buçukta hareket ettik. Yerhanları yöresinde bir jandarma müfrezesine rastladık. Beşgöz Hanları taraflarına Dersim eşkıyası inmiş. Silahları doldurduk. Osman (Tufan) Bey komutasında birkaç arkadaş hafif mitralyöz ve otomobille öncü kuvvet olarak hareket ettiler. Biz ve silahlı koruyucularımız, çatışma başlar başlamaz otomobillerden atlayıp savunma yapmak üzere onları izledik.

Vali Deli Muzaffer bizim otomobildeydi. Bozuk yollarda otomobilimiz çukur yerlere geldikçe, sarsıntıdan belkemikleri-

miz zedelenmesin diye, arkadaşlara havalanın komutunu verip sarsıntıyı havada atlatmak istiyordum. Fakat genellikle çukurları göremediğimizden otomobilimiz zınk diye oturunca Muzafer Bey haykırp duruyordu. Tehlike içindeki bu eğlencenin ulusal duygu bakımından değeri çoktur. Dağın tepesinde, geçit yolu üzerinde yerlere dökülmüş palan, kilim gibi eşyalara rast geldik. Bu görüntü buralarda bir soygunculuk olayı yaşandığı izlenimini uyandırıyor. Fakat herhangi bir silah sesi duymadan Refahiye'ye ulaşmamız, ihbarda abartma veya bir art düşünce olduğunu hissettiriyordu.

Bu konuda sonradan elde ettiğimiz bilgiden işin doğruluğu ortaya çıktı. Kayserili Ali Galip meğer bizleri öldürtmek için Kürt eşkiyayı göndermiş. Yerdeki eşyalar da onların döküntüleri imiş. Jandarma müfrezesinden ve bizim silahlı oluşumuzdan ürkekerek çekip gitmişler.

Refahiye'de bizi Kemah eşrafından, eski milletvekili Halet Bey karşıladı. Kamyon geride kaldığından geceyi zorunlu olarak Refahiye'de geçireceğiz. Ömer Lütfü Bey'le Birinci Dünya Savaşı'nda onun Komutan Vekili, benim de Kolordu Kurmay Başkan Vekili olduğumuz ayların anıları gözlerimin önünde canlandı. İstanbul'da Merkez Komutanlığında görev yapan ünlü Pehlivan Çavuş Kara Emin'i getirip Anadolulu güreşcilere ders verdimiş, yarışmalar düzenlemiştik. Hatta çağrımız üzerine Vehip Paşa da bu güreşleri izlemişti. Kaptan Rauf kardeşimle Bahattin Bey ve Yüzbaşı Nafiz'in mezarlarını ziyaret ettik, tahrip kalıbı ile dereye balık avladık.

Gece Belediye Başkanı, eski milletvekili Sağiroğlu Halet Bey'in evinde zengin bir sofrada ağırlanıp yemek yedik. Bizim eski kolordu karargâhı olan hükümet konağında da güzel bir uyku uyuduk. Halet Bey Kemah eşrafından, İngilizlerin İttihatçılarla birlikte Malta'ya sürdükleri Sabit Bey'in kardeşiydi. Bu arada benzin arabalarımız da gelmedi. Zorunlu olarak iki otomobili bu arabaları karşılamaya gönderdik.

1 EYLÜL 1919

Refahiye’den saat 11.30’da hareket ederek altı saat sonra Suşehri’ne vardık. Geceyi bizim eski Menzil Hastanesi olan hükümet konağında geçirdik. Eski ordu karargahındaki içten, sporculuk yaşamımızı da yeniden anımsamış olduk.

2 EYLÜL 1919

Sabah dörtte hareket ederek, saat 12’de Zara’ya geldik. Askerlik Şubesi Başkanı, kadı ve kasaba halkı tarafından karşılandık. Akşam saat yedide Sivas’a girdik. Epeyce ileride 3’üncü Kolordu Komutanı Selahattin Bey, Kara Vasıf, Bekir Sami Bey, İsmail Fazıl Paşa ve Hami bizi karşılamaya geldiler. Sivas girişinde de tüm Sivas halkı, subaylar ve memurlar karşılamak için toplanmışlardı. Mekteb-i Sultani (lise) önünde Vali Reşit Paşa “hoş geldiniz!” dedi. Karşılama töreni çok coşkulu ve parlak oldu. Bu konuda Kolordu Komutanı Selahattin Bey’in büyük katkılarının olduğunu unutmamak gerek.

Gece güzel hazırlanmış, kusursuz bir sofrada yemek yenildi. Yemekte Amerikalı yazar, gazeteci Mr. Brown da bulundu. Ali Fuat Paşa’nın babası İsmail Fazıl Paşa, Batı vilayetleri adına Şark Vilayetleri Heyet-i Temsiliyesi’ne bir “hoş geldiniz!” konuşması yaptı. Bu arada Mr. Brown’ın aramızda bulunmasını hayırlı bir fal gibi nitelendirerek saçmalık yapmaktan da geri kalmadı. Mr. Brown yaptığı teşekkür konuşmasında görevinin Anadolu’da örgütlenme ve Kuvayı Milliye’nin varlığı hakkında incelemeler yapmak olduğunu söyledi. Bu amaçla Haydarpaşa’dan Sivas’a dek tam anlamıyla tarafsız bir gözle inceleme ve gözlemlerde bulunduğunu belirterek ulusal davamızda başarılar diledi, Türk konukseverliğine teşekkür etti. Mustafa Kemal Paşa da bu konuşmaya kısa bir karşılık verdi.

4 EYLÜL 1919, PERŞEMBE

Saat 3’te Sivas Kongresi açıldı.

Gazetelerde Serencebey Telsildi Sokağı'nda yangın olduğunu okudum. Eniştem Albay Halil Nasır Bey'in evi bu sokaktaydı. Eşyalarım da onlarda duruyordu. Belki yanmıştır. Halil Bey ve Fahri'ye kart yazarak ayrıntılı bilgi istedim. Daha sonra öğrendiğime göre ev yanmaktan kıl payı kurtulmuş. İtfaiye, ev halkı ve İngiliz askerlerinin çok yardımı olmuş. Ancak İngiliz askerleri eniştemin gümüş kama, pala ve dübün gibi değerli eşyalarını hizmetlerine karşılık olarak sormadan, göstermeden almışlar. Hatta içlerinden birisi de telaşından kendi fişekliğini, kasaturasını unutmuş.

Kongre başkanlığına Mustafa Kemal Paşa, ikinci başkanlıklara da oy sırasıyla Bekir Sami Bey, Rauf Bey ve İsmail Fazıl Paşa seçildiler. Bekir Sami Bey ulusun mutluluğu gerçekleşinceye dek hiçbir memuriyet ve başkanlık almamaya ant içtiğinden seçildiği görevden istifa etmiş, ikinci başkanlıklar Rauf Bey'le İsmail Fazıl Paşa'ya kalmıştır.

O tarihte yazdığım ve olduğu gibi buraya geçirdiğim bu satırlara Bekir Sami Bey'in istifası hakkında hiçbir görüş eklememişim. Zeki, kavrayışlı ve onurlu bir kişi olan Bekir Sami Bey'in birinci başkan seçilemedi diye böyle bir yola başvurmuş olduğunu düşünenler çıkabilir. Ancak Bekir Sami Bey'i akla uymayan bir hırs sahibi olarak kabul edenler böyle düşünebilirler. Barışa kuvvet yoluyla ve ordunun onurlu komutanlarının işbirliği ile ulaşılmasının söz konusu olduğu bir dönemde Bekir Sami Bey'in Mustafa Kemal Paşa'yı çekememesi gibi düşünce çok anlamsızdır. Başa Mustafa Kemal Paşa'dan başka kim geçebilirdi ki? Bu konuda Nutuk'un 64 ve 65. sayfalarında çok dikkate değer bilgiler vardır.*

5 EYLÜL 1919

Kongre canla başla çalışıyor. Tüm delegelerin ortak düşünceleri hükümeti düşürmek, ulusal direniş düşmanlarına karşı ey-

* Nutuk, Ankara, 1927.

lemde bulunmak. Manda sorununun ise önce Mr. Brown ile özel olarak görüşülmesi, ondan sonra da Kongre’de söz konusu edilmesi kararlaştırıldı. Ankara’daki Ali Fuat Paşa’yı görevden almışlar. Ancak o, bu emri dinlememiş, işini vekaleten yürütüyor. İngilizler Eskişehir’e Hintli askeri birlikler gönderiyorlarmış. Doğu Anadolu ile Batı Anadolu’nun ilişkisini kesmek istiyorlar. İtalyanlarla Yunanlılar anlaşmışlar. Demek ki paylaşma gerçekleşiyor. Padişah da, hükümet de yularlarını İngilizlere teslim etmişler. Tanrı ulusumuzu bunlardan kurtarsın.

6 EYLÜL 1919

Bugün kutsal Kurban Bayramı. Ajans haberlerinde Sivas Valisi Reşit Paşa’nın görevinden alındığı bildiriliyor. Âciz mülkiye memurlarından zavallı, fakat dürüst olan bu insanın sonunun ne olacağı az çok belliydi. Bari iki tarafa da yaranma politikası yerine tümüyle ulusal güçlerin yanında yer alsaydı.

Mazhar Müfit Bey’in sonradan evlendiği öğretmen Makbule Hanım, İstanbul gazetelerinde Reşit Paşa’nın görevden alındığını okumuş ve kendisine bildirmiş. Dahiliye Nazırı Adil Bey’e sorulduğunda o bu atamayı inkâr etmiş. Sonunda telgrafhanede ele geçen şifreden Ali Galib’in Sivas Vali ve Komutanlığına atandırıldığı anlaşılmıştı. Ahmet Rıza Bey de Kastamonu Valiliğine geliyormuş. Ahmet Rıza Bey’i ben Erzurum’daki çocukluk yıllarımdan tanıyordum. O yıllarda Erzurum Valisi Rauf Paşa’nın mektupçusu idi. Oğlu Mustafa Suphi de bizim okulda okuyordu. Suphi daha sonra Rusya’ya geçip orada Bolşevik olmuş, Kurtuluş Savaşı yıllarında çok trajik bir sonla Karadeniz’de boğulmuştu.

7 EYLÜL 1919

Dersim Mutasarrıfı olarak birisini göndermişler. Kâzım Karabekir’in verdiği bilgiye göre, Kâmrân ve Ali adında iki kardeş bir İngiliz subayı ile birlikte Kürt süvarilerinin eşliğinde Elbis-

tan'dan geçerek Malatya'ya gelmiş. Bu iki kardeşin İngiliz propagandası yapmak için Kürtlerin yoğun oldukları yerlere gönderilecekleri önceden duyulmuş, tutuklanmaları için emir de verilmişti. 13'üncü Kolordu'nun Süvari Bölüğü bu işi becerememiş. Sivas Valiliğine atanan Ali Galip de bunlarla birlikteymiş. Mustafa Kemal Paşa bu önemli durumu anlamak için telgrafhaneye gitti.

Rauf Bey, Refet Bey ve Selahattin Bey bir araya gelerek Mr. Brown ile manda konusunda görüş alışverişi yapacaklar. Bu manda düşüncesi İstanbul'dan geldi. Ali Fuat Paşa'nın babası İsmail Fazıl Paşa bu konuya çok yatkın. Olayı, bir kişinin traş oluncaya dek kafasını berbere teslim etmesine benzetiyor. Durum çok kritik bir döneme giriyor.

Bu sıralarda İstanbul'dan *Tasvir-i Efkâr* gazetesi, Ruşen Eşref adında tanınmış bir yazarı Sivas'a gönderdi. Neşeli, hoşsohbet bir genç olan bu kişi ile epey vakit geçirdik. Ruşen Eşref daha sonraki yıllar Budapeşte ve Londra elçiliklerindeki uygulamalarıyla dile düşen bir diplomat olarak tanındı.

8 EYLÜL 1919

Dersim Mutasarrıfı Bulgaristanlı avukat Osman Nuri Kongre binasına götürülerek dinlenmeye terk edildi.

Harpur Valisi Ali Galip Bey ile İngiliz Subayı Binbaşı Noel, Malatya'ya gelen Kâmrân, Ali ve Celadet beylerle birleşmiş. Yanlarında da 15-20 kadar atlı Kürt varmış. Harpur halkı bunların Malatya'ya gelmelerinden memnun değil. Fakat engel olmaya kimsede cesaret yok. Elazığ'daki Alay Komutanı İlyas Bey yeterli kuvvetle Malatya'ya gönderilmek istendi. Sivas'tan da Recep Zühtü bir otomobille gidecek. Ülkemizin parçalanması ve bağımsız bir Kürdistan kurulması için propaganda yapan Binbaşı Noel kovulup, öbürleri de tutuklanarak koruma altında Sivas'a getirilecekler.

Mustafa Kemal Paşa Recep Zühtü'ye, Ali Galib'in öldürülmesini tembih etmiş. Rauf Bey şiddetle karşı çıktı. Yalnız yaka-

lanıp getirilmesini, zorunluluk olmadıkça adam öldürülmesi şartını öne sürdü. Ali Fuat Paşa'ya Konya ve Ankara valilerini tutuklayıp bir tarafta alıkoyması yazıldı. Bu eylem başarıyla sonuçlanırsa ülkemizi İngilizlere satan İstanbul Hükümeti beceriksizliği yüzünden düşecek, Sultan Hamid'in bir eşi olan Sultan Vahdettin de ulusal emellere yatkın bir kabineyi iş başına geçirmek zorunda kalacaktır.

Ali Fuat Paşa İstanbul ile olan haberleşmeyi kesmiş. Eskişehir'e getirilmekte olan Hint askerlerinden dolayı tren yolunu birkaç yerden bozmaya karar vermiş. Harput'taki Alay Komutanı İlyas Bey, kolordusundan emir almayınca Malatya'ya hareket edemiyormuş. Kendisine görevinin ulusal olduğu, gerek görürse daha sonra Sivas'a gelebileceği anımsatıldı.

9 EYLÜL 1919

Diyarbakır 13'üncü Kolordu Kurmay Başkanı Binbaşı Halit Bey'in görevi açıklayan bir şifresi üzerine sonunda İlyas Bey Harput'tan harekete karar veriyor. Aziziye'deki 3'üncü Kolordu'nun iki süvari bölüğü de bu yöne gönderiliyor. Recep Züh-tü de otomobil ile hareket etti. Malatya'daki 12'nci Süvari Alayı'nın dağılık bölükleri de katılma emri aldılar. Bağımsız Kürdistan kurma propagandasıyla uğraşan İngiliz Binbaşı Noel, Kâmran, Celadet, Ekrem ve Mevlanzade Rıfat beylerin şu sırada Malatya'da oldukları, kendilerine katılan Vali Kayserili Ali Galib'in de Liva Mutasarrıfı Bedirhanilerden Halil Bey'le güya postayı vuran Kürt aşiretlerine çağrı yaptıkları duyuldu. Bunların, İngilizlerin kışkırtmasıyla vaziyet aldıkları anlaşıyor. Tanrı, ulusumuzu bunların yok edilmesi konusundaki girişimlerinde ve hainleri kısı kıvrak yakalayıp Sivas'a getirme işinde başarılı kılsın.

Kemah'taki Sağıroğlu Halet Bey'e de bir şifre yazıldı. Kürtlerden oluşan bir kuvvet göndermesi ve Malatya aşiretlerini gerçeklerden haberdar etmesi için uyarıldı. Böylesine haince bir hareketin İstanbul'da düzenlenip belgeleneceği o zaman

aklımıza gelmemiştir. Günahı yalnızca İngilizlere yüklemiştim. Sonradan öğrendiğimize göre Harbiye ve Dahiliye Nazırlarının buyruğu ile Sivas Kongresi'nin basılması ve tümümüzün tutuklanması kararlaştırılmıştır. Bu alçakların şifre sureti Nutuk'un 94 - 97. sayfalarına aynen alınmıştır.

Ali Fuat Paşa'yı Kongre, Batı Anadolu Genel Kuvayı Milliye Komutanlığı'na atadı. Aydın cephesine güçlü bir komutan atanması sağlandı. Ali Fuat Paşa'nın Afyonkarahisar ve Eskişehir'deki tümenlere Kuvayı Milliye biçiminde çalışma için verdiği emir uygun görüldü.

10 EYLÜL 1919

Kongre'nin, hükümeti eleştiren içerikte Padişaha çektiği telgrafi İstanbul almamış. Dahiliye Nazırı olacak hainin kesin emri varmış. Bunun üzerine Kongre kararıyla, tüm merkezlerin İstanbul ile haberleşmeyi kesmeleri emredildi.

Aziziye'deki komutan, Osetin ırkından Binbaşı Ahmet Bey politikayla uğraşmıyacağına dair telgraf çekmiş. Birinci Dünya Savaşı'nda Vehip Paşa ordusunda tanıdığım bu Çerkez subay gerçekten dar kafalı bir adamdır. Bunun Sivas'a getirilerek Kafkasyalı aynı soydan Musa Paşa'nın oğlu Vali Bekir Sami Bey'in kendisine öğüt vermesi gerektiği üzerinde duruldu.

11 EYLÜL 1919

Tarihi bir gün. Dahiliye Nazırı Adil Bey'in, Harput Valisi Kayserili Galip Bey'le olan haberleşmeleri telgrafhanelerin resmi işlemler için kapatılmış olması yüzünden yakalandı. Gazetelerin açıklamalarını gören ve neden görevden alındığını soran Sivas Valisi Reşit Paşa'ya "Bu işin aslı yoktur," diye yalan söyleyen Dahiliye Nazırı, Sivas'ta ulusal kuvvetlerin az olduğundan söz ederek Ali Galib'i yeterli sayıdaki askeriyle Sivas'a girmeye teşvik ediyor. Ali Galip alçağı da 14 Eylül'de eşkıyayı yok edeceği üzerine söz veriyor. Bu namussuzların eşkıya diye nitelendirdikleri ulusun saygıdeğer temsilcileri olan Kongre üyeleri,

saldıracakları makam da hükümetin resmi izniyle oluşturulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin bir Kongresi. Ali Galib'in elindeki güç de Kürt eşkıyası.

Vali Reşit Paşa çok ağır bir telgrafla Dahiliye Nazırını rezil ettiği gibi, Mustafa Kemal Paşa da namussuzluğunu, vatansızlığını açıkca yüzüne çarpan bir sözle herifi yerin dibine soktu. İngilizlerle işbirliği yapan ve Malatya'dan güneye doğru kaçan bu alçakların ihanetleri yurdun dört bir köşesine bildirildi, izlenmeleri emredildi. Gereken askeri önlemler alındı. Bağımsız Kürdistan oluşturarak ülkemizi İngilizlere parçalatmak üzere çalışan Kâmrân ve Ekrem gibi alçaklara Adil Bey'in belge verdiği, Binbaşı Noel'in bir telgrafından anlaşıldı. Artık bu vatansız hükümete karşı kesin önlem almak ve üzerine yürümek gerekiyordu. Padişahda atalarından kalma namus ve Müslümanlık varsa ulusun isteklerini anlar, bu namussuzları kovar. Yoksa onun da cezasını Tanrı verir.

Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa'nın, Ali Galip Bey'e çektiği bir şifre ele geçti. Saat 3.30'dan sonra Kongre, halkı da çağırarak içinde bulunulan durumu, hükümetin ihanetini açıkladı. Dahiliye ve Harbiye nazırlarının Ali Galip Bey'le olan haberleşmeleri okundukça halk hükümetin alçaklığını, namussuzluğunu tüm çıplaklığıyla görerek lanet okumaya başladı. Resmi bildirgenin okunmasından sonra sırasıyla Bursa adına Nuri Bey, Kaptan Rauf, Albay Refet Bey söz alarak durumu eksiksiz olarak anlattılar. Sivas Müftüsü güzel bir dua okudu ve kongre kapandı. Aynı gece tüm komutanlar, mülki amirler, belediye başkanları, Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerinin temsilcileri telgrafhaneleri işgal ederek Sadarete, Padişahla ulusun konuşmasına engel olmamasını anımsattılar. Damat Ferit alçaklıkta direndiğinden kendisine bir ültimaton verilerek yasalara ve kurallara uyan bir hükümet işbaşına geçinceye dek Anadolu'nun, İstanbul ile haberleşme ve yazışmalarını keserek hükümet yönetimini geçici olarak eline alması kararlaştırıldı.

12 EYLÜL 1919

Genel Kongre bunalım giderilinceye dek dağılmayacak. İstanbul'dan ses seda yok. Yabancı ülkelere durum ve ulusun geçici olarak hükümetle ilgisini kesmek zorunda kaldığı bir muhtıra ile bildirildi.

13 EYLÜL 1919

Amerikan Genelkurmay Başkanı General Harbord'un biri Ermeni asıllı olmak üzere, iki subayı geldi. Heyetle görüştüler. Bunlar özel bir heyet olarak Doğu illerini ve Kars'ı gezeceklermiş. Robert Kolej öğretmenlerinden Hüseyin Bey, Beşiktaş'ta çevirmen olarak bulunuyordu.

14 EYLÜL 1919

İstanbul'a gidenlerle gazete ve mektuplar gönderdim. Zaten Erzurum'dan itibaren *Albayrak* ve ulusal direnişe ait haberleri dostlarıma, özellikle Kocamustafapaşa Asker Alma Şubesi Başkanı kardeşim Binbaşı Besalet'e yolluyordum. Onlar da el altından dağıtıyorlardı.

Gelen iki Amerikalı subay heyete, Ermenistan'ın bağımsız olamayacağını, özerklik verilmesini, ancak Trabzon ve Erzurum'un Ermenistan'a katılması gerektiğini söylemişler. Amerikan Cumhurbaşkanı yardımcısı Hoover'in etkisiyle, bu General Harbord Anadolu'ya gönderilmiştir. Amaçları Doğu ilerimizi kapsayan bir Ermenistan kurmak. İstanbul'un daha sesi sedası çıkmıyor. Kongre üyelerinden, memurlardan, şehrin ileri gelenlerinden bir heyet Amerikalılarla görüştü. Bunlar ulusal, endüstri ve sağlık üzerine birçok sorular sormuşlar, notlar almışlar. Doktor Refik (Saydam) da vilayet doktoru olarak aralarına katılmıştı. Birinci Dünya Savaşı'nda Ordu Sağlık Başkanı Süleyman Numan Paşa'nın yanında çalıştığı için, tüm ülkenin sağlık konuları üzerine ayrıntılı bilgi vermiş.

15 EYLÜL 1919

Van'ın eski valisi Haydar Bey Mamahatun'daki Süvari Alayının büyük bir bölümüyle Kiğı üzerinden Harput'a hareket etmiş. Ali Fuat Paşa Sivrihisar'a gitmiş. Eskişehir üzerine ulusal kuvvetlerle ilerleyecek. Serseri Hami'nin başyazarlık ettiği *Memleket* gazetesi Velihtın Padişaha bildirgesini yayımlamış. İstanbul üzerinde iyi etki yapmış imiş. Malatya yöresindeki Kürtler dağılmış. Ali Galip'le Bedirhaniler'e uyan aşiret reisleri de pişman olup, Urfa'ya kaçmaya karar vermişler.

16 EYLÜL 1919

Niğde mutasarrıfı, muhasebecisi, komiseri ulusal direnişin karşısında oldukları için Mümtaz Bey tarafından koruma altında Sivas'a gönderildiler. Alfred Rüstem olarak da bilinen Polonya asıllı, sonradan din değiştirmiş olan eski Washington elçisi Ahmet Rüstem Bey ile Evkaf-ı İslamiye Matbaası Müdürü Mazhar Bey, İstanbul'dan geldiler. Ahmet Rüstem Bey son derece ateşli, onurlu, iyiliksever, Avrupalı gibi düşünen, İngilizce ve Fransızca'yı ileri düzeyde bilen, değerli bir insan. Matbaa Müdürü Mazhar Bey ise serserinin biri. Ahmet Rüstem Bey, Heyet-i Temsiliye'nin yabancılarla yaptığı görüşmelerde sürekli olarak bulundu, İngilizce ve Fransızca yazılarımızı yazdı. Alıngan, öfkeli bir kişi olmasına karşılık aramız çok iyi idi. Akşamları birlikte ata biner, gezintiler yapardık.

17 EYLÜL 1919

Birinci Dünya Savaşı sırasında Levazım Başkanı olan Topal İsmail Paşa'nın Ankara menzil hattında görevlendirdiği, çalışkan ulaştırmacı Albay Osman Bey örgütleme çalışmaları yapmak için Kastamonu'ya gider. Vali Vekili ile Jandarma Komutanı olacak soysuz adamlar bu yurtseveri tutuklayıp hapse atarlar. Yiğit subaylarımız yetişip kurtarırlar. Bu kez Vali Vekili ile Jandarma Komutanı tutuklanıp hapsedilirler. Defterdar Ferit Bey

adında namuslu, dürüst bir kişi Albay Osman Bey’le görüşerek vali vekilliğini eline alır. Böylece Kastamonu’da doğru yola girmiş, ulusalcıların yanında yer almış olur.

Ankara Valisi, muhalif Muhittin Paşa Çorum’dan çıkmış. Yolda yakalayıp tutuklayacaklar. Nitekim olay istenildiği gibi gelişmiş, Keskinli Rıza Bey atlılarıyla Muhittin Paşa’yı yolda çevirerek tutuklamış ve Sivas’a göndermiştir. Kayseri Asker Alma Şubesi Başkanı, Mutasarrıf Emrullah Bey’i koruma altında yola çıkarmak istemişse de adam hasta olduğu için bu iş gerçekleşmemiştir. Ulus bu eylemleriyle hain Damat Ferit Paşa Kabinesi’ne gereken darbeleri indiriyor. Bu arada Çorum da yola girdi.

19 EYLÜL 1919

Amerikan heyeti Malatya’dan hareket etmiş. Mardin Tümen Komutanı Yarbay Kenan geldi. Gece makine başında Erzurum’daki Kâzım Karabekir Paşa ile uzun boylu haberleşildi. Hâlâ Heyet-i Temsiliye’nin ortak olmasına karşı çıkıyorlar. Durumu tam anlamıyla kavramadıkları, bir hükümet darbesinin yalnızca Mustafa Kemal Paşa’dan kaynaklanmasıyla emrivakiler karşısında kalmaktan korktukları anlaşılıyor. Adeta Sivas’ta herkes bu sözleri söylüyor. Hiç kimse tek bir kişiye koca ulusun yazgısını teslim edecek kafada değil. Genel Kongre var. Mustafa Kemal başkan. Heyet-i Temsiliye üyeleri var. Kişisel anlayışına göre eğer Kâzım Karabekir fikren etkili oluyorsa, bizim şişman Kâzım (Dirik)’in bu konuda aşırı, duygusal istekleri sürükleyici oluyor. Kaptan Rauf ile Kâzım Karabekir Paşa’ya özel bir şey yazarak bir hırgür, bir anlaşmazlık çıkarmamaya, ulusal birliği bozmamaya dikkatini çekmeğe karar verdik.

20 EYLÜL 1919

Amerikan heyeti geldi. Kaptan Rauf, Bekir Sami Bey, Ahmet Rüstem Bey karşılayıcılar arasında bulundular. Bu adamlara açıkça yaşanan ortamı ve durumu anlatmışlar. General Har-

bord'la Kolordu Komutanı Selahattin Bey'in evinde görüştüler. Bir gazete muhabiri gece Kongre binasına geldi, Heyet-i Temsiliye ile konuştu.

21 EYLÜL 1919

Kâzım Karabekir ile Heyet-i Temsiliye yine telgraf başında görüştü. Tüzüğün değişmesine güya Trabzon ve Erzurum karşı çıkıyormuş. Buna bin dereden su getirmek denir. Artık bu sorun cidden kabak tadı verdi. Bizim Kaptan Rauf ve Doktor Refik'le birlikte yazdığımız özel yazıyı, resmi bir biçimde değerlendirmişler. Şu kutsal çalışmalar yakında iyi sonuçlara varsa da, âmiyane deyimle şu sidik yarışından kurtulsak.

Bu konunun ruhu şudur: Erzurum Kongresi üyelerinin bir bölümü yalnızca Doğu illerinin Ermenistan olmaması noktasına önem veriyor. Batı Anadolu ve Trakya'yı kapsayan bir çözüme gitmeyi kimsenin kaldıramıyacağı bir yük sayıyorlar. Doğu için ayrı, Batı için ayrı Heyet-i Temsiliyelerde ısrar ediyorlar. Bu düşüncelerinin temelinde Mustafa Kemal'in komutayı eline almasından çekinmeleri yatıyordu. Hatta talimat ve emirlerine Heyet-i Temsiliye'nin başka üyelerince de nöbetleşe imzalanması gibi uygulanma olanağı olmayan bir görüşü öne sürerler olmuştu. Mustafa Kemal Paşa'nın Trabzon Tümen Komutanı Halit Bey'le özel bir şifre ile haberleşmesi, Kâzım Karabekir'i kuşkulandırmıştı.

22 EYLÜL 1919

General Harbord ile Heyet-i Temsiliye saatlerce gizli bir görüşme yaptı. General, Kuvayı Milliye'nin ilk kuruluş ve kapsamını, gayrimüslimler ve özellikle Ermeniler hakkındaki görüşlerini, yardım konusundaki düşüncelerimizi sordu. Rauf ve Ahmet Rüstem beylerin de katılımıyla kendisine verilen cevaplarda örgütlenme ve ulusal birliğin oluşum nedenleri açıklanarak, ateşkes sınırları dışına çıkan bir istek ve girişim olmadığı anlaşıldı. Gayrimüslimlere karşı kıyım düşünülmendiği, bu tür söy-

lentilerin İngilizlerin uydurması olduğu, yardım konusunda tarafsız, güçlü bir devletin, bildirgenin yedinci maddesiyle sınırlı yardımına gereksinimimiz olduğu, bu tür bir yardımı memnunlukla benimseyeceğimiz söylendi. General ulusal eylemimizi takdir etti. “Ben de Türk olsam başka türlü davranmazdım.” dediğini tarafsız, İngilizce bilen arkadaşlardan duydum.

Bu konuşmayı Rauf Orbay şöyle anlattı:

General Harbord tarihimizi okuduğunu, büyük ordular çıkaran kahraman ve uygar bir ulus olduğumuzu bildiğini söylemiş. Ancak Almanya ve savaş ortakları yenildikleri için yapayalnız kalmış bugünkü durumumuzda ne yapabileceğimize akıl erdiremediğini, kişilerin intiharının mümkün, fakat ulusların intiharının söz konusu olamayacağını eklemiş. Bunun üzerine Mustafa Kemal General Harbord’un beğenilerine teşekkür ederek “İngilizlerin avucu içinde sıkıla sıkıla bir kuş gibi ölmektense atalarımız gibi savaşıarak, onurumuzla ölmek isteriz.” demiş. Bunun üzerine General Harbord yukarıda yazdığımız sözleri söylemiş.

23 EYLÜL 1919

Başıyazar İsmail Hami Bey’in kimliği iyice ortaya çıktı. Daha İstanbul’da iken Deli Fahrettin’in *Memleket* gazetesi yönetim kurulundan İsmail Hami’nin kötü yönetimi yüzünden ayrıldığını öğrenmiştim. Bu durumu o zamanlar gazeteye yardım eden iyiliksever tüccar Topçuoğlu Nazmi Bey’e de anlatmıştım. Olayın doğruluğu şimdi iyice gün yüzüne çıktı. İsmail Hami özel sayı basmak bahanesiyle Evkaf Basımevi’ndeki serserilerden Mazhar’ı dolandırmış. Nazmi Bey de iyi niyetle 150 lira daha vermiş. Gazeteyi eksik çıkarmışlar. Mazhar da Evkaf’tan borç alarak yola çıkmış. Zavallı Kaptan Rauf temiz yaratılışının cezasını gördüğü için bu heriflerin her ikisinin de kovulmalarına karar verildi.

Ankara Valisi Muhittin Paşa yakalanmış. Konya Valisi de İtalyanlara sığınmış, kendini koruması için jandarma topluyor-

muş. Ali Fuat Paşa Eskişehir'e dört saat uzaklıktaki Cemşin Köyü'ne kadar Kuvayı Milliye ile sokulmuş. İngiliz generali Sally Clad kendisine bir kurmay binbaşı ve birkaç subay göndererek mülakat yaptırmış. Adamlara her şey gereği gibi anlatılıp, ulusun işine karışmamaları istenmiş. İnşallah İngiliz belası çıkmadan şu ulusal dava iyi bir sonuca varır. Rezil Ferit Paşa Kabinesi bir an önce defolup gitse!

24 EYLÜL 1919

İngilizlerin İzmit, Eskişehir arasında 25.000 kişilik önemli bir kuvvet topladıklarını telgraf memurları bildirmişler. İngilizlerin askeri durumları 10.000'den çok asker yığmalarına uygun değil. Bu 10.000 kişi aynı zamanda halkın güvenliğini de sağlayacak. Elimizdeki doğru bilgilere göre, iki tugaydan fazla askeri güçleri de yoktur. İtilaf Devletleri'nin genel durumları İngilizlerin Anadolu'daki ulusal güçlerin üzerine asker göndermelerine uygun değil. Fransız binbaşı Lebon, ne olup bittiğini anlamak amacıyla ziyarete gelmiş. Fransızlar Türklerin tam bağımsızlıklarını istiyorlarmış. Amerikan yardımından kuşkulanıyorlar.

25 EYLÜL 1919

İzmit'teki 1'inci Tümenine Kara Sait Paşa adında bir komutan vermişler. 20'nci Kolordu'ya bağlı bir tümen olarak numarasını da (5) yapmışlar. Adamların amacı Ankara üzerine bir harekât yapmak. Fakat bunun olanağı yok.

Eskişehir'deki İngiliz generalinin gönderdiği subaylar içişlerimize asla karışmayacaklarına, ulusal direnişe karşı bir şey yapmayacaklarına dair açıkça ve resmen söz vermişler. Merzifon'daki İngiliz müfrezesini de Samsun'a çekmişler. Samsun'dakilerin de vapur beklediklerini söylüyorlar. Herhalde İngilizler kendi kamuoyları ve Amerika ile Avrupa'nın çelişen çıkarları karşısında bir istilâ hareketi yapacak durumda değil-ler.

Trabzon Valisi Mehmet Galip Bey gelmiş. Erzurum vali ve komutanının çağrısına uymak istemediğinden, Tümen Komutanı Halit Bey kendisini güç kullanarak Erzurum'a göndermiş. Trabzon merkezi bu olaydan önce ulusal direniş hareketine karşı hep muhalif davranıyordu. Bakalım valinin bu zorunlu gezisi İzzet ve Servet beylere bir duş etkisi yapacak mı? Bolu ve Zonguldak da ulusal harekete katıldı. İzmit'te bile ulusal coşkudan söz ediliyor.

Dede Abdülkerim Paşa, Ticaret Nazırı Hadi Paşa aracılığıyla kabine ile ulusu anlaştırmada yol göstericilik yapmaya kalkışıyor. Geçmişleri pek parlak olmayan bu iki paşadan birincisi Melamilikle aklını bozmuş, bunak birisiydi. Birinci Dünya Savaşı'nda Kılıçgediği ve Malazgirt yönündeki harekât ile Erzurum Savaşlarında, daha sonra da geri çekilişte yeteneksizliği anlaşılmış bir adamdı. Hadi ise Genelkurmay Başkanlığı yapmış, ancak çok önceden bunamış birisiydi. Heyet-i Temsiliye üyelerinden Erzincan Şeyhi Fevzi Efendi'nin dediği gibi, bu adamlar akla yatkın olana değil yalnızca inanıyorlar. Doğaldır ki Ferit Paşa Kabinesi düşmedikçe ulus hiçbir şeye boyun eğmeyecektir. Zaten bu aracılık başvuruları da bir çeşit ölüm belirtisinden ve can çekişmeden başka bir şey değil.

26 EYLÜL 1919

Dede Abdülkerim Paşa'nın sesi çıkmadı. İstanbul, işin sökmeyeceğini anladı. Konya Valisi kaçak Cemal Bey yanına Telgraf Başmüdürünü de alarak İstanbul'a savuşmuş. Doktor Refik (Saydam)'le Sivas yakınlarında yüksek bir kayalık üzerinde bulunan Abdülvahap Gazi Türbesini ziyaret ettik. Türbedarın dediğine göre, türbede yatan kişi Peygamber'in bayraktarı imiş. Peygamber zamanında Sivas'a Arap savaşçılarının geldiklerini bir yerlerde okumuştum. Sivas'ın tarihini yazanlar elbette bunu araştırıp bulmuşlardır.

Gece Niğde'den Yarbay Mümtaz Bey Konya'nın da Kuvay Milliye'ye katıldığını, eski milletvekili Hoca Mehmet Vehbi

Efendi'nin Vali Vekilligini üstlendiğini müjdeledi. Bu bilgi her yere yayımlanarak, durum açıklandı.

27 EYLÜL 1919

Kendisine “Büyük Hazret”, Mustafa Kemal Paşa'ya da “Kutb ül iklâb” (Tersine çevirmenin öncüsü) adını veren Dede Abdülkerim Paşa budalası, telgraf başına geldi. Mustafa Kemal Paşa, Heyet-i Temsiliye adına görüştü. Bütün gece telgraf başında uzayan bu haberleşmede Mustafa Kemal Paşa tarafından bu serseme durum tüm çıplaklığıyla açıklanarak, Damat Ferit Paşa'nın bir an önce bu devletin başından çekilmesi gerektiği anımsatıldı. Kuvayı Milliye'nin genişleyip yayılarak İstanbul'a doğru ilerlemekte, yaklaşmakta olduğu anlatıldı.

Ali Fuat Paşa da 21 Eylül'de Kütahya'yı Kuvayı Milliye ile işgal ederek, İngilizlerin bir bölümünü taşıyabildikleri cephanelerimize el koymuş. Özel bir trenle geri çekilen 150 kadar İngiliz askerinin, arkadan takviye alarak karşı bir harekette bulunmalarına engel olmak için, Porsuk Çayı üzerindeki 10 metrelik asma köprüyü uçurmuş. Ulusal varlığımız gereken yerlerde kendini göstermeye başladı. İnşallah olumlu sonuçlarını yakında görürüz. Gece Albay Refet Konya'ya girmiş. Coşku olağanüstü imiş.

28 EYLÜL 1919

Eskişehir'deki İngiliz generali Sally Clad ve İngiliz askerlerinin olduğu yerlere girilmemiş. Demiryoluna saldırılmaması ile ilgili olarak Ali Fuat Paşa'ya İngilizler bir nota vermişler. Anlatım biçimi çok kaba ve edepsizce olduğu için Heyet-i Temsiliye tüm temsilcilere protesto yazdı. İzmit'te kaynaşma başlamış. Oradaki İtilaf Devletleri temsilcisi Gambel'e olaylara burnunu sokmaması ve karışmamasının gereği yazıldı. Tümen Komutanı Asım Bey'miş. Bu İzmitli Boşnak Asım olacak galiba. Tüm subayların birleşmelerine karşılık, Asım muhalefet ediyormuş. Kendisine durum ayrıntılı olarak yazıldı. Uyarılarda bulunuldu.

Alemdar gazetesi başyazarı, ahlâksızlığıyla tanınan Refi Cevat (Ulunay)'ın babası Ankara Valisi Muhittin Paşa koruma altında Sivas'a getirildi, Heyet-i Temsiliye'de sorguya çekildi. Suçu Çorum Mutasarrıfı Samih Bey'e yüklüyor. Üstü olduğu halde kendi sorumluluğunu astına yüklemeye çalışması ahlâkını gösterir. Oysaki Mutasarrıf Samih Bey bir gün önceki sorgulamasında, Valiyi koruyan sözler söylemişti. Yalnız haince rol oynayan Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa'nın, Kastamonu'daki Alay Komutanına doğrudan doğruya emir verip vermediği anlaşılmadı.

Refet Bey'den haber var. Kara Sait Paşa'yı Konya'ya gelmeden önce İtalyanların karşı çıkması yüzünden yakalayamamışlar. Fakat Konya'da tutuklayıp geldiği trene koyarak İstanbul'a geri göndermişler. Durumu Padişaha arz edeceğini söylemiş. Bu adamın Konya'da yerleşmesi tehlikeli olurdu. Çok şükür ki zarar vermesi önlenmiş. İstanbul'a kaçan Vali hain Cemal'in yandaşları ve ektiği fesat tohumu yüzünden Bozkır nahiyesinde gericiler ayaklanmış. Bu ayaklanma Karaman'ı da tehdit ediyormuş. Beyşehir'deki Alay Komutanı Nazım Bey kendi birliklerinden de kuşkullanmış, Refet'ten asker istemiş. Tanrı'nın yardımıyla bu mürtecilerin cezalarının verileceği kesin. Fakat ulusal birlik olması gereken bir dönemde böyle bir çıbanın çıkması üzücüdür. Niğde'deki Mümtaz Bey'e, Ankara'ya yardım etmesi için yazı yazıldı.

Damat Ferit Paşa hâlâ koltuğunda. Bursa ile haberleşmenin sürdüğü, Trabzon telgrafhanesindeki birkaç namussuz memurun, fırsat buldukça namussuzluk yaptıkları biliniyor. Bu alçaklar İstanbul'la haberleşmekten çekinmiyorlar. Hükümet Kara Sait'i Konya'ya yolladığı, kendisine yukarıda sözünü ettiğimiz Bursa ve Trabzon gibi yerlerle de haberleşme olanakları sağlandığı için umuda kapılmış. Neyse ki Kara Sait belası defoldu. Trabzon da yola girecek. Bir kez İzmit tümüyle kazanı-

lirsa kuşkusuz ki “fıkr ordusu” Üsküdar ve Kadıköy’e de dayanacaktır. Genel Kongrede Bursa delegeleri de yerlerini aldılar mı, artık Damat Ferit Hükümeti’nin nüfuzu yalnızca Babıâli’nin sınırları içerisinde geçerli olacaktır. Padişahın eniştesi olacak budala ve alçak bir herifin koca yurt ve ulusu gözden çıkarışına şaşmamak olası değil. Viyana kapılarına dayanan koca atalarının kanı bunların damarlarında kalmadı mı? Artık baskıcı yönetim dönemleri geçti. Ulus anlayışlı, kavrayıcı ve uyanıktır. Türkiye Arap ülkesi değildir. Onlar bile İngilizlerden kurtulmak için başkaldırdılar. Biz elbette başarılı olacağız.

1 EKİM 1919

İzmit cuma günü bir miting yapacak ve hükümetle haberleşmeyi kesmeye karar verecek. Adapazarı’nda ulusal coşku daha fazla, İzmit’i bile sıkıştırıyorlarmış.

2 EKİM 1919

Ahmet İzzet Paşa’nın Sadrazam olduğuna, hükümetin düştüğüne dair İstanbul telgrafçıları bir haber vermişler. Henüz gerçekleşmedi. Akşama doğru hükümetin düştüğü anlaşıldı. Balkan Savaşı’nda Makedonya Orduları Komutanı olan, uğursuz sayılan Ali Rıza Paşa Sadrazam, bizim Mersinli Cemal Paşa Harbiye Nazırı, ahlâksızlığı ile ünlü Haydarizade İbrahim Şeyhülislâm, Damat Şerif Paşa Dahiliye, ünlü miskinlerden Mustafa Reşit Paşa Hariciye Nazırı olmuşlar. Bu kişilerin ulusun isteklerinden çok Padişahın isteklerine önem verecekleri kesin. Bu adların Ferit Paşa haini tarafından saptanmış olmaları olasılığı da var. Bu tarihlerde Enver Paşa’nın amcası Halil Paşa Sivas’a çağrılarak konuk edilmiş, Ilıca yöresinde de Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüştü.

Yeni hükümet üyelerinin seçiminde Damat Ferit Paşa’nın parmağının olması olasılığı, Heyet-i Temsiliye’yi harekete geçirdi. Hemen Sadrazam, Harbiye ve Dahiliye Nazırları ile görü-

şölmek istendi. Ertesi gün saat ikide Babiâli'de Bakanlar Kurulu toplanacağından, konunun görüşüleceğı Sadrazam tarafından bildirildi. Bunun üzerine Merkez Heyeti iki kongrede kararlaştırılan maddelere uyup uymayacağını hükümete soracağını her tarafa duyurdu ve görüş istedi. Amaç, barış konferansına Damat Ferit Paşa ve yandaşlarının gitmelerine engel olmak, yeni hükümetin ulusal çıkarlara bağılı kalmasını sağlamak ve Millet Meclisi'ni bir an önce toplattırmak.

3 Ekim 1919

Her taraftan gelen görüş ve düşünceler üzerine, hükümete bazı önerilerde bulunuldu. Sadrazamdan, ulusal amaçlar doğrultusunda çalıştıkları için Ferit Paşa Hükümetince görevden alınan subay ve memurların işbaşını getirilmeleri, bazı emeklilerin asıl görevlerine döndürölmeleri, yabancı sansürün kaldırılması, Barış Konferansına gidecek delegelerin yetenekli ve güvenilir kişilerden seçilmesi, Anadolu'nun sürdürdüğü örgütlenme ve ulusal direniş hareketine de yardımcı olunması istendi.

4 Ekim 1919

Hükümet Babiâli'den ulusal direniş ve örgütlenme hareketinin amacı hakkında bilgi istemiş. Bunun üzerine kendilerine Sivas Kongresi bildirgesinin bazı maddeleri ile, ulusal örgüt tüzüğünün esaslı maddeleri telgrafla yazdırıldı. Gece bir karşılık vereceklerini bildirdiler. Durum derhal komutanlara, vilayetlere ve merkez heyetlerine duyuruldu.

Babiâli'den Kabine Baş Kâtibi tarafından bir cevap verildi. Baş tarafı tümüyle ulusal isteklere yardımcı olunacağı ve ulusun emrine boyun eğileceğini bildiren anlatımları içeriyordu. Son tarafında ise, İstanbul ile Anadolu'nun ilişkilerini kesmesinin ülkenin yaralanmasına neden olacağı, Heyet-i Temsiliye'nin yabancılarla haberleşmesine engel olunmayacağı belirtiliyordu. Adamlar durumu hâlâ kavrayamamışlar.

5 EKİM 1919

Cevap yazısına Sadrazam Ali Rıza Paşa imza koymuş. Nutuk'un 149 - 152. sayfalarındaki ayrıntılı bilgilere göre, İstanbul Hükümeti'nin Heyet-i Temsiliye'yi resmen tanımak istemediği, cevap yazısına da imza koymaktan çekindikleri anlaşılmaktadır. Belki Mustafa Kemal bu durumu özellikle o zaman önemsiz bularak geçiştirmiş, Sadrazamın da imza koyduğunu bildirmiştir. Bununla birlikte hükümete ulusal direnişçilerin cevap ve önerileri yazdırıldı. Durum açıklanarak onların sandıkları gibi ayrımcılık ve uyuşmazlık değil, ulusta tam bir birlik ve bütünlük anlayışı olduğu vurgulandı. Hükümete el konmadığı, sorunun bu yeni kabinenin anlaşılması olduğu belirtilerek, istekler sıralandı. Emekli edilenlerin asıl işlerine geri döndürülmeleri, Ali Kemal ile Refik Halid'in tutuklanmaları, Süleyman Şefik Paşa ile Adil Bey ve bu gibilerin Yüce Divan'a gönderilmeleri, sansürün kaldırılması, ulusal direniş yanlısı oldukları için haksızlığa uğratılmış memurların mağduriyetlerinin giderilmesi istendi. Bu konuda yazılan yazıya cevap beklendiği ayrıca belirtildi.

İstanbul gazeteleri de artık serbestçe yazmaya başlamışlar. Eski kabine ile de yollarını ayırıyorlarmış.

İngilizlerin Samsun'u ekim ayının dördünde tümüyle boşalttıklarının müjdesi geldi. Sivas'ta şenlikler yapıldı. Olay her yana bildirildi. Gece halk büyük bir fener alayı düzenledi. Renkli kağıtlar üzerinde "Kahrolsun işgal!", "Yaşasın Sivas Kongresi!", "Yaşasın Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey!" gibi ulusal duyguları yansıtan yazılar okunuyordu.

6 EKİM 1919

Ayın dördünde öğle üzeri Eskişehir Mutasarrıfını kimliği belirsiz bir kişi tabancayla öldürmüştü. Gece bu kentten sıkıyönetim kaldırılmış. Kiraz Ahmet Paşa yanındakilerle birlikte İstanbul'a kaçmış. Belediye Başkanı Mehmet Ali Bey sekiz İngiliz askeri-nin korumasında İstasyona gelerek trene atlamış, o da İstan-

bul'a kaçmış. Ali Fuat Paşa'nın dediği gibi Eskişehir içinden zapt edildi. Bu olay ulusal irade ve Kongre'den kuşku duyanlara, özellikle İngilizlere büyük bir ders ve ağır darbedir. Bu yüzden İngiliz tümeni Eskişehir'i boşaltmıştır.

İngiliz Kardinal Sulter 5 Ekim'de harp gemisiyle İstanbul'a uğrayıp hükümeti ziyaret etmiş. Bu ziyaret sırasında Anadolu'daki ulusal direniş örgütünden yana övücü sözler söylediği gibi, Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'le görüşmek üzere Sivas'a gideceğini açıklamış.

Yunus Nadi Bey yanında Harbiye Nazırı Mersinli Cemal Paşa'nın emir subayı olduğu halde Harbiye Nezareti telgrafhanesinden Mustafa Kemal Paşa ile konuştu. Kabinenin ulusal güçlerin isteklerine boyun eğeceğini söylüyor, fazla karşı çıkılmasını öneriyor. Eski kabineden kalma Abuk Paşa'yı överek savunuyor. Kendisine doğrudan doğruya Heyet-i Temsiliye ile Cemal Paşa'nın ilişki kurmasını, kabineden bizim bir temsilcimiz olması umudunda olduğumuz halde, Cemal Paşa'nın bundan çekindiğini hissettiğimizi söyledik. Aslında kabinenin ilişkilerimiz üzerine açık bir bildirge vermesi gerekiyordu. Ulusal Meclis toplanıncaya dek Heyet-i Temsiliye'nin, ulusumuzun istekleri doğrultusunda, ülkenin kaderi üzerinde zorunlu denetimlerde bulunacağı açıklandı.

Yunus Nadi Bakanlar Kuruluna gitmiş. Bildirgenin verilmesi ertelenmiş. Cemal Paşa'nın bugüne dek bizimle görüşememiş olması son günlerdeki bunalım ve işlerinin çokluğundanmış. Anlaşıyor ki Bakanlar Kurulu Cemal Paşa'nın aracılığı ve Yunus Nadi'nin yol göstericiliğiyle bir yoklama ve soruşturma yaptı. Herhalde bu gibi oyunların sökmeyeceğini, açık yüreklilik ve iyi niyetle adım atmak gereğini anlayabilmişlerdir.

7 EKİM 1919

Pek önemli bir gün. Mersinli Cemal Paşa Hükümet adına cevap verdi. Bu cevapta, hükümet sizinle aynı düşüncededir. Ulusal iradenin egemenliğini kabul ediyor. Haksızlıkların giderilece-

gi, ordunun saygınlığının korunacağı, düzeninin yeniden kurulacağı, ulusal irade ve Heyet-i Temsiliye'ye dayanılacağı üzerine söz veriliyor, telgrafların çekilmesi ve hükümeti tanımamız isteniyor. Kendisine teşekkür edilerek kabinenin bir bildirge yayınlaması, suretinin gizlice önce bize verilmesi, kendisinin Heyet-i Temsiliye üyesi olarak kabinede bir delegemiz olduğu bildirildi. Yanlış anlamaların önlenmesi ve Heyet-i Temsiliye'ye ulusça itaat edilmesi için bu yola başvurmak şarttı.

Padişaha ve halka Heyet-i Temsiliye tarafından verilmesi düşünülen bildirge verildi, görüşleri soruldu. Hükümet Heyet-i Temsiliye'nin görüşünü almadan söz konusu bildirgesini yayımladığı için, Heyet-i Temsiliye de benzer biçimde davranıp karşılık vermiştir.

Ali Fuat Paşa'dan alınan bir şifrede, Eskişehir'deki İngiliz generali Sally Clad'ın ricası üzerine, şehrin doğusunda bir yerde ikisi bir görüşme yapmışlar. İngilizlerin yelkenleri tümüyle suya indirdikleri anlaşılmış. Adeta özür dileyerek ulusal direnişimize son derece taraftar olduğunu söylemiş. Önceden vermiş olduğu nota yüzünden suçlandıklarını, kendilerinin iç işlerimize karışmayacaklarını, yalnız ateşkes hükümleri gereğince demiryolunu korumakla yetineceklerini bildirmiş.

Samsun'a gelen İngiliz temsilcisi Sulter, tümen komutanına başvurarak Heyet-i Temsiliye eğer hükümeti tanımayacaksa Sivas'a gelerek görüşmek ve anlaşmak isteğinde olduğunu söylemiş. Albay Refet'in Konya'dan bildirdiğine göre İtalyanlar kendilerine yapılan başvuru üzerine cephaneliklerden nöbetçilerini kaldırmışlar. Bu hayırlı haberlerden anlaşıyor ki İngilizler başta olmak üzere İtilaf Devletleri, Kuvayı Milliye'yi tanıdılar. Bir oldu bitti yapmaktan çekiniyorlar.

Eskişehir Mutasarrıfı Hilmi Bey'in aşırı milliyetçi bir kişi tarafından öldürüldüğünü Ali Fuat Paşa'dan gelen bilgiden öğrendik.

8 EKİM 1919

Gece Harbiye Nazırı Mersinli Cemal Paşa'dan Mustafa Kemal Paşa'ya gelen cevapta, tüm koşulların kabul edildiği bildiriliyordu. Hükümetle ilişki kurulduğu her tarafa duyuruldu. Padişaha teşekkür edildi, halka bir bildiri yayımlandı.

Cemal Paşa, Kartal'dan ve çevresinden şu anda hükümetle ilişkilerin kesildiğine dair telgraflar geldiğinden şikayet ederek, bir an önce önünün alınmasını rica etti. Kartal Kaymakamlığı ile ilişki kuruldu. Henüz Heyet-i Temsiliye'nin bildirgesini almadıkları anlaşıldı. Kartal Kaymakamlığı, Dahiliye Nezaretinden özür dileyecek. Ebüzziya Velid ve Avukat Giridî Ahmet Safi imzalarıyla Basın Derneği adına sansürün kaldırılması ve haber verilmesi ile ilgili girişimde bulunuldu. Celal Nuri de bir başka yönden şikayet etti. Kendilerine durum hakkında Mustafa Kemal Paşa tarafından bilgi verildi. Hükümete yardımcı olunması önerildi. Sansür hakkında kabinenin dikkatinin çekildiği bildirildi.

9 EKİM 1919

Refet Bey'in bildirdiğine göre, Burdur'daki İtalyan subayı Roma'dan aldığı bir telsiz haberinden İzlanda'nın bağımsızlığını ilan ettiğini, İngiltere'de demiryolu ve maden işçilerinin genel greve gittiklerini öğrenmiş. İstanbul basını adına Velid Ebüzziya da verdiği haberle bu bilgiyi doğruladı. Mustafa Kemal Paşa ile *Yenigün* gazetesi bir görüşme yaptı. Ulusal durumu ve yasal istekleri açıkladı. Harbiye Nezareti'nden kabine adına gelen bir şifrede, Birinci Dünya Savaşı'na girmemizin yanlış olduğu, neden olanların cezalandırılmaları hakkında yayın yapılması öneriliyordu. Tanıklı, ispatlı bir biçimde savaş İtilaf Devletleri'nin karşısında girmiş olmağımızın zorunluluğu, neden olanların cezalandırılmaları hakkındaki görüşün mantıksızlığı açıklanarak cevap verildi. Genellikle İttihat ve Terakki karşıtlığının anlamsızlığı, tehlikesi kanıtlandı.

10 EKİM 1919

İstanbul basın temsilcilerinin sorularına cevap yazıldı. Nigehban Cemiyeti adı altında askerlikten kovulmuş, hırsız, ahlâksız birkaç serserinin çalışmaları üzerine Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın özel olarak uyarılmasına karar verildi. Basın temsilcileri *Tasvir-i Efkar*, *Akşam*, *Vakit*, *Türk Dünyası*, *İstiklâl* gazetelerinin birleşmesinden oluşmuş bir topluluk.

11 EKİM 1919

Ebüzziya Velid Bey'den gelen telgrafta Heyet-i Temsiliye ile görüşmek üzere basından ve siyasi kişilerden bazılarının gönderilmelerinin kararlaştırıldığı ve toplantı yerinin neresi olacağı sorulduğundan, öncelikle kimlerin geleceğinin bildirilmesi istendi. Herhalde İstanbul basını ve belki de kamuoyunun yeni kabineyi beğenmediği anlaşıyor. Bu pek önemli dönemde nazırlar göz doldurmuyor. Herhalde bu konu üzerinde görüş alışverişi yapmak istiyorlar.

12 EKİM 1919

Dahiliye Nazırı Damat Şerif Paşa, Sivas Valisine yazdığı bir şifrede ulusal coşku sırasında “Kahrolsun işgal!” yazısının hükümetin siyasetiyle uyuşmadığını, halka gereken öğütleri vermesini önermiş. Vali Reşit Paşa bunu Heyet-i Temsiliye'ye gösteriyor. Saklanıp gizli tutulması kararlaştırılıyor. Harbiye Nazırı Cemal Paşa'ya halkın bu coşkuda pek haklı olduğu, bizim de aynı düşüncede olduğumuz bildirilerek, hükümetin haksız işgallere karşı çıkmasının gerektiği açıklanıp, dış politikadaki görüşlerinin ne olduğu soruldu.

Tasvir-i Efkar gazetesi sahip ve başyazarı Velid Bey'den gelen cevapta, ulusal bir temsilci olan Kara Vasıf'ın yakında İstanbul'a geleceği, bu yüzden heyetin hareketten vazgeçtiği bildiriliyordu. Bu heyeti *İstiklâl* gazetesi Başyazarı Rauf Ahmet, *İfham* gazetesi adına eski bakanlardan Ferit Bey, *Türk Dünyası*'ndan Nebizade Hamdi, *Atı* gazetesi sahiplerinden Giritli Ah-

met Safi, *Akşam* gazetesi sahibi Necmettin Sadık, *Vakit* başyazarı Ahmet Emin, *Tasvir*'den Velid beylerle, dışarıdan Doktor Adnan, Osmanlı Bankası Meclisi üyelerinden Hamit, Harbiye Nezareti eski müsteşarı İsmet, Yüksek Öğretim Müdürü Selahattin, Yusuf Akçora ve başka kişiler oluşturunmuş. İsmet'ten bu heyetin oluşturuluş biçimi ve amaçları hakkında bilgi istendi.

Yazar Süleyman Nazif Bey İstanbul'dan, Eskişehir Mutasarrıfı Hilmi Bey'i öldürenlerin ortaya çıkarılması için bir telgraf çekmiş. Anlatım biçimi güya Heyet-i Temsiliye'nin bilgisi altında gibi... Doğal olarak Heyet-i Temsiliye'nin bu gibi katillerle, cinayetlerle ilgilenmediğini, hükümetin katilleri yakalamak için göstereceği her çabaya yardımcı olunacağını, olaydan kendisi kadar bizim de üzüntü duyduğumuzu kesin ifadelerle Süleyman Nazif Bey'e yazdık.

İzmit ve Gebze'de âdeta anarşi var. Ulusal hareket adı altında halka zulmediliyor. Tümen komutanı kararsız, âciz Boşnak Asım Bey'e, İzmit Mutasarrıflığına gereği için yazıldı, kesin emirler verildi.

13 EKİM 1919

Mardin'deki acemi paşa, Şemer aşireti başkanlarından Şeyh Meşal, Samara halkının öncüsü Seyyid Mehmet Hufrati, Fransız temsilcisi Binbaşı Lebon'a giderek kutsal Hilafet makamına bağlılıklarını ve hiçbir yabancı korumacılığını kabul etmeyeceklerini söylemişler. Milletvekili seçiminde Mecliste güçlü, yurtsever bir grup oluşması için, bu gibi kişilerin seçilmeleri gerektiği konusunda askeri ve mülki makamlar gizlice uyarıldı. Bir yandan bu haklı uyarı ve aydınlatmalar yapılırken öbür yandan Mustafa Kemal Paşa'nın yaveri Cevat Efendi adındaki değersiz, doğru dürüst Türkçesi olmayan, basit bir adamın, Bolu'dan aday olmasına çok üzüldüm. Sivas'ta bunu duyanlarca kötü yorumlar ve haklı dedikodular yapıyordu. Bu durumu Rauf Bey'le öbür arkadaşlar ve doğrudan doğ-

ruya Mustafa Kemal Paşa'nın kendisine anlatmak zorunda kaldım.

Aday listesinin düzeltilmesi için de Heyet-i Temsiliye'den bu işle görevli Mustafa Bey'le görüştüm. Ben, yapmam gereken görevi fazlasıyla yaptım. Cevat Abbas'ın milletvekili seçilmesi için ortaya çıkan bu genel havaya karşılık Mustafa Kemal Paşa "Adaylığını kendisi koymuş, ben karışmam." dedi. Sadık kullarından olan bu kişinin adaylığının bizzat Paşa tarafından desteklendiğini, sonradan öğrendim.

14 EKİM 1919

Haşim imzası ve Redd-i İlhak Başkanı sıfatıyla bir kişi halkı genel kongreye çağırmış. Buna gerek olmadığı her yana bir bildirge ile duyuruldu. Sivas Kongresi'ne bunalımlı durum yüzünden, çeşitli yörelerden bilgili, yetenekli kişilerin yanında kongreye yakışmayan bilgisiz, çapsız kişilerin de delege olarak gönderilmeleri, bu tür ayrılıkların ortaya çıkmasına neden oluyordu. Örneğin Bursa'dan gelen Ahmet Nuri adlı kişi Bursa'ya döndüğünde, halk kendisine büyük tepki göstermiş, "Böyle hırsız, edepsiz adamların bizimle ilgisi yoktur." diye bağırıştır. İstanbul'daki gazete idarehanesinden hırsızlığı yüzünden kaçan ahlâksız İsmail Hami "İstanbul basını adına geldim." diye yalan söylemiştir. Bu ve benzeri olaylar o kadar çoktu ki...

14'üncü Kolordu Komutanı Vekili Köprülülü Kâzım (Özalp), Bursa'da 56'ncı Tümen Komutanı Bekir Sami Bey'le, 20'inci Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa'nın yardımcılarıyla tam dayanışma sağlanacaktır.

15 EKİM 1919

Amasya'ya gelecek Bahriye Nazırı Salih Paşa ile görüşmek üzere Heyet-i Temsiliye'den Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey, Bekir Sami Bey ve Kara Vasıf seçildi. Vasıf Bey oradan İstanbul'a gidecek.

Kâzım Karabekir Paşa, hakkında hükümetçe verilecek emri beklemesi yazılmışken, emri beklemeden Trabzon Valisini serbest bırakmış. Bu konu uzun görüşmelere neden oldu. Sonunda Kaptan Rauf Bey, telgraf başında Kâzım Paşa'ya valinin Trabzon'da durdurulmadan İstanbul'a gönderilmesi için gemi sağlamasını yazdı. Harbiye Nazırı Cemal Paşa'ya da görevden alma emrinin kısa sürede yerine ulaştırılmasını rica etti. Bu olay da tam anlamıyla Kâzım Karabekir'in münasebetsizliğini gösterdi.

Erzurum Kongresi'nin toplanmasında, Doğu illerinin kuruluş amacıyla birleşmesinde Mustafa Kemal'in ilk başarılarında başlıca rol oynamış bu onurlu, yurtsever adamın bu tür davranışlarını ben, Mustafa Kemal'e boyun eğmeyi ve Heyet-i Temsiliye'ye bağlı olmayı ruhunda sindiremeyen bir çekeme-me duygusuna bağlıyorum. Rauf Bey'den bu konuda aldığım tamamlayıcı bilgiye göre, Kâzım Karabekir'in bu davranışı Heyet-i Temsiliye'ye, yani Mustafa Kemal Paşa'ya bağlılık göstermemesi, kendi emrindeki Maçka Tümen Komutanı Halit Bey'le ilgilidir.

Mustafa Kemal Paşa Erzurum'da bulunduğu sıralarda, Kâzım Karabekir Paşa'nın bilgisi dışında, Halit Bey'le özel bir şifre ile haberleşmiş, Karabekir Paşa bu yüzden kendisine darılmıştır. Mustafa Kemal Paşa Halit Bey'le haberleşme gereği duyduysa, önce Halit Beyin âmiri olan Karabekir Paşa'yı haberdar etmeliydi. Askerlikteki uygulamalar bunu gerektiriyordu. Durum böyle olunca ortaya ister istemez bir dargınlık, kırgınlık çıkardı.

Yasin Hilmi, paşa rütbesiyle Suriye'de Arap ordusu Genelkurmay Başkanı ve Cemiyet-i İslâmiye Reisi imiş. Bu Iraklı, Bağdatlı Taha'nın kardeşi olacak. Yunus Vehbi adında birini Diyarbakır'a göndermiş. 13'üncü Kolordu Komutanı aslen Arap ırkından namuslu, dindar ve onurlu bir asker olan Cevdet Bey bildirdi. Amaçları, yalnızca Mustafa Kemal Paşa tarafından Arapların isteklerinin gerçekleşmesine, İslâmiyetin bağımsız-

lğa kavuşmasına, Suriye ve Irak'ın özerkliğine yardım, ileride Türklerle birleşik devletler halinde yaşama istekleri üzerine bilgi vermişti.

17 EKİM 1919

Kışla meydanında güzel bir koşu oldu. Memleket Hastanesi yararına... Koşudan sonra güreşler yapıldı. Komutan Selahattin, Alyanak Paşa ile Amasya'ya gittiğinden, onun yerine beni hakem heyetine koydular. Engelin önemsizliğine karşılık bir subay atıyla kötü yuvarlandı. Güreşte de arslan gibi Türk güreşçileri insanın göğsünü kabartıyorlardı. Hanımlar bölümünde de seyircileri sevindirecek yüzler görünüyordu. Herhalde Sivas için büyük bir gelişme.

18 EKİM 1919

Gece uykudan uyanacak ölçüde nezle oldum. Doktor Refik'le salâtüsselâm getirdik. At gezintilerini sürdürüyorum. Tek sporumuz bu. Ahmet Rüstem Bey rahatsız olduğundan katılamıyor.

19 EKİM 1919

Muhalefetten Şeyh Recep ve arkadaşları gece telgrafhaneye giderek zorla Padişaha, Heyet-i Temsiliye ve ulusal örgütlenme karşıtı telgraf çektirirler. İstanbul Merkez Müdürünü de telgraflar Padişaha verilmezse kan dökülecek diye tehdit ederler.

Olayı bizden önce Amasya telgrafhanesinden Mustafa Kemal Paşa duyar. Heyet-i Temsiliye'nin geri kalan kısmını, valiyi, komutanı telgraf başına ister. Vali sorunu polise havale etmiş. Gece telgraf memuru telgraf müdürüne bile duyurmamış. Herhalde danışıklı, dönüşüklü bir iş olmuş. 3'üncü Kolordu Komutanı Selahattin Bey, Mustafa Kemal Paşa ile birlikte. Yerine vekil bırakmamış. Kurmay Başkanı Binbaşı Zeki, kuşkusuz kendiliğinden işe girişemez. Fakat olayın önem ve çabukluğu nedeniyle Zeki'ye -kovuşturma ve soruşturma uzun sürece-

ğinden- hızlı bir uygulama, yani adamların tutuklanmaları konusunda yetki istemesini önerip, teşvik ettik. Zeki de derhal tel çekti. Selahattin Bey Bahriye Nazırı Salih Paşa'yı karşılamak için Kavak'a gitti.

Mustafa Kemal Paşa Sivas telgrafhanesinin işgal edilmesi emrini Cemil Cahid'e verdirdi. Sivas'taki 5'inci Tümene bağlı taburun bir mangası telgrafhaneyi işgal edip, bozguncularla ilgili gerekli işlemi yapma emri aldı. Bilgi için Heyet-i Temsiliye'ye ve bize de haber verilseydi iyi olurdu. [Selahattin Bey] tarafımızca herhangi bir girişimde bulunulmamasını üzücü bulduğunu haksız, çirkin, nezaket kurallarına aykırı sözlerle açıklıyor. Derhal toplandık. Yazdıklarının her sözcüğüne akla uygun karşılıklar vermek zorunda kaldık. Öfkeyle kalkan zararlar oturur. Kurmay Başkanı Zeki'ye manganın göze çarpacek bir yerde, garajda hazır kıta gibi bulundurulmasını önerdik.

Şeyh Recep ve arkadaşlarının Mustafa Kemal Paşa'ya seslenen, Padişahla veya güvenilir bir aracı ile yapacakları konuşmalarına engel olunmamasını dileyen, dürüst bir anlatımla çektikleri telgrafi, şifre ile Amasya'ya bildirdik. Bu günün önemli olayı bu. Herhalde Vali Reşit Paşa gün geçiriyor. Aciz, beceriksiz bir adam. Bunun yerinde akli başında, derleyip toparlayıcı bir kişi vali olsaydı, ulusal birliği dışarıya karşı alçaltıcı gösterecek bu gibi üzücü olaylar olmazdı.

20 EKİM 1919

Salih Paşa Amasya'ya varmış. Erzurumlular Mustafa Kemal Paşa'nın milletvekilliği için kendisine başvurmuşlar.

23 EKİM 1919

Birkaç gün hastalandım. Kan tahlilinde sıtma çıktı. Günde bir gramdan başlamak üzere Sıtma ile Savaş Çizelgesi gereğince kinn almaya başladım.

Urfa'dan İngilizlerin çekildikleri ile ilgili olarak, 13'üncü Kordolu'ya bilgi ulaşmış. İngilizler çekilirlerse Fransızlar işgal

edecekler. Maraşlılar İngilizlerin gidip Fransızların geleceğini duymuş, “Ne yapalım?” diye sormuşlar. Heyet-i Temsiliye’ye “Fransızlar gelmezler.” diye cevap verilmiş.

Vefa Lisesi Müdürü Esat Bey, Bolu’dan milletvekili adayı oldu. Başka aday istenilip istenilmediğini İstanbul’a telgrafla sordu. İstanbul’da iken tanıdığım değerli, yurtsever, milliyetçi bu gencin milletvekili olmasını çok isterim. Durumu Amasya’daki Mustafa Kemal Paşa’ya bildirdim. Yaveri, hiçbir özelliği olmayan Cevat Abbas’ın Bolu’dan milletvekili çıkarılmak istenmesindeki uygunsuzluğa dikkatini bir kez daha çekmek için, bilimsel değeri yüksek olan Esat Bey’in benden daha çok yurda hizmet edebileceği görüşünü de ekledim.

24 EKİM 1919

Mardin’den bir Amerikalı binbaşı geçmiş. Suriye’nin Fransızlara, Filistin’in İngilizlere verildiğini, Adana’nın da Fransız korumasına alınacağını yumurtlamış. Suriye ve Filistin’le ilgimiz yoksa da Adana hakkındaki bu haber doğal olarak çok önemli.

25 EKİM 1919

Mustafa Kemal Paşa Trabzon’dan adaylığımı koymak isteyen halka olumlu karşılık verildiğini Amasya’dan telgrafla bildirdi. Eğer ulusa yararlı hizmet verebileceksem Tanrı nasip etsin.

Şeyh Recep ve arkadaşlarının Padişaha ulusal hareket karşıtı çıktıkları ünlü telgrafı, *Alemdar* ve *Peyam* gazeteleri mal bulmuş mağribi gibi hemen yayımlamışlar. Sivas’ta karışıklıktan, halktan zorla para toplandığından söz etmişler. Gerek valilik, gerekse Müdafaa-i Hukuk merkezi ayrıntılı, güzel bir biçimde olayı açıkladı, kanıtlar göstererek yalanladılar.

27 EKİM 1919

İngilizler Ayıntap’tan [Gaziantep] çekilmişler. İki Fransız subayı gelerek telgrafhaneyi denetim altına almış. İngilizlerin Urfa ve Maraş’tan çekilmeleri gerçekleşiyor. Ajans haberlerine göre

artık Fransızlarla İngilizlerin anlaştıkları görülüyor. Ateşkes sınırları içindeki bu yerlere Fransızların el uzatması apaçık bir haksızlık. Halk “İstemezük!” fiilini çekmeye başlamış. 3’üncü Kolordu’dan bir müfreze gönderilecek. Ulusal örgütlenmenin büyüüp gelişmesine çalışılacak. 13’üncü Kolordu da kendi yöresi için benzer biçimde hareket ediyor.

28 EKİM 1919

Mustafa Kemal Paşa, Rauf ve Bekir Sami beyler Amasya’dan dönüyorlar. Refet 3’üncü Kolordu’ya gönderdiği bir şifrede, Aydın’a hareket edeceğini bildirmiş. Demek Harbiye Nazırının isteği doğrultusunda Refet, o yöreyi düzene sokmakla görevlendirildi.

29 EKİM 1919

Mustafa Kemal Paşa, Amasya’da Salih Paşa ile yaptıkları görüşmelerle ilgili bilgi verdi. Salih Paşa da İngilizlere yakayı kaptırırsak kurtarmanın güç olacağına inanmış. Amerikalıları daha uygun görüyor. Korunma ve yardım isteklerimizi Amerika kabul etmezse, İngiltere düşünülmemeli. Temel amaç devlet ve ulusun bağımsızlığını sağlamak. Bu sağlandıktan sonra öbür şeyler düşünülebilir. Yalnız “İstanbul’da bir gün İngilizlerle karşı karşıya gelme olasılığımız olduğu için şimdiden onları darıltmaya gelmez” diye düşünen zayıf yürekli kişiler de çok var.

Damat Ferit Paşa hiçbir hükümetle ittifak yapmamıştır. Belki kişisel olarak o veya Padişah İngilizlere bazı sözler vermiş olabilirler. Kabine, Heyet-i Temsiliye’nin görevini sürdürmesinden korkuyor. Salih Paşa’ya hiçbir zaman İttihatçılar gibi bir Merkez-i Umumi oluşturulmak istenmediği, ulusal meclis güven içinde işe başladıktan sonra Heyet-i Temsiliye’nin doğal olarak görevinin sona ereceği anlatıldı. Bu arada Paşa’ya, tüzüğün sonuncu maddesi açıklanarak Genel Kongre’nin ulusal meclis içindeki milliyetçi milletvekillerinden oluşturulacağı, bunların kararıyla Heyet-i Temsiliye’nin görevine son verileceği açıklandı.

Salih Paşa Millet Meclisi'nin İstanbul'da toplanmasının uygun olmadığı inancında. Fakat arkadaşlarının ve Padişahın bu görüşün karşısında yer alacaklarını eklemiş. Hatta bu konuda onları ikna edemezse istifa edeceğini bildirmiş. Ancak, Heyet-i Temsiliye üyeleri bu istifayı kesinlikle uygun görmeyerek, böyle bir durumda kabineye hiç güvenilemeyeceğini öne sürmüşler. Salih Paşa Meclis'in Bursa'da toplanması ve Ayan'ın oraya götürülmesi kararını benimseyerek, protokolü imza etmiştir. Fakat sonuçta sözünü tutarak istifa etmemiştir.

Dahiliye Nazırı Damat Şerif'in çok yanlış işler yaptığı söyleniyor. Adil Bey gibi hain bir bakanın müsteşarı, hâlâ makamında oturuyor. Konya'ya atanan vali İngiliz Muhipleri Cemiyeti üyesi Suphi Bey'miş. Salih Paşa bunu bilmediklerini söylemiş. Bunun üzerine atamalardan önce özel görüşmeler yapılması, danışmalarda bulunulması, Salih Paşa'dan rica edilmiş. O da arkadaşlarına bu öneriyi iletceğini söylemiş. Lekeli, göze batan ünlü İttihatçıların milletvekili olmaları tehlikesine karşı Heyet-i Temsiliye'nin duruma el koyması gerektiğini Salih Paşa önermiş.

Harbiye Nazırı'ndan gelen şifrede Meclis'in kesinlikle İstanbul'da toplanması gerektiği öne sürülmekte. Yalnız kişilikleri bilinen, sınırlı sayıdaki birkaç kişinin milletvekili olmaması, İngilizlerin bunların tutuklayabilecekleri anımsatılmaktadır. Konu enine boyuna görüşüldü. İstanbul'un düşman işgali altında olması yüzünden güvenliğin az oluşu, ulusal meclisin burada değil dışarıda toplanmasını zorunlu kıldığı görüşüne varıldı. Böylece yabancı işgalinin protesto edilmesi gibi siyasal bir yarar da düşünüldü. Cevap verilmeden önce Harbiye Nazırından, tutuklanma olasılıkları söz konusu edilen kişilerin kimler oldukları ve hangi nedene dayanarak tutuklanmalarının beklendiği soruldu.

Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey daha Amasya'da iken Ayıntap ve Maraş'ın İngilizler tarafından boşaltıldığı, fakat Fransızlar tarafından işgal olunacağı, yerli halkın da bu işgale

karşı çıktığı yapılan başvurulardan anlaşılmıştı. Halkın düşman işgaline karşı tepkisi ortaya çıkınca 13'üncü Kolordu Komutanı buraları bir askeri güçle işgale karar vermiş. Heyet-i Temsiliye de işgalin ateşkes hükümlerine aykırı olduğunu, bu nedenle halkın karşı koyup savunma yapması gerektiğini önermişti. Kabinenin biçim ve niteliği üzerine uzun bir tartışma oldu. Sonuç olarak hükümetin, padişahın gözüne girerek koltuğunu korumak isteyen aciz, iktidarsız kişilerden oluştuğu, Padişahın da ilk fırsatta baskıcı yönetimi geri getirmek amacıyla olduğu öne sürüldü. Bugünkü siyasetin oyalama ve uyuşturma esaslarına dayandığı, ancak parlamento oluşturuluncaya dek şimdilik hükümeti koruyup, bununla yetinme zorunluluğu bulunduğu görüşünde birleşildi. Doğal olarak Salih Paşa'nın da içinde bulunduğu bu hükümete güven kalmamıştı.

30 EKİM 1919

Gece Harbiye Nazırı Cemal Paşa'dan gelen şifrede, kabinenin bir iki gün içinde elbette bir bildirge vermesi zorunluluğundan söz edilerek, Parlamento hakkındaki görüş ve düşüncelerinde ısrarlı oldukları bildiriliyordu. Meclis, tam bir güvenlikten yoksun İstanbul'da toplandığı takdirde özgürce konuşma ortamı yaratılamıyacağı, Saltanat ve Hilafet merkezinin işgal ve tehlikede olduğu anımsatılıyordu. Durum böyle olunca Meclis'in İstanbul dışında toplanması ulusun bu işgali doğrudan doğruya protesto etmesi anlamına da geliyordu. Şifrede birçok ayrıntılara değinilip siyasal yararlardan da söz edilerek, Meclis'in İstanbul dışında toplanmasının artık kaçınılmaz olduğu vurgulanıyordu.

İstanbul'dan Kurmay Yüzbaşı Kara Ziya geldi. Kolorduya atanmış. Halk kendisini aday göstermiş. Milletvekili olacak. Eniştem Albay Halil Nasır Bey'le görüşmüş. Damat Ferit Paşa Kabinesi döneminde Abuk Paşa, enişteme benim ulusal direnişçilerin arasında yer almama şaşırdığını söylemiş. Ancak bu kez karşılaştıklarında gençlerin kendilerinden daha akıllı oldu-

ğunu, bu nedenle eski görüş ve düşüncelerini değiştirdiğini anlatmış. Kurmay Yüzbaşı Talat da Samsun'dan adaylığını koymuş. İnşallah ulusa yararlı hizmetleri dokunur.

Millet Meclisi üzerine İstanbul gazeteleri tartışmalara başlamış. Kabine bu nedenle bir bildirge verme çaresizliğinde. Yazdığımız cevap üzerine beyefendiler kendilerine çekidüzen verdiler. Kabinenin istifa etme olasılığı var. Bu gidişle Meclis-i Mebusan'ın bir kurucu meclis olacağı anlaşıyor. Dileriz ki böyle olur da Anayasa değişir, gerçek bir meşrutiyete kavuşuruz.

Adana'dan Kilikya Askeri Valisi Fransız Albayı Bremon'dan, Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf geldi. Albay Bremon telgrafında Gemerek ve Aziziye'nin işgal olunacağına dair ortalıkta dolaşan söylentinin yalanlanmasıyla görevlendirildiğini bildiriyor. Bu davranışın Maraş, Ayıntap taraflarının İngilizlerin çekilmesi üzerine Fransızlar tarafından işgal edilmesine karşı çevredeki başka yörelerin uyuşturulması amacını taşıyan bir oyun olduğu kanısı uyandı. Fransız Albayı Bremon'un verdiği bilgiye teşekkür eden Mustafa Kemal Paşa ondan Ayıntap ve Maraş'ın işgal edilmeyeceğini, Adana işgalinin de geçici olduğunu vurgulayan bir açıklama yapmasını istedi. Böyle bir açıklamanın kendilerine, ulusumuzun sevgisini kazandıracığı açıktı.

31 EKİM 1919

Refet Bey Karahisar'dan gönderdiği bir şifrede, Dr. Tevfik Rüştü'nün (Aras) hâlâ oralarda dolaştığını, sonunda bu adamı güç bela İstanbul'a gönderebildiğini, başta göz doktoru Esat Paşa (Işık) şaşkınlıktayken halde bunların Çiftci Fırkası adı altında Teceddüd Fırkası'nı canlandırmaya çalıştıklarını, bu durumun içeriye ve dışarıya karşı çok kötü etki yaptığını bildiriyor. (Tevfik Rüştü aramıza sokulmak isterken o zaman gösterdiğimiz titizliği, sonradan kırmızı gömlekle Büyük Millet Meclisi'nde oturduğunu, on yıl Dışişleri Bakanı olarak Gazi ve İsmet Paşa'nın güvenini kazandığını anımsamamak mümkün mü? Sof-

ya'da operatör Dr. Stançef, İsmet Paşa'ya "Böyle bir adamı nasıl oluyor da Dışişleri Bakanı diye kullanıyorsunuz?" demiş. İsmet Paşa da "Onun yaptığını ne sen, ne de ben yapabiliriz." karşılığını vermiş. Almanya'da yetişmiş değerli bir profesör, 1941 yılında karşılıklı ziyaretlerimiz sırasında anlatmıştı. Gerçekten Tevfik Rüştü'nün bakanlığı Cumhuriyet Hariciyesinde savurganlık, zevk ve eğlence ile geçmiştir.)

1 KASIM 1919

Hayrettin'den bir telgraf daha geldi. Hayrettin eski Dışişleri memurlarındandır ve Deli Fahri adıyla tanınmaktadır. Onurlu, cüretkâr ve namuslu bir adamdır. Yalnız dengesiz, patavatsız oluşu, ciddi çalışmaktan hoşlanmaması gibi olumsuz özellikleri yüzünden, kendi kendini verimsizliğe mahkûm etmiştir. Bu yüzden Mustafa Kemal Paşa'yı biraz sıkıştırdım. Hem Fahri için, hem de pek değerli Sadi Bey için Bursa ve Bolu'ya öneriler yazdırdım. Ancak alaamerikan Fahrettin Hayri Bursa köylerini dolaşmaya başlayıp her tarafta nutuklar söylemiş. Ne söylemişse söylemiş. Mebus olamadı.

İstanbul'a Galatalı Şevket'e yazdığımız cevapta İsmail Hami'nin kişilik ve içyüzünü anlattık ve koruyucusu Rauf Bey'in hepimizden daha az İttihatçı olduğunu belirttik, İngilizlere dalkavukluk etmenin anlamsızlığını, tehlikesini anlattık.

Sulh Hakimi Ali Rıza Bey Elbistan'dan telgraf çekmiş. Maraş'ta soykırım başladığından söz ediyor. Karşı saldırıya geçilmesi yazıldı. Bizim Topçu Binbaşı Kemal, Adana çevresi komutanlığına atandı. Yüzbaşı Osman (Tufan) ile birlikte o yöreyi örgütlemekle görevlendirildiler.

2 KASIM 1919

Kara Vasıf'tan 31 Ekim tarihli çok önemli bir şifre geldi. Kiraz Hamdi Paşa, Padişah tarafından yeniden kabul edilmiş. Müşir Zeki Paşa başkanlığında bir kabine tasarlamışlar. Prens Sabahattin Hariciye, Kiraz Hamdi Harbiye, Ahmet Tevfik Dahiliye ba-

kanlıklarına, Avukat Mahir Sait'le Eşref adındaki kişi de öbür bakanlıklara getirileceklermiş. Padişah, Sadrazam Ali Rıza Paşa'ya bugünlerde istifa etmesini önerecekmiş. İstanbul'da rahmetli babam Mehmet Ali Paşa'nın eski dostlarından Müşir Deli Fuat Paşa, Padişaha siyasete burnunu sokmamasını anımsatacak. Mersinli Cemal Paşa'ya Sadrazamın kesinlikle görevi bırakmaması hakkında etki etmesi istendi. Kolordular ve Merkez Heyetleri gizli olarak durumdan haberdar edildiler.

Aydın cephesinden, kendisini Akhisar Cephe Komutanı olarak tanıtan şişman yüzbaşı Ethem geldi. Bir iki mektup getirmiş. Elindeki belgede kendisine önem verilmemesi yazılı. Zaten yalancı olduğu söyleniyor. Palavracı, yüksekte atan bir serseri. Belgesinde kişisel durumunu düzeltmek için Sivas'a hareket ettiği yazılı idi. Geldiği yere döndü.

3 KASIM 1919

Ulusal konular ve genel durum üzerinde görüşölmek üzere çağrılan kolordu komutanlarından Kâzım Karabekir ve Ali Fuat paşalar Sivas'a hareket etmişler.

4 KASIM 1919

Harbiye Nazırı Cemal Paşa, hatta Kara Vasıf birçok kişi ile görüşmüşler. Millet Meclisi'nin kesinlikle İstanbul'da olmasını istiyorlar. Uzun uzadıya konu yeniden tartışıldı. Eski görüş ve düşüncelerin doğruluğu bir kat daha ortaya çıkıyor. Sonuçta kabineyi oyalamaya ve merkez heyetlerinden gelecek cevapları beklemeye karar verildi. Aslında bir kez milletvekilleri seçildikten sonra, bu milletvekilleri tehlike görürlerse iş kendiliğinden çözümlenmiş olacaktır.

İngiliz Elçiliğinin en önemli bozguncusu Papaz Frew ile Sait Molla'nın ilgileri, Adapazarı taraflarına 2000 lira gönderdikleri, Hristiyanlara karşı ayaklanma hazırladıkları, Sait Molla'nın ele geçen mektuplarından anlaşılmış. Galatalı Şevket bu mektupları bir subayla gönderiyor. Mustafa Kemal Paşa İstanbul'da

iken Pera Palas Oteli Müdürü Mösyö Martin aracılığıyla bu papazla görüşmüş imiş. Bu kez papaza oldukça alaylı biçimde bir mektup yazdı ve Ahmet Rüstem Bey'e Fransızcaya çevirttirip, gönderdi. Mektubun çok etkili olacağı sanılıyor.

Göz doktoru Esat (Işık) Paşa tahakküm havası taşıyan, pervasızca kaleme alınmış, yüksekten atan bir telgraf çekmiş. Seçimlere karışmayın, diyor. Bu hırslı doktora karşılık verilmesi kararlaştırıldı, çok güzel bir cevap yazıldı. Kendisinden gelen telgrafla cevabımız *İrade-i Milliye* gazetesinde yayımlanacak. Ona da bunları İstanbul gazetelerine vermesi anımsatıldı. Kamuoyu karşısında güzel bir darbe yemiş olacak.

5 KASIM 1919

Ahmet Fevzi Paşa, eski Polis Müdürlerinden Cafer İlhami Bey, Fetva Emmini Hüseyin Efendi'den oluşan bir heyetin Ankara, Sivas ve Erzurum yörelerini dolaşarak incelemeler yapacağı Dahiliye Nezareti'nden valiye, şifre ile bildirilmiş. Mersinli Cemal Paşa Heyet-i Temsiliye'nin kabinedeki delegesi iken heyetine bunu duyurmamış olması başına kakıldı ve kendisinden bu konuda açıklama yapması istendi. Ankara'ya gereken duyuru yapıldı. Padişah başta olmak üzere, hükümetin iyi niyetinden kuşku duymak kaçınılmaz oluyor.

6 KASIM 1919

Refet [Bey] Nazilli'ye varmış. Demirci Efe'yi pek beğenmiş. Yanına kurmay subay gerekliymiş. Cevat Paşa'ya, İstanbul'dan birkaç genç kurmay subay göndermesi ricasında bulunduk.

Beyrut eski valisi, İttihatçıların ünlü Polis Müdürü Azmi Bey İtalyanlar aracılığıyla açıktan ta Burdur'a kadar gelmiş. Anlattığına göre ulusal örgütlenme, dışarıdan pek görkemli görünüyormuş. Ulusal örgüt liderlerinin hükümetin yerine geçmesi kaçınılmaz sayıldığından, İtalyanlar anlaşılmak üzere Azmi Bey'i görevlendirmişler. Amaçları Antalya'yı işgal değilmiş. Ekonomik yarar bekliyorlarmış.

7 KASIM 1919

Harbiye Nazırı Cemal Paşa, heyetlerle ilgili bilgi verdi. Fevzi Paşa, Çerkez Fevzi Paşa olmayıp meğerse bizim saygıdeğer, Kavaklı Fevzi (Mareşal Fevzi Çakmak) Paşa imiş. Aydın, Hüdavendigâr yöresinde de Hurşit Paşa görevlendirilmiş. Her iki heyetin büyük amacı da İstanbul'daki bozgunculuk ve dedikodulara son vermekmiş.

Aydın Telgraf Başmüdürü Ethem Bey, alçak Yunanlıların camilerin iç kapılarına dek nöbetçi dikerek seçimi engellediklerini duyurdu. Hemen Harbiye Nazırına bildirdik. Diyarbakır valisinin değiştirilmesine karar vermişler. Şair Faik Ali (Ozansoy) Bey'in yerine Deli Haydar'ın atanması önerildi.

8 KASIM 1919

Ali Fuat Paşa Sivas'a geldi.

9 KASIM 1919

Kâzım Karabekir Paşa'nın düşüncesine göre, Suriye'nin boşaltılmasında İngilizlerle uyuşan Fransızların Kilikya'da yerleşmeleri, Urfa, Ayıntap ve Maraş'ın işgaline ait son girişimlerdi, Diyarbakır'ı da işgal ederek bir oldubitti yaratmak istemeleri.

Küçük Ermenistan'ı oluşturma düşüncesinin önemli aşamaları. Kâzım Karabekir Paşa'nın bu görüş ve düşünceleri çok yerinde ve akılcı bulundu. Bu duruma göre hazırlıklı olunması hakkında yeniden bildirgeler yayımlandı.

10 KASIM 1919

Eski Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya, Vali Reşit Paşa'ya İsmail Fazıl Paşa'ya birer uyarı yazısı göndermiş. Fransız ve İngiliz temsilcileriyle görüşmüş, onların söylediklerini tekrarlıyor. Yani söyledikleri onlar tarafından not ettiriliyor. Araya "Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey İstanbul'a gelirlerse kendilerine ilişmeyiz." diye İngiliz temsilcisinin söyle-

diğini öne sürdüğü bir cümleyi de sıkıştırmış. Sait Molla'nın Papaz Mr. Frew'a yazdığı mektupların yakalanmış olanlarından anlaşıldığına göre, güvence verip bunların İstanbul'a girmelerini sağlamak istiyorlar.

Galatalı Şevket'ten gelen haberden de Sait Molla, Mehmet Ali Bey ve Ali Kemal'in yabancı subaylarla toplantılar yaptıklarını öğreniyoruz. Bu İngilizleşmiş Mehmet Ali Bey'in raporunda, "Konferans neye karar verirse benimsemekten başka çare yoktur." anlayışı egemen. Yabancılar fazla umutlanmamamızı öneriyorlarmış. Ulusun, örgütün yasallığı yokmuş. Padişahla kabinesi tanınırmış. Yabancıların görüşü böyleymiş.

11 KASIM 1919

Batı Trakya'da bir Müslüman hükümeti kurulmuş. Fakat Fransız işgali altında. Yunanlılar çok propaganda yapıyor, göçmen nakli ile uğraşıyorlar. Trakya-Paşaeli örgütü de iyi çalışıyor. Fakat parası yok. Hükümet 10.000 lira yardım yapacağına söz vermiş, ancak 500 lira verebilmiş. Örgüt en az 50.000 lira istiyor. Korkulan örgüt! Fransızların Midye-Enez hattına kadar Trakya Cumhuriyeti adı altında bir İslam hükümeti yaratarak korumaları altına almaları, daha sonra bunu Yunanistan'a devrederek Türkiye'yi Avrupa'dan koparma düşünceleri var. Trakya örgütüne ve 1'inci Kolordu Komutanı Cafer Tayyar'a yazılan yazıda, Batı Trakya'nın içten içe güç kazanarak kendiliğinden bağımsızlığını elde etmesi ve ileride anavatana katılması önerildi. Çünkü ne hükümetin, ne de Müdafaa-i Hukuk tüzüğüne göre örgütün, siyasal bir girişimde bulunmaları mümkün değildir.

12 KASIM 1919

Aydın yöresinde Yunanlıların beş tümeni ile cephede 30.000 silahları olduğunu, İtalyan komutanı, 12'nci Kolordu Komutanı Fahri Bey'e söylemiş. *Times* gazetesi de Hintlilerin ileri gelenlerinden Gandhi'nin Müslümanlarla Hintlileri birleştirmeye

çalıştığını yazıyor. Gandi, Mecusilerle Müslümanları camide birlikte ibadete yöneliyor, Hintliler de Hilafet makamının özgürlüğe kavuşması için gösteri yapıyorlarmış. İnşallah Hindistan da bağımsızlığını kazanır, hiç olmazsa Türkiye'nin kaderini de olumlu yönden etkiler.

[25 yıl önce savaş ve bağımsızlık ruhunun etkisinde yazdığım bu satırlar, Hindistan adına ne denli umutlu olduğumu, İngiltere politikasında bir Hint birliğinin öne geçmek için ölçüde hileye başvurup, entrikalar çevirebileceğini kavrayamadığımı gösterir. Çok şükür Türkiye siyasal ve ekonomik bağımsızlığını kurtarmış, fakat milyonlarca Hintli Gandi'nin küçültücü pasif direnişi, Mihracelerin İngiliz yalakalığı, İslâm-Mecusî kavgaları altında birliği bulmakta zorlanmıştır. Aynı ulus kendi yurdundan uzak cephelerde, kendi kanını emen İngiliz İmparatorluğu için aptalca kan akıtmaktadır. Atatürk ırklar üzerindeki görüşlerini açıklarken Hintlilerin ne sarı, ne de beyaz ırktan olduklarını, karışık, melez bir halk kitlesi olduklarını, bunlardan bağımsızlık ruhu, ulusal birlik kalkınması beklenemeyeceğini söyler, Hintlilere hiçbir ulusal değer vermezdi.]

İtalyan siyasal temsilcisi Maysa'nın gönderdiği Luici Villaci adındaki delege, belki Mustafa Kemal Paşa ile görüştü. İtalyanların amacı ulusal hareketin hedeflediği noktaları anlamakmış. Kongre, esasları kendisine anlatmış. "Türk ulusunun İtalyanlardan memnun kalması isteniyorsa Antalya'da görünmemelisiniz." denmiş. Luici karşılık olarak: "Yunanlılarla Fransızlara karşılık biz de Antalya'yı işgal ettik. Onların işgal düşüncelerini önceden bildiğimiz için biz daha erken davrandık" demiş. Mustafa Kemal Paşa da ona "Demek ki bu işgalleri bildiğiniz halde uygun görüp onayladınız. Nerede dostluk?" demiş. Özetle bu görüşmeden anlaşıldığına göre İngilizler Türkiye'nin bağımsız kalmasını istiyor. Öbürleri de öyle. Fakat ekonomik çıkarları için işgal ettikleri yerleri ellerinde tutmayı sürdürecekler. Demek ki İngiltere, Fransa, İtalya aralarında Türkiye için

anlaşmışlar. Tanrı yurdumuzu bu düşman işgallerinden kurtarsın. Çok güç bir durumdayız.

Mustafa Kemal Paşa İstanbul'dan çıktığımızdan beri içki konusundaki perhizini bozmaya başladı. Ne yazık ki içiyor. Bekir Sami Bey'in evinde sofra kuruluyor. Kaptan Rauf bu duruma son derece üzülmüyor. Ali Fuat Paşa, Arnavut Vali Haydar, Çerkez Emir Paşa, İsmail Hami, Demirci Efe'nin gönderdiği, İtalyanları davet eden, müsteşarlıktan alınan sakıncalı Hilmi Bey tümü bir arada... Diktatörlükten konuşuluyor. Bir yumruklaşmadıkları kaldı. Oysa ülkenin içinde bulunduğu durum...

13 KASIM 1919

İtalyan delegesi Luici [Sivas'ta] belediyenin kendisini konuk ettiği cadde üzerindeki eve İtalyan bayrağı çekmiş. Valinin yazılı uyarısı üzerine, İstanbul'a yazacağını söylemiş. Bekir Sami Bey Heyet-i Temsiliye tarafından gönderildi. Ona da aynı nakaratı tekrar etmiş. Hatta İtalyan temsilcisi bile bayrağı indirmesini emrederse, geri döneceğini söylemiş. Kendisi ile Heyet-i Temsiliye'nin ilişki kurmasına karar verildi. Mustafa Kemal Paşa ile görüşme isteğine de böylece cevap verildi.

(Bu soytarının Osmanlı İmparatorluğu döneminde konsolosluklarda bulunduğu, Türkçe öğrendiği, kapitülasyonların verdiği haklarla şırmamış bir Frenk olduğu anlaşıldı. Bekir Sami Bey heyetiyle Londra Konferansı'na gittiğimiz zaman, heyetimize mihmandar olarak takılan kişinin aynı Luici olduğunu bu satırları yazarken anımsadım.)

Samsun İngiliz temsilcisi levanten, edepsiz, rezil Yüzbaşı Solter, Sinop Hükümet Konağına bayrak çekmiş olan Rumlara kötülük yapıldığı gerekçesiyle, Mustafa Kemal Paşa'ya kaba bir dille telgraf çekmiş. Bu utanmaz adam da Sivas'a geliyormuş. Mutasarrıf Deli Hamit, Yüzbaşı Solter'e iyi davranılmasını öneriyor. Ancak Heyet-i Temsiliye kendisini kabul etmemeyi ve ilişki kurmamayı kararlaştırdı. Önceleri Erzurum'da İngiliz temsilcisi iken Kafkasya'dan İngiltere'ye giden Albay Ravlin-

son da gelecekmış. Kuşkusuz ki bu beyefendi kişi kabul olunacak, Solter'in niçin kabul edilmediği de kendisine anlatılacak.

14 KASIM 1919

Fransızlar ve İngilizler 1916 Antlaşmasını esas tutarak bu yılın 16 Eylül'ünde bir Suriye Sözleşmesi yapmışlar. Harbiye Nezareti bu sözleşme metnini elde etmiş, yayımlıyor. Sözleşmeye göre Beyrut vilayeti tümüyle Fransızlara verilmiş. Araplara Şam, Hama, Humus ve Halep'i bırakıyorlar. Fakat buralar da toplumsal, kültürel ve ekonomik yönlerden yine Fransız nüfuzu altında kalacak. Zavallı Araplar. Biz Türkler de bu yağmadan paçamızı kurtaramıyoruz.

Adana, Urfa, Ayıntap, Maraş, Malatya ve Sivas'ı; Kayseri'nin doğusu, Mersin'in de batısından geçen bir sınır elimizden alıp Anadolu'nun doğusu ile batısının bağlantısını kesmek istiyorlar. Bu acı haber ulusumuza etkili bir biçimde telefonla duyuruldu. Fransızlar bu işgallere 30.000 Senegalli ve Cezayirli asker ayırmışlar. Bu haberi de *Tan* gazetesi vermiş. Kâzım Karabekir Paşa'nın bugün gelmesi bekleniyor.

Akşam saat sekizde Karabekir Paşa, Dr. İbrahim Tali Bey'le birlikte geldi.

15 KASIM 1919

Canik Mutasarrıfı Deli Hamit Bey'den gelen cevap şifresi çok dikkat çekici. Bu kişi de görüşmelerde bulunmak üzere çağrılmıştı. Verdiği cevapta kişisel sorunlarını düzeltmek için İstanbul'a gideceğini bildiriyordu. "Konu çok hayatidir, önemlidir. Kesinlikle teşrif buyurunuz." dediler. Deli Hamit Bey, cemile olmak üzere İngilizlerin kendisini İstanbul'a götürmek için bir torpido istediklerini, bu durumu İstanbul'a da bildirdiğinden gitmezse ayıp olacağını öne sürdü. Lafa gelince birinciliği kimseye vermeyen şarlatanların içyüzleri işte böyle ortaya çıkar.

16 KASIM 1919

Adana'da adaylığını koyan Suphi Paşa'yı Fransızlar istifaya zorlamışlar. Sürmek ve seçilmesini engellemekle gözdağı veriyor-

larmış. Ermeniler Müslümanlara karşı zulüm ve saldırganlıklarını artırmışlar. Halka, izinle ayrılan müftünün yerine vekil bile seçtirmiyorlarmış.

Bugünkü toplantı sıcak ve canlı geçti. Çanak kale Komutanı Galatalı Şevket'in gönderdiği mektupları bir subay getirdi. Papaz Mr. Frew'ya sarıklı Sait Molla'nın yazdığı mektubun kopyası ile Câmî Bey'in Doktor Adnan Bey'e yazdığı mektubun kuşku uyandırmamak için yayımlanmamasına, Mustafa Kemal Paşa'nın Papaz Frew'a yazdığı Fransızca mektubun da gönderilmesinin ertelenmesine karar verildi.

Venizelos İstanbul'da dehşetli çalışıyor. Yunanlılar İstanbul'da gizli polis ve jandarma örgütü kuruyorlar. Rum milletvekilleri hazırlamışlar. Kulüpleri birleştirmişler. Sözün kısası ilk fırsatta çok benimsedikleri İstanbul'a sahip olmak istiyorlar.

Câmî (Baykurt) Bey Balıkesir'den, Heyet-i Temsiliye'nin merkezîyetçiliğinden şikayet eden bir mektup yazmış. Yeni kabineyi de beğenmiyor. Ulusal direniş hareketinden daha büyük sonuçlar bekliyormuş. Bu mektubun tartışılmasında, yazılanların kendisi adına değil de partisi Milli Ahrar adına düşünen Câmî Bey'in duygularını yansıttığı, Heyet-i Temsiliye'de Bekir Sami Bey'in bulunmasının tarafsızlığa, birlik ve dayanışmaya örnek olduğu belirtildi.

Ali Fuat Paşa'ya gelen şifrede eski müsteşar Fevzi Paşa'nın 20'nci Kolordu Komutanlığına atanma emrinin çıktığını 12 Kasım 1919 tarihli İstanbul gazetelerinin yazdığı bildirilmiş. Ne bakanlığa, ne kendisine, ne de Heyet-i Temsiliye'ye böyle bir yazılı bildirim yok. Harbiye Nazırı Cemal Paşa'dan soruldu. Bu haber eğer doğru ise Cemal Paşa'nın tam anlamıyla cinayet ve rezalet işlemekte olduğuna inanmak gerek. Çünkü İzmir Cephesi için Ali Fuat Paşa'yı Heyet-i Temsiliye önermişken, kordusu başına dönmesini uygun gördüğünü bildiren yine Cemal Paşa'dır. Hâlâ Damat Ferit Paşa Kabinesi'nin ulusal hareket karşıtı, yasal olmayan işlemleri yayımlanamadı.

MECLİS'İN İSTANBUL'DA TOPLANMASI SORUNU

Millet Meclisi nerede toplanmalıdır? Bu hayati konu yeniden görüldü. 3'ncü Kolordu Komutanı Selahattin yol yordam gereği kararsız.

Kâzım Karabekir Paşa'nın görüşü özetle şöyleydi:

“Dosyaları gördüm. Padişah, hükümet, İstanbul halkı, taşra halkının bir bölümü, dolayısıyla kamuoyunun ağırlık merkezi İstanbul'u istiyor. İstanbul dışında olmasını isteyenler çok az. Aslında var olan güçlükler de bunu zorunlu kılıyor. Bu nedenle önemli kişiler Anadolu'da kalmalı, bir takım kişiler gitmeli. Meclis'in güvenliği ile ilgili önlemler alınmalı. Örneğin Meclis binası deniz kıyısında olmalı. İslâm mahalleleri arasında bulunması, hatta Padişah ve muhaliflerin tutucu davranışlarına karşı da önlem gereklidir.”

Ali Fuat Paşa:

“İstanbul'da toplanması zorunludur. Ancak İstanbul'a gidecek milletvekillerinin başlangıçta Eskişehir'de toplanarak, içlerinden bir heyeti İstanbul'a gönderip Padişah ve hükümetten emniyet konusu için güvence isterler. Güvence verilirse gidilir. Fakat taşrada Heyet-i Temsiliye, Müdafaa-i Hukuk örgütleri halka, güvenin sağlandığını ilân edinceye kadar sonucun beklenmesi gerektiği bildirilmelidir. Eskişehir, İzmit, Bolu gibi İstanbul'a yakın yerlerin örgütleri güçlendirilmeli. Düşman kuvvetleri ile yabancılar bizim Meclis'e ve milletvekillerimize bir şey yaparlarsa biz de onların Anadolu'daki adamlarına misilleme yapmalıyız.”

Kaptan Rauf Bey:

“Dışarıda ancak kurucular toplanabilir. Fakat bunun için milletin bu amacı bilerek ona göre milletvekillerini seçmiş olması gereklidir. Bu defaki seçim Millet Meclisi içindir. İstanbul'da toplanmanın en önemli sakıncası, Millet Meclisi'nin kendisini kalıcı kılacak, sürekliliğe kavuşturacak olan Müdafaa-i Hukuk örgütünü gereksiz görmesidir. Böyle bir karar ulusu felce uğratar. Böyle bir kararın çıkmaması gerekir.”

Mustafa Kemal Paşa özetle olanaksızlığı tekrar etti. “Hatta bir kongre toplansa da yine hükümetle uyuşamayacağı için sonucu belirleme işi yine kuruculara kalacaktır. Bu nedenle çaresiz Meclis’in İstanbul’da toplanacağı varsayımına göre hareket ederek alınacak önlemler üzerinde görüşülmesi gerekir” dedi.

17 KASIM 1919

Kâzım Karabekir, Ali Fuat Paşa, Hakkı Behiç Bey ve ben, birlikte özet bir yönetmelik hazırlayarak tüm milletvekillerini ulusal Meclis’in güvenliği ile ilgili olarak aydınlatmakla görevlendirildik. Amaç her liva aracılığıyla milletvekillerine durumu açıklamak, Trabzon, Samsun, Eskişehir, Edirne, İstanbul gibi toplanma yerlerinde bunların birbirleriyle görüşmelerini önererek, kamuoyunun düşüncelerini öğrenmek. İstanbul’da alınacak güvenlik önlemleri için de Kara Vasıf’ın gelmesi ve yapacağı açıklamalar beklenecek.

Çeşitli tartışmalar üzerine Heyet-i Temsiliye’nin taşrada kalmasının zorunlu olduğu ortaya çıktı. Çünkü bir felaket durumunda ulusu başsız bırakmamak gerekiyordu. Güvenlik ortamının yaratıldığı varsayılarak Heyet-i Temsiliye’nin Meclis’e girmesi durumunda doğal olarak siyasal bir partiye dönüşmesi ve etkisinin kalmayacağı ortadadır. Bu görüş doğrultusunda Heyet-i Temsiliye üyelerinin bir bölümünün Meclis’e girmesi, büyük bölümünün taşrada kalarak milletvekillerinin çoğunluğu ile görüşmeler yapıp, Meclis’te milliyetçi bir grup oluşmasına yardımcı olmaları uygun görüldü. Örneğin her livadan Eskişehir’e birer milletvekili gelse 40 kişi edecek.

Bugün Çürüksulu Mahmut Paşa’nın şaşkınlık yaratan bir beyanatına bizzat cevap hazırladım. Mustafa Kemal Paşa olduğu gibi kabul etti.*

* Mahmut Paşa’nın bu beyanatu 31 Teşrinievvel 1335 (1919) tarihli *Tasvir-i Efkar* gazetesinde yayımlanmıştır.

18 KASIM 1919

Eskişehir’de toplanacak 40 kişilik milletvekili grubuyla Heyet-i Temsiliye’nin görüş alışverişinde bulunmaları kararlaştırıldı. Bu işi Ali Fuat Paşa düzenleyecekti. Amaç İstanbul’da Meclis’te milliyetçi grubun izleyeceği yolu kararlaştırmak ve güvenlik önlemleri hakkında görüşmek. Aynı zamanda tüm milletvekillerinin yol uğrağı olan Trabzon, Samsun, Eskişehir gibi yerlerde de toplanarak birbirleriyle görüşmeleri önerildi. Onlara Millet Meclisi’nin İstanbul’da toplanması durumunda ortaya çıkacak sakınca ve tehlikelerle İstanbul dışında toplanmasının ortaya çıkaracağı durum anlatılacak. Milletvekillerini şifre ile aydınlatma görevini de komutanlıklar yapacaktı.

Kâzım Karabekir Paşa Meclis’in “barış şartları”nı onaylamadan önce Türk ulusuna bildirmesini önerdi. Öneri uygun ve akılcı görüldü.

19 KASIM 1919

Sivas’a kar yağdı. Bugün örgütlenme üzerine görüşüldü. Komutanlardan azami yardım rica edildi. Örgütün tüm Anadolu ve Rumeli’de kazalara kadar eksiksiz, bazı bucaklarda kısmen biçimlendiği, fakat mahalle ve köylerde ulusal örgütlenmeye gereksinme olduğu açıklandı, eksiklerin tamamlanması için çalışmalar yapılması kararlaştırıldı. Seçim mücadelesinin doğal olarak ulusal birliği sarsmış olduğu, askeri ve mülkî birimlerin ortaklaşa yardım yapmaları sonucu ulusal örgütün işleri yoluna koyması vurgulandı. Valilere durum açıklanarak artık kesin dönem geldiğinden, ulusun isteklerine boyun eğeceklerine ve ulusal örgüte bütün benlikleriyle yandaş olacaklarına dair söz vermelerinin istenmesine karar verildi.

Eski Harbiye Nezareti Müsteşarı Çerkez Ahmet Fevzi Paşa’nın 20’nci Kolordu Komutanlığı’na atanması ile ilgili açıklama isteğimize henüz Harbiye Nazırı Cemal Paşa karşılık vermedi. Durumun makine başında kendisinden yeniden sorulmasına ve Ahmet Fevzi Paşa’nın dostları olan Kaptan Rauf ve

Bekir Sami beylerin uygun bir dille Ahmet Fevzi Paşa'ya Kolordu Komutanlığını kabul etmemesi için yazı yazmalarına karar verildi.

Kâzım Karabekir Paşa'nın Van ve Beyazıt yörelerindeki denetlemeleri ile ilgili olarak Harbiye Nezareti'ne verdiği raporda vilayet ve jandarmanın parasız, halkın ekmek derdinde olduğu anlatılıyor. İnsanlar aç. İzimli gidenlerin gelmemesi, öbürlerinin terhis edilememeleri umutsuzluk ve bıkkınlık doğuruyor. Genç subayların bir bölümü bu yüzden Kafkasya'ya kaçıyorlar. Birçok yetim ve öksüz çocuğun yaşamını kurtarmak için Kolordu merkezinde olduğu gibi Tümen merkezlerinde de yatılı okullar açılmış.

Van vilayeti ile Beyazıt sancağının ulaşımı Mako batısında 15-20 kilometre kadar İran'ın Ovacık bucağı üzerinden yapılıyor. Ruslar demiryolu ile şoseyi Sualan'dan geçirmişler. Kışın bile bu yol kapanmıyor. Bu arazi önceleri doğu tarafları ile birlikte bizimdi. Rusların bilinen baskıları sonucu yapılan sınır düzeltmeleri sırasında İran'da kaldı. Van Gölü'ndeki gemilerin işletilmesinin yabancı bir ortaklığa verilmesi siyasal sakıncalar doğurur. Bir komodorluk kurarak barıştan sonra kendimiz işletmeliyiz. Gölde ikisi bakıma muhtaç üç gemi, bir motor, 150 tonluk iki duba, dört yelkenli kayık, göl kenarında elektrikle işleyen gemi yapımevi, bunlardan başka Ernis Tersanesinde bir, Beyazıt İstasyonunda bir adet vapur yedek parçası var.

107 cm. genişliğindeki Beyazıt demiryolu halen Beyazıt ile Karaköse arasında işlemekte. Fakat traversler arasına taş kırıkları döşenmemiş. Karaköse'den Malazgirt'e ve Tahir Gediği yönündeki Tanzer Köyü'ne kadar toprak düzeltmesi yapılmış. Bir şirkete verilmesi zorunludur. Yalnız siyasal anlaşmazlıklar çıkmasını engelleyecek önlemler iyice düşünülmelidir. Azerbaycanlı Müslüman bir şirket tercih edilmelidir. Aslında Azeriler, Bakü'yü Trabzon üzerinden kıyıya bağlamak ve Gürcistan'dan geçmek için Culfa-Şahtahtı-Mako-Beyazıt-Karaköse hattını Erzurum üzerinden Trabzon'a indirmeyi tasarlıyorlarmış.

20 KASIM 1919

Heyet-i Temsiliye, Meclis dışında kalacak. Meclis asayiş güven-cesi verdikten sonra Hükümet ve Meclis ile bir heyet halinde ilişki- de bulunmayacak, yalnızca ulusal örgütlenme ile ilgilenecek. Genel Kongreyi toplantıya çağırarak, alacağı son biçim bu kongrenin kararlarına bağlı kalacaktır.

Benim Trabzon'dan milletvekili olarak İstanbul'da toplanacak Meclis'e gitmem konusunda özel olarak Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey ve Ali Fuat Paşa ile konuştuk. Ben, Heyet-i Temsiliye'nin siyasal ve propaganda alanları ile hemen hemen tüm yazışmalarından bir genel sekreter gibi gizlice çalışıyor, bu arada askerliğimi de koruyordum. Maaşımı rütbemin karşılığı olarak aldığım, yaptığım hizmeti de yararlı gördüğüm için –ileride aç kalma tehlikesini de düşünerek– görevimi Heyet-i Temsiliye içinde sürdürmek istedim. Mustafa Kemal Paşa razı olmadı. Herhalde milletvekili olarak İstanbul'daki Meclis'te benim de bulunmamı ve milliyetçi grupta yer almamı daha yararlı görüyordu.

Maaş konusunda da aşağı yukarı kendisiyle aynı durumda olduğumuz için gerçek bir dayanışma ile buna da çözüm yolu bulunabileceğini söyledi. Ali Fuat Paşa da artık askerliğimi sürdüremeyeceğim görüşünde idi. Kaptan Rauf, Nuri Aziz-Kâzım Nuri şirketinde bir iş bulabileceğini söyledi. Bunların tümünü dinledikten sonra işin sonuna dek gitmeye, ulus-ça bağımsızlığa kavuşmamız için özverili çalışmalarımı milletvekili olarak İstanbul Meclisi'nde sürdürmeye karar verdim. Bu arada Erzurum'dan eşyalarımız geldi, kış da iyice bastırdı.

23 KASIM 1919

12'nci Kolordu Komutanı Fahrettin Bey'in Kurmay Başkanı Uluborlulu Şemsi geldi. Komutanı bilgi alışverişinde bulunmak için Heyet-i Temsiliye'ye göndermiş.

Bugün pek önemli, pek yaşamsal bir konu görüşüldü. Barış görüşmeleri olumsuz sonuçlanırsa ne olacak? Tüzüğün 3 ve 4. maddeleri birçok kez tartışıldı.

Eğer Hükümet, Meclis-i Mebusan toplanıncaya dek yurttan bir parça, bir yer terk ederse, tüm ülke halkı buna birlikte karşı koyup, yurdu birlikte savunacak. Yurdun öbür bölümleri gizlice, savunulması gereken bölgeye yardım edecek. Kuşkusuz ki asıl amaç Meclisin tüm üyeleriyle mütareke sınırları içerisinde ödün vermeye razı olmamasıdır. Kabul edilmesi olanaksız bir barış önerisi karşısında harekete geçme görevi yönetim merkezi olarak Anadolu'ya düşer. Çünkü bugünkü ortamda İstanbul bir hükümet merkezi olarak işlevini yapamamaktadır.

Çöküntünün başlangıcı sayılacak kötü bir barış eğer Meclis tarafından benimsenir, İstanbul basını ve kamuoyu düşman baskını altında susmak zorunda kalırsa, dışarıda varlığını sürdüren Heyet-i Temsiliye Merkez Heyeti'nin görüşlerine göre karar alır. Kongre kararıyla artık Heyet-i Temsiliye varlığını sürdürmüyorsa, o zaman ayakta kalan örgütler veya yerel komutanlıkların bireysel girişimleriyle çıkacak ayaklanmalara katkıda bulunulur. Bu nedenle Heyet-i Temsiliye barışa dek durumunu korumalı, örgüt bozulmamalı, gittikçe güçlendirilmelidir.

11. Madde doğrudan doğruya güvenlik ve serbestliği şart koyuyor. O halde İstanbul'dan düşman kuvvetleri çıkmadan, barış tüm olarak kararlaştırılmadan güvenlik sözde kalır. Bu nedenle Meclis'teki çoğunluğu onurlu ve namuslu insanlar oluşturdukça, bu Meclis ülkede güvenlik vardır diyemez. Eğer "vardır" derse Heyet-i Temsiliye işi oyalayarak ulusal örgütü korumaya çalışır.

Amasya'da Bahriye Nazırı Salih Paşa ile varılan kararlar Millet Meclisi'nin dışarıda, Anadolu'da toplanacağı varsayımı üzerine alınmıştı. Kabinenin, Meclis'in İstanbul'da toplanması ile ilgili dayatması yüzünden bu kararların yürürlükten kalkması doğaldır. Böyle olunca bu kongrenin Meclis'te olabileceği, yani

milliyetçi grup içinde üyelerinin yer alacağı hakkındaki düşünce ve konuşmalar da geçerli olamaz.

25 KASIM 1919

Tahkikat Heyeti Başkanı Fevzi Paşa geldi. Eski müsteşar Çerkez Ahmet Fevzi Paşa'ya soydaşları ve hemşehrileri olan Kaptan Rauf Bey'le Vali Bekir Sami Bey'in, 20'nci Klordu Komutanlığını kabul etmemesi konusunda ricaları olmuştu. Ahmet Fevzi Paşa bu dostça başvuruya, koşulların zaten böyle bir görevi kabul etmesine uygun olmadığını belirtiyor ve ordunun kargaşalıktan kurtarılmasını öneriyor.

26 KASIM 1919

Dr. İbrahim Tali Bey, Şemsettin Uluborlu ve ben, Fevzi Paşa'ya kısa bir ziyaretle bulunduk. Mustafa Kemal Paşa'ya, Fevzi Paşa'yı Kafkas Cephesinden tanıdığımı, paşanın namuslu, cesur, akli başında bir kişi olduğunu, kendisiyle ilişki kurup görüşmenin yararlı olacağını söylemiştim. Heyetin öbür üyelerini tanıımıyordum. Mustafa Kemal Paşa bu öneriyi çok yerinde buldu ve bu görüşmeyi benim sağlamamı rica etti. Gerçekten Fevzi Paşa geceleyin Kongre binasına, bizimle görüşmeye geldi. Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey ve Ali Fuat Paşa ile birlikte gece yarısına dek görüştüler.

Fevzi Paşa'nın anlattığına göre İstanbul, ulusal örgütü İttihat ve Terakki dönemindeki çete örgütü gibi gizli bir komite olarak, muhalif bir heyet sanıyormuş. Düşürülen hükümetin yarattığı kötümser durum ve oralarda var olan yönetim boşluğunu tüm Anadolu'da da var sanıyorlar. Gerçekten İstanbul'un -en hafif deyimle- bu sersemliğine acımak gerek.

Sivas Kongresi sonucunda Heyet-i Temsiliye'nin o bölgelerde de oluşan karışıklıklara çözüm bulmaya başladığı, ulusal birliğin yasal ve uygar ölçüler içerisinde yerleştirilmesine hizmet ettiği, İstanbul tarafından bir türlü anlaşılmıyor veya anlaşılmak istenmiyor. Fevzi Paşa da Millet Meclisi'nin İstanbul'da

toplanmasının gerektiğine inanıyor ve bu konuda ısrar ediyor. İstanbul'daki tehlikeyi de kabul etmiyor değil. Buna karşılık tüm Anadolu'da ulusal örgütün sağlam bir biçimde hazır bulundurulmasından yana. Zaten her yurtseverin düşüneceği yol da bundan başka türlü olamaz. Fevzi Paşa'nın İnebolu, Zonguldak, Samsun'dan Sivas'a kadar yaptığı gezilerinde ulusal örgütün temizliği ve yasalara bağlılığı hakkında olumlu bir kanıya vardı, seçimin serbestçe yapıldığına tanık olduğu anlaşılıyor.

Kara Vasıf, Binbaşı Japon Rıza, Acemi Paşa'nın adamı Abdülcabbar Efendi İstanbul'dan geldiler. Kâzım Karabekir Paşa Heyet-i Temsiliye'ye: "Avrupa'nın bizi ekonomik bakımdan yok etmeye karar verdiği anlaşılıyor. Buna göre Hükümet ne zamana kadar memurunu, askerini besleyebilecek, maaş verecek? Bundan sonra yalnız karın tokluğu ile ne zamana kadar durumunu sürdürmesi mümkün olabilecek?" sorularını sordu ve bu konular üzerinde görüşme yapılmasını önerdi.

Devletin parasal varlığı 40 milyon, harcamaları 70 milyon. Her yıl 30 milyon açık var. Bugünkü Hükümet dışarıya hiç para göndermiyor. Elindeki avucundakini İstanbul'a harcıyor. Vilayetler her ay 50'er bin lira almazlarsa yönetilmeleri güç. Tek gelir "Aşar". Onun da birinci ve ikinci taksitleri Düyûnu Umumiye'ye veriliyor. Marttaki üçüncü taksitleri ile Ağnam rüsumu var. Bu yüzden bundan önce hazineye bir para girmesi mümkün değildir.

Düyûnu Umumiye'ye ödenen para yıllık 15 milyon lira tutuyor. Ziraat bankalarında, vilayetlerde 15-20 bin liradan fazla para bulunamaz. Hükümet ödünç para alabilmek için Amerika'ya başvurabilir. Fakat kesin bir sonuç beklenmemektedir. İç borçlanma da ancak bağış biçiminde, âdeti zoraki bir borçlanma yoluyla mümkündür. 6000 kişilik bir kolordu yıllık 100 bin lira istiyor. Yiyecek içecek halktan sağlanırsa maaşlar 50 bin liraya inebilir. Vilayetlerin maaşları 200 bin lira tutar.

Erlerin memleketlerine gönderilmeleri yoluyla her yörenin güvenliğini kendine terk etmek, derebeylerin ortaya çıkmasına

ve karışıklığa neden olacağından bu tutum akla uygun olamaz. Sonuçta halktan vergi toplanır. Fakat hükümetle anlaşmazlık çıkarsa o zaman halk bu vergi karşısında -durumu kavrayamadığı için- ulusal örgüte düşman kesilir. İtilaf Devletleri'nin barışı uzatmaları bizim için korkunç bir durum yaratacaktır: Ekonomik bunalım.

İŞGAL ALTINDAKİ İSTANBUL’UN İÇ SORUNLARI AMERİKALILARIN ÖNERİLERİ

27 KASIM 1919

KaraVasıf’ın Heyet-i Temsiliye’ye İstanbul üzerine verdiği bilgilerden öğrenildiğine göre, Sait Molla’nın Papaz Frew’a yazdığı mektupların ele geçen nüshaları, asıl mektuplar değil kopyalarıymış. Kopyalar Sait Molla’nın evindeki defterden çıkarılmış. Önce evdeki adamlardan birisi elde edilmiş. Sonra da zabıta memurları eve girerek bu deftere el koymuşlar.

Duruma gelince, Hükümet güya tarafsız adını taşıyor. Fakat gerçekten Damat Ferit Paşa tarafından yönetiliyor. Ferit Paşa döneminde atanan memurların listesini Müsteşar Keşfi Bey inceleyip, görevlerini sürdürmelerine yardımcı oluyor. Örneğin Memurin Müdürü Ohannes Ferit yine Dahiliye Nezareti’nde çalışıyor. Nafi Paşa’nın oğlu Tevfik Bey de öyle. Jandarma Dairesi, Komutan Kemal Paşa’nın beceriksizliği yüzünden Fransız Fulon’un denetimi altına girmiş. Müdürler, başkanlar tümüyle değiştirilmişler. Her jandarma alayına bir Fransız subayı gönderceklermiş.

Polis Müdürü Nurettin Bey Ferit Paşa’nın adamı ve İngilizlerle en sıkı ilişkiler kuran bir kişi. İngiliz belgesi ile Karadeniz kıyısına kayıkçılar silah kaçırıyorlar. Refik Halid’in eski memurlarından Tevfik Bey de Merkez Telgraf Müdürü olarak yerinde duruyor. Sivas’taki tüm haberleşmeler Damat Ferit Paşa ve İngilizlere düzenli olarak aktarılmakta. Şeyhülislamlıkta Hoca Sabri’nin adamları irticai çalışmalarını sürdürüyorlar. Harbiye Nezareti’ndeki eski ekip yerinde. İstanbul Muhafızlığı’nda yalnız muhafız değişti. Alt kademedeki görevliler Damat Ferit Paşa ve Adil Bey’le ilişkideler. Matbuat Müdürü Tevfik Bey eski kabinenin adamı. Gazetelerimiz yabancı sansürün denetiminde ve fazladan olarak da Tevfik Bey’in etkisi altında. Hükümet beceriksiz, aciz ve İngilizlerden baskı görmekte.

Seçim sorunu, siyasi partiler hiçbir anlam taşımıyor. Partilerin kendi ilerinde bile dayanışma yok. Örneğin Milli Ahrar’dan Mahir Sait, Tevfik Hamdi gibiler, Kiraz Hamdi, Mũřir Zeki Paşa ve Sadık Bey’le bir kabine oluşturulması ile ilgili olarak anlaşıyorlar. Bu partiler genellikle zayıf ve yalnızca İstanbul’a dayanarak çalışıyor, muhalefetleri de etkisiz kalıyor. İstanbul’da büyük çoğunluk ulusal rgũtũn yanında yer alıyor, başarısını istiyor. Başlangıçta muhalif durum takınmış olan Sulh ve Selâmet Fırkası’nda Mehmet Ali Bey bile ulusal rgũtũn çok sıkı yandaşı. Milli Ahrar’dan Sermet Paşa, Bolu’dan geçerken Yaver Cevat Abbas’ın milletvekilliğini duymuş. İstanbul’da bundan sonra propaganda başlamış. Vilâyat-ı şarkiiye rgũtũ hâlâ adını korumada direniyor. Gayet sakin, seçim mũcadelelerine katılmadı.

Ulusal Kongre’de göz doktoru Esat Paşa’nın saydığı 60 dernekten altı tanesi bile yoktur. Hamdullah Suphi Almanya’da Türk karşıtı kesilmişken, İstanbul’a gelince Türk Ocağı’na giriyor ve Türkũ oluyor. Sonra da Milli Türk Fırkası’nın adayı gösteriliyor. Rauf Orbay da Hamdullah Suphi’nin askerden kaçmak için Almanya’ya gittiğini sandığını söyledi. (Vasıf Bey’in getirdiği bu bilgide bir sakatlık olacak. İstanbul Meclisi’nde tanıştığım Hamdullah Suphi Bey hakkında benim duyduğum, onun Türkũlũk davasının ateşli bir savunucusu ve hatibi olmasıdır.)

Ahmet Ferit Bey barış hazırlığı konusunu ortaya attı:

“İstanbul’daki komisyonun hiçbir yararı yoktur. Avrupa bildiği gibi hazırlayacak. Bu nedenle zamanında grũř açımıza göre Avrupa’ya bir barış hazırlığı yaptırılım, temaslarda bulunalım. Barışın uzaması bizler için hayırlıdır.”

Aynı Ahmet Ferit Bey’in Heyet-i Temsiliye’ye çektiği şifrede, Adana’nın terkiyle Fransızlarla anlaşma dũřũncesi ne sũrũlũyordu. Ferit Bey kabineye geç üyeler aldırma dũřũncesinde. Bu arada kuşkusuz ki kendisi de girmek istiyor. Ahmet Ferit Bey vaktiyle Damat Ferit Paşa kabinesindeyken, ulusal r-

gütün ancak, vatan parçalanma tehlikesiyle karşılaştığı zaman işe yarayacağı görüşünde idi. Daha önce örgütlenmenin zararlı olacağı düşüncesindeydi. O, kabineden kovulunca İstanbul'da bile ihtilal çıkmasını istemeye başladı. Rauf Bey, Ahmet Ferit Bey'in Refet Bey'e Samsun'da, Mustafa Kemal Paşa'dan ayrılmasını telgrafla önerdiğini, Refet'in bu telgrafi barıştan sonra yayımladığını söyledi.

Kamuoyu barışın bir an önce imzalanmasını özlüyor. Hürriyet ve İtilaftan başka İngiliz yanlısı yoktur. Fransız yanlısı hiç yok. Çoğunluk Amerika'yı tutuyor. Heyet-i Temsiliye ve örgütüne gelince kişilerle çok uğraşıyormuş. En çok Mustafa Kemal Paşa'ya takıyorlarmış. Diyorlarmış ki örgütü istediği yana sürükleyecek, istediği gibi hükümet kuracak. Bu görüşü Heyet-i Temsiliye'nin seçimlerde öneride bulunması güçlendirmiştir.

Padişah, Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'le pek uğraşıyor. Bu iki kişinin bulunduğu her şeyi zararlı görüyor. Velihaht bile "Ferit Paşa çok ürküttü. Zâtışahâne için aleyhtarlık bir inanç oldu." diye söylemiş.*

Halk Heyet-i Temsiliye'deki kişilere birer kulp takmaya çalışıyor. Örgütün sürekli olmasından korkuyor. İyi niyet sahipleri barışa kadar görevde kalmasını istiyorlar. Bir kısım halk ise "Bu örgüt yeniden biçimlenmiş bir İttihatçılık olacak. Mustafa Kemal Paşa girişimci bir askerdir, diktatör olacak." diyorlar. Amerikalılar bile bu propaganda yüzünden Mustafa Kemal Paşa'nın ulusal örgüt üzerindeki egemenlik derecesini soruyorlarmış. Kara Vasıf'ın görüştüklerinden Fransız Elçiliği Deniz Subayı Guvabet "Bu ulusal harekette Bolşevizm, İslâmizm var mı?" diye sormuş.

* Sultan Vahdettin'in bilgisiz olduğu kadar, kişisel çıkar ve düzeysizlikte kurnaz bir tilki olduğunu, son dönemlerinde basit bir kolacı Rum kızına aşık olarak sefihçe, rezilce bir yaşam sürdüğünü, aslında dejenere olmuş bu şanlı ailenin kanından damarlarında bir damla bile kalmadığını tarih yazacak. Hırslı olduğu kadar da basit, dejenere bir tip olan Velihaht Mecit Efendi de yabancı dil bilmek, resim yapmak gibi gösterişlerine karşılık bir devlet başkanı olmak şöyle dursun, kendini bile yönetecek durumda değildi.

“İslâmcılık akımı gelecekte Cezayir’i bile etkileyebilir. Türkçülüğün İslâmcılık olmadığına insanları inandırınız.” demiş. General Franchet D’Ésperey, Kürdistan’da, Süleymaniye’de bağımsızlık istendiğini söylemiş. Kara Vasıf karşılık olarak bu hareketin İngilizlere karşı yapıldığını, Türklerle Kürtlerin birbirlerine sıkı bağlarla bağlı olduklarını belirtmiş. General Despecey “Devir çıkar devridir. Sermayenin yüzde yetmiş Fransa’nındır. İngilizlerin çıkarları varsa da daha geridir. Başka kavimlerin girmesine aldanmayınız.” demiş.

Amerika’nın büyük gazetelerinden *Chicago Tribune*’un yazarı William James aynı zamanda Paris Barış Heyeti’ndeki Amerikan temsilcisi idi. Kara Vasıf Bey bununla da görüşmüş. General Harbord heyeti, bizden yana bir rapor hazırlamış. Bu heyet Türkiye’de Amerikan mandasını kabul etmek istiyor. Bizim Amerikan ulusu ve senatosu üzerinde etki yapmamızı öneriyorlar.

Amiral Bristol, Amerikan kamuoyunun ABD Senatosu üzerinde çok etkili olduğunu, kendisinin de barışı hızlandırmak için ülkesine yazı yazdığını söylemiş. Amiral Bristol, Amerikan ulusu ile hükümete bir bildirge sunmamızı istiyor. Bildirgenin içeriğini yine kendisi belirlemiş. Bu bildirgede barışın uzamasından ulusça uğradığımız kayıpları sıralamalı, yabancıların kışkırtıcılık yaparak güvenliği bozduklarını söylemeli, demokratik bir yönetimden yana olduğumuzu belirterek Amerika’nın barışı hızlandırmasını, Wilson Prensipleri gereğince de bize yardım etmesini istemeli imişiz.

Bizim İstanbul heyeti bu bildirgeyi hazırlayıp Heyet-i Temsiliye’ye bildirecek. Amerikalılar İngilizlerin seçimi engelleme, güvenliği bozma, İngiliz Muhipleri Cemiyeti üyelerine oy toplamak için çevirdikleri oyunlarla ilgili belgeler istiyorlarmış.

Paris Barış Konferansı’na katılan Amerikan heyetinin maliye şefi İstanbul’a gelmiş. Savaş borçlarımızın zararlarını ve mali sorunlarımızı inceliyormuş.

İstanbul polisine, güvenlik güçlerine İtilaf Devletleri'nin getirdikleri kurallar gereği Amerikalılar katılmıyor.

Ruslar, Denikin'in Kafkas örgütünü bizden yana sanıyorlar-mış. General Makridof adında İstanbul'da bir delegeleri var. Çar yandaşlarının tümü Türklere düşman. Tarafsız yabancı elçiler ulusal örgütümüzü beğeniyorlar. Temizliğine ve dürüstlüğüne inançları var. Barış süresi uzarsa örgütün dağılmasından korkuyorlar. İzmir'den Yunanlıların kovulmasını, muhaliflerin susturulmasını gerekli görüyorlar.

Vilayat-ı Şarkıyye Cemiyeti üyeleri Hoca Hasan Nami Efendi, eski Hicaz Valisi Ahmet Nedim Bey, eski milletvekillerinden Asaf, Fazıl ve Arif beyler ile yazar Süleyman Nazif Bey, Kürtlere verilecek ayrıcalıkların Millet Meclisi'nde onaylanma aşamasına getirilmesi, hükümetçe bu konuda bir tasarı hazırlanarak yürürlüğe konması, Kürt Teali Cemiyeti'nin asla bu işe karıştırılmaması, Hükümetin sürekli olarak başta kalması gerektiğini öne sürüyorlar.

Millet Meclisi'nin toplanma yeri konusunda İstanbul'un düşünceleri, her olasığa karşı içeride açılması düşünülen Meclis için hazırlıklar yapmayı gerektiriyor. Padişaha, İstanbul'da toplanacak Meclisi dağıtmaya kalkmaması için uyarıda bulunmalıdır. Aynı uyarıyı belediyelerin de yapması gerekiyor. Çünkü halk, seçtiği milletvekillerinin hiçbir iş yapmadan geri gönderilmelerini istemiyor, dileklerini Padişaha iletme işini de belediyelerden bekliyor. Millet Meclisi'nin ve bir kısım milletvekillerinin saldırıya uğramalarına karşı içeride birlikte hareket edilecektir. Ulusal örgütlenme düzenlenecek, Heyet-i Temsiliye güçlendirilerek Ankara'ya yönlendirilecektir.

Bir istihbarat bürosu gerekli. Amerikalılar kanalıyla Avrupa'ya bilgi vermek mümkün. Samsun'da örgüt yok. Deli Hamit bu işlere pek ilgi duymuyor.

AİLE BÜYÜKLERİYLE (1896)
1321 YILI MEZUNU HARBİYELİ SINIF ARKADAŞLARI

ERZURUM 1915

ERZURUM 1915

ERZURUM DOKUZUNCU KOLORDU KARARGAHI 5 NİSAN 1918
KAFKAS SULH KOMİSYONU ÜYELERİYLE, TRABZON 1918

TRABZON METROPOLİTİNİN DAVETİ - HRISANTOS, RAUF ORBAY, DR TEVFİK SAĞLAM İLE 1918
ANKARA 1919

KURMAY BİNBAŞI HÜSREV GEREDİ-SAMSUN 1919

ERZURUM 1919

ANKARA KUMANDANLIĞI HATIRASI I EYLÜL 1920

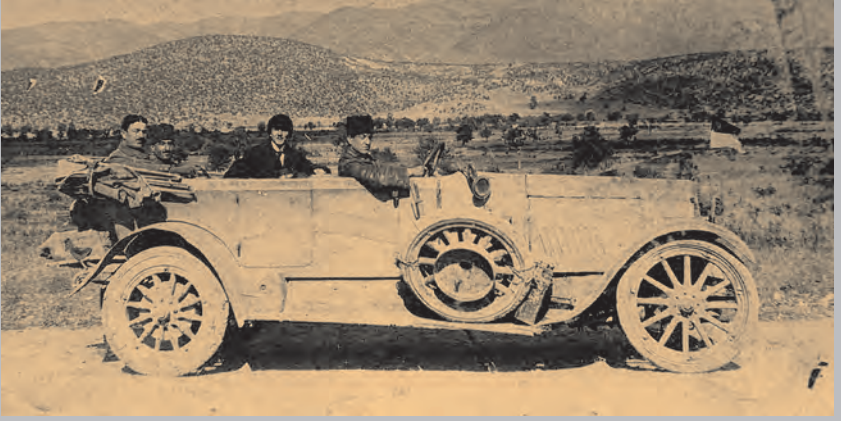

ANKARA 1920

GİRESUN MÜDAFAA-İ HUKUK GRUBU ÜYELERİ 1920

ANKARA 1920

RAUF ORBAY İLE OTOMOBİLDE
KURTULUŞ SAVAŞI YILLARINDA

HÜSREV GEREDİ VE ARKADAŞLARI LONDRA KONFERANSINDA 1921

RUŞEN EŞREF ÜNAYDIN, RAUF ORBAY, BEKİR SAMİ BEY

28, 28

(5) ما عذرتكم

Husrev Bey Efendi

عازمیت ریشی - کنه بکریه ده
مقدم کسی ال ما لسی
عدد است 1928

YENİ TÜRK ALFABESİ İLE ATATÜRK'ÜN HÜSREV GEREDİ EL YAZISI 1928

ATATÜRK İLE BİRLİKTE (YALOVA, 1930)

TOKYO BÜYÜKELÇİSİ 1936

[illegible]

28 KASIM 1919

Kara Vasıf İstanbul kamuoyunun düşüncelerini ve oradan edindiği izlenimlere dayanarak kabine üyelerini şöyle değerlendiriyor:

- 1- Sadrazam Ali Rıza Paşa:
Siyasal düşüncesi yok. Aile yönünden sarayla ilişkili. Kendisinden bir iş beklenemez.
- 2- Dahiliye Nazırı Damat Şerif Paşa:
Damatların en iyisi. Zeki, iyi niyetli, isabetli görüşleri var. Yalnız yaptığı işler kuşku uyandırıyor.
- 3- Nafia Nazırı Abuk Paşa:
İyi niyeti var. Fakat âciz, beceriksiz ve saf bir adam.
- 4- Harbiye Nazırı Mersinli Cemal Paşa:
İyi niyeti var. Arkadaşları üzerinde etkili değil. Zayıf bir adam.
- 5- Şeyhülislâm Haydarizade:
Kendi halinde. Zeki, kararsız, korkak.
- 6- Bahriye Nazırı Salih Paşa:
Zeki, kötümser, azim ve iradeden yoksun. Gürültüden korkan bir insan.
- 7- Adliye Nazırı Mustafa Bey:
Ulusal Teşkilat'ın karşısında.
- 8- Ticaret Nazırı Hadi Paşa:
Olumlu hiçbir yanı yok. Karakterersiz bir kişi.
- 9- Hariciye Nazırı Reşit Paşa:
Alçak gönüllü, çelebi, ancak zayıf bir kişi.

Özetle güçsüz, beceriksiz bir kabine. Kabinenin Amerika'ya bir heyet göndermek isteyişi, ödünç para alma girişimleri, Amerika'ya olan eğilimlerini gösteriyor.

İSTANBUL'DAN GELEN MEKTUPLAR

Japon Rıza'nın Harbiye Nazırı Cemal Paşa'dan getirdiği mektupta, Kabine ile Heyet-i Temsiliye arasında tartışmaya neden olan, bilinen noktalar yenileniyor. Fevzi ve Hurşit paşaları, Bozkır olayları üzerine yabancı soruşturma memurlarının gitmesine engel olmak için göndermişler. 29 Kasım'da Japon Rıza'ya uzun bir şifre yazdırdım. Bu şifrede Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in rütbe istemedikleri, onurlarının geri verilmesini bekledikleri, ulus karşısı memurlarla ilgili isteklerin esası, Fuat ve Ahmet Fevzi Paşa konuları ayrıntılı olarak Cemal Paşa'ya bildirildi. Dileriz ki bu kez durumu iyice kavrar.

Başyaver Naci Bey de Mustafa Kemal Paşa'ya bir mektup göndermiş. Mektupta ilginç noktalara dokunuluyor: Zenginlerden istekleri dışında para alınması. Eylem halindeki saldırgan çeteler. İşe yaramaz kişilerin memur yapılmaları. Subayların politikayla uğraşmamaları. Seçimlere müdahale edilmemesi. Resmi hükümetin serbestçe çalışması. Yabancı devletlere karşı eşitce davranılması, öncelik gerekiyorsa en güçlü devlet olan İngiltere'nin ön sıraya alınması.

Öyle anlaşıyor ki tüm bu konuları Naci Bey'e yazdırmışlar. Veya Saray'ın görüşlerini kaleme almış.

Abdurrahman Şeref Bey de Kaptan Rauf'a yazmış. Bu saygıdeğer kişinin mektubunda da milletvekillerinin yurtsever, sağduyulu ve düzgün ahlaklı olmalarının gerektiği vurgulanıyor. Komitecilikten uzak durulması, seçimlerde aydınlatıcı rol oynanması, Meclis'in İstanbul'da toplanmasının zorunluluğu dile getiriliyor. Çürüksulu Mahmut Paşa da bu mektubun bir kenarına ekleme yapmış. O da Meclis'in İstanbul'da toplanması gerektiğini yazdıktan sonra, siyasal çevrelerden birinin İstanbul'u da içine alan birleşik bir Trakya'yı uluslararası denetime bırakma isteğinden söz ediyor.

İstanbul'daki göz doktoru Esat Paşa'nın başkanlığını yaptığı Milli Kongre üyelerinden yazar Haşim Nahit, Mustafa Kemal

Paşa'ya 5 Kasım 1919 tarihli bir mektup göndermiş. Diyor ki: "Dalkavukların ayartmasıyla müstebit olmayınız. Hiç olmazsa şimdilik iktidar mevkiine gelmeyiniz. Kuvayı Milliye Türkiye'nin akıbeti anlaşılmadıkça dağılmasın. Hürriyeti olmayan İstanbul'a gelmeyin."

Melami Abdülkerim Paşa (Dede Kerim) 8 Kasım 1919 tarihinde Horhor'dan Kara Vasıf'a bir mektup yazmış. Mektubun Heyet-i Temsiliye'ye gösterilmesini rica ediyor. Kendisine özgü acayip bir üslupta yazılan safsata yüklü bu mektupta Abdülkerim Paşa, Damat Ferit Paşa'nın çekilmesinde etkili rol oynadığını anlatmak istiyor. Güya Hadi Paşa aracılığı ile Damat Ferit Paşa ile görüşüp ondan Heyet-i Temsiliye ile ilişki kurma izni almış. Abdülkerim Paşa'nın Heyet-i Temsiliye ile olan, daha önce de söz konusu edilen telgraf haberleşmesini Padişah da duymuş. İşte Ferit Paşa'nın çekilmesine bu haberleşme neden olmuş.

Eski İzmit milletvekili, şimdi ticaretle uğraşan ve İtalya'da oturan Ziya Bey, Roma'dan Mustafa Kemal Paşa'ya 27 Ağustos 1919 tarihli bir mektup yazmış. Mektup yukarıdan aşağıya dalkavukluk akıyor. Eski Atina Büyükelçisi Galip Kemali Bey de Roma'ya uğramış. Kendi parası ile Türk ulusunun konferans kararlarına yabancı kalmayacağına dair bir kitapçık bastırmış. Galip Kemali Bey'in bu bilgiyi veren mektubuna Tüccar Haşim Bey'le, Taşlıca eski milletvekili Vasfi Bey de imza koymuşlar.

Arif Bey adlı Bulgaristanlı bir kişi Mustafa Kemal Paşa'ya 10 Kasım 1919 tarihli bir mektup göndermiş. Bu mektuptan anlaşıldığına göre Bulgarlar Türkiye'ye eğilimli. İtilaf Devletleri Bulgarların iç işlerine karışmıyorlar. Alman-Avusturya-Rusya antlaşması söz konusu imiş. Bulgarlar Ruslardan yana görünüyorlar. Türkiye'nin Basra Körfezi'nde Ruslara bir çıkış kapısı vermek koşuluyla ittifaka girmesi beklenip, isteniyor.

Bulgaristan'da siyasal tutuklamalar başlamış. Bulgar sığınmacılarına Türkiye'de iyi davranılmış. Yunanlılara karşı Makedonya'nın özerkliği için çalışıyorlar. Bulgar ulusal direnişçileri,

daha doğrusu aşırı sosyalistler bizim ulusal kurtuluş hareketimizi taklit ediyorlar. Fransızlar Batı Trakya'da Müslümanları kandırarak İskeçe'nin Yunanlılar tarafından işgali sırasında direnç gösterilmemesini istemişler.

28 Kasım 1919 tarihinde Fransızlar Maraş'ta kentin kalesine Osmanlı bayrağının çekilmesini yasaklamışlar. Halk camiye toplanıp sancağı kapmış, büyük bir yürüyüşle kaleye çekmiş. Olay bu kadarla yatışmamış. Halk havaya ateş ederek "Yaşasın Osmanlı" diye bağırarak. Daha sonra ellerinde Türk bayrakları olduğu halde hükümet konağına doğru yürüyüp valiyi "Ermeni Vahan'ı istemeyiz!" diye haykırmışlar. Vahan alcağına da çok güzel bir sopa çekmişler. Çerkez nöbetçilerin silahlarını ellerinden alarak onlara da temiz bir dayak atmışlar. Mutasarrıfla, memurların halkı yatıştırmak için girişimleri bir yarar sağlamamış. Sözün kısası Maraş halkı varlığını iyice kanıtlamış.

İtalyan temsilcisi Luigi Villari yalnız pazar günleri ile sınırlı kalmak koşuluyla bayrak çekme işini tatlıya bağlayıp, Türk yetkililerle barışmış.

29 KASIM 1919

Ali Fuat Paşa Kayseri'ye gitti. 11'inci Tümen Komutanı Mümtaz Bey Topçu Kemal de oraya gelip Ali Fuat Paşa ile Adana üzerine görüşecekler.

Yaver Cevat Abbas hakkında Mustafa Kemal Paşa'nın yanında çok sıcak bir tartışma oldu. Kara Vasıf açıkça dedikodularını anlattı, Cevat'ın neden olduğu zararları saydı. Mustafa Kemal Paşa, Cevat Abbas'ın adaylığını kendi kendine koyduğunu, hatta benim uyarım üzerine istifa etmesini önerdiğini, onun bunu kabul etmediği gibi, şimdi de kendisini bırakıp Ali Fuat Paşa ile gittiğini söyledi.

Daha sonra Cevat Abbas'ın hayvanları götürdüğü, dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa'nın emir ve onayı ile gittiği anlaşılmıştır. Ancak kendisine istifa önerisi yapıldığı kesindir. Bu öneri Rauf ve Bekir Sami beylerin de bulunduğu bir sırada ya-

pılmış, Cevat Abbas öneriyi anında reddetmiştir. Kara Vasıf, bu kafadaki adamların kesinlikle gruba sokulmamalarını pek haklı olarak dile getirdi.

1 ARALIK 1919

Kâzım Karabekir, Dr. İbrahim Tali Bey’le Erzurum’a döndü. Kavaklı Fevzi Paşa da aynı gün Erzurum üzerinden İstanbul’a gitti. Yanındaki bizim sınıftan Salih Paşazade Kâzım Aksaray’ın eniştesi olan Boşnak Cafer İlhami Bey’le de görüştüm. Ulusal direnişimizin amacını anlattım. Cafer İlhami Bey, Mustafa Kemal Paşa ile de görüştü. Bu adamla ilgili kişisel izlenimlerim hiç olumlu değil. Ulusal duyguları çok sönük. Fevzi Paşa’ya gelince, Paşa her şeyi anlıyor fakat kavrayış gücü zayıf. Bana verdiği cevapta “Hüsrev Bey oğlum, bunlar doğru. Fakat terhis edilmiş bir ordu, savaştan yıpranmış, yenik çıkmış bir ülke büyük devletlerle nasıl başa çıkar.” diye matematik denklemi gibi açıklamalarda bulundu. Sevdiğim ve saygı duyduğum bu kişiye başka kurtuluş yolu olmadığını, ülkemizi ulusal bir savaş ve savunma ile kurtarabileceğimizi söyledim.

2 ARALIK 1919

İsmail Hami Merzifon’a, bir akrabasının yanına gitmiş. Kongre’ye giriş belgesini göstererek Heyet-i Temsiliye tarafından görevlendirildiğini söylemiş, şantaja başlamış. Hemen Merkez Heyetine bu kişinin ne Heyet-i Temsiliye, ne de ulusal direniş hareketi ile ilgisinin olmadığı bildirildi.

4 ARALIK 1919

Eskişehir Mutasarrıfı Fatin ve Mevki Komutanı Albay Abbas beylerden gelen şifrede, İngilizlerin halka, memurlara saldırdıkları ve olay çıkarmaya çalıştıkları bildiriliyor. İki İngiliz subayı selam vermedi diye bir polisimizi, Hurşit Paşa’nın da emir subayını aşağılayarak kontrol subayının evine kadar götürmüşler. Askeri, komutana serbestçe cevap verdi diye, bir hamam iş-

letmecisini süngülü askerlerle kendi karargâhlarına götürüp tutuklamışlar. Mutasarrıf Fatin Bey bu saldırılarla ilgili olarak İngiliz kontrol subayı ile görüşürken, Eskişehirli mahalle çocuklarının sokak aralarından geçen İngiliz subaylarına “Coni! Coni!” diye bağırmaları gündeme gelmiş. İngiliz, bu tür davranışları kendilerine yapılmış bir hakaret olarak kabul ettiklerini, bundan sonra bağırان çocukların aile büyüklerinin sorumlu tutulacaklarını söylemiş. Durum Heyet-i Temsiliyece Harbiye Nazırı Cemal Paşa’ya bildirildi, Hükümetin etkili girişimde bulunması rica edildi. Bu gibi durumlarda asıl etkili olacak önlem halkın, memur ve subayların kişisel olarak özveride bulunarak saldırılara gereği gibi karşılık vermesidir.

SURİYE FEVKALADE KOMİSERİ PICAUT’NUN GELİŞİ*

Fransa’nın Suriye Fevkalade Komiseri Mösyö Picaut yanında Yüzbaşı Dame ve Üsteğmen Fleuri ile Sivas’a geldi. Gece Mustafa Kemal Paşa, Rauf ve Ahmet Rüstem beylerle kısa bir görüşme yaptılar.

Mösyö Picaut buradan Paris Barış Konferansı’na gidiyormuş. Konuşması sırasında “Eğer sizinle anlaşabilirsek, Türkiye’nin alinyazısı üzerinde etkili olur” demiş. Yarın yeniden konuşacaklar. Durum pek önemli. Bu heyetin ta Suriye’den Sivas’a kadar gelmesi Kuvayı Milliye’nin dışarıdaki etki gücü için en canlı bir örnek olsa gerek. İngilizlerin Suriye’de Fransızlara karşı ettikleri tohum, Urfa, Ayıntap ve Maraş yörelerinde Heyet-i Temsiliye’nin oluşturduğu ulusal birlik, Fransızlara Yakındoğu’da İngiltere ile baş başa kalmak tehlikesini bağışlamış olacak. Bunlar Türkiye ile anlaşmayı çıkarlarına uygun ve gerekli görüyorlar.

5 ARALIK 1919

Ahmet Rüstem Bey’in çevirmenlik yaptığı toplantıda Picaut Heyeti’yle görüşüldü. Picaut, Fransız hükümetinin onayıyla geldiğini, çok açık konuşacağını, İtilaf Devletleri’nin her birinin Türkiye’yi parçalamak üzere fırsat beklediğini, bu nedenle bunlardan biri ile anlaşarak durumu düzeltmek gerektiğini söylemiş. Kendisi Sulh Konferansı’na giderek nüfuzunu Türkiye’den yana kullanacağını söylemiş. Bizim ne istediğimizi sormuş. Buna cevap olarak Erzurum ve Sivas Kongreleri bildirgelerinin maddeleri okunmuş. Mevcut işgallerin tanınmadığı, Adana işgalinin yasadışı ve haksız olduğu söylenmiş. Kendisi, anlaşmada bu koşul vardı demiş.

* Rauf Orbay’dan dinlediğime göre, George Picaut’nun bıraktığı kartta “Suriye ve Ermenistan Komiseri” yazılı imiş. Mustafa Kemal Paşa bunu kabul ettiği zaman elinde bu kartı tutuyormuş. Picaut’ya “Burası neresidir?” diye sormuş. Zeki Fransız da “Kafkasya’daki Ermenistan” demiş. Sonra görüşmeye başlamışlar.

Rauf Bey, İngiliz amirali Galdrob ile İtilaf Devletleri adına yapılan ateşkese Fransız amirali Amete'in karıştırılmadığını, Kilikya hakkındaki boşaltma kararına uymadığımız için İngilizlerin bir an önce Boğazlara el koymak istediklerini, bu yüzden de Fransızlara oyun oynanmış olduğunu söylemiş. Sözün kısası ateşkes sınırları içerisinde ülke bütünlüğümüz ve ulusal bağımsızlığımız konusunda kesin kararlı olduğumuz anlaşılmış.

Picaut, Fransızların Adana'da yalnız ekonomik çıkarlarının bulunduğunu, güvenlik hizmetleri için Fransız memurlarını görevlendirmek koşuluyla Osmanlı Devleti'nin egemenliğini kabul edeceklerini ve Fransa'nın bu bölgeyi boşaltabileceğini bildirmiş. Arabistan hakkında Erzurum ve Sivas Kongrelerinin bir şey demediğini, bu konuda ne düşünüldüğünü sormuş. Halife ve İslâmiyet yüzünden Araplarla bağların süreceği, fakat kendi kaderlerini belirleme konusunda Arap ulusunun serbest bırakıldığı cevabı verilmiş.

Picaut, Adana hakkındaki itirazlarımıza karşı eski hükümetin işgali protesto etmemiş olduğunu, hatta Kuvayı Milliye'nin anlaştığı şimdiki Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin bile protesto etmediğini söylemiş. Buna karşılık hükümetlerin bugün öneminin olmadığı, ulusların esas olduğu, işgali Türk ulusunun protesto ettiği ve edeceği bildirilmiş.

6 ARALIK 1919

Picaut Heyeti ile bugün öğleden önce bir görüşme daha yapıldı. Görüşmede Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey, Bekir Sami Bey ve Ahmet Rüstem Bey bulundular. Fransızlar Adana'da bir Ermenistan kuramayacakları kanısına varmışlar. Bu nedenle orada ekonomik çıkarlar elde etmek koşuluyla Adana'yı bize bırakmaya razı oluyorlar. Yalnız, Osmanlı yönetimine de azınlıklar hukukunu denetlemek üzere bakanlıklara birer Fransız danışman yerleştirilmesini önermişler. "Ermeni sorununu radikal, köklü, esaslı önlemlerle çözmezseniz bağımsızlığınız her

zaman tehlikede kalır.” demişler. Amerika ve İngiltere’nin de Ermenistan için uğraştıklarını belirterek, bizim dikkatimizi çekmeyi unutmamışlar.

Rauf Bey Doğu Anadolu’dan toprak terkinin asla söz konusu olamayacağını, aslında Ermenistan bağımsızlığının Kafkasya’da aranması gerektiğini belirterek, Kafkas ülkelerinin kendi aralarında ve Türkiye ile olan ilişkilerini anlatmış.

Rauf Bey’in anlattıklarından şu bilgileri çıkarmak mümkün:

Ermeniler, Azeri ve Gürcülerle savaş durumundadırlar. Biz Brest-Litovsk Antlaşması’ndan sonra, Trabzon’da Kafkas Cumhuriyeti hükümet temsilcileri ile bir takım görüşmeler yaptık. Bu görüşmelerde ülkemizi Rauf Bey başkanlığında hukukçu Nusret Bey, Dr. Tevfik Sağlam ve Hüsrev Gerede’den oluşan bir heyet temsil etti. Görüşmelerde Kars, Ardahan ve Oltu’nun bizde kalması benimsendi. Fakat Almanların işe karışması, Talât Paşa Hükümeti’nin yersiz yayılma politikası, bu arada Bakü’yü elde etme harekâtı, Gümrü-Culfa demiryolunu işgal planı ortalığı karıştırdı. Almanlar Gürcüleri koruyarak, Kafkas Cumhuriyeti’ni bozup bugünkü acıklı tablonun ortaya çıkmasına neden oldular. Bu durumun yaratılmasında bizim Padişahımızın da rolü olmuştur.

Fransız heyeti, Rauf Bey’in verdiği bilgi ve yaptığı açıklamaları çok önemseyerek bu konuda belgeler olmadığı için bazı notlar istedi.

Öğleden sonra yeniden toplanıldı. Picaut, yardım konusundaki düşüncelerimizi sormuş. Bildirgedeki madde anlatılmış. İngiltere’nin bize yardım etme sözü vermesi durumunda nasıl davranacağımız sorulmuş. Tarihten bu yana emperyalist olan bu devletin yardım önerisinin benimsenemeyeceği bildirilmiş. Amerikalıların yapacakları yardım önerisinin ise kabul edilebileceği söylenmiş. Azınlıklar hukuku konusunda bizimkiler de sınırlarımız dışında kalmış olan kendi azınlıklarımızla ilgili görüşler öne sürmüşler. Bugün birçok ülkede, özellikle Yunanistan ile Bulgaristan’da kalmış olan Türklerin hakları dile getiril-

miş. Picaut, konferansta bunu bir sorun olarak gündeme koyduracağı sözünü vermiş.

Adana'nın boşaltılmasına karşılık, Fransız konsoloslarına fazla yetki verilmesi ile kendi hükümetimize başvuracak yurttaşlarımızın başvurularını Paris üzerinden, Fransız Hükümeti aracılığıyla yapmalarını kabul etmişiz. Bizim askeri birliklerimizle sivil yönetimimiz Adana'da bulunacak, yalnız jandarmamız bizim üniformamızı giymek koşuluyla Fransız subaylarının emrinde olacak. Bu öneriyi de Picaut yapmış.

Sınırla ilgili olarak bizim heyet, İskenderun'u içine alan ve Antakya'dan başlayan bir sınır önerisinde bulunmuş. Picaut, İskenderun'un sayılı bir liman olduğunu, bu nedenle sınırın Payas'tan başlaması gerektiğini söylemiş. Urfa, Ayıntap ve Maraş'ta ulusal örgütlenmemizi yapabileceğimizi, ancak silahlı bir saldırı olmamasını belirtmiş. Sonra da bizim yararımıza yürürlüğe koyacağı uygulamaları sıralamış: Ermeni askerleri çekilecek.

Adana Valisinin dönmesi için İstanbul'da girişimde bulunulacak. Türk memurlar küçümsenip aşağılanmayacak. Fransız askerlerinin bölgedeki sayısı artırılmayacak. Verdiği bu sözlerden sonra Picaut, Fransa seçimlerinde Clémenceau'nun iktidardan düşeceğini, seçimleri kendi yandaşı olduğu partinin kazanacağını, bu nedenle barış yapılırken isteklerini benimsetmede etkili olabileceğini eklemiş. Adana'nın işgal edilmesi olayını, ateşkes koşullarına uygun görüyormuş. Hükümetlerimizin, hatta nazenin Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin bile bu işgali protesto etmemiş olması, bölünük ve aptallığın belgelenmesi sayılır.

Picaut, işgallerin geçici olduğuna dair verilmiş sözlerin, resmi ağızlardan çıkmış siyasal içerikli sözler olduğunu söylüyor. Geçici sözcüğü ile de Paris Barış Konferansı'nın kesin kararlarının yayımlanacağı ana kadar geçecek süre vurgulanmak isteniyor. Kilikya, Urfa, Maraş ve Ayıntap'ta, genellikle Suriye'de örgütlenmeyi sürdürebileceğimizi, ancak silahlı bir ayaklanma ve

saldırı yapılmamasını rica ediyorlar. Biz de karşılık olarak, Ermenilerin kendileri neden olurlarsa sorumluluğun kendilerine ait olacağı, tersi durumda silahlı bir hareket yaptırmamaya çalışacağımıza söz vermişiz.

Rauf Bey, George Picaud'nun, Bekir Sami Bey'in valiliği sırasında Beyrut'ta Fransız Konsolosu olduğunu, dostluklarının o yıllarda başladığını söyledi. Picaud, eski dostu Bekir Sami Bey'e tel çekerek bizimle görüşmek istediğini bildirmiş, Bekir Sami Bey'in çağrısı üzerine de Sivas'a gelmiş. Picaud ile kurulan ilişki ve yapılan görüşmeler Adana anlaşmasıyla sonuçlanan görüşmelerin başlamasına neden olmuştur. Bu konu o günlerde yayımlanan Fransız gazetelerinde de yer almıştır.

7 ARALIK 1919

Picaud Heyeti gitti. Sabahleyin Bekir Sami Bey Adana seçimleriyle ilgili olarak kendilerini gördü. İşgal altında olan yerlerde seçim yaptırmamak konferans kararı imiş. Bu konunun ancak Paris'te çözümlenebileceğini söylemiş.

Hükümet işgal bölgelerine vali ataması yapmadan önce İngiliz Generali Allenby'nin onayını almak zorundaydı. Celâl Bey'in valiliğe atanması için İstanbul'daki İşgal Kuvvetleri Komutanlığı'nın engel çıkarmaması gerekiyordu. Mösyö Picaud, bu konuda da yardımcı olacağını, engellemeyi önleyeceğini bildirmiş. Bu görüşmelerin ana çizgileri Harbiye Nazırı Cemal Paşa'ya da bildirildi. Dahiliye Nazırı da validen sormuş. Kelle kulaktan ibaret Reşit Paşa, herhalde aynı anlamda bir cevap verecek.

Bizim Heyet-i Temsiliye'nin önde gelen üyelerinden Albay Refet, Aydın Cephesini dolaşırken İstanbul'a kadar sıçramış. Galatalı Şevket, Albay Refet'in İstanbul gezisini Kara Vasıf'a duyurup, bir iki gün içinde de Aydın Cephesine döneceğini bildiriyor. Şaşırp kaldık. Heyet-i Temsiliye'ye İstanbul gezisi konusunda bilgi vermemişti. Cepheye ne zaman döneceğini de Galatalı Şevket aracılığıyla kendisinden sordurduk. Anlaşılan İstanbul'da Deli Hamid'le buluşmuşlar.

Bugünkü görüşmeler sırasında Kaptan Rauf'un bir önerisi gündeme geldi. Rauf Bey'in benimsenen önerisine göre Heyet-i Temsiliye üyelerinden Bekir Sami, Kara Vasıf, Mümtaz beylerle eski İzmit Mutasarrıfı Süreyya Bey'den oluşan bir heyetin İstanbul'a giderek görüşmeler yapması ve Eskişehir'de gerçekleşecek olan milletvekilleri toplantısında bulunarak durumu bildirmeleri kararlaştırıldı. Heyetteki üyelerin yetkileri ve çalışma biçimleri aşağıda sıralandığı gibi saptandı:

- 1- Bildirge ve tüzük kapsamı temel kuralları oluşturur. Bunlardan sapma olamaz.
- 2- Dış siyasette genellikle İngiliz siyasetinden kurtulmanın yollarını aramak, bu politikadan yana olanları akla yatkın nedenler göstererek soğutmaya çalışmak, Fransız, İtalyan ve Amerikalılarla temel görüşlerimizden ödün vermeden anlaşmaya çalışmak.
- 3- Yabancılar Kuvayı Milliye'nin amaçları uğrunda her şeyin feda edilebileceğini anlatmak.
- 4- Padişahı Kuvayı Milliye'den ürkütmemek, zaten atılmış olduğu İngiliz kucağına büsbütün yerleşmesine, yapışmasına engel olmak, kendisini uyarmak. Acem Şahına, Afgan Emirine benzeyeceğini anlatmak, ulusun kutsal Hilafet makamına bağlılığını doğrulamak. Manda, koruma yöntemiyle bu makamın boyun eğmesine, hukuk ve etkinliğinin kırılmasına asla razı olunmayacağını anımsatmak. Savaş tutsaklarımıza dışarıda, bazı yurttaşlarımıza da kendi ülkemizdeki saldırgan davranışları yüzünden halkımız ve askerlerimizin İngilizlerden nefret ettiklerini anlatmak.
- 5- Gazetelerle ilişki kurulmayacak, meşgul olunmayacak. Heyet'ten söz edilmeyecek, Heyet-i Temsiliye adına konuşulmayacak. Görüşmeler tek milletvekili ile bireysel olarak yapılacaktır.

- 6- Hükümet ve siyasetçileri inceleyip düşüncelerini anlamak.
- 7- Yabancılar ve yerli aydınları siyasal bakımdan incelemek.
- 8- Kuvayı İnzibatiye ve askeri birlik komutanlarının incelenmesi.
- 9- Şevket ve Kemal beylerle oradaki işlerimiz için ilişki kurmak, kendilerini güvenilir temsilcilerimiz olarak kabul etmek.
- 10- İlkelerimizi benimseyen önemli kişilerden Câmi Bey ve Ahmet Ferit Bey gibilerine olan güvenimizi belirtmek ve onların yönetime gereken zamanda geçmelerini istemek.
- 11- Aydınlarımızın çeşitli yönlerde çalışmalarını engellemek. İstanbul'daki ulusalcı grubu düzenleme. Eksiksiz bir Merkez Heyeti'nin oluşturulması.
- 12- Hazır bulunan ve gelecek olan milletvekilleri ile ilişki kurup grubun esasını, temelini hazırlamak.
- 13- Amerika ve Avrupa'ya adam gönderilmesi gibi konularla önemli girişimlerde para gereksinimi zenginlerden, eski İttihat ve Terakki Fırkası'nın Romanya'daki parasından ve Hükümetteki 100 lirasından sağlanacak.
- 14- Tanınmış İttihatçılarla işbirliği yapmamak.
- 15- Barış görüşmelerine katılacak delegelerimizle ilişki kurmak, George Picaud ile yapılan görüşme kurallarına göre onları hazırlamak.
- 16- Amerikalıların yardım önerileri bizim koşullarımıza uygunsa, bunları benimsemek. Tersı durumunda, ekonomik çıkarlar sağlayarak manevi etkilerini kazanmak. Eğer İngilizler yardım sözü verirlerse ancak işgaller kalktıktan, ulusal bağımsızlık gerçekleştikten sonra özgür bir devlet kimliği ile ekonomik ve teknolojik yardımlarını kabul edebileceğiz.

- 17- Doğu illerinde Ermenilerden yana sınır düzeltmesi kabul edilemez. Elviye-i Selâse'den olursa karşı çıkılmaz.
- 18- Kafkas Federasyonu ile ilişki kurabiliriz. Hatta demir yollarımızdan bunlara yararlanma hakkı da verilebilir.
- 19- Dahiliye, Hariciye, Harbiye ve Adliye bakanlarının değişmesi gerek. Olanak bulunabilirse kabineyi güçlendirme yoluyla düzeltmek yararlı olur. Ahmet Ferit ve Cami beylerle ilişkiler gizlilik içinde yapılmalı. Şimdiki kabinenin düzeltilme olanağı bulunamazsa, düşürülmesi durumunda nasıl bir kabine iş başına geçmeli?
- 20- Deli Hamit Bey'le ilişki kurulmayacak.

Bu görüşmeler sırasında *İrade-i Milliye* gazetesini birlikte Ankara'ya götürmemizin daha uygun olacağı düşünüldü. Ankara'da yayımlanacak.

Hükümet Barış Konferansı'na başvurmaktan söz ederek yine aynı şeyleri tekrarlıyor. Hem de bu kez daha büyüklük taslayarak, daha yüksek perdeden atarak ve daha bencilce. Adetâh âhlâk dersi vermeye kalkışmışlar. Dahiliye Nazırı bir yandan Kuveyi Milliye'ye amansız bir düşman gibi davranıp dururken, Sadrazam ahmak Ali Rıza Paşa da ezberden kâğıt imzalamış gibi boyuna Heyet-i Temsiliye'ye saldırmakta. Bu beceriksizler topluluğu nasıl olsa makamlarının adamı olmadıklarını gösteriyorlar. Suçu Heyet-i Temsiliye'ye, halka yüklemek için neden arıyorlar.

11 ARALIK 1919

Birer Subay, dörder erden oluşan iki Fransız müfrezesinin Ereğli ve Ulukışla istasyonlarına çıktıklarını 3'üncü Tümen Komutanlığı bildiriyor. Bunlar kendilerine hat koruyucusu adını vermişler. Hükümetin bu konu üzerine bir bildirgesi yok. Adana Fransız Mutasarrıflığının ele geçen bir telgrafında, bu müfrezelere Ereğli ve Ulukışla'ya çıkıp yerleşmeyi başarıp başaramadıkları soruluyor. Bir işgal ön hazırlığı olduğu anlaşılan bu ha-

reketten dolayı Tümen Komutanlığı, hükümetten 48 saatlik süre içerisinde bir haber çıkmazsa, bu müfrezeleri zorla trene bindirip geri göndereceğini açıklamış.

Giresun Müdafaa-i Hukuk örgütü *Memleket* gazetesine abone yazdığını, paralarını Kolorduya göndereceğini bildiriyor. Giresun'a durumu anlattık, neden abone olduklarını sorduk.

12 ARALIK 1919

Kayserili Ali Galip, İstanbul'a gidip Dahiliye Müsteşarı Keşfi Bey'i ziyaret etmiş. *Peyam* gazetesi yönetimine girerken *Tasvir-i Efkâr* muhabiri yakalamış. Bakalım hükümet ne yapacak?

Doktor Süleyman Numan Paşa'dan ailesine gelen mektupları, emir subayı İsmail akrabası olan bizim Selanikli Zeki'ye göndermiş. Süleyman Numan Paşa Malta'da Salvator Kalesi'nde tutuklu. Zavallılar pek sıkıntı içerisinde. İngilizler çok alçakca davranıyorlarmış.

13 ARALIK 1919

Eşyalarımızı Kayseri'ye gönderdik. Damat Ferit Paşa döneminde Dersim mutasarrıflığına atanıp Sivas Kongresince tutuklanarak geri gönderilen Bulgaristanlı Osman Nuri Bey bu hükümetce yeniden Dersim'e gönderiliyor. Dersim Mutasarrıf Vekili Emin Bey ve halk bu adamı kabul etmek istemiyorlar. Hükümete karşı yanlış bir davranışta bulunulmasın diye Elazığ Valisi, Osman Nuri'yi Elazığ'a davet ediyor.

Vali olacak karactersiz adamdan, Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf geldi. Telgrafta Osman Nuri'nin ulusçuluğundan, yurtseverliğinden ve iyi hizmet vermek üzere geldiğinden söz ediliyor. Damat Ferit Paşa'nın emir subaylığını yapmış olan Ohrili Yarbey Kemal Bey'i de tanık gösteriyor. Oysaki Dersim Mutasarrıf vekilliğinden gelen telgrafta, bu Osman Nuri Bey'in, aşiret mensubu Yüzbaşı Hayri Bey ve akrabalarına, yabancı temsilcilere telgraf çektiği, Paris'teki Şerif Paşa'yı tanıdığı, önceden çektiği ulusal direnişi destekleyen telgrafının uydurma ol-

duğu anlaşıyor, yabancı temsilcilere çektirdiği telgrafa da el konuluyor. Hâlâ İngiliz parası! Hâlâ ülkenin parçalanmasına alet olan alçak memurlar. Durum Harbiye Nazırı Cemal Paşa'ya yazıldı. Osman Nuri'nin görevden alınması önerildi. Zararının dokunmaması içinde gereken yerlere emir verildi.

Ali Galip'in Kayseri'ye geleceğini, Asker Alma Dairesi Başkanı Emrullah Bey bildirdi. Kayseri'ye varması durumunda tutuklanması yazıldı. Harbiye Nazırı Cemal Paşa'ya da şimdiki hükümetin bu konuda ne düşündüğü soruldu.

14 ARALIK 1919

Gece, Vali Reşit Paşa'ya davetli idik. Adamcağız bizleri çok güzel ağırladı. Kaptan Rauf, alışılmışın dışında içkiyi biraz fazla kaçırdı. Fakat soyluluğu gereği kimseyi rahatsız etmedi. İhtiyar Ahmet Rüstem Bey de pek hoştu. Gerçekten güzel bir gece geçirdik.

15 ARALIK 1919

Kurmay subaylardan İshak Avni, Diyarbakır'a atanmış. Onurlu, değerli bir arkadaş olduğundan Mustafa Kemal Paşa'ya özellikle önerdim. Kabul etti. Saatlerce Ulusal Kurtuluş Savaşımızın amaçlarından söz ederek bu genç arkadaşını aydınlattı. İshak Avni, Mustafa Kemal Paşa'nın gösterdiği bu alçak gönüllölük, ilgi ve yaptığı açıklamalar karşısında çok mutlu oldu, iyi duygularla ayrıldı.

İshak Avni'ye, Harput'ta İlyas Bey'e verilmek üzere, Paşa'nın bir mektubunu teslim ettik. İshak Avni Harput'ta bir ay kalıp ulusal örgütlenme için çalışacak. Diyarbakır yöresine yurtsever, onurlu bir arkadaşın gidişini çok hayırlı oldu.

Demirci Efe, Mustafa Kemal Paşa'ya Aydın cephesi savaşlarında ün kazanan Hamdi Bey'le on iki kızanını, yani zeybeği göndermek istiyor. Teşekkür edildi, Eskişehir'e gidişimiz gerekçe gösterilerek istek sonraya bırakıldı. Babacan Demirci Efe, çok bağlılık gösteriyor.

Erzurumlu Derviş Efendizade, tüccar Alemdarzade Şerafetin'den mektup aldım. Kendisi sınıf arkadaşımdır. Yazdığını göre Suriye'ye gitmiş. Oradaki durumlarla ilgili ayrıntılı bilgi veriyor. Örgütlenme ve ulusal direniş hareketi oralara dek yayılmış. Araplar Mustafa Kemal Paşa'ya dualar ediyorlarmış. Humus'ta, Halep Tümen Komutanı Rüştü Bey'le görüşmüş. Rüştü Bey, Fransızlara karşı koyacaklarını söylemiş. George Picaut'nun soluğu Sivas'ta alışının nedeni anlaşılıyor.

Yarbay Mitralyöz Arif, Kavak'tan Fedai Kadri için cevap veriyor. Halit Bey'den de böyle bir cevap gelmiş. Kaptan Rauf'un pek haklı olarak canı sıkıldı. Mesleğimize, amacımıza aykırı davranış. Hem de haberimiz olmadan. Acaba Demirci Efe'nin on iki kızanı konusu da bu belirsiz işle mi ilgilidir?

17 ARALIK 1919

Albay Refet Bey'imizden 14 Aralık tarihli uzun bir şifre geldi. Karahisar'dan yazmış. Nazilli'ye gidiyormuş. İstanbul'u onurlandırmalarının nedeni, Balıkesir'den Bursa'ya eşkıyalık yüzünden karadan gitmek olanağı olmadığındanmış. Bunun yanında Fransız Amiral Laon'un, Ali Fuat Paşa ve Refet Bey'le görüşme isteği, Kâzım (Özalp) Bey ile Yusuf İzzet Paşa'nın Anzavur sorunundan dolayı yerlerinden ayrılamayışları, Ali Fuat Paşa'nın Sivas'ta oluşu, Câmi Bey'in de İstanbul'dan ayrılışı Refet'e İstanbul yolculuğunu yaptırmış.

Bursa'da, Adana üzerinde görüşülmüş. Fransızlar Adana ile Suriye sorununu bir tutuyorlarmış. Bunun tümüyle ayrı olduğu söylenmiş. İngilizlerin Mısır ve Hindistan'da güçlüklerle karşı karşıya geldikleri, iç durumlarının bunalımlı olduğu Fransız amirali tarafından dile getirilmiş. Bizim dünyaya savaş ilân edip etmeyeceğimizi, Bolşevik ve Almanlarla ilişkilerimiz olup olmayacağını, İngilizlerle anlaşıp anlaşmadığımızı sormuş. Bu görüşmenin George Picaut Heyeti görüşmeleriyle ilgili olduğu anlaşılıyor. Amiral, Samsun ve Amasya'ya giderek Heyet-i Temsiliye ile görüşmek isteğinde olduğunu bildirmiş.

Albay Refet Karahisar'da Binbaşı Lebon ile de görüşmüş. Binbaşı, bizim Araplarla ilişkide olduğumuzu sanıyor. Beyrut'a kadar bir gezi yapmış. Çevirmeni de bir Müslüman. Arapların, Fransızlara karşı koymaya hazırlandıklarından söz edilmiş. Olayın düzenleyicileri arasında Bağdatlı iki kardeşin, Şam'daki Kurmay Albay Yasin ile Taha'nın adları geçiyormuş. Bu iki kardeşin her ikisi de çok iyi yetişmiş kurmay subaylarımızdan ve namuslu arkadaşlarımızdandılar. Yasin'i İngilizlerin tutuklayıp Hayfa'ya götürdükleri, Refet Bey'e gizlice duyurulmuş.

Yunanlılar son saldırıda Akhisar-Salihli cephesindeki birkaç yüz kişiyi kolayca püskürterek General Milen'in hattını işgal etmişler. Alaşehir'deki Nizamiye Alayını milis haline sokacaklar. Ömer Lütfü Bey buraya giderek cephe görevini kabul etmiş. Bize Kuvayı Milliye ile düşman kovmanın olanaksızlığını, cepheye yakın tümenlerin seferberliklerini sağlamanın zorunlu olduğunu yazıyor.

Siyasal durum: Almanya direnmeye başladı. Bolşevikler Rusya'da yeniden galip geldi, Kolçak ve Yudenic ordularını yok ettiler. Denikin yenilerek Kiev'i boşalttı. Türkistan Bolşeviklerin eline geçti.

Cemal Paşa'dan, yalnız kalan Refet'e yetenekli, becerikli kargah subayları gönderilmesi, yakın birliklerin kadrolarının tamamlanması cephenin düzeni adına yeniden istirham edildi.

ANKARA'YA HAREKET

18 ARALIK 1919

Kar yağıyor. Sabah saat 8.30'da Kayseri'ye hareket edip, akşamın beşinde Şarkışla'ya geldik. Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey Kaymakama, Deli Mazhar Müfit'le ben Mal Müdürüne konuk olduk. Zavallı adamlar büyük konukseverlik gösterdiler.

19 ARALIK 1919

Sabah 8.30'da hareket ettik. Yolda otomobiller birçok yerde arıza yaptı. Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'nde kullandığımız bu Alman Mercedes otomobillerinin kötü yol, acemi şoförler elinde hâlâ bizi taşıdığına şaşırmmamak elde değil, Akşam saat 9.30'da ancak Kayseri'ye varabildik. Kar, fırtına ve soğuktan, otomobillerin en iyisi olan Mustafa Kemal Paşa'nınki bile arızaya uğramış. Fakat bize göre daha erken gelebilmişler. Yediden yetmişe kadar tüm halk, silahlı milisler, Rum ve Ermeni ileri gelenleri ile okullar karşılamaya çıkmışlar. Ahmet Rüstem Bey ağlayacak kadar etkilenip duygulanmış. Herkesi kentteki ileri gelen kişilerin evlerine dağıtmışlar. Biz de Mustafa Kemal Paşa'nın indiği İmamzade Reşit Bey'e konuk olduk. Zengin adamlar. Ev nefis halılarla döşeli. Yeme, içme eksiksiz, kusursuz.

20 ARALIK 1919

Bugün Kayseri'de dinlendik. Bundan yararlanarak Hükümet Konağını, Asker Alma Dairesini, Belediye ve Ticaret Odasını, Heyet-i Merkeziye'yi yazar Ahmet Rasim Bey'in oğlu Mazlum Bey'in başkanı olduğu İhtiyat Zabitan Cemiyeti'ni, Turan ve Sultani okullarını, Rum ve Ermeni okullarını, Ulu Cami'deki hocaları, ünlü kütüphaneyi ziyaret ettik. Pek mükemmel bir gün geçirdik. Çalışkan Kayserililer taşkınlığa, gösterişe ilgi duyan insanlar. Eski Belediye Başkanı Refet Bey milletvekili olmuş. Rum ve Ermeni okullarında Mustafa Kemal Paşa çok güzel, çok yerinde konuşmalar yaptı.

21 ARALIK 1919

Sabah saat 10'da Kayseri'den hareket ettik. Saat birde Himmet Dede Köyü'nde mola verdik. Akşamın altı yirmisinde Mucur'a geldik. Çamur olmasa yollar çok güzel.

22 ARALIK 1919

Sabah otomobillerle çiftliğe döndük. Oradan Hacıbektaş Mütevellisi ve Alevilerin başı Cemaleddin Efendi'nin bizi karşılamaya gelen oğlu ile iki Bektaşî babasının arabalarıyla Hacıbektaş Köyü'ne geldik. Acemi ustalar elinden çıkmış, kötü, bakımsız, büyücek bir binaya girdik. Kayseri'deki seçkin evlerinin temizliğini düşündüren bir odaya sokulduk. Biraz sonra kelli felli, şişman, tıknafes, kara sakallı, yeşil sarıklı, cahil Cemaleddin Efendi odaya girdi, "Hoş geldiniz!" dedi. Bir saat kadar konuşuldu. Geçen savaşta Enver ve Talat paşaların buraya geldiklerini, İstanbul'da kendisinin Padişahın huzuruna çıktığını, savaşta Alevilerle Erzurum taraflarında katıldığını anlattı, romatizmasından söz ederek çekildi gitti.

Oğlunu karşılamaya göndermek, saatlerce bizzat görüşmek önemli bir konukseverlik eseri imiş. Yazık ki Anadolu'nun önemli bir bölümünü saran Aleviliğin ruhani önderi olan bu kara cahilin yüzünü görmek için, Aleviler bin lira veriyorlarmış.

Bektaşî babaları bu Cemaleddin Efendi'yi tanımıyorlar. Hacıbektaş'ın evladı yoktur, diyorlar. Araları açık. Alevilerin inancına göre Hacıbektaş Veli bir dere kenarında abdest alırken burnu kanamış ve suya karışmış. Bu kanı aşağıda su içen bir kadın yutmuş ve hamile kalmış. Cemaleddin Efendi temiz soyu bu kandan üremiş. Aradaki bu ayrılığa karşın Cemaleddin Efendi'nin divanda, yani tören salonunda büstü var. Dinsel törenlere katılıp katılmadığını öğrenemedim. Anadolu'da Bektaşîlik Güney Arnavutluk gibi tutunamamış. Aleviler daha güçlü. Önceleri hükümet, babaları korumak istemiş. Fakat Cemaleddin Efendi baskın çıkmış. Akşamüstü bir tepsi meze ve rakı getirdi-

ler. Adet böyle imiş. Yemekler kötü, odalara temizliği pek kuş-
kulu yataklar serdiler. Geceyi çok kötü geçirdik.

23 ARALIK 1919

Baba geldi, dergâha lokmaya, yani yemek yemeğe davet etti. Gittik Arnavut Salih Niyazi Baba, babaların en büyüğü. Babalar genellikle çiftçilik yapıyorlar. Çalışkan adamlar. Orada çıkan Hacibektaş taşından yapılan şeyleri de Haralambo adında bir Rum yapıyor. Dergâhın bahçesindeki çeşme üzerine adını kazımış. Bektaşilerde Hristiyanlara karşı bir tutuculuk görülüyor. Sosyalist bir mezhep. Yemek yerde, sini üzerinde yeniliyor. Aş babası, yani aşçıbaşı Manastırlı bir dede. Yemekler nefis. İçme suyu da mükemmel. Yemekte alkol yok. Dergâhın temizliği ve düzeni göze çarpıyor. Çelebi'nin evi bunun yanında ancak kötü bir ahır olur. Kahve, sigara, yemek servisi sessiz sedasız, olgunca bir düzen içinde yapılıyor. Fakat bu babalar, önceden bize anlatıldığı gibi hoşsohbet, arif adamlar değiller. Zeki oldukları kesin. Ancak eğitimsiz ve bilgisiz kişiler.

Hacibektaş Veli, Balım Sultan ve öbür tanınmış Bektaşî dedelerinin türbelerini ziyaret ettik. Dergâhın mutfağını, aş babasının odasını gördük. Osmanlılardan önce ordusu ile gelen Tatar hanlarından birisi kocaman bir bakır kazan armağan etmiş. Muharrem ayında aşureyi bu kazanda pişiriyorlarmış. Bu Tatar hanının kim olduğunu ve kazanın ne zaman armağan edildiğini bilen yok.

Dergâhın yazılı bir tarihinin olmadığı anlaşılıyor. Mutfakın kapısı üzerindeki taşa, keramet sahibi bir babanın el izi var. Hacibektaş Veli'nin türbe kapısı yanında çilegâhı olan ufak bir taş oda bulunuyor. Türbe duvarlarında eski teberler var. Ahmet Rüstem Bey bunları görünce pek memnun oldu. Amerikalılar bunlara milyonlarca para verirler, diyor. Hacı Bektaş Veli gibi şanlı tarihimizin ilk düzenli ordusu olan Yeniçerileri kutsayan, Araplık ve tutuculuk getiren tarikatların zararlarından Türklü-

ğü kurtarmak için çalışan yüce bir kişinin mezarını ziyaret etmekten pek memnun oldum. Yazık ki tarikatçılar dinin kurallarından tümüyle kopmuşlar. Zavallı Anadolu korkunç bir dinsel tutuculuk ve bilgisizlik içinde yüzüyor.

Dönüşte Kaptan Rauf'la aynı arabada idik. Arabacı sarhoş bir Alevi. Tehlikeli bir söyleşi oldu. Yuvarlanmadan, akşamın dördünde Mucur'a geldik.

24 ARALIK 1919

Mucur'a ilk gelişimiz gibi, yine büyük törenle karşılandık. Kaymakam eski Bitlis valisi Mazhar Bey'in oğlu imiş. Yedek subaylık yapmış canlı bir genç. Saat 9.30'da buradan hareket ederek 11.30'da Kırşehir'e vardık. Pek parlak bir biçimde karşıladılar. Kurban kestiler. Karşılamaya okullar ve halk da katıldı. Gençlik derneğinde çay verildi, gece öğrenciler tarafından fener alayı yapıldı. Okul müdürü güzel söz söyleyen, akıllı bir adam. Halk Heyet-i Temsiliye'ye büyük bir sevgi gösteriyor. Uyanış sevin-dirici boyutlarda.

25 ARALIK 1919

Sabah saat 09.00'da hareket ettik. Okul müdürü yine uğurlama töreninde bulundu. Uzun bir konuşma yaptı. "Milletin güvenini kötüye kullanmayınız" anlamında çok hoşuma giden sözler söyledi. Öğle saatlerinde Kaman Köyü'ne geldik Keskinli Rıza Bey adında, Kuvayı Milliye Başkanı olan zeki, kurnaz bir mütegalibe, atlı adamlarıyla bizi karşıladı. Bunu milletvekili yapmışlar. Ulusal örgütlenmeyi henüz tüzüğe göre oluşturmamışlar. Galiba Rıza Bey etkinliğini yitirmekten korkuyor. Bektaş Ağa adında zengin bir köylünün odasına konuk olduk. Köy Alevi köyü imiş. Ankara Valisi Muhittin Paşa'nın arabasını yolda durdurup, kaçmasına fırsat vermeden tutuklayan bu Rıza Bey'miş. Ermeni tehciri ile ilişkisinin olduğu söyleniyor.

26 ARALIK 1919

Sabah saat 10'da hareket ettik. Saat 5'e doğru Ali Bey Köyü yakınlarına geldik. Kaymakam ve yanımızdaki iki köylü konuk etmek istediler. Yola devam ettik. Daha önce Ankara'ya tam 100 km. uzaklıkta Köprüköy'de birer kahve içtik. Niyetimiz Ankara'ya 70 km. uzaklıktaki Bünyam Köyü'nde kalmak. Han ile Bünyam arasında çamura saplandık. Kaptan Rauf Bey ile Mazhar Bey dört saat yaya yürüyerek çamurlar içinde, büyük güçlüklerle karşılaşarak Bünyam'a vardılar. Mustafa Kemal Paşa da 01.30'da gelebilmiş. Köye 15 dakika uzaklıkta bir yerde, karakol yakınında ikinci kez çamura saplandık. Ben oradan yürüyerek köye geldim. Sabahın saat yedisine dek otomobilde uyukladık. Hatırı sayılır bir yorgunluk.

27 ARALIK 1919

Saat 12.30'da Bünyam Köyü'nden hareket ettik. Saat 14.00'te Ankara'ya girdik. Tepelerden Ankara, Yıldırım Beyazıt-Timurlenk savaşını anımsatan kara taşlı kalesi, renksiz soluk köy görüntüsüyle harap bir kasaba izlenimi uyandırıyor. Fakat Sivas'tan daha güzel. Çevresi bağlık. Çok sayıda köşk de var.

Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarını karşılamak için tüm Ankaralılar sokaklara dökülmüşler. Okullar, halk, silahlarla donanmış seymenler, sancaklarını açmış. Çifte nâra çalan Rüfai dervişleri bile karşılama törenine katıldılar.

Hükümet konağı önünde Mustafa Kemal Paşa, Heyet-i Temsiliye adına bir konuşma yaptı. Vali vekili Defterdar Yahya Galip Bey cevap verdi. Bu fırsatı da kaçırmamak üzere Bilecik'ten kalkarak soluğu Ankara'da alan bizim Atina Büyükelçiliğindeki arkadaşlardan Deli Fahrettin Hayri de törende hiçbir resmi sıfatı olmamasına karşın konuşma yapmak için kürsüye fırladı. Başlangıçta sesi kısıldıysa da güzel ve duygusal bir konuşma yaptı.

Kentin uzağında Ziraat Okulu olan yeni, güzel bir binaya konuk olduk. Ziraat Okulu binası Ali Fuat Paşa'nın emekleriyle

le Mustafa Kemal Paşa ve Heyet-i Temsiliye için çok güzel bir biçimde hazırlanmış. Bu arada Heyet üyelerinden Hakkı Behiç Bey hastalandı. Zavallı, geceyi açıkta geçirdiği için büsbütün sarsıldı. Dr. Refik imdada koşuyor. Komutan vekili Çerkez Mahmut, Erzincan Kurmay Başkanı Palabıyık Halis, bizim Tayyareci Sami, Kolordu Kurmay Heyetinde birçok tanıdık var. Selim Sırrı'nın akrabalarından Necmettin adında bir deniz subayı, Rauf'un yanına gelmiş. Ankara'da rahat edeceğiz gibime geliyor.

29 ARALIK 1919

Öğleden sonra okulun büyük salonunda ulema, Ankara'nın ileri gelenleri, aydınlar, komutan ve subayların bir bölümünden oluşan 200 kişilik bir topluluğa Mustafa Kemal Paşa tarafından bir konferans verildi. Paşa genel çizgileriyle Wilson Prensiplerinin 12. maddesi ile ulusumuzun yeteneklerini ve uygarlıktaki üstünlüğünü açıkladı. Eski kabinelerin siyasal yanlışlarını, Damat Ferit Paşa'nın yaptıklarını, ulusal direniş örgütümüz olan Teşkilat-ı Milliye'nin tarihini, İslâm dünyasındaki uyanışı anlattı, gelecekle ilgili umutlarımız üzerine bilgi verdi. Ulusal Örgütün barıştan sonra göreceği toplumsal hizmetleri anlattı.

31 ARALIK 1919

61'inci Tümen Komutanı Kâzım (Özalp), Yunanlıların İzmir'de kendilerine göre ulusal bir ordu oluşturmaya başladıklarını, eğer Konferans boşaltmaya karar verirse işgal ordusunun Yunan Hükümetiyle ilişkisini keserek isyan edip, yerel bir hükümet kuracağını duymuş. Buna karşı 12'nci ve 14'üncü Kolorduların gizlice hazırlanmaları gerektiği yazıldı.

Giresun Müdafaa-i Hukuk Başkanı Eşref Bey imzasıyla gelen cevapta, Bekir Sami Bey'in kendisine yazdığı mektupta İstanbul'da yeniden yayımlanacak ve Kongrenin görüşlerinin yayacak olan *Memleket* gazetesine abone bulunması rica edilmiş.

1 OCAK 1920

İstanbul grubundan Şevket, Fransız yetkililerinden birisinin Adana’da yakında bir sürprizle karşılaşacağımızı söylediğini duymuş. Fransızlar Şam’a savaşıarak girmişler. Suriye galeyan halinde. Bu savaşta kurmay subay arkadaşlarımdan Şamlı Yusuf Azme de kahramanca çarpışarak şehit olmuş.

Harbiye Nezareti kolordulara gizlice, seferberlik hazırlığı için emir vermiş. Aferin. Yunanlıların İzmir’den çıkmak istemelerine karşı genel bir harekât olacak gibi.

Kâzım Karabekir Paşa 27 Aralık 1919 tarihli bir şifre gönderdi. Bayburt’un Hart Köyü’nde Şeyh Eşref adında biri mehdilik iddiasıyla ortaya çıkmış, hükümete, askere isyan etmiş. Subayları tutuklayıp, silahlara, cephaneye el koymuş. Çevre köylere “şeriat sahibi” “beklenen mehdi” imzalarıyla bildirgeler göndermiş. Adam öğütle yola gelmediğinden üzerine asker gönderilerek çıkan çatışmada öldürülmüş. Bu mecnunun çevresine epeyce adam topladığı anlaşıyor. Tam bir gerici hareket.

2 OCAK 1920

Görüş alışverişi yapılmak üzere Harbiye Nazırı Cemal Paşa’ya gelmesi, gelemezse Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa’yı göndermesi rica edildi.

İstanbul basını Heyet-i Temsiliye’nin bu son gezisine, ulusal kıpırdanmalara ait bir şey yazmıyor. Fahrettin Hayri’nin dikkatini çekmiş. Herhalde Ankara Hükümet Konağı önünde yaptığı konuşmanın yankı uyandırmaması [Paşa’nın]canını sıkmış olacak. Ebüzziyazade Velid bir mektup yazmış. Biz de Galatalı Şevket’e sorduk. Acaba yabancı sansürü mü bu namus-suzluğu kollayıp gözetliyor.

Eskişehir’de İngilizler edepsizliği artırmışlar. Mıntıka Komutanı Abbas Bey’e bile saldırmışlar. Merkez Heyeti’ne büyükçe bir toplantı yaparak İngilizlerden söz istemeleri, vermezlerse kenti terketmeleri için ulti-matom vermeleri ve her

tarafa protesto yağdırmaları bildirildi. Bakalım ne olacak? Abbas Bey'le Mutasarrıf Fatin Bey'e de bilgi verildi.

Harbiye Nazırı Cemal Paşa'ya, Rauf Bey'in de Sulh Delegesi olarak gitmesi hakkında görüş soruldu.

Azerbaycan Millet Meclisi Başkanı Mehmet Emin Resulzade, Rahmi Bey adında birisi ile Kaptan Rauf'a bir mektup göndermiş. Durumu soruyor. Denikin'e karşı kendilerine yardım olanağını, Ermeniler Azerilere saldırırlarsa tarafımızdan yardım edilmesini, kendilerinden ne gibi bir yardım istediğimizi, Bakü'ye sorumlu bir delege gönderilmesini istiyor. Kafkas Federasyonu için çalıştıklarını bildiriyor. Mektuba cevap yazıldı, Cemil Cahid'e de Rahmi Bey'in Ankara'ya gelmesi bildirildi. Azerbaycan'dan istenilen para yardımının Cemil Cahit aracılığıyla geldiğini ve Atatürk tarafından alındığını daha sonra Rauf Orbay söyledi.

Harbiye Nazırı'nın başyaveri Binbaşı Salih (Omurtak) geldi. 12'nci Kolorduya Nurettin Paşa'nın, 20'nci Kolorduya da Ahmet Fevzi Paşa'nın atanmaları konusu yarınki görüşmeye bırakıldı. Durum kendisine anlatıldı. Eski Washington Büyükelçisi Ahmet Rüstem Bey, bu kabine bir Cabinet d'aisance, diye alay etti. Genellikle Cemal Paşa'nın beceriksizliğinden, bilmeyerek yaptığı kötülüklerden söz edildi. Kabine üyeleri hep iğreti oturuyorlarmış. Tümü miskin, beceriksiz. Zavallı Türk ulusu!

Binbaşı Salih ile ayrıca konuştum. Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa'nın madrabazlık ettiğini, Cemal Paşa'yı, elinde oynattığını, Ahmet Fevzi Paşa'nın atanmasının, Müsteşar Fuat Paşa'nın yerinde bırakılmasının hep Cevat Paşa'nın başının altından çıktığını, bu kişinin amacının tek otorite kesilmek olduğunu, bu işe kendisinin bulaşmadığını söylüyor. Cemal Paşa pek güç durumdaymış. Kabine arkadaşları tümüyle karşısında imişler. Salih'in anlattığına göre Cemal Paşa işi olurluna bırakma yönünü seçmiş. Zayıf, beceriksiz, azim ve kararlılıktan yoksun. Kabine üyeleri, aralarından birisi istifa etse tümü çekilmek için fırsat kolluyorlarmış.

3 OCAK 1920

Ankara Belediyesi Heyet-i Temsiliye'ye bir akşam yemeği verdi. Yemekten sonra İzmir'deki acıklı durumu yansıtan bir oyun, Öğretmen Okulu öğretmen ve öğrencileri tarafından sahnelendi. Perde arasında ezan okuyan güzel sesli bir kişi herkesi ağılattı. Zaten yürekler üzüntü, göğüsler inançla dolu. Vali Vekili Defterdar Yahya Galip Bey böyle ulusal bir gösteriye İngiliz ve Fransızları da çağırma düşüncesizliğini göstermiş.

Türkiye'de yerleşmiş Witell ailesinden, Türkçe bilen delikanlı bozuntusu bir İngiliz yedek subayı da bunlar arasında. Adamlara çok soğuk davrandık. Meğerse bu yüz­süz ve utanmazlar kendileri ziyafete gelmek istemişler. Herhalde valiliğin bu isteğe ilgi göstermemesi, destek olmaması doğru olurdu. Belediye Başkanı ufak bir hoş geldiniz konuşması yaptı. Mustafa Kemal Paşa cevabında, Birinci Dünya Savaşı'na girmiş olmanızın zorunluluğundan, ulusun birlik ve azametinden, isteğimiz dışındaki kararlara boyun eğmeyeceğimizden söz ederek, ancak içimize sindirebileceğimiz bir barışı benimseyebileceğimizi söyledi.

CEMAL PAŞA’NIN MEKTUPLARI VE KABİNE SORUNU

4 OCAK 1920

Harbiye Nazırı’nın Başyaveriyle gönderdiği iki mektup okundu. Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey, Ali Fuat Paşa, Çerkez Mahmut Bey (Hendek’te şehit olan), Kurmay Başkanı Halis, Yaver Salih hazır bulundular.

Cemal Paşa mektuplarında, İngilizlerin hükümete açıktan açığa cephe aldıklarını, İtilaf Devletleri’nin ülkemizi nüfuz bölgelerine ayırmak istediklerini söylüyor. Mektubun bu bölümüne verilen karşılıkta, İngiliz politikasının bize karşı oluşunun kesinliği, fakat bu devletlerin her birinin yurdumuzun tümünde ayrı çıkarlar sağlamaya çalıştıkları, nüfuz bölgelerine ayrılma olasılığının bulunmadığı, hükümetin ulusal örgüte dayanacak yerde tarafsız davranışı ile gösterdiği beceriksizlik yüzünden saldırıya uğradığı bildirildi.

Mektupta, hükümetin bir bildirge, bir program yayınlayacağı ve bunda benimseyebileceğimiz düzenlemeleri ilân edeceği belirtilmektedir. Buna karşılık olarak da, görüşlerimizin Barış Konferansı’na zamanında bildirilmesinin gerektiği yazıldı. Fakat hükümetin öncelikle ulusa dayandığını dünyaya hissettirmesi ve bu bildirgesini Millet Meclisi’nin çoğunluk grubuyla kararlaştırması gereklidir. Her şeyden önce Sivas Kongresi esaslarına bağlı olarak ülke bütünlüğü, ulusal bağımsızlık, azınlıkların hukuku, yardımın ulusça anlaşılmasının biçimi gibi esasları belirleyip saptamak gerektiği bildirildi. Daha önce herhangi bir programın ilânının kesinlikle etkili ve uygun olamayacağı belirtildi.

Rauf Bey, Hadi Paşa’nın gazetelerde yayımlanan bir demecini okuduğunu söyledi. Paşa bu demecinde, bazı milletvekillerinin tehcirle ilgisi, bazılarının da İttihatçı olmaları yüzünden ayıklanmalarını hükümetin Meclis’e önereceğini söylemiş. Böyle bir durum ortaya çıkar da hükümet tarafsızlığını yitirirse yurt ve ulus çıkarlarına zarar verilmiş olur.

Mektupta Dahiliye Nazırı'nın birkaç kez istifaya yeltendiği, ancak bir bunalım çıkmasını diye bunun engellendiği yazılıyor. Verilen cevapta bunu hiçbir anlam verilemediği, bunalımın ancak Sadrazamın çekilmesi durumunda ortaya çıkacağı vurgulandı. Cemal Paşa'nın mektubundaki istifa ile ilgili görüşler kabinenin Dahiliye Nazırı'na, Dahiliye Nazırı'nın da Ferit Paşa'ya bağlı olduğu anlamını çıkarttırıyor. Oysaki Ahmet İzzet Paşa ile kendisinin içinde bulundukları kabine yönetime geldiği zaman, Damat Ferit Paşa'nın kadrosundan yeni yönetime kalan kişilerle ilgili itiraz ve kuşularımızı dile getirmiştik. Onlar da bu konuda güvence vermişlerdi. Verilen cevapta bu durum kendilerine anımsatıldı, Polis Müdürü Nurettin Bey'in bile yerinde durması örnek gösterildi.

Mektupta, Meclis'in açılmasıyla birlikte Dahiliye ve Hariciye nazırlarının değiştirileceklerinin kesin olduğu yazılı. Bundan da bir anlam çıkmadığı için açıklama yapılması istendi. Kendileri mi çekilme sözü verdiler, yoksa Sadrazam, Padişahın görüş ve onayını mı aldı? Ya da Meclis mi Padişahla bu konuda anlaştı? Özellikle cevabımızda, Padişahın Meclis'in yasallığı hakkındaki düşüncelerinin bilinmesinin gerektiği ön sürüldü. Çünkü Cemal Paşa, Hürriyet ve İtilaf Cemiyeti ile İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin, Meclis'in yasadışı olduğu hakkında Padişaha başvurup kapatılmasını isteyeceklerini bildiriyor. Yasal olduğunu kabul ederek emir veren kişinin düşüncelerini değiştirip değiştirmediğini bilmek zorunlu. Yoksa dağıtılmak, ulusu milletvekillerinden koparmak için mi Meclis İstanbul'da toplanacak?

Mektuba göre, milletvekillerinin Ankara'ya uğramalarının, gelmelerinin, kendilerine karışılmayacağı üzerine oluşan düşünceleri alt üst etmiş. Buna cevap olarak da, ülkenin, ulusun kurtuluşu konusunda benzer düşünceleri paylaşılanların Meclis'te birlikte çalışmalarını sağlamak, güçlü bir grup oluşturmak yaşamsal bir sorun olduğundan, bu görüşün anlamsızlığı ve önem taşımadığı vurgulandı. Kuvayı Milliye ile çoğunluğu

oluşturan grubun görüş ve düşünce birliği içinde olmalarının bir zorunluluk olduğu anlatıldı. Bu zorunluluğun, Meclis'in İstanbul'da toplanması yüzünden ortaya çıktığı açıklandı.

Nurettin ve Fevzi paşalar hakkındaki görüş noktaları ayrıntılı olarak, delilleriyle açıklandı. İçinde bulunulan ortamın komuta değişikliklerine uygun olmadığı ve Demirci Efe olayı üzerinde duruldu. Ali Fuat Paşa'nın 20'nci Kolordu'nun başında bulunmasına, Fahrettin Bey'in Konya'ya kabulüne, Refet Bey'in Kuvayı Milliye Komutanlığına kendisinin onay ve isteği üzerine karar verildiği anımsatıldı. Durum böyle olunca bu konuları onur sorunu yapmanın mantıksızlığı, oysaki amacın çok yüksek olduğu açıklandı. İstifası durumunda Meclis toplantısının olanaksız olacağı sözüne cevap olarak da kabine üyelerinin, yani başta kendisinin olmak üzere tüm nazırların Meşrutiyet yönetimine karşı olduklarının bildirilmesi istendi. Ya-
veri Salih aracılığıyla da bizzat kendisi Ankara'ya çağrıldı.

5 OCAK 1920

Roma'dan, Galip Kemali (Söylemezoğlu) Bey'den, İstanbul'daki Yarbay Edip Servet'e 20 Kasım 1919 tarihli bir mektup gelmiş. İngilizlerin bizi İran'a benzetmeye karar verdiklerini hepten kavradığını, Kuvayı Milliye'nin kararlı hareket etmesi gerektiğini, Yunanlıları İzmir'den kovmak ve göçmen değişimi yapmak suretiyle ülkeyi Rumlardan arındırma yol ve yöntemleri öneriliyor.

Trabzon'dan Ali Şükrü imzasıyla Kara Vasıf Bey'e yazılan 3 Kasım 1919 tarihli bir mektupta, Trabzon seçimlerine karışılmasından şikayet ediliyor. Milletvekillerinin vilayet halkından olmaları kararlaştırılmışken, Maçka ilçesi Müdafaa-i Hukuk şubesinden "Heyet-i Temsiliye'nin göstereceği doğru yolları izleyip rehberlik edecek kişilere severek ve isteyerek oy vereceğimizi, bu konuda ant içtiğimizi arz ederiz." yollu cevap veriliyor.

Mektupta ayrıca Pontus ve Ermenistan tehlikesi ile karşı karşıya olan bu vilayette milletvekillerinin kağıt üstünde değil,

doğrudan doğruya vilayeti temsil etmelerinin gerektiğinden söz ediliyor. Bu konuyu Maçka'da bulunan bir tümen komutanının öne sürdüğü ve Heyet-i Temsiliye adına baskı yaptığı sanılıyor. Gerek Heyet-i Temsiliye'ye gerekse Maçka Müdafaa-i Hukuk şubesine sert bir cevap verilecekmış.

Mektupta söz konusu edilen kişi Hüsrev Sami. Oysaki gerçekte bu kişinin benim olmam gerekiyor. Sorunun kişisel hırs ve seçim çekişmelerinin çirkin görüntüsünden başka bir şey olmadığı kesin. Anlaşılmayan nokta Ordu, Giresun, Tirebolu, Görele, Vakfıkebir, Pulathane, Sürmene, Of ilçeleri ve Trabzon kenti milletvekillerinin yerli halktan olmalarına karar vermişlerse, o yörelı olmayan benim seçimi kazanmam nasıl olmuş? Heyet-i Temsiliye aday gösterdi ve önerdi. Kimse üzerinde baskı kurmadı. Birinci Dünya Savaşı'nda 3'üncü Kafkas Ordusu Harekât Şubesi Müdürü oluşum, bu yöreye askeri denetimler için birçok kez gelişimiz, Trabzon'da Rauf Bey'le, Kafkaslılarla barış görüşmelerinde delege oluşum, herhalde bu vilayetin tanımadığı bir kişi olmadığımı gösterir. Bununla birlikte "Eğer mektup sahibinin söylediğı doğru ise böyle bir milletvekilliğini kabul edemeyeceğim için özür dilerim." diye mektubun kenarına bir not düşüp imzaladım. Rauf Bey ve öbür seçkin kişiler bu notu görsünler.

Durumu Mustafa Kemal Paşa'ya da anlattım. Meğerse Rauf Bey mektup sahibini tanıyormuş. Bunun Merkez Heyeti'nden olmayıp, Deniz Kuvvetleri'nden ayrılmış madrabazın biri olduğu, Donanma Cemiyeti'nin yardımlarını toplayan gözlüklü, acayip bir adam olduğunu söyledi. Bu nedenle mektubun bize bir değeri kalmadı. Fakat her türlü yalan dolanın önüne geçmek, milletvekilliğini kişisel bir özveri olarak yalnızca yurda bir hizmet yapmak için kabul ettiğimi anlatmak amacıyla bu mektuptan da söz ederek Trabzon Mevki Komutanı Ali Rıza Bey aracılığıyla Merkez Heyeti'ne askerce bir şifre gönderdim.

Sınıf arkadaşlarımdan Kemalettin Sami'den bir şifre geldi. Amiral Bristol, hükümete bir bildirge yazdırmış. Bu bildirge-

nin yayımlanmasının Amerikalılar üzerinde olumlu etki yapacağını söylemiş. Bizim malûm kişiler de kabul buyurmuşlar.

Harputlu Yakup Şevki Paşa'dan da bir şifre var. Bu bildirgeye karşı çıkıyor. Çok haklı. Bildirge, eski ve yeni hükümetlerimizin beceriksiz, idaresiz olduğunu, 1914'e dek Müslüman, Hristiyan halkın bundan etkilendiğini, korunmaya muhtaç bir durumda bulunduğumuzu, İngiliz ve Fransızların bizi çevremizdeki uluslarla çarpıştıracaklarını sıralıyor.

Sırf Wilson'u kurtarmak, Versay Antlaşması'nı Amerikan Senatosuna onaylattırmak amacıyla hazırlanmış olduğu anlaşılan ve Türkiye için hiçbir güvence vermeyen böyle zararlı bir bildirge doğal olarak şiddetle reddolundu. Başyaver Salih de Harbiye Nazırı'na bu bildirgeden söz eden bir yazı yazdı, kendisinden gelmediği için inanılmadığı ekledi.

6 OCAK 1920

Harbiye Nezareti kolordulara gizli bir seferberlik planı göndermiş. Amaç, benimsenmesi olanaksız bir karar karşısında ordu ve ulusça tek vücut olarak ayaklanmak.

Yunanlılar 14 Ocak 1920'de İzmir'i kendi ülkelerine katma kararı almışlar. Oradaki ordularının bu karar doğrultusunda ayaklanarak harekete geçme olasılığına karşı, bizim de cephe-deki 61, 23 ve 57'nci tümenlerle, bunların gerisindeki 56, 24 ve 41'inci tümenleri seferberlik durumuna getirip, ayrıca Kuvayı Milliyeler hazırlattırmamız gerekiyor.

İzmit cephaneliğinin işgali ile cephanelerin geriye kaçırılması, İstanbul ile İzmit arasındaki ve Toros dağlarındaki tünellerin havaya uçurularak, demiryollarının işgali hayati önem taşıyor. Niğde'deki piyade silahları ile Afyon'daki topçu mermilerini cepheye taşımak için saldırı harekâtı yapılmalı. Yukarıdaki önemli konuları Ali Fuat Paşa, Çerkez Mahmut Bey, Kurmay Başkanı Halis ve ben, kendi aramızda görüşüp tartıştık. Ayrıntılarla tümenler uğraşıp uygulamayı onlar yapacaklar.

İngiliz Yarbay Rawlinson Erzurum'a gelip Kâzım Karabekir'le uzun bir görüşme yapmış. Heyet-i Temsiliye ile de görüşmek istiyormuş. Lord Curzon "Karşımızda anlaşılmayacak güçlü bir hükümet göremiyoruz." demiş. İngilizler tek muhatabın, konuşulması gerekenin Kuvayı Milliye olduğuna inanmışlar.

Bugün İzmir'den telgraf aldık. Vali İzzet Bey dün kalp krizinden ölmüş. Mektupçu, âciz ve yaşlı bir adam. Namuslu, güçlü bir adamın bir an önce gönderilmesini İzmirli rice ediyorlar. Hemen Cemal Paşa'ya yazı yazılarak İzmirlilerin isteği duyuruldu.

Celâl Bey 3 Ocak gecesi Adana'ya varmış. Kendisini Türkler büyük coşku ile karşılamışlar. Ermeni dükkânlarında asılı gördüğü çeşitli bayrakları, Fransız Komutanlığı aracılığı ile kaldırtmış. Katme istasyonunda Fransızlarla Araplar çatışıyorlarmış.

7 OCAK 1920

Hükümet mevcut bildirgeyi yayımlamaya karar vermiş. Fakat Amiral Bristol'ün not ettirdiği gibi, hepimizi bazı itiraflarda bulunan ve korunma ister durumunda gösteren bir üslubu yokmuş.

Harbiye Nazırı Cemal Paşa görüşmeye gelemiyecemmiş. Cevat Paşa'nın gelmeside kuşkulu. Bekir Sami ve Kara Vasıf beyler de bildirgeyi uygun görüyorlar.

Irak ve Arabistan sorununu ise ancak Amerika'nın üstlenebileceğini söylüyorlar. Kendilerine ateşkes sınırları dışına çıkan herhangi bir görüş belirtemiyeceğimiz anımsatıldı.

Gazeteler Lloyd George'un, İstanbul'un uluslararası Hilafet'in merkezi olarak dinsel bir başkent, Türklerin saltanat merkezinin de Anadolu'da bir yer olması önerisini konferansa götüreceğini yazıyorlar. Bu önerinin protesto edilmesi için her tarafa duyurular yapıldı.

Meclis'te çoğunluk grubunun oluşturulması için Kaptan Rauf Bey'in İstanbul'a gitmesinde -görüşmeye gelen milletvekilleriyle yapılan konuşmalar sonucu- zorunluluk görüldü.

Aynı zamanda Barış Konferansı delegeleri arasında bulunması da yararlı sayıldı. Bu konuda Kâzım Karabekir'in görüşü alındı.

9 OCAK 1920

Fransız generali Querette 13 Aralık 1919'da Ayıntap halkına, o yörenin komutanlığını üstlendiğine dair bir bildiri yayımlamış. Bildiride Padişahla anlaşarak Fransa Hükümetinin Suriye, Kilikya ve buraların doğusundaki bölgelerin koruyuculuğunu üzerine aldığını, tüm halkın kuvvet ve kudreti galibiyetle perçinleyen Fransız silahlarının gölgesinde olduğunu, namuslu olanların Fransa tarafına geçmelerinin gerektiğini açıklayan sözler var. Hükümetten bu konuda bir açıklama istendi.

Albay Norman'ın Diyarbakır'a gelip konsoloslukta oturacağını Cevdet Bey Adana'dan bildirdi. Adana Valisi, bu adamın Diyarbakır'a işgal için incelemeler yapmak, ortam hazırlamak üzere gittiğini söylemiş. Kuvayı Milliye'de böyle bir izlenim uyanırsa, Albay Norman derhal geri gönderilecekmış.

10 OCAK 1920

Hükümet nihayet muhtırasını İtilaf Devletleri temsilcilerine verdi. Baş tarafı tümüyle ulusal isteklerimize uygun. Fakat başka bir bölümünde de sanki iç düzenlemelerimize yabancıların karışması, büyük devletlerden birini bizi koruma altına alması isteniyor. Hükümet, Harbiye Nazırı Cemal Paşa aracılığı ile protesto edildi. Komutanlar aracılığı ile de merkez heyetleri haberdar edildi. Heyet-i Temsiliye açık protestoyu hükümet düşer diye uygun görmedi. Zaten Meclis'ten güvenoyu almadan bu hükümetin vereceği muhtıraların hiçbir siyasal değer olamaz.

Câmi Bey, Bursa Milletvekili Osman Nuri Efendi'ye özel bir mektup yazmış. Zavallı adamı "Arnavutsun, Türk milletvekili olamazsın. Kendine İtalyan pasaportu al." gibi çok basit ve saldırgan anlatımlarla aşağılamış. Şaşkınlık yaratan, üzücü bir olay.

Ayıntap Merkez Heyeti'nden 6 Ocak 1920 tarihli bir yazı aldık. Şakir Nimet Bey'e ait telgrafı götürmekle görevli delegeler dönmüşler. Halep ulusal örgütü ilerliyor. Şam yöresi ile işbirliği yapılmış. Mustafa Nimet ve Cafer Paşa örgüte alınmak üzere. Emir Faysal, Beyrut'a döndüğü sırada yeniden bir yabancı vapuruyla Fransa'ya götürülmüş.

Harbiye Nazırı'nın 9 Ocak 1920 tarihli şifresinde, Polis Müdürü Nurettin Bey'in İngilizlerin korumasında olduğu için değiştirilemediği bildiriliyor. İzmir Valiliğine Sadaret eski müstehşarı Emin Bey atanmış.

12 OCAK 1920

General Gouraut tarafından güya dostluk ve barış kurmak amacıyla gönderilen Albay Norman, 9 Ocak günü ansızın özel bir trenle Mardin'e gelmiş. Halk bunu bir işgal başlangıcı saydığından Müdafaa-i Hukuk Merkezi adama çekip gitmesini nazik bir dille anlatmış. Yakın ve uzak çevreden Kuvayı Milliye ve aşiretler çağırılmış. Tümen Komutanı Kenan Bey Albay Norman beyefendiyi bin bir güçlkle istasyona götürebilmiş. Adam utanıp sıkılmadan Diyarbakır'a gelip bir ay oturacağını söylemiş. Harbiye Nazırı'na bu kişinin gelmemesi için girişimde bulunması yazıldı. Halk büyük tepki göstermiş.

Albay Galatalı Şevket, 9-10 Ocak'ta Cevat Paşa'dan aldığı bir haberi bize ilettili. Fransız Moujin, Cevat Paşa'ya, İzmir, Antalya ve Kilikya'nın kesinlikle boşaltılacağını söylemiş. Clèmenseau-Lloyd George uyuşmamışlar. Fransız gazeteleri Clèmenseau'nun bu kez Lloyd George'un tuzağına düşmediğini yazıyorlarmış.

Reşat Fuat Bey, Prens Sabahattin ile görüşmüş. Ulusal hareketten yana, İstanbul'da Kuvayı Milliye önderleriyle işbirliği yapmaya hazır. Fakat Padişah "Bu Meclis-i Mebusan'a giren namussuzdur!" diye Prens Sabahattin'e söylemiş. Bu nedenle Prens milletvekili olmak istediği halde, kabul edemiyor. Ankara'ya görüşmeye de Padişah'tan çekindiği için gelemiyor. Prens

Sabahattin'in satılmış ve güvenilemez bir adam olduğunu duyuyorduk. Yalan olmadığı anlaşıyor. Câmi Bey Reşat Fuat Bey'le görüşmüş. Aslında Sabahattin milletvekili olmak da istemiyormuş. Amacı Sadrazam olmakmış.

Yaver Cevat Abbas milletvekili olduktan sonra, adımlarını hızlandırdı. Şifre üstüne şifre yağıdırıyor. Ulusal grup için çevresine 40 milletvekili toplamış. Mr. Frew kendisiyle görüşmek istiyormuş. Demek ki insanın sıfatı değişince değeri de değişiyormuş.

Milletvekillerinden Galip Bahtiyar, Hacim ve Rüştü beyler geldi. Hüseyin, Ali Şükrü, Eşref, Mümtaz, Şefik, İsmail Bey ve ben, Trabzon milletvekili seçilmişiz. Bu haberi bize Merkez Heyeti verdi.

Tasvir-i Efkâr gazetesi Sivas'ta çektiği fotoğrafı basmış. Ajansın 9 Ocak tarihli bildirisiyle milletvekillerini sayıyor. Buna göre Nafia Müsteşarı Muhtar, Mülkiye Mektebi öğretmenlerinden Hüseyin Hüsnü ve Ali Şefik, Deniz Yüzbaşılığından ayrılma Ali Şükrü, ben, Ordulu İsmail, Giresunlu Eşref beyler...

14 OCAK 1920

Meclis'in açıldığını, Padişahın rahatsızlığı nedeniyle açılışı Sadrazamın yaptığını bildirdiler. Açış konuşması olumlu. Ne yazık ki 12 Ocak 1920'de İstanbul'da açılan Meclis ancak iki ay sürebilmiştir.

Edirne Milletvekili Galip Bahtiyar, Balıkesir Milletvekili Hacim, Saruhan Milletvekili Reşit beyler ve Çankırı Müftüsü Tevfik Efendi'yle görüşmeler yapıldı. Boğazlar hakkında, Mecliste oluşacak Müdafaa-i Hukuk grubunun programına şöyle bir bölüm eklenmesi yararlı görüldü:

“Osmanlı saltanatının başkenti ve İslâm Hilafetinin merkezi olan Dersaadet'in bağımsızlık ve güvenliğinin korunulması şartıyla, Boğazlar ticari ve uluslararası taşımacılığa açıktır.”

Tüm Avrupa'yı uğraştıran bu önemli sorunun kesin çözümü onlarca da belirlenememiştir. Uluslararası bir kontrol he-

yeti oluşturulacak, bu heyette bizim de bir delegemiz bulunacak. Belki bu kurul sorunların çözümüne katkıda bulunur.

Borçlanma sorununu barışın imzalanmasından sonra düşünmek, barış içinde bir yerlere bağımlı kalmamak, özellikle Paris ve Londra borsalarından yakayı kurtarmak gerek. Eğer borç para alınacaksa, âdeta parası taştan ve harcayacak yer arayan New York borsasından alınmalıdır. Önemli olan bu konuda da bağımsız bir devlet kimliğine kavuşmaktır.

Yalnız barışa kadar devam etmek üzere, Meclis'te ulusal esaslar üzerinde uzlaşmış bir grup oluşturmak gerekiyor. Bu esaslarda, bildiri ve tüzükte açıklanan sınırlar, azınlıklar, yabancı unsurlar ve Hilafet makamı hakkındaki iç siyasetimiz belirtilmelidir.

Kapitülasyonlar kaldırılmıştır. İtilaf Devletleri bunların barışa kadar sürmesi ve yürürlükte kalması için nota vermişlerdir. Fakat bu bizce kabul edilebilecek gibi değildir. Ateşkesin yasadışı bir dayatması olarak düşünülüp anlaşılabilir. Bu kabineye güven duymamak bir zorunluluk halini almıştır. Ahmet İzzet Paşa gibi, Meclis'in anlaşabileceği, güvenilir bir kişinin oluşturacağı kabinenin işbaşına gelmesi için Padişaha başvurulması kaçınılmazdır.

Aşağı yukarı bu işler dahilinde grup grup Ankara'ya gelen milletvekilleri ile görüşülüyordu. Bundan önce de şu milletvekilleri ile görüşülmüştü: Bursa'dan Osman Nuri ve Hasan Fehmi beyler, Eskişehir'den Abdullah Azmi Bey, Isparta'dan Seyfullah, Konya'dan Kâzım Hüsnü, İzmit'ten Sırrı, Kırşehir'den Keskinli Rıza, Ertuğrul'dan [Bilecik] Ahmet, Van'dan Vali Haydar, Kastamonu'dan Suat, Eskişehir'den Hacı Veli Efendi, Ankara'dan Hoca Atıf.

15 OCAK 1920

Dün gece Asker Alma Dairesi Başkanı Albay Nuri Bey'in evine çağrılı idik. Milletvekili Hacim Bey'le Ali Fuat Paşa içkiyi burunlarından içenlerden. Yani kendilerini yönetmekten âciz ol-

duklarından, senlik benlik üzerine çok can sıkıcı, çok çirkin biçimde tartışıp kavga ettiler. Mustafa Kemal Paşa'mızın da rakı tutkusu, bir an önce içkiye son verilerek yemeğe inilmesi çağrısına olumsuz yanıt vermesi ve içkide ısrar edilişi bu anlaşmazlığın tatsız bir biçimde uzamasına neden oldu. Ev sahibinin çektiği sıkıntı bir yana, davetlilerden de içki içmeyenler var. Hacı Şükrü, Osman Şevket ve Kurmay Başkanı Halis Erzincan bunlardan birkaçı.

Edirne Milletvekili Galip Bahtiyar da buradaydı. Herhalde bu şımarıklık, özellikle Ali Fuat Paşa'nın nefesine hâkim olamayışı, Hacim Bey'in de askeri baskı karşısı saldırganca sözleri, davetlilerin gözünde kutsal birliği tatsız bir biçimde gösterdi. Bu mas-karalık, Sivas'ta Bekir Sami Bey'in evinde, Çerkez Emir Paşa ile çıkan diktatörlük tartışması rezaletini çok gerilerde bıraktı. Mustafa Kemal Paşa'ya, zorunlu olarak çok ağır sözlerle, bunun terbiyesizlik ve şımarıklık olduğunu söyledim. Kurmay Başkanı Halis ve öbür davetliler de beni onayladılar. Ben Mustafa Kemal Paşa'dan bu tür toplantılarda içki bulundurulmasının önüne geçilmesini, ulusal çıkarlarımız adına rica ettim. Bazı üst düzey kişiler, görüyor ki en ufak terbiye kurallarından bile çok uzaktalar.

16 OCAK 1920

Bekir Sami Bey, Câmî Bey, Doktor Adnan Bey, Edirneli Avukat Şeref Bey ve bizim Süreyya geldiler. Salı günü İstanbul'a hareket edecekler. Kısım olursa ben de gideceğim.

17 OCAK 1920

Görüşmeler yapıldı. Azınlıklar konusunda daha çok yıkıcı davranılmış. Yedinci maddede de özellikle Doğu'daki bunalımı önleyecek, ulusumuzun uygarlık yolunda ilerlemesine yardım edecek gerekçesiyle tezgâhlanmak istenen bir oyun, bir art dü-şünce dile getirilmiş.

Wilson Prensipleri'nin 12. maddesine göre, çeşitli devletle-rin yardım önerileri olursa bu önerileri kabul etmememiz ge-

rektiğini de Câmî Bey söyledi. Eğer Cemiyet-i Akvam kurulursa Türklerin de buna katılması gerekir. Türkler Afrika vahşileri ile karşılaştırılmaz. Manda konusu aslında 12. madde dışında kalan uluslar üzerine Cemiyet-i Akvam (Milletler Cemiyeti) tarafından konulması tasarlanan bir yönetim biçimi olarak açıklandı.

Avukat Şeref Bey “ateşkes sınırları” sözlerinin, savaştan önceki Edirne’nin ekonomik yönden korunmasını sağlayan parçanın kaybına neden olacağından söz ederek, bunun da isteklere eklenmesini öne sürdü. Ayrıntılı görüşmeler sonucunda, önce Edirne içinde, yani şimdi bizde kalan Doğu Trakya bölümünde Müslüman çoğunluğu sağlayarak kazanmak, ileride Batı Trakya sorunu bizden yana çözümlenirse durumun düzeltilmesini düşünmenin doğru olacağı, siyasette gereksiz iddiaların yeri olamayacağı söylendi. Sözün kısası, aslında İstanbul’da Meclis’te oluşacak grubun programı, bildirgenin özel maddelerinin yorumuyla düzenlenebilecek.

Câmî imzasıyla Bursa milletvekili Osman Nuri Bey’e yazılan mektubu, Câmî Bey’in kendisine gösterdik. Adamcağızın hiç haberi yok. Kültürlü, terbiyeli bir insan olan Câmî Bey’den böyle bir şey beklenemeyeceği çok doğal. Bu mektup ya bir namussuzun uydurması, ya da Kongrede bu isimde bir terbiyesiz var.

Grup programına sorumluluk konusunda bir madde eklenmesini İstanbul’da kararlaştırmışlar. Bunun herhalde Yüce Divana sevki gereken sorumluluklar olması gerekir. Yalnız savaş sorumluluğu değil, Anayasa’ya aykırı davranışların da göz önüne alınması, memur sorumluluğunun savcılığı ilgilendireceği, Divanîharplerin kaldırılması ile bunun doğuracağı sonuçlar üzerinde tartışmalar yapıldı. Buna da bir formül bulunmasına karar verildi.

18 OCAK 1920

Yeniden görüşmeler yapıldı. Boğazlar formülüne bir de “Hükümet Merkezi” sözcüklerinin eklenmesiyle, İstanbul’un hem

Hilafet, hem de Saltanat ve hükümet merkezi olduğunun belirlmesine karar verildi. Bir program yapıldı. Sivas Kongresi kararlarını esas alacak bu program, Meclis'teki Müdafaa-i Hukuk blokunun da adını taşıyacaktı. Bu grubun barışa dek görevini sürdüreceği başta belirtilecek. Irkların gelişmesi hakkında daha geniş açıklamalarda bulunulacak. Padişahı boş yere korkutmamak için, ulusal egemenlik konusunda Sivas Kongresi'nde olduğu gibi kesin bir kayıt koymamak, sessizce geçiştirmek düşünüldü.

Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığa seçilmesi ile Meclis, örgüt ve ulusal birliğin ve bunlar arasındaki sıkı bağların dünyaya gösterilmesi uygun görüldü. Hükümetin ya çekilmesi, yahut güvenilir bir kabinenin iş başına gelmesi zorunlu görüldü.

Kaptan Rauf Bey'imizin de bizimle birlikte İstanbul'a gitmesinin uygun olacağı kararlaştırıldı.

İstanbul'dan telgrafçı Halit'in bildirdiğine göre, Azerbaycan ve Gürcistan'ın bağımsızlığını konferans şart koşmuş. Amerika'nın bir haftaya kadar barış antlaşmasını imzalayarak, Türkiye'den yana yükümlülüklerini yerine getireceği üzerine güvence verilmiş. Fransa'da Dèchanel Cumhurbaşkanı olmuş. İstanbul'un Türklerde kalmasına dair Lloyd George'un önerisi kabul olunmuş.

Yukarıdaki söylentileri İstanbul'dan telgrafçı Halit bir ajans haberine dayanarak Ankara'ya ulaştırmıştı. Ancak bu haberin doğru olmadığı anlaşılıyor. İstanbul'u Türklerden almak isteyen Lloyd George'un kendisi idi. Şimdi ne oldu da bizden yana döndü? Bakalım bunun altından ne çıkacak? Herhalde İngilizler kamuoyumuzu kazanmak veya bizi tümenden uyutmak istiyorlar.

19 OCAK 1920

Rauf Bey kardeşimizle birlikte olacağım için memnunum. Kendisi iş durumu dolayısıyla İstanbul'da birlikte oturmamızı zorunlu görüyor. Ben, harcamalara katılacak durumda olmadı-

ğımı anlattım. Zavallının kendisi de borçla idare ediyormuş. Durumu enine boyuna konuştuktan sonra, ulusal görevimiz için bir arada oturmaktan başka çözüm yolu bulamadık.

Bizim sınıftan Celâl (Arat), eşiyle gelmiş. Harbiye’de sınıf arkadaşım olan sözünün eri, kibar, çalışkan bu arkadaşına iyi davranışları yüzünden Deli Celâl derdik. Merkez Komutanlığı’ndan bana telefon etti. Eşi rahatsızmış. Trablusgarp’tan tanıdığı Câmî Bey’le de telefon görüşmesi yaptı. Yarın kendisiyle istasyonda görüşeceğiz. Doktor Refik (Saydam) eşini muayene edecek.

İsmet (İnönü) ile Japon Rıza, İstanbul’dan geldiler. Harbiye Nazırı’ndan mektup var. Dahiliye ve Hariciye Nazırlarının uzaklaştırılmalarını tekrar ediyor. İsmet, Yemen harekâtında kurmay başkanlığını yapmış olduğu ve beğenisini kazandığı Ahmet İzzet Paşa’nın Sadrazamlığı kabul etmediğini söyledi. Bu durumda Ali Rıza Paşa [yerinde] kalmak üzere küçük veya ayrıntılı bir tasfiye sorunu karşısında kalıyoruz.

İsmet (İnönü) Bey, Ankara’da bizim yerimize Mustafa Kemal Paşa’nın yanında kalacaktı. Bir süre sonra İstanbul’a dönmüş. Meclis İngilizler tarafından basıldığı gün, Meclis’e gelmişti. Bu yolla İstanbul’da olduğunu öğrendik.

İSTANBUL MECLİSİ'NE GİDİŞ İKİ AYLIK İSTANBUL FAALİYETİ İNGİLİZLERİN MECLİS'E SALDIRILARI ANADOLU'YA GEÇME

20 OCAK 1920

Sabah saat 8'de hareket ettik.

21 OCAK 1920

Saat 04.15'te Haydarpaşa'ya vardık. İzmit'ten sonra tren öküz arabası gibi ağırlaştı. Eskişehir'den geçerken Tatar Hüseyin Efendi ve birçok insan karşıladı. İstanbul'a iner inmez eniştem Albay Halil Nasır Bey'in Serencebey Yokuşu'ndaki evine gittim. Ablam ve kızı Nezahat şaşırdılar, sevindiler. Akşama oğlu Mehmet Ali de geldi, konuştuk. Hamdolsun hepsi de iyiler.

22 OCAK 1920

Serencebey'den çıktım. Niyetim eşyalarım için Kemalettin Sami'ye gidip araba sağlamak, sonra Harbiye Nezareti'ne uğrayarak usulen istifamı vermek, öğleden sonra da Meclis'e gitmek. Tasarladığım işleri sırasıyla yaparak Meclis'e gidip yemin ettim. Önceki tutanağın okunmasında Meclis toplantısının olağanüstü mü sıradan mı sayılacağı üzerinde tartışma oldu. Geçici Başkan yaşlı bir hoca. Oturum yönetmeyi hiç beceremiyor.

Sonra özel bir toplantı yaptık. Müdafaa-i Hukuk grubunun oluşturulmasını güç görenler bir paket yaparak, belirli kurallar üzerine yükümlülük altına girmek için bir toplantı yapıp, parti kurma girişiminde bulunmuşlar. Avukat Celâlettin Arif Bey ile Gazeteci Celâl Nuri bu ayak oyununu düzenleyenlerin başında geliyorlar. Bir komisyon yapmışlar. Bizim Ankara'da hazırladığımız esaslara yakın bir program da yazmışlar. Zorunlu olarak bu kişilere durumu biraz açıklayarak, bizim grup programı olarak Ankara'da kaleme aldığımız formülü genel kurula okudum. Hoca Mecdi Efendi bizden yana çok olumlu bir konuşma yap-

tı. Sonunda komisyona Rauf, Câmi, Bekir Sami, Adnan beylerle beni alarak, bu konuda yeni bir formül hazırlanmasına karar verildi. Hamdullah Suphi Bey bu görüşmelerde güzel savunma yaptı.

Duyduğumuza göre İngilizlerin verdiği bir nota ile, ateşkesi aykırı olarak Kuvayı Milliye ile işbirliği yaptıkları için Harbiye Nazırından ve Genelkurmay Başkanından şikayetçi olunmuş. Bunun üzerine Cemal Paşa ile Cevat Paşa istifa etmişler. Uzlaşma, elçiler toplantısında olacaktı. Ertelenmiş. Yeni bir kabine sorunu ile karşı karşıyayız. Kaptan Rauf, Ahmet İzzet Paşa ile konuştu. Padişah yola getirilir, razı edilirse Ahmet İzzet Paşa'nın Sadrazamlığı kabul edeceği anlaşılıyor. Yeni kabinede Câmi, Celâlettin Arif ve Ahmet Ferit beyler bulunacak. Başyaver Naci Bey'e, Mustafa Kemal Paşa'nın mektubunu yarın Cevat Abbas götürecektir. Padişahı kuruntudan kurtaracak gerçek durumu göstermek gerek. Yapılacak iş ilk önce Meclis Başkanı'nın seçimi. Sonra da bu başkanın oluşturacağı özel bir kurulla durumu Padişaha arz etmek. Ali Rıza Paşa Kabinesine güvenoyu vermemek, Ahmet İzzet Paşa'nın isteğimize göre oluşturacağı yeni kabinenin grup programıyla işbaşına geçmesi, ulusal amaçlarımızı Avrupa ve Amerika'ya resmen bildirmek. İşte isteklerimiz ve üzerinde çalıştığımız temel konular.

24 OCAK 1920

Komisyon toplandı. Komisyon üyeleri bir blok oluştursa da açıkta kalan milletvekillerinin sayısı daha çok. Önemli olan her milletvekilinin benimseyebileceği, ulusumuzun dış politikadaki görüş noktalarını ilân etmek üzere bir ulusal sözleşme yapmak. Komisyon üyeleri bunu, Ahd ve Misak-ı Milliye uygun gördüler. Biz de Erzurum ve Sivas Kongreleri bildirisi içerisinde hazırlanacak böyle bir sözleşmenin resmen ilânındaki siyasal yararı düşünerek aynı görüşü benimsedik.

Tamamlayıcı bilgilere göre notayı yalnız İngilizler değil, Fransız ve İtalyanlarla birlikte, ortaklaşa vermiş. Harbiye Nazi-

rı'nın istifasını, Cevat Paşa'nın değiştirilmesini istemişler. Kabine tümüyle çekilmek istemiş. Fakat İstanbul'u Anadolu'dan ayırmamak için şimdilik Ulusal Meclis işe başlayıncaya dek yerinde kalmaya karar vermiş.

25 OCAK 1920

Komisyon toplantısını yaptık. Öğleden önce hazırladığımız formülü genel kurul kabul etti. Sorumluluklar konusunun ek bir madde yapılması kararlaştırıldı. Yarınki toplantıdan sonra Genel Kurula okuyacağız.

27 OCAK 1920

İstanbul Milletvekili Reşat Hikmet Bey Avrupa'dan gelmiş. Balkan Savaşı'ndan sonra Dışişleri Müsteşarı olan bu değerli insanı Atina Ataşemiliterliğim sırasında tanımıştım. O zamanlar üzerimde çok olumlu bir izlenim bırakmıştı. Fransızlar, Reşat Hikmet Bey'i tutuklamışlar. Milletvekillerinin İstanbul'da ne ölçüde güvende olduklarını bu olay gösteriyor. Geçici Başkan Celalettin Arif Bey aracılığı ile bu olayın Meclis'in güvenliğini ilgilendirdiğini, Reşat Bey serbest bırakılmazsa Anadolu'nun İstanbul ile haberleşmeyi keseceğini bildirdik. Fransızlar akşam saat beşte Reşat Hikmet Bey'i serbest bırakmışlar.

29-30 OCAK 1920

Müdafaa-i Hukuk grubu oluşturulması için uğraştık. Barişa dek yapılması düşünülen iç düzenlemelerle ilgili bir proje hazırlamak üzere komisyon oluşturuldu. Kaptan Rauf ile Kara Vasıf da bu komisyona katıldılar.

31 OCAK 1920

Meclis Başkanı seçimi yapıldı. Üçüncü turda seçimi salt çoğunlukla Reşat Hikmet kazandı. Reşat Hikmet Bey, çok güzel hazırlanmış, tam anlamıyla ulusal esasları içeren, cesaret yüklü, eksiksiz, siyasi bir konuşma yaptı. Hüseyin Kâzım Bey birinci,

Abdülaziz Mecdi Efendi de ikinci başkan vekilliklerine seçildiler. Henüz grubumuz oluşmadan bu üç kişinin seçilmesinde gösterilen başarı, ulusal örgüt mensuplarının kesin üstünlüğünü kanıtlıyor. (Mustafa Kemal Paşa kendisinin başkan seçilmesini istemişti. Meclis'te üyeler arasında durumu yokladık, 20 kişiden fazla oy alamıyacağımızı anlayınca aday göstermenin tehlikeli olacağı düşüncesiyle vazgeçtik.)

Suriye'den bizim Şamlı Yüzbaşı Bedii, bir de Said Bey adında bir kişi, Emir Faysal'ın kardeşi Emir Zeyd tarafından görüşmelerde bulunmak üzere gönderilmişler. Mustafa Kemal Paşa'ya bildirdik. Bir delege de Ankara'ya gitmiş. Sonucu sorduk.

Kabineye bu hali ile güven duymak uygun değil. Pazartesi günü Meclis'te programını okuması için uyarıda bulunulacak.

6 ŞUBAT 1920

Ortalıkta bin türlü fırladık ve dolaplar dönüyor. Hüseyin Kâzım, Avukat Yusuf Kemal, doğal olarak Rıza Nur ve Mustafa Arif beylerin çevirdikleri fırladıklara karşın bin bir güçlkle 85 milletvekiline ulaşan bir birlik oluşturuldu. Meclis'teki toplam üye sayısı 150 idi.

Reşat Hikmet Bey, Sadrazam'ı görmüş. Kendisinden önce Hüseyin Kâzım Bey de görüşmüş. Bizim Ankara'dan gelmemizle ortaya çıkan, yani milletvekillerinin büyük çoğunluğunun değiştiği, kabinenin bugünkü biçimi ile güven uyandırmadığı görüşüne önce rıza gösteren Ali Rıza Paşa uğursuzu, Meclis karşısına yine aynı kabineyle gelmeye karar vermiş. Çünkü Meclis'te bulunan bozguncu ve manevracı bazı milletvekilleri, Müdafaa-i Hukuk grubunun kurulmasının ertelendiğini, bu nedenle Kuvayı Milliyecilerin Meclis'te çoğunluk sağlayamayacaklarını Sadrazama hissettirmiş. Hatta Hüseyin Kâzım Bey'in genel kurulda yaptığı açıklamaya göre, Sadrazam bu konuyu bir onur sorunu yapıyormuş. Doğal olarak ülke sorununun her şeyin üstünde olduğu cevabı verildi.

Reşat Hikmet Bey Sadrazamla yaptığı görüşmede onu biraz yumuşamış bulmuş. Fakat o da kesin bir cevap getiremedi. Grup görüşmelerinde oybirliğiyle kabinenin tasfiyesine ve Meclis karşısına tasfiye edilmiş durumda getirilmesine karar verildi. Dahiliye, Hariciye ve Kuvayı Milliye karşıtlığı saptanmış olan Adliye nazırlarının değiştirilmeleri, oyların üçte ikisiyle kararlaştırıldı. Reşat Hikmet Bey bu kararı Meclis Başkanı olarak resmen bildirdi.

7 ŞUBAT 1920

Henüz cevap veremediler. Yarınki pazar günü görüşülecekmiş. Grup Yönetim Kurulunun dokuzda sekizi seçildi: Rauf, Celâlettin Arif, Bekir Sami, gazeteci ve eski Hariciye Müsteşarı Rauf Ahmet, Demiryolları Mühendisi Muhtar Bey, Kara Vasıf, Celâlettin ve Maliyece Hamit Bey. İç tüzük ve esaslar benimsenerek imzalandı.

Maraş'ta Fransızlar sıkıştıkça sıkıştı. Urfa da bunlara karşı ayaklandı. Aşiretler başarılı biçimde savaşıyorlar. Bu durum karşısında Fransızlar Urfa, Maraş ve Ayıntab'ı boşaltma, belki Adana ve Mersin'de askeri birlik bulundurmamak koşuluyla Kilikya'yı da boşaltmak eğilimindeler. Fransız amiral, Mustafa Kemal Paşa ile görüşmeyi çok istiyor. Durumu Paşa'ya yazdık.

8 ŞUBAT 1920

Grup Yönetim Kurulu üyelerinin dokuzuncusunu da seçmek gerekiyordu. Seçimin üçüncü turu Deli Haydar Bey'le Câmî Bey arasında geçecekti. Câmî Bey, Deli Haydar'ın kendisine karşı rastgele propaganda yaptığını duyduğundan, canı sıkılarak adaylıktan çekildi. Biz de bu fırsatı kaçırmayarak propaganda yaptık. Kalan bir kişinin gizli oyla seçilmesini öne sürdük. Sonunda isteğimiz doğrultusunda Eskişehir Milletvekili Hoca Abdullah Azmi Efendi seçildi.

Grupta yapılan özel görüşmede tasfiye gerçekleştirilmiş ise Hükümete güvenoyu verilmesine karar verildi, sözcüler belirlendi.

9 ŞUBAT 1920

Hükümet Meclis'ten güvenoyu aldı. Edirneli Avukat Şeref etkileyici bir konuşma yaptı. Kaptan Rauf da çok güzel ve esaslı bir demeç verdi. Harbiye ve Dahiliye nazırlarının ulusal isteklere boyun eğmeleri, örgütün sürekliliği ve genişlemesi için kaçınılmazdır. Genelkurmay Başkanlığı, Harbiye Müsteşarlığı, Levazım Başkanlığı, Zat İşleri Müdürlüğü, İstanbul Muhafızlığı gibi görevlere güvenilir, cesur ve çalışkan kişiler bulunmalı. İstanbul heyetimizle görüşülerek bu konuda kararlaştırılan askeri ve mülki değişiklikler listesi Kaptan Rauf Bey'e verildi.

Elime geçen muhtıra [not] defterlerime bundan sonra bir şey yazmamışım.

16 MART 1920

16 Mart 1920 tarihi, uluslararası hukukun İngilizleri lanetlediği bir gün olarak anılacaktır. O gün İngilizler Meclis-i Mebusan'ı basıp yurtsever milletvekilleri ile ülke siyasetinin önde gelen kişilerini tutuklamış, Şehzadebaşı karakolundaki günahsız erlerimizi uykuda öldürmüşlerdi. İstanbul işgal altına alınmıştı.

9 Şubat'tan 16 Mart'a kadar geçen 35-36 günlük süre içerisinde Meclis'te önemli olaylar olmadığını sanıyorum. Cevaplandırma görüşmeleri günlerce sürmüştü. Düşman süngüleri altındaki İstanbul'da, Anadolu'nun özgür havasını bizler gibi solumamış, ulusal inançları güçlenmemiş aydınların, Birinci Dünya Savaşı'na girişimizi İttihat ve Terakki'nin izlediği tutarsız politikaya bağlamalarına karşı çıkmak zorunda kalmıştım.

Divan Başkanlığı kâtip üyeliğine seçildiğim zaman kitabet masasından konuşma kürsüsüne inip konuşma yapabilmek için, Hoca Mecdi Efendi'den güçlkle söz alabilmiştim. Kürsü-

de yaptığım konuşmada Birinci Dünya Savaşı öncesinde maliyemizde beş paramız olmadığını, tarafsızlığımızı sürdürebilmek için ne ekonomik ne de siyasal yardım alamadığımızı, tarihsel düşmanımız olan Çarlık Rusya'sının çıkarları için İngiliz ve Fransızlarla işbirliği yaptığı bir dönemde, Türkiye'nin er veya geç bu savaşa girmesinin kaçınılmaz olduğunu siyasal ve stratejik açıdan açıklamalar yaparak anlattım. Konuşmamı, hepimizin cephelerde savaşmış kişiler olduğumuzu, hem de bu işi severek yaptığımızı, koca bir ulusu savaşa sürükleme düşüncesinin onaylanamayacağını, savaşa girişimizin eleştirilebileceğini, ancak "sürüklenme" sözcüğünün de arıza-i cevabiye ye girmemesi gerektiğini öne sürdüm.

Nitekim bu görüşüm onaylandı "sürüklenme" sözcüğü adı geçen metinden çıkarıldı.

Mustafa Kemal Paşa, kendisinin Meclis Başkanı olmasını istemişti. Pek akıllıca ve yararlı gördüğümüz bu girişimi ne yazık ki söktüremedik. Bin türlü itirazla karşılaştık. Avukat Şeref'in etkili, güzel konuşması da yarar sağlamadı. İnsanlar tuhaftır. Duygularla gerçekleri her zaman ayırt edemiyorlar.

Reşat Hikmet Bey, Meclis'in çok sempatisini kazanmıştı. Çelebi, centilmen, bilgili bir adam. Fakat hasta. İsviçre'de ameliyat olmuş. Kurtulduğunu sanmış. Oysaki adamcağız bağırsak kanseri imiş. Haydarpaşa'daki Tıp Fakültesi Hastanesi'ne yatırmak ve korkunç acılarını dindirmek zorunluluğu doğdu. Bu değerli insan sonunda öldü. Meclis'ten cenaze törenine katılmak üzere seçilen üyeler arasında ben de vardım. Meğerse eşi Avusturyalı Hristiyan bir bayanmış. Türk diplomatlarının yabancı hanımlarla evlenmeleri ne kadar kötü.

(Garip, ilginç bir rastlantı. Bugün 16 Mart 1944 Perşembe. Şehzadebaşı'ndaki şehitlerimizin ölüm yıldönümü. Bunların anılarını tazelemek için her yıl tören yapılıyor. Bu gibi günleri Türk gençliğinin unutmaması gerek. Gazetelerde Londra'dan istifa eden Kaptan Rauf'umuzun İstanbul'a geldiğini gördüm. Telefonlaştık. Taksim'deki gezinin, yani Taksim Bahçesinin ar-

kasındaki yeni apartmanların en sonuncusunda oturan İzmir tüccarlarından Nazmi Bey'in evinde buluştuk. Eski milletvekillerinden Dr. Fikret, bizim Süreyya, *Cumhuriyet* gazetesi sahip ve başyazarı Yunus Nadi, Deli Fuat Paşa'nın oğullarından Hidayet beyleri de orada buldum. Rauf, devrim anılarımızdan özellikle tutuklanma dönemi öncesine ve tutukluluğuna ait anılarından hararetle söz ediyordu. Bu güzel rastlantı, anılarımızın karşılaştırılması yoluyla bizi 1920'nin Şubat ve Mart aylarındaki önemli günlere götürdü.)

Rauf Bey, Abdülaziz Mecdi Efendi ve Konyalı Hoca Vehbi Efendi'den oluşan üç kişilik milletvekilleri heyeti Padişahla görüşmek üzere randevu almışlardı. Ancak, Saray bu randevuyu kasten ertelemiş. Heyetin direktmesi karşısında İstanbul'un işgal günü olan 16 Mart öğleden sonrayı uygun görmüştü. Ayrıntılarıyla anımsadığım bu görüşmenin sonucunu anlamak için birçok milletvekili arkadaş heyetin dönüşünü Meclis'te, geç saatlere kadar bekledik. Sarayda Padişah Vahdettin'in heyetin yanına girince ilk sözü İstanbul'un İtilaf Devletleri'nce askeri işgalinden nasıl haberdar olduklarını söylemek olmuş. Yurt düşmanlarıyla işbirliği yapmış bu Padişah, İtilaf Devletleri'nin işgalinin geçici olduğuna inandırılmış durumda. Ona göre İtilaf Devletleri'nin İstanbul'u zapt etmek gibi bir amaçları yok. Amaç, İstanbul'daki bazı bozguncuları tutuklamak.

Padişah bu görüşleri İtilaf Devletleri temsilcilerinin bildirdiklerini söyledikten sonra, Abdülaziz Mecdi Efendi kendisine hitaben bir konuşma yapmış. Mecdi Efendi Padişaha, Anadolu'da ulusun Hilafet makamı ile Saltanatı korumak için tek vücut haline geldiğini, her türlü özveriye eğilim gösterdiğini, düşman zırhlılarının topları ve etkilerinin İzmit'in ötesine geçmeyeceğini, bu bakımdan endişe buyurulmamasını söylemiş. Padişah da utanmadan "İsterlerse Ankara'ya kadar giderler." demiş.

Abdülaziz Mecdi Efendi, Padişahın bir türlü kendisine seslenmediğini görünce derhal ayağa kalkarak Sivas Kongresi ka-

rarlarını, bu hain adama ezbere, şiir okur gibi okumuş. Buna karşılık Niğbolu, Kosova, Mohaç sahralarında elinde yalnkılıç, halkın başında savaşmış kahraman bir sülalenin cariyelerden doğmuş olan bu yozlaşmış çocuğu “Millet bir sürüdür, onun yalnız çobanıym.” demiş.

Böylece bu adamın düşmanlara kendini, ulusunu, yurdunu satmış ve İstanbul’u işgalde, belki birlikte hareket eden bir kukla olduğu ortaya çıkmıştır.

Bizim son bunalımlı aylardaki çalışmalarımızdan akla gelenler:

a) *Prens Sabahattin’i Ziyaret:*

Prens’i, Meşrutiyet’in ilânı sırasında özel sekreteri Satvet Lütü’nün [Tozan] aracılığı ile tanımıştım. Satvet Lütü büyük kardeşimin kayınbiraderi olduğu için kendisini çok eskiden tanıyordum.

Prens Sabahattin, Galata Rıhtımına yanaşan vapurla Paris’ten döndüğü zaman, İstanbul’daki karşılama sırasında çok parlak gösteriler yapılmıştı. İyi bir hatip, Fransızca ve Türkçeyi çok iyi bilen bu hırslı Prens, o zamanlar adem-i merkezîyet ve Anglo-Sakson eğitimi üzerine bilgince, güzel konferanslar vermişti. İttihat ve Terakki Hükümeti zamanında Avrupa’ya kaçmış, Damat Ferit Paşa Hükümeti, yani Mütareke döneminde Türkiye’ye dönmüştü.

Satvet Lütü aracılığı ile bu adamı ulusal davamıza kazandırmayı düşünmüştük. Satvet Lütü ve Keskinli Rıza ile gittik. Kendisine yeni kabinede Hariciye Nazırı olmasını önerdik. Yabancı ülkelerde uzun süre oturmuş, belki de yabancı parasına alışmış, ülkesini tanımayan, demagog, çok kuşkucu ve Padişah’tan ödü kopan bir tip olduğunu gördüm. Bir kez de Kaptan Rauf Bey’le ilişki kurdurmayı son deneme olarak düşünmüştüm. Rauf Bey, Prens Sabahattin ile olan bu görüşmesini Topçuoğlu Nazmi Bey’in evinde anlattı:

“Hüsrev’in zorlamasıyla bu ukala ile görüşmeye karar verdim. Garip, bacaksız bir adam karşıma çıktı. Prens bu imiş. Da-

ha oturur oturmaz Anadolu'daki haydutluktan, asayişsizlikten, bunların önüne geçmek gereğinden bilinçsiz bir biçimde, âdeta Damat Ferit'in avukatı tarzında konuşmaya başladı. O kadar kızdım ki fesimi unutarak başım açık dışarı fırladım. Arkadan uşak fesimi yetiştirdi.”

b) *Meclis komisyonlarındaki görüşmelerden düşmanlarımızın haberdar edilmeleri:*

Rauf Bey ve bizleri hafiyelere izlettiklerini duyardık. Bu olay belgelerle saptanmıştı.

Başkan vekillerinden Hüseyin Kâzım Bey'in düzenli olarak Saraya gidip olup bitenleri Padişaha duyurduğunu da öğrenmiştik. Hüseyin Kâzım Bey'in bu jurnalcılığına Rauf Bey de kesinlikle inanmış durumda ve adamdan nefret ediyor. Bazı milletvekillerinin Meclis'ten dakikası dakikasına İngilizlere telefona bilgi verdikleri de kesin olarak anlaşılmıştı.

Bir gün Meclisteki önemli bir komisyon toplantısında milletvekilinin biri aramızda bir yabancıнын bulunduğunu görerek “Aramızda hafiyeler var!” diye bağırarak, Damat Ferit'in adamlarından olduğu anlaşılan bu alçak kapı dışarı edilmişti.

Biz böyle ölüm kalım işleriyle uğraşırken Ankara'da bulunan Recep (Peker)'ten bir mektup aldım. Ben bu kurmay subay Recep'i Birinci Dünya Savaşı'nda Harekât Şubesi Müdürlüğü yaptığım Kafkas Ordusu'ndan tanırım. O zaman en sol kanadımızda, Karadeniz'e akan Harşit Çayı boyunca mevzi alan cesur, çalışkan ve namuslu Tümen Komutanı Hacı Hamdi Bey'in kurmay başkanı idi. Becerikli, çalışkan bir genç olan bu arkadaşın yetenek ve haysiyetine güvenirdim.

Benim, Rauf Bey'le İstanbul Meclisi'ne gitmem kararlaştınca Mustafa Kemal Paşa “Aman Hüsrev Bey kardeşim, Ankara'ya senin yerine bize güvenilir bir arkadaş gönder.” demişti.

İstanbul'a gelir gelmez ilk işim Recep'i aratmak oldu. Harp Akademisi'nde öğretmen yardımcısı olan Recep, Meclis'e geldi ülkenin ve ulusal direnişin durumunu anlattım. Karşılıklı olarak “Kocamustafapaşa'da kayıinvalidem, karım ve çocuklarımla

oturuyorum. 24 Saat sonra kararımı bildiririm,” dedi. 24 Saat sonra geldi, “Gideceğim. Kayınbiraderim Eczacı İlhami ailenin başında bulunacak,” dedi. Bu gencin kayınvalidesi Kocamustafapaşa’da tanınmış bir ebe hanım imiş. Servetleri olmayan, kalabalık bir aile reisi olarak, yurt yolundaki bu özverili kararı beni çok duygulandırmıştı.

Recep bu mektubunda Heyet-i Temsiliye karargâhı olan Ziraat Okulu’nda içkili, kadınlı âlemler yapıldığını, sabahlara dek göbek atmakla vakit geçirildiğini, Sofya’dan gelen Makedonya delegesi Gospodin Açıkof’un onuruna verilen ziyafette Türklük ve Müslümanlık adına utanç duyduğunu, artık orada kalamıyacağını, bizden bu duruma bir çözüm yolu bulmamızı istiyordu.

Bu fuhuş ve rezalete Paşa’nın yakın çevresindekilerin neden olduklarını, içlerinde Özel Kalem Müdürü Yüzbaşı Hayati’nin ve arkadaşlarının adlarını da sayıyordu. Kaptan Rauf’a mektubu gösterdim, çok üzüldü.

Kibar ve efendi bir adam olan, böyle rezaletlere en az bizim kadar üzüleceği bilinen Doktor Refik (Saydam)’e özel bir şey yazmam kararlaştırıldı. Ben de Refik’e oldukça kapalı bir biçimde bu durumun Anadolu’da ve İstanbul’da yapacağı olumsuz etki ve propagandaya dikkat çekerek Paşa nezdinde girişimde bulunmasını, yakın çevresindeki ahlâksızların görevden uzaklaştırılmalarının sağlanmasını yazdım.

Mektup adı anılan ahlâksızlar tarafından okunmuş. Beni Mustafa Kemal Paşa’ya şikayet etmişler. Refik efendiliği ve kibarlığı yüzünden bir şey yapamamış, etkili olamamıştı.

Ben Ankara’ya kaçmayı başarıp da Heyet-i Temsiliye’ye katıldığım zaman, anımsadığım kadarıyla bu Hayati ve Salih (Bozok) bana karşı cephe almışlar, beni boykot etmişlerdi.

Adamları, yaptıkları rezaletin yurt ve ulus adına sakıncalar doğurduğu konusunda uyardım. Mustafa Kemal Paşa’ya yakın çevresine, ulusal davanın inceliklerini kavrayan, onurlu ve güçlü kişiler almasını söyledim. Paşa’nın bu sözlerime canı sıkıldı.

Bir şey söylemedi. Bir gün bekledim. Bu edepsizlerden hiç birisine bir şey yapılmadığını görünce, 19 Mart 1920 genelgesi üzerine Büyük Millet Meclisi için gelmekte olan milletvekillerinin kaldıkları okul binasına taşındım.

Ertesi gün beni göremeyen Mustafa Kemal Paşa “Hüsrev Bey nerede?” diye sormuş. Milletvekillerinin koğuşuna taşındığımı öğrenince “Hüsrev’i darılttık.” demekle yetinmiştir.

Bu büyük adamın bu zayıf yanı olmasaydı, ulusal çıkarlarımız için ne kadar hayırlı olurdu.

3 Mart 1920’de Ali Rıza Paşa Kabinesi Yunanlıların saldırısını fırsat bilerek istifa etti. Görünürde yurtseverce bir davranış gibi görünen bu hareketin Kuvayı Milliye ve ulusal örgütlenmeyi ortadan kaldıramayacağı açıktı. Her konuda beceriksizliğini duyumsayan, durumun güçlüğüne ve korkunçluğunu kavrayamayan bu yeteneksiz takım, çekilmeyi canına minnet biliyor.

Anadolu’nun gösterdiği sinirlilik ve ilgi üzerine Padişahı zaten işgal olunacağını bildiği, bunu beklediği İstanbul’da geçici olarak ve uyutmak amacıyla Salih Paşa’yı Sadrazam yaptı. Fakat bunun kabinesi de ulusal istekleri yerine getirecek tanınmış kişilerden oluşmuyordu.

(Rauf Bey, Topçuoğlu’nun evinde anılarını dile getirirken rahmetli Celâlettin Arif hakkında şöyle bir anlatımda bulundu:

Reşat Hikmet’in ölümünden sonra birinci başkan olan, oldukça para ve mal varlığı bulunan bu kişiye başkanlığa seçilmesi için yurtsever grubun ve arkadaşların hangi koşullarda oy verebileceklerini söyledik. Kendisine oy verebilmemiz için onun tümüyle ulusal çıkarlarımızdan yana olması, bir tehlike durumunda Anadolu’ya geçip Meclis’i toplantıya çağırması gerekiyordu. Celâlettin Arif Bey bunları yapabilecek miydi? Bunun cevabını bekliyorduk. Verdiği cevapta “Ben hem İstanbul’dan hem de Erzurum’dan aday gösterilmiştim. Aile tarafım Erzurum’dadır. Onun için İstanbul’dan vazgeçtim, Erzurum’dan milletvekili oldum. Bu yeterli değil midir?” dedi.

Rauf Bey İstanbul'un işgali günü Celâlettin Arif Bey'in Anadolu'ya kaçarak Büyük Millet Meclisi'ne katılmasını, sözünü tutup ulusal görevini yerine getirmek olarak nitelendiriyor.

Gerçekten işgal günü sabahı Celâlettin Arif Bey, Meclis Polis Komiserinin sağladığı bir sandalla Üsküdar'a geçmiş, oradan düzenlenen plan gereği 28 Mart'ta Düzce'ye vararak Bolu üzerinden Keskinli Rıza ve İsmail Paşa ile birlikte Ankara'ya gitmiştir.

Rauf Bey, İsmet (İnönü) Bey'in o gün Meclis'e gelerek hükümetin milletvekillerini Anadolu'ya geçirme olanağının olup olmadığı anlamak istediğini, kendisince artık hükümet kalmadığını söylemiş. Bu konuşma üzerine İsmet Bey, Rauf Bey'den Üsküdar Sultantepe'deki Özbek Tekkesi'ne sığınma ve Üsküdar Jandarma örgütü aracılığı ile Anadolu'ya kaçma önerisi alarak Meclis'ten ayrılmış, 23 Mart gecesi Amerikan askeri kıyafetinde Ankara'ya kaçmıştır.

Rauf Bey, anıları arasında İngilizler tarafından tutuklanmayı bekleyerek, günden de söz etti. Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey'e Anadolu'ya kaçması için 1000 lira göndermiş. Fakat Rauf Bey, Meclis toplantı halinde iken milletvekilleri ve kendisi gibi ileri gelenlerin tutuklanmayı bekleyerek, düşmanları, Türk ulusu ve uygar dünya karşısında saldırgan durumuna düşürmeyi düşünmüş. Bu biçim bir tutuklama Meclis'in Anadolu'da açılması çalışmalarını da hızlandıracak, insanımıza teşvik ve heyecan verecekti.

Rauf Bey tutuklandığı gün ben ve arkadaşlarımin kaçma önerisini de kabul etmemiş, Celâlettin Arif Bey kaçtıktan sonra bize de yakalanmadan, bir an önce Anadolu'ya kaçmamızı önermişti.

Rauf Bey'in tutuklanma olayı şöyle gelişmiş:

Rauf Bey ve öbür milletvekillerini tutuklamak üzere Meclis'e gelen İngiliz subay ve erlerini nöbetçilerimiz kapıda durdurmuşlar. Ancak Meclis Başkan Vekili Abdülaziz Mecdi Efendi -Celâlettin Arif Bey'in kaçarken yaptığı öneriyi de anımsaya-

rak- nöbetçilerimize olay yaratıp kan dökmemek için İngilizlere karşı direnç göstermemelerini söylemiş. Yusuf Kemal Bey İngiliz subayını bir sürü hukuki işlemlerle uğraştırdıktan sonra, tutuklanma konusuna ancak Rauf Bey'in karar verebileceğini söylemiş. Rauf Bey, İngiliz subayına "Meclis toplantı halindeyken Rauf Bey'i tutukladık." diye bir belge verirse teslim olabileceği koşulunu öne sürünce, bu belge alınıp Abdülaziz Mecdi Efendi'ye teslim edildikten sonra, tutuklama gerçekleşmiştir.)

Olayın akışı aynen Rauf Bey'in anlattığı gibidir. Tablo gözümün önünde canlandı. Yusuf Kemal Bey'in o heyecanlı gündeki hukuki safsatalarını dinlemiştik. Bazı milletvekilleri direnmeden yana idiler. Meclis'teki Koruma Birliği'nin asker sayısı azdı. Boş yere kan dökülmemesi elbette doğru idi. Fakat olanak varken Rauf'un kaçmamasını ben hiç doğru bulmamıştım ve hâlâ da aynı görüşteyim. Kendisi gibi büyük bir şahsiyetin varlığı elbette Malta'da bulunmasından çok Anadolu'ya, bize gerekliydi.

Muhafızın odasında dört beş İngiliz süngülüsü ile kendi uğrumuz olan nankör bir azınlık çevirmeninin arasında geçen "İngiliz hükümeti adına tutukluyorum" sözlerini hâlâ duyar gibi oluyorum.

15-16 Mart gecesi Rauf'un Taksim'de önceden oturduğu apartmana İngilizler camları kırarak girmişlermiş. İçeride yatan bir Fransızla karısı korkularından bayılmışlar. Oysaki Rauf o akşam Şişli'deki Tüccar Haşim Bey'in apartmanında kalıyormuş. Rauf Bey ve arkadaşları tutuklanacakları haberini bir hafta öncesinden duymuşlar. Ancak, Padişah Vahdettin'in randevusuna gidip ona söyleyeceklerini söyleyebilmek için bu haberlere önem vermemiş. 16 Mart günü verilen randevuya gitmiş, Padişaha söyleyeceklerini söyledikten sonra akşam geç saatlerde Meclis'e dönmüşler.

Sultan Vahdettin'in randevusunu işgal gününe bırakmış olması da dikkat çekicidir. Benim izlenimim, Rauf kaçmayı düşünmemiş değildir. Fakat yakalanması durumunda düşmanla-

rın aşığlayıcı davranacaklarından korkmuş, kişisel onurunu korumak için ve o günün heyecanı ile kaçmaya cesaret edememiştir. Yusuf Kemal Bey'in hukuk dersi verir gibi kararsız, sonuçsuz değerlendirmesi ve demeci de bu üzücü sonuçta aç çok etkili olmuş olabilir.

Bu acılı günün (16 Mart) gecesini Beşiktaş'ta Serencebey Yokuşu'ndaki eniştem Halil Nasır Bey'in evinde geçirdim. Ertesi gün Anadolu'ya geçmek için hareket etmeye karar verdim. Kocamustafa Paşa Asker Alma Dairesi Başkanı olan kardeşim Binbaşı Besalet Bey, Erzurum Kongresi günlerinden bu yana bizim ajanımız olarak Kocamustafapaşa-Samatya bölgesinde faaliyet gösteriyordu. Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale'de bacağından, Dobruca'da omzundan ağır yaralanmış, bir kolu sakat kalmış kahraman bir subay, onurlu ve yurtsever bir askerdı. Kendi kendine kaçamıyacak durumda olan büyük kardeşime haber vermem gerekiyordu.

17 MART 1920

Sabah evden sivil olarak çıktım. Yokuşu inerken bir İngiliz müfrezesinin yol ağzında beklediğini gördüm. Belki devriye, belki de bizim gibi dostlarını (!) aramak için gelmişler. Yanlarından serbestçe geçtim. Kocamustafapaşa'da ağabeyim Besalet'i buldum. Birlikte Hobyar'daki amcamız Kâmil Bey'in evine gittik.

Kâmil Bey şair Hersekli Arif Hikmet Bey'in kardeşiydi. Evinde şair ağabeyinden kalma Habeşi Azmidil Kalfa'ya durumu anlatarak, burada saklandık. Besalet ile ilişki kuran ve yurtsever bir genç olan Recep Peker'in kayınbiraderi Eczacı İlhami geldi. Bizi karşıya geçirmek için kayık hazırladıklarını söyledi. Ben denizden, düşman donanmasının, deniz askerlerinin arasından geçmeyi pek güvenceli bulmadım.

Ertesi günü Üsküdar'daki Özbek Tekkesi'nde kalmak ve Anadolu'ya geçecek tüm arkadaşlar için ilk konaklama noktası olan buradan, Jandarma Karakolumuz aracılığıyla karadan yola çıkmayı kararlaştırdım.

Evi terk etmeden önce halamızın damadı Mostarlı Süleyman Faik Paşa gelmiş, bizi sormuş. Azmidil Kalfa kesinlikle haberi olmadığını yemin ederek söylemiş. Adamcağız doğal olarak gitmiş. Merakının nedeni benim İngilizler tarafından yakalanıp yakalanmadığımı öğrenmekmiş. Besalet'in Asker Alma Dairesinin ve karşısındaki evinin İngilizler tarafından basılıp, kendisinin de arandığını duyunca bu konuda da bilgi almak istemiş. Namusuna güvendiğimiz, aydın, Sultan Hamit döneminde adı "Bomba Olayı"na karıştığı için Erzincan'a sürülen, aslında suçsuz olan bu yurtsever kişinin dahi orada olduğumuzu bilmemesi çok doğru idi.

Azmidil Kalfa'ya teşekkür edip amcamız Kâmil Bey ve yengemize veda ederek yola çıktık. İkimiz de er giysisini andıran giysiler içindeydik. Tabancalarımızı belimize takmış, üstüne de cantalarımızı asmıştık.

Üsküdar'a geçtik, Özbek Tekkesi'nin yerini bilmediğimiz için iskeleye yakın bir bakkala sorduk. Meğerse bakkal emekli bir subaymış. Hem Besalet'i, hem de beni Selanik'ten tanıyor-muş. Bizi bir köşeye çekerek "Aman Tekke'ye gitmeyin. Bir gün önce İtalyan polisinin bu tarafa geldiğini gören Şeyh Efendi tası tarağı topladığı gibi Anadolu'nun yolunu tutmuş. Tekke'de kimse kalmamıştır." dedi.

Bunun üzerine Besalet'in arkadaşlarından Sultantepe'de oturan Sermet Paşazade Refik Sermet Bey'in evine gittik. Refik Bey bizim kendisinde konuk olduğumuz Jandarma Karakol subayına haber verdi.

Ertesi gün çok erken saatlerde karakola gittik. Bir yaylı araba bizim için hazırlanmıştı. Bir jandarma eri kılavuz olarak arabacının yanına oturdu. Eğer yakalanırsak İngilizlerin silah taşıyanlara verdikleri idam kararına uğramamak için, tabancalarımızı önlem olarak jandarmaya verdik.

Bir yerde jandarma bizim yaya gitmemizi, ileride araba ile bizi bekleyeceğini söyledi. Bu bölge İngiliz karakol sınırı imiş. Arabalarda yolcu olursa gözden geçirip üzerini arıyorlarmış.

Fakat yayalar göze batmıyormuş. Biz de öyle yaptık. Dar bir sokaktan geçerken düdüğü sesi duyduk. Kuşkusuz ki telaşlandık. Meğerse bahçede oynayan çocuğun biri çalmış. Sonunda yeniden arabayı bulduk.

Bundan birkaç saat sonra ufak bir tepenin arkasından silahlı bir adamın bize dur işareti verdiğini gördük. Jandarma da karşı işaret verdi. Silahlı adam bir subaymış. Bize doğru ilerledi. Adını ne yazık ki anımsayamadığım bu yurtsever arkadaş bizim için bir öküz arabası getirdiğini, yakındaki Samana Köyü'ne gideceğimizi, ulusal örgütümüzün ilk konaklama noktasının burası olduğunu, Doktor Adnan Bey, eşi Halide Edip Hanım, Câmî Bey, Kurmay Albay Kâzım (Orbay) Bey'in burada bizi beklediklerini bildirdi.

Jandarma ve arabamız Üsküdar karakoluna döndüler. Biz de öküz arabasına köylüler gibi uzanarak artık ulusun egemen olduğu temiz toprak üzerinde, temiz gök altında, yüreğimiz inanç, gönlümüz umutlarla dolu olarak hareket ettik.

Köye girdiğimiz zaman kalacağımız evin penceresinde Doktor Adnan ve Câmî beyler gülererek bizi selamlıyorlardı. Ben de onlara "Reis Bey, usul-i müzakere hakkında söz isterim." diye takıldım.

Bu köyde bir gece kaldık.

Ertesi günü bizi köyden alarak tehlikeli bölgenin dışına çıkarmakla görevli Arslan çetesi de geceyi köyde geçirdi. Çete başı Arslan, kendi deyimleri ile soyunduktan, yani üzerindeki mermi ve bombaları çıkardıktan sonra ziyaretimize geldi. Hoşsohbet bir adam. Bizim jandarma ile bir çatışmaya girmek zorunda kalmadığını, yaklaşmalarına engel olmak ve kayıp ver-dirmemek için sürekli olarak bomba atarak çekildiklerini Rumeli şivesiyle anlattı.

Orada Ali Bey adında külhanbeyi kılıklı, tatlı, sempatik, yurtsever bir telgraf memuru vardı. Daha sonra gösterdiği yararlılık ve yaptığı hizmetlerden dolayı Meclis'e telgraf memuru olan bu genç arkadaş İstanbul haberlerini düzenli olarak Anka-

ra'ya ulaştırır, Anadolu'ya geçenlere büyük konukseverlik gs-
terirdi. Bu değerli genci sevgi ile anmadan da geçemeyeceğim.

Köyde Mesut Dayı adıyla tanınmış zenci, kuzguni siyah, iri
yarı bir yüzbaşı ile Yenibaheli şükrü adında özverili, cesur su-
baylardan lover atışlarıyla ünlü iki arkadaş, bu ulusal konakla-
ma ve güvenlik hattımızın âdetâ kapı karakolu görevini yapı-
yorlardı. Çevreden sağladıkları semerli beygirlere bindik. G-
venlik önlemi olarak Arslan çetesini ortamıza alarak bir kafilâ
oluşturup yola çıktık.

Köyden çıkınca eşkıyalık yöntemlerini uygulayarak havaya
bir el silah attılar. En önde bizim Besalet, arkasında Halide Edip
Hanım, ondan sonra Albay Kâzım (Orbay), ben, Dr. Adnan ve
Câmi beyler kafilâyi oluşturuyorduk. Enver Paşa'nın eniştesi
Albay Kâzım yürüyüş kolunun düzenine karışmak istedi. Ar-
slan kızdı. "İki komutan olmaz." diye sertleşti.

Çete yeleri hapishane kakını eski jandarma avuşların-
dan, sabıkâlılardan oluşuyordu. Başlarındaki Arslan, Sirozlu
bir ingene, brlerinin tümü Rumelili idi. İpten kazıktan kur-
tulmuş, Rumeli'de Bulgar, Rum çeteleriyle çarpışmış bu adam-
ların gayet yanık Rumeli türküleri söylemeleri, İstanbul'u dş-
man süngüleri ile donanma topları altında bırakan kafilâ arka-
daşlarımızın zgn yüreklerini kanatıyordu. Hele bu türküler
Balkan Savaşı'ndan sonra terk etmek zorunda kaldığımız güzel,
verimli Rumeli topraklarını anımsatınca zntmz bir kat
daha artıyordu.

Akşamüstü Adapazarı'na yaklaştık.

Kaymakam Tahir Bey, ilçe ileri gelenlerinden birkaç kişi ile
bizi ilçe dışında karşıladı. Halkın Adapazarı'nda pek güven
içinde olmadığını eşkıyanın ilçede kalmasının doğru olamaya-
cağını, bizim de ilçe dışında hazırlanan evde kalmamızı rica et-
ti. Bu karşılama tarzı bizi üzdü. Kendisinden Adapazarı'na
ulaştığımızın Ankara'ya bildirilmesini rica ettik.

Bir gün önce Albay İsmet (İnönü) Bey'in, Binbaşı Saffet ve
Mutasarrıf Süreyya beylerle birlikte Hendek-Düzce zerinden

Bolu'ya hareket ettiklerini, fakat bugünden sonra Mahmut Bey kuvvetleri Geyve Boğazı'nı işgal ettikleri için o güzergâh üzerinden trenle Ankara'ya gitmenin daha kolay olacağını söyledi. Anımsadığıma göre gazeteci Yunus Nadi Bey'le Eskişehir Milletvekili Hoca Abdullah Azmi Efendi bize burada katıldılar.

Abdullah Azmi Efendi memleketi olan Eskişehir'e inmek, biz de bu küçük kentte biraz dinlenmek ve yemek yemek karârında idik. Fakat Eskişehir istasyonuna gelince gar memurları ve üst düzey yöneticiler bir an önce Ankara'ya hareketimizin emrolunduğunu bildirerek Abdullah Azmi Efendi'yi trenden indirmediler. Bizi de biraz beklettikten sonra hareket ettirdiler. Bu emrin nedenini sonradan öğrendim. Mustafa Kemal Paşa Eskişehir'de yapılacak olası bir olumsuz propagandayı önlemek için Abdullah Azmi Efendi'yi kente indirtmemiş, bizim de aynı trenle, onunla birlikte yola devam etmemizi emretmişti.

Adapazarı'ndan Mustafa Kemal Paşa'ya yolda olduğumuzu bildiren bir telgraf çekmiş, altına da Kurmay Binbaşı Hüsrev imzasını atmıştım. Ankara'ya varınca "Bizim Hüsrev Bey askerlikten ayrılamıyor." diye şaka yaptığını, arkadaşlardan duydum.

Gerçekten düşmanların basıp dağıttığı bir Meclis'in üyesi kimliğini nasıl taşıyabilirdim. Aslında artık tüm ulusun silaha sarılması gerekiyordu. Hayatımın en kutsal, sıkıntılı, tehlikeli fakat o kadar da zevkli ve onurlu günleri askerlikte geçmişti. Milletvekili de olsam, ne tür görev alsam bu ocaktan aldığım namus, onur, özveri, düzenli çalışma ruhunu ülkem ve ulusuma hizmet için temel dayanak yaptım. Ankara'ya varınca yine Heyet-i Temsiliye karargâhı olan Ziraat Okulu'na gittim ve odama yerleştim.

Ankara'da o günlerde İstanbul'dan gelme bir jandarma yüzbaşısı gördüm. Bu subay İngilizlere "Ankara'ya gidip Mustafa Kemal Paşa'ya isteklerinizi söyleyebilirim." diyerek, onların sözcüsü gibi davranıp Anadolu'ya geçmeyi başarmıştı. Doğal

olarak bir daha İstanbul'a dönmeyen bu onurlu, yurtsever yüzbaşı bana İngiliz Polis örgütünün Rauf Bey'den sonra tutuklamak için beni aradığını ve kendisinden sorduklarını söyledi. İngiliz Polis örgütünün başı olan ve çok güzel Türkçe konuşan Yüzbaşı Benet, her yerde beni aradıklarını, fakat bulamadıklarını söylemiş.

İngiltere hükümeti, 1921 Şubatında Londra Barış Konferansı'na Bekir Sami Bey heyetiyle gittiğimiz zaman, bu Yüzbaşı Benet'i bizim heyete mihmandar olarak vermişti. İngilizler herhalde günah çıkarıyorlardı. Bizlere eşkiya diyen Lloyd George bile St. James Sarayı'nda verdiği çay davetinde ellerimizi sıkmış, eski suçlamalarından dolayı özür diler gibi bir havaya girmişti.

Mustafa Kemal Paşa her zaman olduğu gibi güler yüz gösteriyor, dostça davranıyordu. Fakat yanındakiler eskiden beri askeri disiplin gereği bana karşı itaatkâr ve saygılı davranıyor, ancak arkamdan kuyumu kazıyorlardı. Bunlar Özel Kalem Müdürü Yüzbaşı Hayati, Emir Subayı jandarma Salih (Bozok) ve arkadaşlarıydı. Adamlar sanki beni boykot etmişlerdi.

Doktor Refik (Saydam)'e, Recep (Peker)'in şikayetlerini Mustafa Kemal Paşa'ya duyurması için yazdığım mektubu alıp almadığını sordum. Mektubun içeriğinden bu anlayışsızların zamanla bilgilendirildiklerini ve Paşa'ya, şikayette bulunduklarını, böylece Paşa'nın da bilgi sahibi olduğunu söyledi.

Bir gün Hayati, arkadaşları adına beni görmek istediğini bildirdi. Refik'le birlikte oturuyorduk. Gelsin diye haber gönderdim. Gerekirse tabancamı kullanmayı da göze aldım. Çok insancıl ve gürültüden çekinen Refik sakın olmam için ricalarda bulundu. Hayati namus ve onurunun saldırıya uğradığından dem vurmamak istedi. Kendisine, yaptıklarının doğru ise ulusal onur ve değerlerimizle, Mustafa Kemal Paşa'nın resmî ve ulusal konumuyla uyuşmadığını, bu davranışlarının bir ihanet olduğunu söyledim. Çekti gitti. Paşa'yı görüp durumu anlattım, kararı kendisine bıraktım.

Bu sıralarda, Nisan 1920 başlarında isyanların en büyüğü olan Bolu ayaklanması başladı. İstanbul'da 18 Nisan 1920'de bir Hilafet Ordusu kurulmuştu. Bir an önce Büyük Millet Meclisi'nin açılmasına uğraşılıyor, diğer yandan isyan ateşinin söndürülmesi önlemleri alınıyordu.

Mustafa Kemal Paşa'nın beni Heyet-i Temsiliye'ye çağırdığını söylediler. Yanında Doktor Adnan Bey'le Halide Edip Hanım da vardı. Bana harita üzerinde isyan hakkında alabildikleri bilgiyi aktardı. İzmit yöresinin ayaklanma durumunda olduğunu, Bolu'nun düştüğünü ve Mutasarrıf Haydar Bey'in tutuklandığının duyulduğunu bildirdi. Mustafa Kemal Paşa bu durumu açıkladıktan sonra beni Bolu ve yöresi Genel Müfettiş ve Komutanı sıfat ve yetkisiyle görevlendirdiğini söyledi.

Adapazarı üzerine, Düzce-Bolu yönünde ilerleme emrini alan 24'üncü Tümen Komutanı Mahmut Bey'le birlikte Bolu'nun isyancılardan kurtarılmasını sağlayacaktık.

BOLU AYAKLANMASI

Bolu ayaklanması üzerine, 20 Nisan 1920 tarihine kadar şu bilgiler alınmıştı:

Düzce yöresindeki Abaza ve Çerkezlerin 4000 kişilik bir kuvvetle Düzce ilçesini basarak hapishaneyi boşalttıkları ve çatışma sonucunda oradaki Süvari müfrezesinin silahlarını alıp, komutan Yüzbaşı Erzurumlu Avni Efendi ve memurları tutukladıkları... Adapazarı-Hendek arasındaki Çatal Köprü ve Mudurnu suyu köprülerinin atıldığı, Adapazarı'nda Kuvayı Milliye'ye karşı gösteri yapıldığı, Hendek-Adapazarı arasındaki telgraf ve telefon tellerinin kesildiği, Abazaların tümüyle aleyhimize döndükleri, Anzavur kuvvetlerinin Geyve Boğazı yöresinde tarafımızdan yenildikleri, Bolu'nun düştüğü ve Mutasarrıf Haydar Bey'in tutuklandığı duyulmuş, fakat Gerede'nin elimizde olduğu kuvvetle sanılmaktaydı.

Bu sıralarda Ali Fuat Paşa'nın Geyve'de, Boğaz ve Adapazarı yöresi komutanı olması, emrindeki 24'üncü Tümen'in Albay Mahmut Bey komutasında Adapazarı-Hendek üzerinden Düzce'ye hareket ettiği, iki bölüklü bir piyade taburunun Zonguldak'tan güneye, Gerede'ye yöresel güçlerle desteklenerek sar-kacağı biliniyordu.

Mustafa Kemal Paşa'nın yeni görevimle ilgili olarak 20 Nisan 1920'de verdiği emri aldıktan sonra, çalışmalara başladım. Ankara'da alabileceğim fazla askeri birlik olmadığı için emrime sadece Teğmen Fahri Efendi komutasında 20 kişilik bir süvari takımı verdiler.

Propaganda ve örgütlenme çalışmaları için Bolulu İlyaszade Şükrü Bey, Bolu Belediye Hekimi Dr. Fuat ve Trabzon milletvekili Osman beyler de yanımda bulunacaklardı. Böylece Gerede'de ulusal örgütlenme yapılacak, kuzeyden gelen tabur emrime girdikten sonra Bolu'ya ilerlenecek, Düzce üzerinden gelecek 24'üncü Tümen'le işbirliği gerçekleştirilecekti.

21 NİSAN 1920

Sabah Ankara'dan hareket ettik.

İlk molamızı verdiğimiz yakın köylerden biri çevresinde, köyden silahlı bir atlının çıkarak büyük bir korku ve telaşla bizi karşılaması ve “Muharebe mi var?” diye sorması, bütün bu yörenin kuşku ve heyecan içinde olduğunu gösteriyordu. Geceyi Yabanabad'da geçirdik. Telgrafhanede Gerede ile bağlantı kuramadık. Tellerin kesildiğini düşündük. Bu ilçe halkı ile ertesi gün hareketten önce bağlantı kurarak ulusal birlik ve kalkınma üzerinde aydınlatıcı bilgiler verdik.

22 NİSAN 1920

Geceyi adını anımsayamadığım bir köyde geçirdik. Köyün ileri gelenlerinden tanınmış bir hocanın evinde kaldık. Bu bölgenin henüz isyanla karşı karşıya gelmemiş olması ve Gerede'ye kadar kendimizi güvencede saymamız nedeniyle köylüyü kuşkulandıracak güvenlik önlemleri almayarak, Fahri Efendi'ye ve astsubaylara ihtiyatlı olmalarını önerdim. Sonradan öğrendiğime göre evinde konuk olduğumuz kişi ayaklanmanın koyu yandaşlarından, tutucu bir hoca olup, oğulları da doğrudan doğruya ayaklanmanın içinde yer alıyorlarmış.

23 NİSAN 1920

Sabah Gerede'ye hareket ettik.

Yollarda köylülerin tarlalarında çalışmaları, hiçbir yerde kuşku uyandıracak bir hareket görülmemesi, Gerede'nin güven içinde olduğuna dair eski düşüncelerimizi güçlendirdi.

Ayanbeyli'den Gerede yönüne, kuzeybatıya giden yolu süvariye geçit vermeyen, yanları kesik, derin dereden köye giren bir köprü ile geçtik.

Uzaktan sırt üzerindeki Gerede ilçesi ve eski kalesi görüldü. Bu sırada kaleden aralıklı olarak kuru sıkı top ateşi başladı. Yere inerek ufak bir mola vermek suretiyle durumu dürbünle inceledik. İlçeden kalabalık bir halk topluluğu çıkıyordu. Bu-

nun Büyük Millet Meclisi'nin açılışı nedeniyle ilçede düzenlenen bir törenden kaynaklandığını, halkın da bizi karşılamaya geldiğini sandık. Askeri düzenleyerek ilçe yönünde yola koyulduk. Önlem olarak bir süvari astsubayını yerel kaymakama bilgi vermek üzere önden yolladım.

İlçeye 600-700 metre yaklaştığımız sırada Gerede'nin güneybatı sırtlarından şiddetli bir piyade ateşi ile karşılandık. Bu ateşin Bolu yönünden, Çerkez isyancılarından gelebileceğini düşünerek, halka zarar vermemek, çatışmayı uygun bir bölgede kabul etmek için dağınıklığa neden olmayacak biçimde süvari takımını önce birkaç yüz metre gerideki sırtlar arkasına aldım. O bölgenin önde gelenlerinden olan Milletvekili İlyasza-de Şükrü Bey'i de halkla ilişki kurmak üzere Gerede'ye gönderdim. Tam bu sıralarda kalabalık halk arasından boynunda Kuran asılı, arkasında cami bayrağı taşıyan birkaç atlı ile bir hoca dörtnala bizden yana geliyordu. Hocanın yanımıza gelmesini bekledim. Uzaktan "Müslümanız ateş etmeyiniz, Müslümanız!" diye haykırıyor, sokulmaktan kaçınıyordu. Daha sonra tutucu, gerici bu hocanın, 31 Mart Ayaklanmasında Hareket Ordusu'na karşı çarpışan bir yobaz olduğunu öğrendik.

Süvari takımının çekildiği tepeden yaptığımız gözetlemede, durumun genel bir ayaklanma biçiminde olduğunu anladık.

Yapılacak ilk iş hızla düzenli bir biçimde tehlikeli bölgeden çıkmak, güney yönünde aynı köprüden geçerek Yabanabat ormanlarına çekilmek, oradan duruma göre hareket etmektir. Bu tarafa yöneldiğimizde köprünün yanındaki köy evlerinden ateş başladı. Bütün köprülerin tutulduğu anlaşıldığından zorunlu olarak doğruya doğru yön değiştirerek Çerkez yolunu bulmak istedik. Yeni geçtiğimiz bu yolun yakınındaki köylerin çevresinde ellişer, yüzer kişilik gruplar oluşmaya başladı. Bu bölgeyi hızla geçtikten sonra sıcakta çok yorulan asker ve hayvanların bir süre dinlenmeleri için uygun sandığımız bir yol kenarında, kısa bir mola vermek zorunda kaldık. Oysaki her

yandan yolumuzu kesmek üzere koşan atlı ve yaya yüzlerce isyancı köylünün ortasına düşmüştük.

Pusuya düşen askerlerimizin silahlarını, atlarını alan, eşyalarımızı yağmalayan köylüler, heyetin başkanı olduğum için ve bomba atacağımı da sanarak uzaktan üzerime taş yağdırmaya başladılar. Aralarında acıma duygusuna sahip birinin engellemesi olmasaydı sağ kurtulmam olanaksızdı. Oradan hepimizi tutsak kafilesi gibi yaya olarak Gerede'ye götürdüler. Yolda bir ırmak kenarında su içmek için durmamıza "Bu kâfirlere su vermeyin." diye, aralarındaki yobaz hocaların engel olduklarını, özellikle belirtmek isterim.

Gerede'de büyük bir kalabalığın arasından önce Hükümet Konağına, oradan da hapishaneye götürüldük. İlyaszade Şükrü Bey bacağından bıçakla yaralı, benim de sırtım taş yağmuru altında parçalanmış olduğundan, tedaviye muhtaçtık. Belediye doktorunun ancak bir kez gelebilmesi mümkün olabildi. Halk, hocaların etkisiyle yaralılara karşı Türke özgü olan mertlik ve esirgeycilik duygularından da uzaklaşmıştı.

Hapishanede Gerede Müftüsü ve ileri gelenlerini çağırarak kendilerine, hareketlerinin yurdumuzun kurtuluşu adına ne kadar yanlış ve tehlikeli olduğunu, gardiyan mazgalından anlatmaya çalıştık. Aydınlatıcı açıklamalarımız Bolu ve Düzce ile işbirliği yapan bunları kararsızlık ve kaygıya sürüklemekten başka bir sonuç vermedi.

Her gün hapishanenin önünde halktan yüzlerce kişi toplanmakta, çevreden gelen birkaç silahlı atlının Hilafet Ordusu'na katılmaları için bir hoca tarafından dinsel tören yapılmakta, zafer duaları okunmakta, ulusal güçlerin dağılıp yok olmaları için yalvarılıp yakarılmaktaydı.

Bu günlerde hapishanede, Mahmut Bey'in tümeninin felaket ve tutsaklığından haberdar olduk. Hendek'te ayaklanma olduğunu, Adapazarı'nın isyancıların eline geçtiğini, Mahmut Bey, Kurmay Başkanı Sami ve emir subayının şehit olduklarını, tümen subaylarının tümüyle tutsak alınarak Düzce'ye götürül-

düklerini, erlerin serbest bırakılarak memleketlerine gönderildiklerini öğrendik.

Gerede hapishanesine yörenin kaymakam ve veterinerini de tutuklu olarak getirmişlerdi. Bunlarla birlikte bu hapishane- de beş altı gün kaldıktan sonra Geyve, Adapazarı, Düzce ve Bolu yörelerinde güvenli duruma giren Çerkez isyancıları, bizleri kendilerince güvenliği en sağlam olan Düzce'ye götürmek üzere atlı göndermişler. İsyancı atlı müfrezenin adamları ellerimize kelepçe, boyunlarımıza demir laleler takarak bizleri yaylı arabalara bindirdi, sıkı bir koruma altında Bolu üzerinden Düzce'ye götürdü.

Atlı Çerkez korumacılar arasında birkaç tane de Bolulu Türk isyancı vardı. Atlılar sürekli olarak gerileri ve yanları denetliyordular. Ulusal güçlerimiz tarafından bir baskınla kurtarılmamızdan kaygılanıyorlardı. Bu kaygı nedeniyle olacak ki Bolu'dan gece geçirildik ve bekletilmeden Düzce'ye götürüldük. Yollarda Mahmut Bey tümenine bağlı erlerin beşer onar kişilik kümeler halinde, ellerinde beyaz bayraklar sallayarak köylerine doğru gittiklerini, yüreklerimiz sızlayarak izledik.

Düzce'ye yaklaşırken yere indirildik. Ve ilçenin zindanına kadar halk arasından kelepçeli olarak geçirildik. Gerek Gerede'den çıkarılırken, gerekse Düzce'ye girerken halk bizlere karşı taşkınlık yapıyor, aşağılayıcı sözler söylüyordu. Halkın bu davranışı, dış düşmanlarımızla birlikte hareket eden Saray ve onun yardakçısı yobaz, cahil hocalar güruhunun saf halkı nendenli kandırıp, dünyasını kararttığının kanıtıydı.

Düzce'de içine atıldığımız zindan bir ufak pencereden aşağı atılan, son derece rutubetli, büyük farelerin cirit atıkları kuytu bir yerdi. Akşama doğru buradan çıkarılarak Mahmut Bey Tümeni subaylarının kapatıldığı ahşap bir eve götürülmekle ikinci bir ölümden kurtulduk. Bu evde tümenin bütün subayları ve Zonguldak'tan gelerek bizimle birleşmesini beklediğimiz iki bölüğün subaylarıyla buluştuk. Bunlardan, Mahmut Bey'in Çerkezlerin kendilerine bir zarar vermeyeceklerini

sanarak görüşmeye yanaşıp dalgınlıkla pusuya düşürüldüğünü, tümenin bir silah patlamadan tümüyle tutsak edildiğini duyduk.

Makineli tüfeklerin, silah ve cephane ile tüm ağırlıkların Çerkezlerin eline geçtiği, Zanguldak'tan inen bölüklerin ise çetelerle birlikte isyancılara karşı çarpıştıklarını, kuvvet azlığından dolayı çember içine alınarak tutsak edildiklerini üzüntüyle öğrendik.

Düzce hapishanesinde karşılaştığımız yerel Jandarma Komutanı Erzurumlu Yüzbaşı Avni Efendi, Abaza ve Çerkezlere bomba ve silahlarla karşılık verdiğini, sonuç olarak tutsak edildiğini anlattı. Kendisinin o yöredeki dürüst ve mertçe davranışları ile yerli halkın sevgi ve saygısını kazandığına tanık olduk.

Hapishanenin karşısındaki kahvede her gün, bir sürü silahlı Çerkez ve Abaza isyancıları oturmaktaydı. Bunların hapishaneye ateş ederek bizi toplu bir ölüme göndermeleri o günlerin sıradan olaylarından biri olabilirdi. Bu nedenle pencereden bakmamayı bir kural olarak benimsemiştik. Yalnız Yüzbaşı Avni Efendi pencere kenarında yarı saklı durumda dışarıyı gözetler, çevrede gördüklerinden bizlere haberler verirdi.

Hapishaneye ara sıra gelen Manastırlı bir berber de içeriye bilgi ulaştırırdı. Düzce'nin önde gelen kişilerinden ve bu bölgedeki ayaklanmanın âdeta ruhu olan Çerkez Sefer Bey'in eniştesi, aslen Rizeli fakat Hendek'te oturan Çelimplili Ahmet Ağa adında onurlu bir genç de isyancı başının yakını olmasının isyancılar üzerinde uyandırdığı güven duygusuna dayanarak hapishaneye uğruyor, bizlere ustura, çamaşır, mendil, havlu ve sabun gibi temel ihtiyaç maddeleri armağan ederek, ulusseverliğini gösteriyordu. Bu kişiden de ayrıntılı bilgiler alıyorduk.

Hapishanede böylece değişik kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre, bizi, özellikle beni ve milletvekili arkadaşlarımı İstanbul'da Dahiliye Nazırı Ali Kemal'in Beyazıt Meydanı'nda asılmak üzere telgraf telgraf üstüne istediği, ara sıra hapishane önünde hazırlandığını gördüğümüz arabaların bu iş için geti-

rildiklerini sanıyorduk. Tahminimiz doğru imiş. Arabalar bizleri götürmek amacıyla bekletiliyormuş. Ancak İzmit'e Hilafet Ordusu'nun karargahına gitmiş olan Sefer Bey'in dönüşünden önce başka bir yere götürülmemize, isyancıların elebaşları bir türlü karar veremiyorlarmış.

Hendekli Ahmet Ağa'nın telkiniyle Hendek çevresinde dolaşan ulusal güçlere mensup İpsiz Recep çetesinin böyle bir taşınma durumunda kabileyi basarak bizi kurtarmaya çalışacağı, İstanbul'dan gelen İzmit Mutasarrıfı Çerkez İbrahim'in Adapazarı'nda gönüllü toplayarak Geyve Boğazı'nda Ali Fuat Paşa kuvvetlerine saldırıya başladığı söyleniyor.

Düzce'deki isyancıları baskınla sindirmek üzere Karakeçili aşiretinin güney dağlarında görüldüğü, başlarındaki subayın Türk halkına seslenen, Çerkezlerle karşı ağır bir bildiri yayımladığı (Bu subay sonradan kendi aşiret ileri gelenleri tarafından öldürülmüştür) duyuldu. Daha sonra da Çolak İbrahim'in Rumelili gönüllülerle Mudurnu'ya geldiği haber alındı. Bundan sonra Abaza ve Çerkezlerin kabile kabile Mudurnu üzerine hareketlerine tanık olduk.

Bir süre sonra geceleri hapishane önünden yaralılar geçmeye başladı. Gelenekleri dolayısıyla her yaralıya tüm aile bireyle-ri eşlik ettiğinden Mudurnu cephesi sürekli olarak boşalıyor, yeniden doluyordu. Günlerce süren bu savaşın çok çetin geçtiği ve Çerkezlerin Ankara'ya inme ve Büyük Millet Meclisi'ni basma hülyalarına tümüyle set çeken bir savunma olduğunu, hapishanede tüm ayrıntılarıyla hissettik.

Bu savaşlar sürerken isyancıbaşı Sefer İzmit'ten geldi. İlk işi hapishaneye uğrayarak Kuvayı Milliye'nin en güçlü bir uzvu diye duyduğu beni ziyaret etmek oldu.

Bu fırsattan yararlanarak yurdumuzun içinde bulunduğu bitik durumu açıkladım. Dış düşmanlarımızın çalışmalarını en ince ayrıntılarına kadar anlattım.

Genç, zeki, fakat pek hırslı olduğu anlaşılan bu adam söyleyecek söz bulamadı. Militarist bir yönetim olmaması, Mustafa

Kemal Paşa ve arkadaşlarının askeri bir diktatörlük kurmamaları için çalıştığını, böyle bir durumu engellemek için silaha sarıldığını söyledi. Bu tür mantıksız, ipe sapa gelmez sözler söyleyen isyancıbaşı Sefer, Yavuz Zırlısı'ndan İzmit'te karaya ayak basma yürekliliğini gösteremeyen Hilafet Ordusu Komutan ve Kurmay Başkanını gördüğünü ve hayal kırıklığına uğradığını da gizlemedi.

Bu sıralarda İstanbul'dan subaylar geleceği söylentileri de çıkmıştı. Gerçekten bir gün hapishanenin önünde yaylı arabaların durduğunu ve içinden Kurmay Binbaşı Hayri, Vaktiyle Edirne'de 2'nci Ordu Hamidiye Alayı'ndan emekli edilmiş tanıdık birkaç subay indiğini gördük. Bunlarla birlikte Osman Nuri adında birinin de Bolu mutasarrıfı olarak Ali Kemal tarafından gönderildiğini duyduk.

Osmanlı Ordusunda tanıştığım Kurmay Binbaşı Hayri isyan cephesine gitmeden hapishaneye beni görmeye geldi. Kendisine yüksek öğrenim görmüş bir Türk kurmay subayı olarak, böyle bir görevi nasıl üstlendiğine şaşırdığımı söyledim. Güvenliği sağlamak için geldiğini söyleyerek ulusal konular üzerinde tartışmaktan kaçındı. Düzce, Bolu yöresinin kendi yönetimlerinde kalması ve Kuvayı Milliye'nin de bulunduğu yerlere egemen olması üzerine bir anlaşma yapılması için Mustafa Kemal Paşa ile kendisi arasında aracılık yapmamı önermek gibi bir saçmalıkta bulundu. Hırsının her türlü yurt ve ulus duygularından üstün olduğu görülen bu adamla daha fazla konuşmayı gereksiz gördüm.

İstanbul'dan gelen bu Hilafet Ordusu subayları, içlerinde bir de makineli tüfek subayı olduğu halde cephelerini örgütlemeye gittiler. Zaman geçtikçe bizden yana haberler de çoğaldı. Albay Refet komutasında bir kolordunun geleceğinden, İzmir cephesinden Efe Alaylarının alınarak Mudurnu bölgesine gönderildiğine dair sözler dolaşmaya başladı.

Bugünlerde Hendekli Ahmet Ağa Sevr Antlaşması'nın imzalandığını üzüntüyle, ulusal güçlerin etkilerinin artmaya baş-

ladığını da sevinçle, akrabası Sefer Bey'in Mustafa Kemal Paşa ile anlaşması için aracılık yapmamı düşündüğünü de son derece gizli tutulması koşuluyla haber verdi. Gerçekten bir gece hapishaneden gizli olarak Trabzon Milletvekili Osman Bey ile çıkarıldık. Düzce Telgraf Müdürü ve ayaklanmacıların öncülerinden Abdülgani adındaki Çerkez ileri gelenlerinden birinin evinde, Sefer Bey ve isyancı Jandarma Komutanı Koç Bey ile buluştuk.

Sefer Bey, *Alemdar* gazetesinin Sevr Antlaşması karşısı yayınlarından söz ederek, gazetenin "Türkiye'nin sınırları Galata Kulesi'nden görülecek duruma geldi." diye çılgık attığını söyleyip, âdeta ayaklandıklarına pişman olduklarını anlatmak istedi. Ankara ile telgraf bağlantısı olmadığından aracılığım için kendi cephelerine gidilerek oradan bizim tarafa geçmem kararlaştırıldı.

Ayaklanmayı yönetenlerin durumlarından, savunmalarının zayıfladığını, sonuçtan korkmaya başladıklarını anladım. Hapishaneden yaptığımız propagandaların etkisiyle, Sevr Antlaşması'nın morallerini bozduğunu sanıyorum. Zaten Sefer Bey kendi cephelerini gördükten sonra beni yine ziyaret etmiş ve Kurmay Binbaşı Hayri'nin Bolu'dan ayrılmaya cesaret edemediğini, korkak olduğunu söylemişti. Hatta Ali Kemal'in bizi İstanbul'a istediğini de açarak, hakkımızda ne karar verilecekse ancak kendilerine ait olduğundan bizi göndermeyeceklerini de o zaman eklemişti.

Yaptığımız belgeli soruşturma bizi alıkoymanın Kuvayı Milliye'ye karşı ellerinde bir rehine bulundurmak istemelerinden kaynaklandığını, bu da durumlarının iyi olmadığını göstermişti. Karar gereği gece yarısı atlarla gizlice, Sefer Bey, Koç Bey daha sonra Ankara'da Çerkez Ethem müfrezesinde gördüğüm bir Abaza, Trabzon Milletvekili Osman ve ben Düzce'yi hep birlikte terk ettik. Yakındaki bir Çerkez köyünde geceledik.

Sabaha karşı cephelerine hareket ettik. Cepheye geldiğim zaman Kurmay Binbaşı Hayri Bey'i göreceğimi sanırken, Bolu

Mutasarrıfı Osman Nuri'yi bulunca şaşırıp kaldım. Çünkü bu Osman Nuri denilen kişi Varnalı, 150'liklerden Avukat Osman Nuri'dir ki daha Sivas Kongresi sıralarında, 8 Eylül 1919'da İstanbul'dan Dersim Mutasarrıfı olarak yola çıkarılmış, ulusal direniş karşıtı düşmanlarımızın aracı olarak gizlice Dersim'e giderken yakalattırılmıştı. Sivas'a getirilerek kongre binasında dinlendirilmiş, kendisine doğrudan doğruya Mustafa Kemal Paşa tarafından durumun önemi, kutsallığı anlatılmış ve inanır gibi görünen bu kişi de bir daha bu gibi işlere girmeyeceğine söz vermiş olduğundan, İstanbul'a dönmesine izin verilmişti.

Vatansız ve utanma duygusundan yoksun olan bu adam bugün bana aynen Kurmay Binbaşı Hayri'nin önerisini tekrarladı. Karşılarına zeybeklerin geldiğini, bunların halka zulmettiklerini, mevzilere toplar konulduğunu, boş yere kan dökülmekten se uyuşulmasını söyledi. Bu Osman Nuri'nin, Sofya Büyükelçisi olduğum dönemde Varna'dan bana mektup yazarak yurdunu ve ulusunu sevdiğinden, onurlu olduğundan söz ettiğini, benden kendisini temize çıkarmamı istediğini söylersem, bu adam hakkında tam bir kanıya varılmış olur.

Gizli görüşme yaptığımız Sefer Bey, ateşkes yaparak, savaşmadan çekileceğini hissettirmişti.

Yanıma verilen bir Çerkezle atlara binerek, uzun bir sırtığın ucuna beyaz bayrak asıp ulusal güçlerin bulundukları yere doğru ilerlemeye başladık. Yolumuzun sağındaki solundaki tepelerde mevzilenmiş Çerkez ve Abaza grupları ara sıra üzerimize ateş ediyorlardı.

Albay Refet'e önceden bir pusula yazarak geleceğimi bildirmiştim. İlk hattımıza bu bilginin yetişmemiş olmasından ve isyancıların ötede beride hileye başvurarak beyaz bayrak gösterip yanlarına yaklaşan askerlerimize ateş ettikleri görüldüğünden, bizim kuvvetler de gelişimizi böyle bir hile sanarak 400-500 metreden üzerimize piyade ateşi açtılar. Yola devam etme olanağı kalmadığından isyancıların karargâhına döndük.

Birkaç saat sonra gönderdiğim isyancılardan biri Albay Refet'ten bizi beklediklerine dair haber getirdi. Akşam olmuştu, yeniden hareket ettik. İleri karakollarımıza arızasız vardık. Nizamiye görevlisi askerlerimiz sıradan bir biçimde gözlerimizi bağladılar. Hattın gerisinde gözlerimiz açılarak Şehit Kurmay Binbaşı Nazım'ın karargâhı olan bir köy evine götürüldük. Nazım'ın odası önünde erkek güzeli, silahlı, arslan gibi bir efe nöbet bekliyordu. Bu yakışıklı erin ünlü Mestan Efe olduğunu Nazım'dan öğrendim. Bana bu efenin görünüşü ulusal davamızın başarıyla sonuçlanacağını müjdecisi gibi geldi.

İsyancıların askeri durumu üzerinde, görebildiğim ölçülerde, Nazım'ı aydınlattıktan sonra Mudurnu'ya hareket ettik. Nazım o gün efelerin, isyancıların sol kanat ve gerilerine doğru başarılı bir atlı keşif akını yaptıklarını, karşılarında 500 kadar düşman bulunduğunun sanıldığını söyledi.

Mudurnu'da Albay Refet'in karargâhının bulunduğu eve geldik. Bu ev aynı zamanda Tümen Komutanı Albay Arif'in de karargâhı idi. Orada durumumuz hakkında bilgi aldım. Albay Refet Mudurnu'ya Ankara'dan Beypazarı yolu ile gelmiş.

İsyancıbaşı Sefer Bey'le yaptığımız görüşmeyi derhal Ankara'ya bildirdim. Sefer Bey ve yandaşlarının duydukları pişmanlıktan, hemen çekilmek istediklerinden söz ettim. Ankara'ya bir an önce dönmem istenmesine karşılık maddi ve manevi yorgunlukların etkisiyle yatağa düşecek ölçüde hastalandığımdan, Mudurnu'da bir süre dinlenmek zorunda kaldım.

Bu sıralarda Kolordu Komutanı Refet, isyancıbaşı Sefer Bey'le iki hat arasında bir bölgede görüşerek çekilme koşullarını kararlaştırmıştı. Bu yönden ileri hareketimiz savaşı, kan dökülmeden sürerken Hendek üzerinden Düzce'yi basan Çerkez Ethem; Sefer Bey, Koç Bey, Abdülgani gibi ayaklanmanın önderlerini, Kurmay Binbaşı Hayri ile arkadaşlarını yakalayıp astırmış, yalnız Varnalı Avukat Osman Nuri daha önce İstanbul'a kaçmayı başardığından, layık olduğu bu cezadan kurtulmuştu.

Bolu harekâtı böylece ulusal güçlerimizin kesin galibiyetiyle bitti. Düzce ve Bolu yöresinde bu ayaklanmayı yapan halkın daha sonra ulusal kuvvetlerin oluşmasıyla başka isyan bölgelerinde yararlılık gösterdikleri, bunlardan birçok Çerkezin, Ethem müfrezesine girdikleri, durumu anladıkları ve yaptıklarından pişmanlık duyarak ülkeye hizmet etmek istedikleri güzel bir örnek olarak gösterilebilir.

Saf ve cahil halkın bu ölçüde geniş, şiddetli ayaklanmalarına ruhsal birçok neden sayılabilir. Her ne kadar bu ayaklanmalar saraydan pek ustaca hazırlanmış ve özellikle halkın dinsel duygularından yararlanılmışsa da asıl ruhsal ortamın uygunluğu isyanları körükleyip yaymıştır.

Ellerine düştüğümüz isyancı halkın sözlerinden, bu derin kin ve düşmanlık köklerinin Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihsel, toplumsal ve yönetim mirasında yer tutmuş olduğunu yakından gördüm.

Bu kötü mirası yaratan nedenleri şöyle sıralayabiliriz:

A- Medrese, okul olarak iki eğitim sistemi ile ülkede biri aydın, öbürü cahil ve tutucu iki sınıf halk yaratılmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun en görkemli ve parlak dönemi olan Kanuni Sultan Süleyman döneminde bile ayaklanmalara önderlik eden bu medrese mensupları denilen cahil sarıklıların ve asker kaçkınlarının sayıları her geçen gün artmış, hemen tüm köyler bunların alçaltıcı, çağdışı propagandalarının etkisinde kalmıştır.

31 Mart 1909 gerici ayaklanmasının “Şeriat isteriz!” diye başladığı bilinen bir gerçektir. Bu cahil ve yobaz hoca güruhu, saf ve bilinçsiz köylümüzü sürekli olarak okullular, memurlar ve subaylara karşı kıskırtmış, zavallı insanlarımızı karanlık bir dünyaya itmişlerdir.

B- İmparatorluk döneminin Yemen, Trablus çöllerinde, Arnavutluk ve Balkan dağlarında sürekli olarak yıprattığı Türk köylüsü uzun süren bu amaçsız savaşlardan, ardı arkası gelme-

yen seferberliklerden bıkmış, usanmıştı. Buna birçok kan, can ve mal kaybına neden olan Birinci Dünya Savaşı'nın acı sonuçlarını da eklersek, köylünün morali yeni bir seferberlik, yeni bir savaş zorunluluğu karşısında ne durumda olur varın siz düşünün.

Ellerine düştüğümüz isyancı köylülerin “Yine mi seferberlik, yine mi savaş?” diye bizlere karşı bağırmaları, bu moral çöküntünün bir göstergesidir.

C- Osmanlı jandarma ve güvenlik örgütlerinin rüşvetçiliği, köylünün sürekli ezilmesi, sarayın ülkenin temel unsuru olan Türklerden çok Çerkez, Arnavut ve Araplar gibi başka soydan gelen insanlara yakınlık gösterip onları koruması da önemli nedenlerdendir.

Bolu isyanında Çerkezlerin sarayın yanında yer almaları, kadınlar yoluyla kurulan Saray-Çerkez yakınlığının sağladığı olanakları yitirme korkusudur.

D- Halka, yurt sevgisine dayalı ulusal bir eğitim verilememiş olmasının da bütün bu sayılan olumsuzlukların doğmasına neden olduğu tartışılmaz. Yurdumuzun bağımsızlığını koruyan ordumuz aynı zamanda önemli bir eğitim kurumumuzdur. Askerliğini tamamlayıp köyüne dönen köylü dün olduğu gibi bugün de ulusumuzun temelini oluşturmaktadır.

YENİDEN ANKARA'DA

Gerede'den döndükten sonra yaşadığım acı olaylar ve çektiğim sıkıntıların etkisini azaltmak için, dinlenmek üzere, Kırşehir'deki Asker Alma Dairesi Başkanı olan kardeşim Binbaşı Besalet'in yanına gittim.

Yolculuğu Keskinli Rıza Bey'le yaptık. Güzel silah kullanan, bir tür eşkıya olan Rıza Bey'le, yolda nişan atışları yaparak hoşça vakit geçirdik. Keskin'de o yörenin önde gelen kişilerinden olan Rıza Bey'in, ihtiyar fakat çok dinç bir adam olan babasının evinde kaldım.

Kırşehir'e vardıktan birkaç gün sonra ayaklanmanın Yozgat'a sarktığını, Kılıç Ali müfrezesinin geri çekilmek zorunda kaldığını, isyancıların Kırşehir'e ilerleme tehlikesinin olduğunu duyduk. Besalet'in birkaç erden başka bir kuvveti yoktu. Keskinli Rıza Bey kendi yakınlarından oluşan altı müfrezeyi getirmeyi önerdi. Hapishanede tutuklu tanıdıklarından bazı sabıkahıları da çıkarmak istedi. Buna engel olduk. Bir yandan da Rıza Bey'in atlıları gelmeye başladı. Kendisine bu kuvvetlere Binbaşı Besalet Bey'i komutan yapmamız gerektiğini, bizim milletvekili olmamız nedeniyle emir komuta işlerine karışmamızın uygun olmayacağını anlatarak, durumu idare etmek zorunda kaldım.

Durumu Ankara'da Mustafa Kemal Paşa'ya bir şifre ile bildirdim. "Rıza Bey kuvvetlerini kesinlikle Kırşehir'e sokmayınız." cevabı geldi. Emirden durumun öneminin kavranmadığı anlaşılıyordu.

Rıza Bey'in kişiliğine fazla güven duyulamaması, onun Yozgat isyancılarıyla işbirliği yapabileceği kuşkusunu uyandırıyor. Fakat Rıza Bey'e karşı kuşkucu davranmamak, onda güven uyandırmak, şimdiye dek hep bizimle hareket eden bu adamı gücendirmemek gerekiyordu. Bu düşünce ve zorunluluklar yüzünden Mustafa Kemal Paşa'ya yeni bir şifre çektim. Bu şifrede, kuvvetlerin Besalet komutasına verildiğini, Rıza

Bey'in yanımda olduğunu, yanlış bir davranışın tutuklanmamıza neden olacağını açıklıkla bildirdim. Bunun üzerine hiçbir şey yazmadı. Bizim hazırlığımız, Kırşehir'in savunulacağı haberinin duyulması, ayaklanmanın buralara sarkmasına engel oldu. Beş on gün sonra Ankara'ya döndük.

Dönüşümden sonra milletvekilliğim üzerimde kalmak koşuluyla Ankara Komutanlığı görevine atandırıldım. Merkez Komutanı olarak da Düzce'de hapiste iken tanıdığım Düzce Jandarma Komutanı, Erzurumlu Yüzbaşı Avni Efendi'yi aldım. Bu sıralarda Bolu-Düzce ayaklanması bastırılmış, fakat Yozgat tarafları, özellikle Konya kaynaşmaktaydı. Ankara'nın güvenliği, Meclis'in esenliği, kamuoyunun sessizliği için çalışıyorduk.

Çocuk Esirgeme Kurumu Başkanı olan tutsaklık arkadaşım, Bolu'nun eski Belediye tabibi, milletvekili Dr. Fuat (Umay)'la kurum yararına at yarışları düzenlemeyi düşündük. Romanyalı eski süvari subaylarından, usta binici Sabri Bey'i de yanımıza alarak koşu pisti aradık. En uygun yer olarak tren istasyonu arkasında, bugünkü 19 Mayıs Stadyumu'nun yerini bulduk. Bu alan stadyum yapılıncaya dek yıllarca yarış pisti olarak kullanıldı.

Bu yarışlar Ankara halkının moralini yükseltip, onları güven duygusu ve barış havası içinde yaşatmada çok yararlı olmuştur. At yarışını oynamak isteyenler için ucuz biletler de bastırmıştık. Hem Çocuk Esirgeme Kurumu için iyi bir yardım oldu, hem de halk eğlendi.

Bir yandan yarışlar sürerken bir yandan da Konya ayaklanmasının bastırılması aşamalarını, gelen şifrelerden izliyorduk. Konya ayaklanmasının bastırılmasında Ethem çetesini büyük hizmeti oldu. Durumumuz yangın söndürmek için çirkef suyunu kullanmakla nitelendirilebilir.

Mustafa Kemal Paşa'nın eski emir subaylarından milletvekili Salih (Bozok), Ethem çetesıyla birlikte gitmişti. O zaman Salih'in "Biraz da biz soyalım." dediği söylenmiş, eski bir jandarma subayının eşkıya ruhu ile kendi soydaşlarını soymak için isyan bastırmaya gitmesinden çok acı duymuştum.

Bu adamın emekli olarak İstanbul'da tütün bayiliği yaparken âdeta yoksulluk içinde kaldığını ve kendi başvurusu üzerine Ankara'ya çağrıldığını, milletvekili yapıldığını Ali Fuat (Cebesoy)'dan duymuştum.

1920 Kasım ayı, devrim ve ulusal savaş tarihimizin önemli bir dönemidir.

Ben başlangıcından beri hapisneden çıkarılan sabıkalar, katiller, tehcirciler (Birinci Dünya Savaşı'nda ordumuzun gerisinde ayaklanan, düşmanlarımızla birleşen Ermenilerin İttihat ve Terakki Hükümeti tarafından Suriye ve Irak'a sürülmeleri sırasında bu sivil kabileleri basarak yağma, öldürme ve ırza geçme gibi kötülük yapanlar) yasal kovuşturmadan kurtulmak için silahlı olarak dağlara çekilmişlerdi. Bunlar ulusal savaşa yardım ederek afla onurlanmak istemişlerdi. Keskinli Rıza Bey'in de bu türden olduğunu sanıyorum.

Kutsal bir amaç uğrunda iş görülemeyeceği, bir an önce ulusal inancı, disiplini yerinde düzenli bir ordu ve askerle bu işin başarılaacağı kanısındaydım. Ali Fuat Paşa'nın Moskova'ya büyükelçi gönderilmesi ve İsmet Paşa'nın Batı Cephesi Komutanlığı'na atanması, Refet'in güçlü, düzenli süvari birlikleri oluşturulmasına memur edilmesi bu ayda olmuştur. Düzenli ordu kurma düşünce ve tasarısı bu dönem eylem alanına konulmuştur.

5 ARALIK 1920

Müşir Ahmet İzzet Paşa Heyeti, Mustafa Kemal ile iletişim kurup görüşmek üzere Bilecik'e geldi.

Ahmet İzzet Paşa ile Saray hafiyesi Bahriye Nazırı Hüseyin Kâzım, Hoca Fatin Efendi ve Özbey tarikatından hukuk danışmanı Münir beyler de gelmişlerdi.

6 ARALIK 1920

Mustafa Kemal Paşa bu heyetle Ankara'ya geldi. Ajans geçtiği haberde bu heyetin İstanbul'dan çıkmayı başarak Anadolu'ya

katıldığını duyurdu. Mustafa Kemal bu zorlayıcı önlemin iç ve dış siyasal zorunluluk sonucu Sadrazam Tevfik, Ahmet İzzet, Salih Paşa gibi herkesin sevgi ve saygısını kazanmış, namuslu, yurtsever kişilerin işgal altındaki İstanbul'da bir hükümet kurmalarının önüne geçmek üzere almıştı.

Ahmet İzzet Paşa bu beklenmedik emir karşısında son derece öfkelendi. Namuslu, saygıdeğer olan bu kişinin, durumun kötülüğünü kavrayamaması acınacak bir görüntüdür. Bu kişilerin birer ulusal görev alacakları yerde, bir buçuk aylık konuklukları süresince adeta küskün bir durum takınmaları, Ahmet İzzet Paşa'nın bir kabine varmış gibi arkadaşlarıyla Heyet Başkanları havalarında görüşmeler yapması, acınacak ve gülünecek bir tablo oluşturunuyordu. Bu heyetin geldiği gün Eskişehir'deki Çerkez Ethem, Kütahya'ya kardeşi Tevfik'in ve kendi çetelerinin yanına savuşmuş, milletvekili kardeşi Reşit Bey, Kâzım (Özalp) Paşa ile birlikte, bunları yola getirmek için Kütahya'ya gönderilmişti.

Bunların düzenli bir ordu kurma kararı karşısında tepki gösterip isyankâr bir durum aldıkları anlaşıyordu.

MART 1921

1921 yılı Mart ayı başlarında İnönü zaferi kazanılmış, Çerkez Ethem ve adamları Yunanlılara sığınmış, ulusal ordu kurulmuştu.

Artık ulusal duyguları zayıf, yüreklerinde kutsal ateş yanmayan, siyasal görüşleri kararsızlık içindeki Ahmet İzzet ve Salih paşalarla yanlarındaki değersiz kişilerin Ankara'da kalmalarının bir anlamı olamazdı. Bu nedenle geri dönmelerine izin verilmişti. İstanbul'a geri dönmek için yalvaran bu paşalar, yeni bir görev kabul etmeyeceklerine dair yazı ile söz vermişler, gider gitmez de kabineden istifa etmişlerdi. Ancak daha sonra yeniden kabineye girmekte bir sakınca görmemişlerdi.

Dalkavuk yaratılışlı elçi Cevat Bey ile sıradan bir bürokrat olan Derviş Münir Bey'in, Mustafa Kemal Paşa'dan ayrıca bir izin kâğıdı aldıkları da duyulmuştu.

Çerkez Ethem ve kardeşlerinin haince davranışları ve tepelenmeleriyle ilgili, Gazi Mustafa Kemal'in uzun söylevinde, ayrıntılı bilgi vardır. Refet Paşa'nın askeri bakımdan aleyhindeki suçlamalara karşı bilgim yoktur. Bu harekât hakkında kendisinin anlattıklarını, Bolu isyan raporuma ekledim.

Aslında sonradan muhalif duruma geçen Rauf Bey, Refet Paşa, Kâzım Karabekir Paşa gibi kişilerin aleyhindeki suçlamalara karşılık vermek üzere anılarını yazmaları, devrim tarihimizin onlara yüklediği bir görevdir.

Ben, Meclis'te Çerkez Ethem ve yandaşlarının çalışmaları ile ilgili tanık olduğum bir görüntüyü, anımsadığım kadarıyla yazmakla yetineceğim. Bu dönemlerle ilgili notlarım ileride elime geçerse, yani yazmışsam, bu anılarıma aktaracağım gayet doğaldır.

Çerkez Ethem'in Meclis'te değerli generaller ve kurmay subaylarımız dururken Milli Savunma Komisyonu'na başkan seçilmesi, bu hainlerin Meclis üzerindeki etkilerine iyi bir örnektir.

Ethem, Meclis binasına girdiği zaman kendi silahlı çerkezlerinin, iki sıralı korumaların merdivenlerin iki yanında nöbet tuttuklarını görmek, acıklı bir görüntüydü. Meclis Muhafız Taburu'nun değer ve öneminin derecesi ancak bu görüntüyü izleyenlerce anlaşılır.

Doğal olarak Ethem gibi bir eşkıyanın başkanı olduğu Milli Savunma Komisyonu'na ne ben, ne de öteki namuslu ve onurlu arkadaşlar katılmamışızdır. Bu alçakla kimlerin çalıştığı, o zamanki Meclis komisyon üyelerinin adları incelenerek saptanabilir.

O sıralarda Ethem'in Kütahya'ya savuşması ve isyancı bir davranışa girmesi üzerine, Meclis içinde de yandaşlarının açıkça kımıldanmalarına neden olmuştu. Bugün gibi anımsıyorum. Sınıf subaylarından Hacı Şükrü adında kara cahil bir binbaşı milletvekilinin Yunan Cephesinde Ali (Çetinkaya) Bey gibi ilk savunmacılardan olduğunu duymuştuk. Bu adam kendisine

cephhe komutanı, Kuvayı Milliye komutanı gibi adlar yakıştırılmaktaydı.

Bu sersem bir gün kürsüye çıkarak âdeta düzenli kuvvetlerle karşı, Harp Akademisi eğitimi almış olanlara karşı -herhalde İsmet Paşa'yı kastederek- hayvanca eleştirilerde, saldırılarda bulundu. Meclis, eşkiya Ethem'in korkusundan olacak, hiç ses çıkarmadı. Ben, Mustafa Kemal Paşa'yı gördüm. Bu alçağa hak ettiği cevabı vereceğimi söyledim. "Uygundur, pek âlâ olur." dedi. O günkü konuşmam elbetteki zabıt ceridelerinde vardır.

Anımsadığıma göre ordunun sevk ve yönetim biçimi, strateji bilgisi, düzenli ordu ile başıbozuk birliklerin karşılaştırılması, komuta edeceklerin yüksek askeri eğitimden geçme zorunlulukları gibi tam anlamıyla bilimsel konularda, kişisel olmayan, güçlü, akla ve mantığa uygun bir konuşma yapmıştım.

Meclisin büyük çoğunluğu hoca, sarıklı cinsinden olduğundan, büyük bölümü dürüst, namuslu olan bu hocaların konuyu tam kavrayabilmeleri için konuşmamı "Bilenle bilmeyen bir olur mu?" ayet-i kerimesiyle bitirmiştim.

Bu konuşma genel kurulda bir duş etkisi yapmış, Hacı Şükürü'nün de hiç sesi çıkmamıştı. Mustafa Kemal Paşa böyle ortamlardan çok güzel yararlanır, bu tür fırsatları hiç kaçırmazdı. İyi bir konuşmacı olduğu kadar, tahakküm eden bir kişiliğe de sahip olan Mustafa Kemal söz istedi, kürsüye çıktı.

Eşkiyanın, çetelerin bu ulusal savaşta yerlerinin olamayacağını, bunları yok edip sindirecek güce Türk ulusunun sahip olduğuna dair çok şiddetli bir konuşma yaptı. İşte bu konuşmadan sonradır ki Ethem ve kardeşlerinin tepelenmeleri için önlem alınmış ve askeri harekât başlamıştır.

Bu sıralarda Samsun ve yöresinde Pontusçu Rumları bitirmiş, ulusal konularda gerçekten büyük hizmetleri dokunmuş, hatta Sakarya Savaşı'nda cephedeki gönüllüleriyle çok iyi savaşmış olan Topal Osman adında bir eşkiya da yardakçısı Lazlarla Ankara'ya gelmişti.

Zannedersem bu ekip, Çerkez Ethem çetesine karşı Mustafa Kemal'in korunması için getirilmişti. Meclis Başkatibi Recep (Peker), Birinci Dünya Savaşı'ndan bu Topal Osman'ı tanıyor-muş. Birlikte Taşhan'a ziyarete gittik. Çetesi Karadeniz kıyısı halkından kabalaklı, Laz giysili, yakışıklı delikanlılardan oluşu-yordu.

Mustafa Kemal Eskişehir'e giderken, Topal Osman bazı adamlarıyla trende ona eşlik etmiş, koruma görevi yapmıştı. Milletvekili Ali Şükrü'nün öldürülmesi nedeniyle ortadan kal-dırılınca kadar da Çankaya Köşkü'nü korumuşlardı.

Bu öldürme olayı da devrim ve ulusal direniş tarihimize aydınlanması gereken bir olaydır.

Donanma Cemiyeti'nin yardım toplayıcısı, emekli deniz subaylarından Rauf Bey tarafından hırslı ve dengesiz bir adam olarak nitelenen Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Meclis'te kötü, düzeysiz muhalefete başlamıştı. Mustafa Kemal'in kişiliğine saldırma fırsatını hiç kaçırmazdı. Yanılmıyorsam Mustafa Ke-mal'in korumalığını üstlenmiş olan Topal Osman, kendi hem-şehrisi, milletvekili sayılan bu adama çok kızıyormuş. Bir ak-şam onu evine kahve içmeye davet etmiş, adamlarına boğdur-muş.

Ali Şükrü'nün hayatını kurtarmak için boğuştuğu, "Ama-nın beni öldürmeyin!" diye bağırıldığını yoldan geçenler duy-muş. Bu olay ertesi gün Meclis'te olağanüstü tepkilere neden oldu. Hükümetten Topal Osman'ın yakalanarak idam edilmesi istendi. O günkü zabıtlar gözden geçirilerek yakın tarihin bu bölümü iyice aydınlığa çıkarılmalıdır. Meclis'teki tepki, bir milletvekilinin bir eşkıya tarafından öldürülmesinin yanında, muhaliflerin bu üzücü olaydan pay çıkararak hükümete ve özellikle Mustafa Kemal Paşa'ya yüklenmeleri amacını taşıyor-du.

Milli Savunma Bakanı Kâzım Paşa'nın o sıralarda Meclis bahçesinde, ağrısı tutmuş, düşünceli bir durumda dolaştığı hâ-lâ gözümün önündedir.

Çankaya Köşkü'nden Mustafa Kemal Paşa çıktıktan sonra, çok erken saatlerde Binbaşı İsmail Hakkı (Tekçe) komutasındaki Büyük Millet Meclisi Muhafız Taburu harekete geçti. Topal Osman ve adamları savunmaya kalkıştıklarından çatışma çıktı.

Saffet'in (Arıkan) Hacı Bayram Mahallesi'ndeki evinden dürbünle Çankaya tepeleri çok güzel gözlemlenebildiği için, birkaç arkadaş Muhafız Taburu'nun harekâtını rahatlıkla izleyebildik. Topal Osman ölü olarak ele geçirildi. Adamlarının silahları alındı, konu da kapandı.

Meclis'te bazı milletvekilleri, aralarında Van eski valisi Arnavut Haydar Bey de olduğu halde, Topal Osman'ın cesedinin ayrıca Meclis önünde açılmasını istediler. Böylesine ilkelce bir isteğin yapıldığını anımsamıyorum. Boğulan Ali Şükrü'nün cenazesi de Hacı Bayram Camii'ne giderken sağ koldaki gazete binasının önüne getirilip orada bir tören yapıldıktan sonra, Trabzon'a gönderildi.

1921 Şubat ve Mart aylarında siyasal cephede Londra Barış, daha doğrusu oyalama konferansı olmuştur.

Bu konferansa doğrudan doğruya çağrılmak koşuluyla, İstanbul Hükümeti'ni tanımamak, onlardan bağımsız, Türkiye adına tek söz söyleme yetkisiyle Büyük Millet Meclisi'nin kendi delgeleri ayrı ayrı gittiler.

İstanbul "Anadolu delegelerini İstanbul'a gönderin, birlikte gidelim," diye diretmekte, biz de "İstanbul gitmekten vazgeçsin. Türk ulusunu yalnız Büyük Millet Meclisi temsil ediyor. Heyeti o gönderecektir." diye karşılık vermekteydik. Sonunda İstanbul heyetini varsaymayarak konferans çağrısını Roma'da beklemek üzere yola çıkmaya karar verdik.

Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey başkanlığında, ben, Zekai, Yunus Nadi, Roma'daki temsilcimiz Câmi, İzmit Milletvekili Sırrı, Mahmut Esat, Adanalı delege sıfatıyla Niyazi ve Kurmay Yüzbaşı Yümni, Ankara Heyetini oluşturduk. Heyetimizde ayrıca muhasip olarak Muvaffak (Menemencioğlu) ile gazeteci olarak da Ruşen Eşref (Ünaydın) bulunuyorlardı.

Heyet olarak önce Antalya'ya hareket ettik.

Yollarda, geçtiğimiz kasaba ve köylerde halk, askerler, sivil memurlar bizi karşılamakta ve “Sulhu getiriniz!” diye alkışlamaktaydı. Bu görüntü halkın bir an önce barışa kavuşmak, Birinci Dünya Savaşı'nın yaralarını sarmak, yıkıntılarını onarmak, her yönüyle gereksinim duyduğu sükûna kavuşmak için ne denli istek duyduğunu gösteriyordu. Bu ilişkiler ve görüşmeler hepimiz üzerinde çok etkili olmuştur.

Antalya'da bir gece kaldık.

Orada milletvekili, Van eski valisi Arnavut Haydar Bey karışımıza çıktı. İyi halı ve seccadeleri varmış. Rehberimize armağan etmek üzere, heyetçe bazı parçalar satın aldık.

Ertesi gün bir vapurla Rodos'a hareket ettik. Yanımıza rehber olarak bir İtalyan subayını verdiler. Rodos'a çıkarak çamaşır ve giysi gibi gereksinimlerimizi karşılamak istiyorduk.

Heyetin gezisini duymuş olan Rodos Türk halkı akın akın kıyıya, iskeleye doğru geliyordu. Bizi vapurdan alıp Brindisi limanına götürmekle görevli Audacieux adındaki İtalyan savaş gemisi de limanda bekliyordu. Torpido komutanı bizi hemen götürmek için emir aldığını söylüyor, rehber subay da “Bundan dağdan inmişler, giysi ve çamaşır alacaklar. Alışveriş için Rodos'a çıkmak istiyorlar.” diye karşı çıkıyordu.

Öyle sanıyorum ki halkın gösteri yapmasından çekinerek bizi Rodos'a çıkarmadılar. Torpidoya bindirildik ve Yunanistan yönüne hareket ettik.

Akdeniz'de şiddetli bir fırtınaya tutulduk. Sonunda Korint Kanalı'ndan geçmek suretiyle Adriyatik'e girdik ve Brindisi'ye vardık. Orada trenle Roma'ya hareket ettik. Roma'da otele indikten sonra ilk işimiz spor çorap, süvari pantolonu ve kalpak-tan oluşan Kuvayı Milliye giyinişimizi, Avrupa'da gezecek ve konferansa girecek biçime sokmak oldu.

Roma'daki bütün Türkler, temsilci Cami Bey, Damat Ferid'in yurtseverliğinden dolayı görevden uzaklaştırdığı Büyükelçi Galip Kemali Bey, İstanbul Hükümeti Maslahat-

güzarı Nurettin Ferruh ve birçok tanıdık heyetimizi karşıladı.

Atina’da askeri ataşeliğini yaptığıı saygıdeğer Galip Kemali Bey beni, ailesiyle birlikte kaldığı otele çaya davet etti. Kuvayı Milliye kıyafetiyle gittiğim bu çayda Roma Mevki Komutanı, Türk ve yabancı birçok insan vardı. Anadolu’nun ulusal kalkınma ve savunmasının dışarıda çok iyi etki uyandırdığını, bu ilk ilişkide gözlemleme olanağı buldum.

Küçüklüğünde Atina’da tanıdığım Galip Kemali Bey’in kızı Lamia da büyümüş, kibar, modern bir kız olmuş. Soylu ve saygıdeğer ana ve babasının Atina’da, bu temiz ruhlu kızlarını nasıl bir Türk ve Müslüman eğitimi ve Avrupa bilgisiyle yetiştirmeye çalıştıklarına tanık olmuş, bu aileye karşı çok içten bir dostluk duymuştum.

Roma’dan bu geçişimin kişisel yaşamım üzerinde etkili olacağını, mutlu bir aile babası olacağımı hiç de aklıma getirmemiştim. Bu düşünce Londra’dan dönüşümüzde, Roma’da bir hafta kadar kalışımızda doğdu. Heyet arkadaşları Lamia’nın kibarlığını, güzelliğini takdir ettiler. Hatta Yunus Nadi, benim aile ile olan ilişkilerimi bildiğinden, Mahmut Esat için aracılık yapmamı rica etmişti. Oysaki ben aslında evlenme sorumluluğundan korkan, böylesine önemli bir konuda aracılık yapmaktan da çekinenlerdenim.

Dönüşümüzde Galip Kemali Bey, Lamia ve ben at gezintileri yaptık. Daha yakın ilişki kurma ve tanışma fırsatı doğdu. Bu temiz ve soylu kıza karşı çok yakın ilgi duydum. Fakat ülkemin savaşta, benim de sağ kalıp kalmayacağım belirsiz olduğu için, evlenmeyi aklımdan bile geçiremezdim. Üstelik evlenecek beş param da yoktu.

Galip Kemali Bey’in kaldığı otelde ünlü Türk kadın ressamlarından Mihri Müşfik Hanımı da tanımıştım. Bu sanatçı kadın bir gün otelime, beni ziyarete geldi. Lamia ile evlenmemi kendiliğinden teklif etti. Hiç beklemediğim böyle bir öneri karşısında şaşırdım. Kendisine, aileye olan saygımdan, Lamia’yı kü-

Paris'te heyetimize danışma olarak Doktor Nihat Reşat Bey katıldı. Doktor Nihat Reşat, Prens Sabahattin yandaşlarından, Avrupa'ya kaçmış, Paris'te ikinci kez Tıbbiye'yi bitirmiş, Birinci Dünya Savaşı'nda Fransız hastanelerinde çalıştırılmış iyi bir hekim, ateşli bir politikacı olup, ateşkes dönemlerinde ulusal savaş uğrunda konferanslar vererek davamıza hizmet etmiş bir yurtseverdir. Kusursuz Fransızca bildiği gibi çok güzel İngilizcesi de var. Pek sempatik ve kibar olan bu kişiyle iyi arkadaşlık ettik.

Londra'da Savoy Otelinde, İngiltere hükümetinin konuğu olduk. Ünlü terzi Pool'de giyindik. İstanbul Heyeti de Sadrazam Tevfik Paşa başkanlığında aynı otelde idi. Tevfik Paşa'nın oğlu İsmail Hakkı (Okday)'yı tanıdığım için konferansa gitmeden önce ikilik çıkarılmaması, ulusal birliğimizin İngilizlere gösterilmesi konusunda, kendisi ile konuştum. İsmail Hakkı Bey'e, babası Tevfik Paşa'ya iletmek üzere Ankara Heyeti'nin konferansla ilgili bir ricasını bildirdik. Ankara Heyeti, Sadrazam Tevfik Paşa'nın, dolayısıyla İstanbul Heyeti'nin, konferansta söz alıp ikilik yaratmasını istemiyordu. İsmail Hakkı Bey konuyu babasına götüreceğine dair söz verdi.

Gerçekten konferans günü, iki heyet ayrı ayrı oturduk. Lloyd George sözü Sadrazam Tevfik Paşa'ya verdi. Tevfik Paşa ayağa kalkarak "Türk ulusunun temsilcileri konferans huzurunda olduklarından, sözü Anadolu delegelerinin söylemeleri gerekir." diyerek siyasal yaşamında yurt ve ulusseverliğini kanıtladı. İkilik yaratmak, bundan yararlanmak isteyen İngiliz politikası da böylece suya düştü.

İstanbul Heyeti içinde Şevki (Berker) Bey, Rauf Ahmet ve Göçmen İşleri Müdürü Hamdi (Arpağ) Bey, hukuk danışmanı Münir Bey gibi bir takım tanınmış kişiler vardı.

Lloyd George sürekli olarak Sevr Antlaşması'ndan söz ediyor. Lord Curzon, Kürdistan ve Ermenistan konularına ilgi gösteriyordu. Kuşkusuz ki bu gibi iddialara Misak-ı Milli maddeleri ileri sürülerek cevaplar verildi. Bekir Sami Bey'in çabuk kavrayı-

cılığı, hazırcevaplığı, tutum ve davranışlarındaki kibarlığı konferanstakiler üzerinde çok olumlu izlenim bıraktı. Lloyd George'un Sevr Antlaşması'ndan sürekli olarak söz etmesi, canımı çok sıkıyordu. Konferans incelik ve kurallarına uygun olmakla birlikte bizi zaten eşkıya diye nitelendiren, fakat Londra'ya çağırarak konferansa kabul etmek zorunda kalan bu papaz tipli İngiliz Başbakanına o daha "Sevr" der demez "Non!" diye yüksek sesle cevap verdim. Âdeta şaşladı, sesini kesti.

Mösyö Brillant ile sürekli ilişki içinde olan Doktor Nihat Reşat'a, bize iyiliksever görünmeye çalışan Brillant "Aman sizin ateşli milliyetçilere söyleyin, daha sessiz olsunlar." demiş.

Bu konferans 27 Şubat 1921'den 12 Mart 1921'e kadar sürdü. Ne yazık ki kent dışında gezmeye fırsatımız olmadı. Bize ayrılan ve otelin önünde bekleyen otomobilleri çağırmak için "Ankara!" diye seslenmek yetiyordu. Gazeteler giyim kuşamımızın şıklığından, tesadüfen çoğumuzun uzun boylu, biçimli adamlar olmamızdan dolayı, bizden yana birçok yazılar yazdılar.

İlk kez gördüğüm Londra kentinin zenginliğine, İngilizlerin hesabına dünyanın çalışıp oraya her şeyin en iyisini göndermekle yükümlü olmasına şaşırdım. En iyi Çin çayı, en güzel Havana purosundan tutun da inci, elmas gibi her şeyin kusursuzu burada.

Bir tiyatro çıkışında, eğlence yerlerinin salonlarında, bizim otelin dans salonunda gördüğüm kadınların üzerlerindeki elmas ve inciler, en tutucu bir adamı sosyalist, dengesiz bir insanı belki Bolşevik yapacak derecede bol. Fakat yoksulluk da sokaklarda dolaşıyor. Gelirlerine ek katkıda bulunmak isteyen işçi toplulukları, işsiz kalan bir sürü çaresiz insan, sokak aralarında polis kovuncaya dek keman çalan, şarkı söyleyen dilenci kadın ve erkekler, biraz gözlem yeteneği olan her gezginin gözüne çarpacak durumda idi.

Bize rehber olarak pek kibar bir İngiliz albayı vermişlerdi. İstanbul Heyeti'nin rehberi de ünlü Yüzbaşı Benet idi.

Kusursuz Türkçe bilen ve Malta'ya sürülen yurtseverleri birer birer tutuklayan bu istihbarat servisi yılanı ile Savoy oteli'nde tanıştık. Beni İstanbul'da aradığını, yakalayabilseydi Rauf'la Malta'ya göndereceğini bir jandarma subayına söylediğini duymuştum.

Otelimizde bir de Hindistan'dan gelmiş Hint Heyeti vardı. Bu heyet, onurumuza bir davet verdi. Bekir Sami Bey Farsça bir konuşma yaptı. Ben de Türkçe olarak uygun birkaç şey söyledim.

Bu Hintlilere, Hint Hilafet Komitesi'ne mensup Abdullah Sagir adında, Hilal-i Ahmer'e (Kızılay) yardım için gelen bir delegeyi tanıyıp tanımadıklarını sordum. Tanımadıklarını söylediler.

Abdullah Sagir Ankara'ya bu kimlikle gelmiş. Samsun'dan bu yana arkadaşım Kurmay Albay Kemalettin Sami ile birlikte yolculuk yapmışlar. İstanbul'dan yanına bir de rehber vermişler. Doktor Adnan Bey bu adamdan kuşkulananarak yazışmalarını kontrol ettirmiş. İstanbul'daki İngiliz Komiserliği ile bize karşı çalıştığı ve Mustafa Kemal'e bir suikast hazırlamakla görevli olduğu anlaşılmış, İstiklâl Mahkemesi'nde açıkca suçunu kabul etmiş olduğundan, Ankara'da asılmıştı.

Ankara'da kişisel olarak görüştüğüm, çok iyi öğrenim görmüş bu adam itirafında, kendisinin Müslüman olduğunu, fakat babasız ve anasız bir çocuk olarak İngilizler tarafından büyütülerek eğitim ve öğretim yaptırıldığını, gizli haber alma örgütünün adamı olduğunu, Kabil'deki suikastın da kendisi tarafından hazırlandığını söylemiş, asılacağı gece sabaha dek Kur'an okumuştur.

Tutsaklıktan kurtulmak için silaha sarılan dindaşlarına en büyük hıyaneti yapacak derecede vicdan ve ruh yoksunu insanları kullanan ve bundan kazanç sağlayan da İngiliz Gizli Haber Alma Örgütüdür.

Bir gün Saint James Sarayı'nda Lloyd George, heyetimiz onuruna bir çay verdi. Aynı çaya Yunan Heyetini de çağırma

kabalığını göstermesi dikkat çekicidir. Biz doğal olarak ayrı bir köşede, Yunanlılardan uzak durduk. Lloyd George yanımıza gelerek ellerimizi sıktı.

Sonradan aldığımız bilgiye göre Yunanlılar kesinlikle Türkleri yenecekleri konusunda Lloyd George'a söz ve güvence vermişler. Biz ulusal sınırlar içinde tam bağımsızlık isteğinde idrendik. İzmir ve Trakya'da büyük çoğunluğun Türk olduğunu, belgelerle kanıtladık. Doktor Nihat Reşat bu konu üzerinde çok düzgün bir Fransızca ile çok güzel bir savunma yaptı. İzmir ve Trakya nüfusları hakkında İtilaf Devletleri'nin incelemeler yapmasını, Yunan işgalinin kaldırılması koşuluyla kabul ettik.

Elimize verilen öneri projesinde, kapitülasyonlarda bazı değişiklik, İzmir'in bize geri verilmesi, fakat kent içinde Yunan askeri bulunması önerileri var. Ermenistan sınırının belirlenmesi, Kürdistan sorunu gibi Sevr Antlaşması'na göre oldukça bizden yana değişiklikler vardı. Fakat doğal olarak benimsenecek gibi değildi. Zaten Büyük Millet Meclisi'nin onayına sunmak gerekiyordu. Fakat biz daha yolda iken, 23 Mart'ta Yunanlılar tüm cephede saldırıya geçmişlerdi. Bizi Brindisi'den alarak, İstanbul üzerinden Samsun'a götüren Audacieux İtalyan torpidosundan Anadolu kıyılarında yanan köy ve ormanları görüyorduk.

Biz Londra'da iken General Von Seckt'in başkanlığında Almanya'dan da bir heyet gelmişti. Bunlarla karşılaşp iletişim kuramadık.

Fransız heyetinde Çanakkale'de kolunu yitiren General Gourod vardı. Görüşmek için otellerine çağırılmışlardı. Önceden yüzümüze gülen Fransızların bizi soğuk karşılamaları, General Gourod'nun Ayıntap'ta pusuya düşürülen birliklerinden dolayı, olaya neden olanların cezalandırılmalarını kabaca istemeye kalkması, heyetimizde olumsuz bir hava estirdi, şaşkınlık ve öfke yarattı.

Paris'te Fransa Cumhurbaşkanı Doumerque'in de aynı biçimde soğuk kabulü dikkatimizi çekti. Yalnız Mareşal Liotene

iyi karşıladı. Hilafet makamının manevi gücünden yararlanarak Cezayir Arapları üzerinde etkili olmak istiyordu. Bir gün de Düşes de Gise adında kibar bir kadının salonunda birçok senatör ve generalle karşılaştık. General de Begande’a Kafkas cephesinde Bolşeviklere karşı bizi silahlandırmak istiyorsa bizden Birinci Dünya Savaşı’nda aldıkları silahları geri vermelerini önerdim. Bunlarla yeni Polonya ordusunu donattıklarını söyledi. Adamlar hiçbir şey vermemekte, hem de Bolşeviklere karşı bizden yardım beklemekteydiler. Bir kez de Dağıstanlılar, Kuzey Kafkaslılar ve Menşevik Gürcülerle görüşüldü. Bu görüşmelerden de ne yazık ki hiçbir yarar sağlanamadı.

Dönüş yolculuğumuzda Venedik üzerinden Roma’ya geldik. İtalyanlar da Antalya ve yöresinde ekonomik çıkarlar peşinde koşuyorlardı. İtalyan göçmeni kabul etmeyeceğimizi kesinlikle anladılar. Görüşmelerimizden İngiltere, Fransa ve İtalya’nın aralarındaki üçler anlaşması çerçevesi içerisinde çıkar koparmaya çalıştıkları anlaşılıyordu. Zaten Yunanlılardan galibiyet sözü alan Lloyd George zaman kazanmak istemişti. Bu gezimizin en büyük siyasal yararı, Büyük Millet Meclisi’nin Türk ulusunun kaderine egemen olan tek kurum olduğu, ulusal savaşın içyüzü, ulusal güçlerin hesaba alınması gerçeği ve gerektiği hakkında Avrupa’da bir kanı uyandırmış olmamızdır.

31 Mart-1 Nisan 1921’de kazanılan İkinci İnönü Meydan Savaşı, bu siyasal gezinin askeri zaferi oldu.

Heyet Başkanı Bekir Sami Bey’in İngilizlerle tutsak değişimi, Fransız ve İtalyanlarla kişisel anlaşmaları Meclisce reddolundu, Bekir Sami Bey istifaya zorlanarak, yeniden Avrupa’ya gönderildi. Ancak bu gezisinden de bir sonuç çıkmadı.

MAYIS 1921

Mayıs ayının en önemli olayı, Mustafa Kemal Paşa başkanlığında Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk grubunun oluşturulmasıdır. Böylece Meclis’te belirmeye başlayan hizipleri de içine

aldı. İstanbul Meclisi'nde başarısız grup oluşturma işi Büyük Millet Meclisi'nde başarılı.

İkinci Başkan Avukat Celalettin Arif ve Erzurumlu Hüseyin Avni (Ulaş) öbür grupta yer aldılar. Hüseyin Avni, hırslı, soy-tarı, değersiz bir yaratık olduğundan önem verilecek biri değildi. Fakat Celalettin Arif Bey'in birinci grubun dışında kalmasına anlam vermek güçtür. Bu olsa olsa meşrutî bir hükümetten yana, hanedanın sürmesini, gücünü artırmasını doğru bulan ve Mustafa Kemal'in devlet başkanı olmasını istemeyen bir duygunun, bir düşüncenin ürünü olabilir.

Ordumuz, Kütahya-Eskişehir savaşlarından sonra Kral Konstantin'in doğrudan doğruya komuta ettiği üstün kuvvetler karşısında tutunamayarak Sakarya Nehri'nin doğusuna, gerisine çekilmek zorunda kaldı. Bu düşmanla olan mesafeyi açmak, hazırlığı tamamlamak ve zaman kazanmak için yapıldı.

25 TEMMUZ 1921

Bugün Büyük Millet Meclisi'nde bu geri çekilme hareketi çok heyecan ve öfke uyandırdı. Cepheyi gezmek, komutanlarla görüşmek, askerın moralini yükseltmek, eksikler hakkında bilgi edinmek üzere milletvekillerinden heyetler seçildi. Ben de bu arada Sakarya cephesine gittim. Kemalettin Sami ve Arif'in tümenlerini dolaştım.

Meclis'te Mustafa Kemal karşıtı akım başladı. Albay Çolak Selahattin, Mustafa Kemal'in doğrudan doğruya komutayı ele almasını önerdi.

5 AĞUSTOS

Meclis çoğunluğunun gösterdiği istek üzerine, Ordu başkomutanlığını Mustafa Kemal Paşa üstlendi. Üç ay süreyle Meclis'in yetkisini kendinde toplamak koşuluyla bu görev kabul etti, tekalif-i harbiye (Savaş vergileri) emirleri verdi. Uygulamayı sağlamak için İstiklâl Mahkemeleri kurdu.

Ankara kenti kısmen boşaltıldı. Yani eşyalarımızı geriye, Kırşehir taraflarına yolladık.

Ben özel olarak Mustafa Kemal'in karargâhında askeri görevimi yapmak istedim. Fakat kendisi Meclis'te kendi karargahının temsilcisi olarak kalmamın, her gün askeri durumu milletvekillerine açıklayarak onların morallerini yükseltmeye çalışmamın daha yararlı olacağını söyledi.

Meclis Başkanı Doktor Adnan Bey'in yattığı Heyet-i Temsiliye binasına yeniden taşındım. Böylece her gece cepheden gelen raporları harita üzerinde saptama olanağı doğuyordu.

23 AĞUSTOS 1921

Düşman Sakarya'ya, 100 km'lik geniş bir cephede saldırıya başladı. Çok kritik günler geçirdik. Top sesleri Ankara'da duyuluyordu. Yazar Ziya Gevher her gün Meclis'e geliyor. Kendisine *Hakimiyet-i Milliye* gazetesine yayımlanmak üzere askeri durumla ilgili yazılar yazdırtıyordum.

Meclis toplantı salonuna bir kara tahta koydurttum. Her gün onun üzerine tebeşirle askeri durumu çizerek milletvekillerinin anlayacağı biçimde açıklamalar yapıyor, bilgiler veriyordum.

Bir sabah bir Yunan uçağı istasyonu etkisiz olarak bombaladı. Uçaqsavar topu yerine bir tepeye yerleştirilmiş sıradan bir sahra topumuz bu bombardımana etkisiz bir karşılık verdi. Bu olay Meclis'e askeri açıklamaları dinlemeye gelen milletvekillerini panikletmiş, birçoğu yakındaki bir köprü'nün altına sakanmış, Hamdullah Suphi Bey'in koridorlarda telaşla "Adnan Efendi, Adnan Efendi!" diye Doktor Adnan'ı aradığını arkadaşlar gülererek anlatmışlardı.

Düşmanın Beylikköprü'ye yaptığı saldırı Ankara için pek tehlikeli olabilirdi. Fevzi Paşa'nın, Mustafa Kemal Paşa ile o yöne gittiği ve obüs topu bataryası götürdükleri, düşman saldırısının orada durdurulmasının başarılabilceğı haberi moralleri çok düzeltti.

Öyle günler oldu ki milletvekillerinin askeri haberlerin ayrıntılarını dinleyecek sabır ve dayanıklılıkları kalmadı. Daha ben kapıdan girerken “Hüsrev Bey, umut yüzde kaç?” diye soruyorlardı. Bu umudun yüzde ona indiği anlar oldu. Böyle olmakla birlikte ben milletvekillerine yüzde elliden aşağı rakam vermedim.

Cephe batıdan güneye döndü. Adeta ters cephe ile savaşıyorduk. Mustafa Kemal’in karargahındaki koruma görevlileri olan Topal Osman ve çetesi bile cepheye sürülmüştü. Bu sahil çocukları kahramanca savaştılar. Başkomutan “*Hatt-ı müdafaa yoktur, sath-ı müdafaa vardır!*” cümlesiyle gerekirse yurdun karış karış, her köşesinde savunulacağını ilân etmişti.

Düşman ordusunun ulaşım araçları, top ve cephane bakımından üstün olmasına karşın ülkeden uzak, deniz aşırı bir savaşı yapacak güçte olmaması, ordumuzun öz yurdunu savunması, ulusal öfke ve birliğimiz karşısında yıpranmalarına neden olmuştur.

Sağ kanat çevirme kuvvetleri tozlu çöllerde harap oldu, geri çekilmek zorunda kaldı. Ordumuz karşı saldırıya geçti. 13 Eylül’de zafer şanlı bayrağımızın, zulme uğramış ulusumuzun, mert, soylu Mehmetçiğin oldu.

Bu galibiyet üzerine Mustafa Kemal’e Gazi unvanı ve mareşal rütbesi verilmesi hakkında Doktor Adnan’a cepheden öneriler yapıldığından, Meclis minnet ve şükran duygularıyla Mustafa Kemal’i mareşal yaptı ve Gazi unvanı verdi.

Fransa Hükümeti Franklin Bouillon’u görüşmeler yapmakla görevlendirmiş. Sakarya Savaşı’nın sonucunu İstanbul’da bekleyen Franklin Bouillon, Türk ordusunun zaferi üzerine Ankara’ya geldi. Fethi Okyar’la istasyondaki binada görüştüler. Bir gün görüşmeler kopma noktasına gelmiş. Ertesi gün kesilmesinden korkuluyordu. Yunanlıları İzmir’den atmak için Adana ve Suriye’deki Fransızlarla anlaşmak çok gerekliydi. O akşam istasyonda bir briç partisi düzenlendi. Fethi Bey bana haber gönderdi. Fakat o günün Ankara’sında hem oyunu, hem de Fransızcayı

bilen dördüncü oyuncuyu bulmakta zorlandığımızdan Meclis'in yanındaki lokantayı işleten Avunduklu Kemal'i götürdük.

Franklin Bouillon çok dalgın oynuyordu. Hoşsohbet bir adam. Yanlış yaptıkça şifrelerle kafam doldu diye alay ediyordu. Oyun bitti, Fethi Bey "Yarın yeniden buluşacağız değil mi?" diye sordu. Ayrılırken Bouillon'un "Evet, yarın şu saatte görüşmeye başlarız." sözleri hepimizi rahatlattı.

Sözleşme 20 Ekim 1921'de imzalandı.

Rauf Bey de 15 Kasım 1921'de Malta'dan geldi. İki gün sonra Bayındırlık Bakanı oldu.

22 MART 1922

İtilaf Devletleri dışişleri bakanlarının Yunanlılarla bize ateşkes önerileri önemlidir.

Dışişleri Bakanımız Yusuf Kemal Bey henüz Avrupa'dan dönmemişti. Yunanlılar öneriyi aynen kabul ettiler. Biz de genel çizgileriyle kabul ettik. Fakat ateşkesle topraklarımızın boşaltılmasının başlamasını, ordumuza yabancı denetleme heyetinin sokulmamasını, hazırlıkların hızlandırılmasını istedik.

Askeri durumumuz günden güne düzeldiği, çeteciler ve Yeşil Ordular tehlikesi kalmadığı, siyasal saygınlığımız da arttığı için, bir yıldır nişanlı olduğum Lamia ile evlenmek üzere Gazi'den izin aldım.

Lamia ve ailesi Almanya'da oturuyordu. Tüccar kimliği ve pasaportuyla yurt dışına çıkma zorunluluğu doğdu. Ankara'dan İstanbul'a dönmekte olan arkadaşım Doktor Tevfik Salim'le Adapazarı'na hareket ettik. Oradan trenle İstanbul'a geldik. İstanbul'da Polis Müdürü, Ahmet İzzet Paşa'nın kardeşi, benim de Kırk Kilise garnizonundan arkadaşım olan Süvari Albay Esat Bey pasaport işimi yaptırdı.

Bir Bulgar vapuruyla Varna'ya, oradan da Sofya'ya hareket ettim. Sofya'ya giderken trende bir Bulgar kurmay albayı ile söyleşi yaptık. Meğer Balkan Savaşı'nda bizim 7'nci Tümen'in

karşısında savaşılan Kristof Tümeni'nin kurmay başkanı imiş. İki düşman tümenin iki kurmay başkanının tesadüfen karşılaşmaları tuhaf bir raslantı oldu. Harekâttan söz ettik. Sofya'da bir gece kaldıktan sonra Berlin'e hareket ettim.

24 AĞUSTOS 1922

Berlin'de evlendim. Lamia ile Baden-Baden'e balayı gezintisi yaptık. 30 Ağustos büyük zaferini Korhaus'da öğrendik. Eşimin ulusal ve özel yaşamımda ne denli uğurlu bir arkadaş olacağı, bu hayırlı müjde ile bir kat daha ortaya çıktı.

Lozan Konferansı'na çağrılmamız 28 Ekim 1922'de gerçekleşmişti. Bu çağrının biçiminden İtilaf Devletleri'nin hâlâ İstanbul'da bir hükümet varsaydıkları görüldüğünden, Hilafetle Saltanatın birbirinden ayrılması kanunu çıkarılmıştır. Böylece hanedandan Abdülmecid Efendi yalnız Halife-i Müslimin unvanı ile anlamsız bir makam işgal etmekte, Saltanat hukuku tümüyle Büyük Millet Meclisi'nin eline geçmiş bulunmaktaydı. Bundan sonra Meclis'te muhalif akımlar baş göstermeye başladı.

Hoca Şükrü Efendi ve mürteci arkadaşları, Hilafet ve Saltanat hakkında risale çıkardılar. Düşüncelerden karışıklıklar başladı. Mustafa Kemal'e karşı muhalefet, alıp yürüdü. Bunların en budalaca ve namussuzcası bizim Erzurum'da onurlu olarak tanıdığımız ve sevdiğimiz *Albayrak* gazetesi yazarı Süleyman Necati ile Mersin Milletvekili Selahattin ve Canik Milletvekili Emin beylerin ortaklaşa verdikleri yasa önerisidir. Ulusal sınırlar içinde doğmayanları Türk yurttaşı saymayan, milletvekili seçilme hakkı vermeyen bu öneri, cesaret ve küstahlığın acıklı bir örneğidir. Mustafa Kemal'in buna doğrudan doğruya karşılık vermesi çok güçlü tarihsel bir belgedir.

3 MART 1923

Şeyh Mustafa Efendi ve 50 kadar arkadaşının verdikleri "Hilafetin Kaldırılması ve Hanedanın Türkiye'den Çıkarılması"

hakkındaki önerinin görüşülmesi Meclis'in en sıcak ve önemli, bir tarihsel görüşmesidir.

Bu yasa önerisi görüşmeleri beş saat sürdü. Artık hanedanın kalması anlamsızdı. Ülkede irticaya yol açılırdı. Zaten Hilafetin kaldırılması da bu zorunluluktan doğmuştu. Fakat kadınların, damatların -hatta küçük çocukların bir süre için- bu karardan ayrı tutulmaları, insanlık ve uygarlık bakımından gerekliydi. Meclis'te bu görüşte olanların varlığını gördüğümünden, İsmet Paşa'ya durumu anlattım. Büsbütün karşısında görünmedi. Damatların, kadınların yararına olan önerimiz, birkaç kez oya kondu. Ancak 30-40 kişi bu kanıda idiler. Çoğunlukla tümünün sınır dışına çıkarılmaları kararlaştırıldı. Artık Meclis'in bu yapıyla sürmesi zararlı olmaya başladığından, Meclis'e seçimi yenileme kararı verilmek zorunluluğu doğdu. (1 Nisan 1923)

Yeni yasama dönemi için Urfa'dan seçildim.

Serdar Ömer Paşa tarafından öldürülmesi üzerine, tüm ailemiz Urfa'ya sürülmüş. Babam Mehmet Ali Paşa beş altı aylık bir bebekmiş. Şair, hekim Arif Hikmet Bey küçük bir çocukmuş. Bu kentten seçilişimde de hayırlı bir raslantı olduğu duygusuna kapıldım.

1923 yılı devrim ve bağımsızlık tarihimizin en onurlu ve kökten çözümleri, siyasal başarıları ile doludur. Bu yılın Temmuzunda (24 Temmuz) Lozan Antlaşması imzalandı, 24 Ağustos 1923'te Büyük Millet Meclisi'nin ikinci seçim döneminde onaylandı.

Anadolu'nun uzantıları sayılabilecek Süleymaniye ve Kerük petrol yüzünden, Hatay İskenderun limanı yüzünden feda edilmekle birlikte, ulusal egemenlikle hukuki ve ekonomik bağımsızlığımız kurtarılmış oldu.

Trakya sınırında Karaağaç'ın güneyindeki topraklarımıza giren Yunanlılara ait parça Edirne-İstanbul hattın kestiği, aslında Edirne'nin stratejik savunmadan yoksun askeri durumunu büsbütün güçleştirdiği için çok can sıkıcı bir durum ortaya çıkmıştır.

Lozan'da Trakyamız aleyhine bir köprübaşı özelliği taşıyan bu kara parçası için Lord Curzon çok diretmiş, yeniden bir savaşı göze almamak için Yunanlılara bırakılmasına razı olunmuştur. Kuşkusuz ki işin gerçek yüzü ancak konferans tutanaklarının incelenmesiyle aydınlığa çıkabilir.

Gazi büyük Nutuk'da (s. 549) Dışişleri Bakanı İsmet Paşa'nın müttefiklerin önerisi nedeniyle Karaağaç'a karşılık Yunanlılardan tazminat istemekten yana olmadığı, Başbakan Rauf Bey'in ise tazminat isteğinde direktmek ve konferansın kesilmesini göze almak düşüncesinde oldukları, yazılmaktadır.

Sonunda tahliye, ekonomik ve hukuki tüm sorunların bizden yana çözümü koşuluyla, Karaağaç'a karşılık tazminat istemekten vazgeçilebileceği kararlaştırılmıştır.

Nutuk'un 560-569. sayfalarında Rauf Bey'in imza için Lozan'a üç gün emir vermediğinden, imzadan sonra da kutlama telgrafını bile zorla çektiğinden acı acı söz edilmektedir. Nutuk'un bu bölümünün aydınlanması için Rauf Bey'in savunmasını okumak gerektir. Herhalde devrimde büyük tarihsel görevler üstlenmiş arkadaşların, ulusal savaş ve devrim tarihi-mizle ilgili anılarını kesinlikle yazmaları ve tarihe bırakmaları gerekir.

Örneğin Nutuk'da, Refet Paşa'nın Halife Abdülmecid Efendi'ye Konya adında bir at armağan etmesi, karşılıklı sevgi ve saygıya dayalı haberleşmeleri hakkında yazılar vardır. Çerkez Ethem'in izlenmesi konusunda olduğu gibi, Halife konusunda da Refet Paşa'nın savunmasının tarihe geçmesi, bizden sonra geleceklerin ulusal savaş tarihini yanlışsız yazmaları için gereklidir.

İkinci Büyük Millet Meclisi'ndeki üyeler birincisindeki kadar tutucu değildi. Birincide, aldıkları dinsel eğitim ve geleneklere sıkı sıkıya bağlılık nedeniyle özellikle hoca kısmı Hilafet ve Saltanat makamına karşı çok hassastı. Cumhuriyet ilânından korkan, Gazi'nin gidişinden bu hedefi sezen azımsanmayacak sayıda üye vardı. Böyle iken 3 Mart kararının çıkması, Mustafa

Kemal'in kişisel gücünü ve Meclis çoğunluğunun sağduyusunu göstermek bakımından pek değerli, tarihsel bir belgedir.

Birinci Büyük Millet Meclisi'nin ülkemizin savunması, bağımsızlığımızın kurtarılması uğrunda kaya gibi, bir blok halinde gösterdiği özveri, denetleme gücü, manevi saygınlığı çok büyüktür.

İkinci Büyük Millet Meclisi'nde savaş kazanılmış, barış yapılmış olduğundan aşırı isteklerin ortaya çıkmasına, kişisel hırsların at oynatmasına uygun ortam oluşmuş gibidir. Çok sevdiğim, birlikte yurt ve ulusumuz için yan yana çalıştığım birçok arkadaşımın, siyasal görüş ve düşüncelerinde hızla değiştikleri görülüyordu. Kutsal dava uğrunda her şeyi feda ederek atıldığım bu savaşta kişiliğim ve düşüncelerimden ödün veremediğim, yurt ve ulusun kurtuluşu uğrunda özveriyle çalıştığım, kişisel bir beklentiye kapılmadığım bu işte sonuna dek tertemiz kalmayı amaç edinmişimdir.

Bir gün İsmet Paşa'yı ziyaret ederek kendisine "Tanrı'ya şükür ülkemiz kurtuldu. Meclis'teki akımlar beni üzüyor. Bir dünya görüşümün olduğunu, kişilere bağımlı olmadığımı bilirsiniz. Her şeye elimi kaldıramam. En sevdiğim, saygı duyduğum devrim arkadaşlarımı gücendirebilirim. Ben hizipçilikten hoşlanmam. Objektif bir görev ve meslek sahibi olmak isterim. Gazi'ye arz ediniz, beni yeniden orduma, kendi mesleğime geri göndersinler." dedim. "Peki, söylerim" dedi.

Bir süre sonra beni çağırttı, görüştük. Gazi diyor ki "Hüsrev ordudan ayrılalı çok oldu. Kıdemini kaybetti. Arkadaşları çok ilerlediler. Bu durumda orduya girmesi doğru olamaz. Kendisi benim gibi vaktiyle ataşemiliterlik yapmıştır. Yabancı dil, yoldam bilir. Onu diplomat yapacağım."

Buna cevaben ben de İsmet Paşa'ya "Ataşemiliterlik diplomatlık değildir. Usul ve adap öğrenilir, diplomasi dünyası ile ilişki kurulur. Ataşemiliterlik yarı diplomatlık demekse de bu mesleğin kitabı vardır. Deneyim sahibi olmak gerekir. Onun için yakın ilgi ve güvenlerine teşekkürle birlikte, en ufak ve ko-

layından başlatılmayı tercih ettiğimi kendilerine arz edersiniz.” demiştim.

25 EKİM 1923

Halk Fırkası, Rauf Bey’i gıyaben Meclis İkinci Başkanlığı’na, Sağırzade Sabit Bey’i İçişleri Bakanlığı’na seçti.

Bu durumu Gazi, Lozan Konferansı ve İsmet Paşa’ya karşı bir cephe olarak anlıyor, Fethi Bey başkanlığındaki Bakanlar Kurulunu istifaya çağırıyor. Bakan olacakların listesini ne Halk Fırkası, ne de Meclis’te beliren çeşitli gruplar bir türlü anımsayamıyorlar. Böylece birlik oluşturmamayan ve siyasal hırslar içinde çabalayan bir Meclis’le eski yöntemde ayrı ayrı bakan seçiminin olanaksızlığı tüm gerçekliğiyle ortaya çıkıyor.

Sonunda 29 Ekim 1923’te, yani büyük oğlum Faruk’un doğduğu bu hayırlı ayda Cumhuriyet ilânı ve Anayasa’da yapılan değişiklikle, başbakan ve bakanların seçilme yöntemleri dünyanın her tarafında olduğu gibi, normal bir biçime sokuluyor.

Cumhurbaşkanlığına doğal olarak Gazi Mustafa Kemal Paşa seçiliyor. Başbakan da İsmet Paşa oluyor.

Bu mutlu olaydan altı ay sonra 1924 Mayısında Budapeşte’ye Türkiye Cumhuriyeti’nin Orta Elçisi olarak atandım. Böylece siyasal entrika ve kişisel hırs çevresinden uzaklaştım.

II. Bölüm

ATATÜRK ve DEVRİMLER

Giriş

Berlin’de büyükelçi olarak ülkemin çıkarlarını savunup, ulusal onurumuzu temsil ederken devrimin aciz bir bireyi sıfatıyla yurttaşlarımızı, genç öğrencilerimizi sırası geldikçe güçlü rejimimizin yüceliği, büyük devrimimizin içyüzü üzerinde aydınlatmak görevi benim için zevkli, onurlu bir iş olmuştü.

Bu arada Atatürk’ün üçüncü ölüm yıldönümü dolayısıyla Berlin Türk Kulübü’nde birinci kez hüzünlü bir anma töreni düzenlemiştik. Ülkenin kurtarıcısı ve kurucusu olan bu büyük ölümlüye içte ve dışta böyle anma törenleri yapılmasını Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla hükümete o zaman önermiştik ve saygıyla belirtmek gerekir ki bu yöntem kabul görmüştü.

O gün öğrenci ve yurttaşlarımıza bir konuşma yapmışım. Bu konuşmamın sonunda bir konser biçiminde merhumun büyüklüğüne, özel yaşamına ait söylediğim sözlerin yurttaşlarımıza, özellikle genç öğrencilerimize yaptığı önemli etkiyi gözlemlemekle bu büyük adamın kalplerde ne içten bir sevgi, ne derin bir hayranlık, sınırsız bir saygı ile yaşadığını duyumsamak beni çok mutlu etmişti.

Büyük adamların kişiliklerini mezarlarının sonsuz sessizliğinden çıkaran tarihsel eleştirileri, anıları bizim gibi onların çağdaşları yazamazlar. Fakat onların, bizler gibi yakınlarında yaşamış, siyasal yaşamlarına karışmış, kendilerini tanıyan ve sevenlerin yaşayan izlenimlerinin, kişisel anılarının gelecekteki tarihçilere sağlam bir temel, ilk elden bir kaynak olacağı da pek doğaldır.

Şurası kesindir ki sırf ölümünden sonra bende uyanan bir istekle bugün bu satırları yazmaya başladım.

Yazılarımda üstün nitelikleri olduğu kadar insani kusurları da apaçık, tam anlamıyla tarafsız bir gözle yazılmış, bildiğim ve duyduğum eksiklikleri, ilginçlikleri de anlatılmıştır. Unutulmamalıdır ki arkalarında yalnızca övgü sözleri ve övgü şiirleri bırakanlar tarihe yardım etmemişlerdir.

ATATÜRK'ÜN FİZİKSEL DURUMU, BİÇİM VE DİŞ GÖRÜNÜŞÜ

Sağlam bir ana ve babanın çocuğu. Yaşamını at üstünde ve manevralarda, savaş meydanlarında sportif olarak geçirmiş bir erkek. Dinç ve yozlaşmamış güçlü bir bünye.

Uzun boylu görünürdü. Asker üniforması ne denli yakışır-
sa, o ölçüde sivil giysileri de güzeldi. Özenle giyinmesini bilir,
altın saçlarını arkaya tarardı.

Gladston gibi balta, Büyük Petro gibi keser tutmamış olan
ufak, beyaz elleri, temiz tırnakları vardı. Geniş omuzları, içe iş-
leyen ateşli, mavi, şehla gözleri, tatlı bakışları, düzenli çelik yü-
zü, ince dudaklı güzel ağzı, zarif yürüyüşü, soylu davranışları
ile yüce Türk ulusunun tarihsel, uygar, centilmen kişiliğini
simgeliyordu.

Niteliklerini tamamlamak için buraya iki sanatçının göz-
lemlerini eklemek isterim. Heykeltıraş Kripel: “Hareketi kesin,
belirli, bilinçlidir. Bununla birlikte mizacı asabi değildir. Görü-
nüştü ve davranışlarıyla insanüstü bir kişidir. Nietzsche gibi has-
ta değildir.” diyor.

Çok uygar, sevecen bir insan olduğu kesindir.

Ahmet Haşim de ilk görüşündeki izlenimlerini şöyle anlatı-
yor:

“Kapıdan bir ışık dalgası halinde giren yoğun bir güç ve ya-
şam belirtisi ile gözlerim kamaştı. Gözbebekleri en garip ve es-
rarengiz maddelerden oluşan bir çift gözün mavi, sarı, yeşil
ışıklarla aydınlatıldığı asabi bir çehre. Yüzde, alında, ellerde bir
sağlık ve bahar rengi. Düzenli taranmış, eksiksiz sarı, genç saç-
lar. Bütün zemberekleri çelikten, ince, yumuşak toplu, geril-
miş, terütaze bir uzviyet.”

SEVECENLİĞİ, BAZI TUTUM VE DAVRANIŞLARI

Annesi Zübeyde Hanıma çok benzerdi. Dindar, nur yüzlü bu
anaya çok saygılı davranırdı. Napolyon'da da bu evlatlık duy-

gusu, anlayışı görülmüştür. Çankaya'nın havası yaramadığı için annesini İzmir'e göndermiştir.

Tek kız kardeşi Makbule Hanımı sever fakat kaprislerine dayanamazdı. Bu kadının sırtından geçinen eniştesine çok kızar ve ayrılmalarını isterdi. Makbule Hanım için "Bu ayı gibi herife aşık olmuş. Bunun nesini seviyor?" diye izlenimlerini bizlere söylerdi.

Yaverlerinden ahlâk ve terbiyesiyle herkesin güvenini kazanmış olan Muzaffer'in anlattığına göre, yurt içindeki gezilerinde ilk ayak bastığı köy ve kasabalarda halk, gelenek ve göreneklere uyararak koyun ve deve kurban ederlermiş. Atatürk bu manzarayı görmemek için başını çevirmiş.

Bu gibi kurbanların belediye vergisi ödendikten sonra kasaplara satıldığını duyan yaver Muzaffer durumu Atatürk'e bildirmiş. Ata'nın buna fena halde canı sıkılmış, kesilen kurbanların etlerinin derhal yoksullara dağıtılmasını emretmiş. Bu emir üzerine artık deve kesilmemiş, birden fazla koyun kesilmesinin de önüne geçilmiş.

ÖZEL YAŞAMI

Sabahlara dek kımıldamadan, çevresindekilerin doğal gereksinimle ara sıra gittikleri tuvalete dahi uğramak gereğini duymadan oturduğu rakı, aynı zamanda yemek sofrasında iyi bir arkadaş, hoşsohbet bir yoldaşı.

Bazen tuhaf, açık saçık öyküler ve anılar anlatır, fakat kesinlikle bu sözlerinde esaslı bir görüş sezilirdi. Değme gencin dayanamayacağı yorgunluklardan sonra sağlam bir düşünce, kavrayıcı, karanlıkları delici bir zekâ ile saatlerce çalışırdı.

Türk tarihi araştırma ve incelemelerinde, büyük eseri Yazı Devrimi'nde, aslında çok geç girdiği yatağında biraz uyuduktan sonra sabaha karşı kalkarak kütüphanesinde uğraştığı sıkça görülmüştür.

Sivas Kongresi günlerinde Damat Ferit Paşa Hükümetini düşürünceye dek telgrafhanede sandalyesinde sabahlamış, haberleşmeyi bizzat yönetmişti.

Geniş kültür sahibi Birinci Napolyon ve Büyük Frederik'te de bu özellik görülmüştür. Tarihî kişiliğe sahip üstün nitelikli komutan ve devlet adamlarının gerek savaşlarda, gerekse müzakerelerde bedensel ve düşünsel yönden büyük dayanma güçlerinin olduğu bilinmektedir. Ulusları savaşta ve barışta başarıya götüren gücün yönetimi konumundaki büyük devlet adamlarının kendilerine olan güven ve yaptıkları telkinden kaynaklandığı kesindir. Fakat bedence zayıf ve çelimsiz bir siyaset adamında ibretle görülebilen bir güçsüzlük, Gazi'nin büyük siyasal Nutuk'u gibi müzakere, haberleşme gücü gerektiren durumlarda değerini yitirir.

Oysaki Atatürk, Büyük Petro, Napolyon gibi sıkıntılara dayanıklı bir komutandı.

Bizzat Ankara'da tanıdığı olduğum Sakarya Meydan Savaşı sırasında kaburga kemikleri kırıldığı halde ufak bir tedaviden sonra atına binerek cepheye gitmesi bedensel dayanıklılığının benzersizliğini göstermiştir.

Olay şöyle gelişmişti:

Gazi'nin bir ayağı üzengide, eli de atın yelesinde ata bineceği sırada yaveri O'nun sigarasını yakmak için kibrit çıkmıştı. Alevden ürküp şahlanan at Gazi'yi yere vurmuş, birkaç kaburga kemiğinin kırılmasına neden olmuştu. Kırılan kaburga kemikleri ciğerlerine batıyor ve çok sancı yapıyordu. Operatör Dr. M. Kemal kırıkları dıştan plasterle tutturmuş, Gazi'ye birkaç gün zorunlu dinlenme önermişti. Fakat o, 22 gün süren ve Kurtuluş Savaşı'nın en önemli sayfasını oluşturan Sakarya Muharebelerini yönetmek için atını cepheye sürmüştü.

Genel sekreterliğini yapmış olan aziz arkadaşım Hikmet Bayur, Gazi'nin bu kaza yüzünden ata ve otomobile binemediği için savaşı gözetleme noktasından yönetmek zorunda kaldığını söylemişti.

Ağır ve tehlikeli durumlarda bu yerlere bizzat koşarak sevk ve yönetimin başından ayrılmaması genel gidişat için büyük yarar sağlamıştır. Çaresi olmayan ve son hastalığının dayanılmaz acıları ile pençeleşirken rahatsızlığını sezdirmeyerek as-

kerlerinin tören geçişini saatlerce ayakta izlemesi de bedensel dayanıklılığının imrenilecek yüce bir örneğidir.

24 Mayıs 1938’de Adana’da tam dört saat süren geçit töreni ni ayakta, dimdik seyretmişti. Zaten ordumuzun Hatay’a girmesi bundan bir ay sonradır. Bu denli sağlam bir bünyeye sahip olması belki onda dayanma gücünün üstünde bir beklentiye girmesi ve bakmaması sonucunu doğurmuştur.

İçkiyi haddinden fazla içirdi. Sofrasında bulunmak onuru nu taşıyanlardan da kendisine uymalarını isterdi. Sağlığını bozan bu içki âlemlerinde bedensel dayanıklılığının çokluğu çevresindekilerin sersemlemelerine, dayanma güçlerini yitirmelerine, ancak kendisinin zihnen ve beden en sapasağlam kalmasına olanak veriyordu.

Sofya Büyükelçisi olduğum dönemde İstanbul’a gelmiş, Dolmabahçe Sarayı’nda bir ay kadar Ata’nın konuğu olmuştum. Birçok kez denediğim gibi sırf sağlığını korumak ve dostluğumuz nedeniyle sofr a hizmetçisi İbrahim’e “Aman Paşa’nın kadehini tam doldurmayın, zaman zaman unutturun,” diye uyarıda bulunurdum. Ancak, kendisi bunu hisseder etmez daha çok içmeye başlad ı.

Doktor Refik Saydam Sağlık Bakanı olduğ u sıralarda Gazi’nin geçirdiğ i bir krizden korkarak ısrarla Berlin’den biri dahi liyeci Dr. Kraus, öbürü de Dr. Epinger olmak üzere iki profesör getirmişti. Bunlar kendisini çelik gibi bulmuşlar, yalnız akşamın sekizinden sabahın ikisine dek içtiğ i rakıyı, günde birkaç paketi geçen sigara ile sürekli olarak ısmarladığı kahveleri azaltmasını kesin bir dille öğütlemişlerdi.

Yazık ki ne bunları dinledi, ne de bizim gibi gerçek dost ve arkadaşlarının serzenişlerine kulak astı. İstanbul’da yazı geçirdiğ i zamanlar Ada’daki Yat Kulübünden sabaha karşı serin bir havada motorla Dolmabahçe’ye dönerken yanındakiler pardösülerini giymiş, yakalarını kaldırmış, şapkalarını elleriyle sımsıkı tutarlarken, Gazi’nin ince ipek gömlekle, baş ı açık rüzgârda oturmakta olduğ u çok görülmüştür.

SOFRASININ İÇYÜZÜ

Atatürk'ün sofrasının bir takım dalkavuklarla işgüzârlar ve yalakalar için kişisel çıkar sorunu olduğu savı yalan değildir. Fakat gerçekte bu sofa değerli, özverili arkadaşları için bir okuldu.

Devlet yönetimine ait buyruklarını bakanlara burada verir, çetin işlere göndereceği elçilerine yerine getirmelerini istediği görevlerini burada anımsatır, devrim alanında yapacağı büyük işlerin tasarımını burada aşılamaaya çalışır, tarih, dil, kültür çalışmalarını burada yapar, sofrada bulunanlara sorular sorarak görüşlerini dinler, içki aleminin verdiği serbestlikten yararlanarak kullandığı, kullanacağı insanların içyüzünü, karakter ve niteliklerini burada keşfederdi.

1930 Ağustosunda Ağrı Dağı olayları üzerine Bakanlar Kurulunca önceden kararlaştırılmış olan Varşova Büyükelçiliğimden vazgeçilmiş, aynı görevle İran'a atandırılmışım. O sırada İsviçre'nin Montrö kentinde iznimi geçiriyordum.

Ayaklanmayı duyar duymaz süratle yurda dönmüş, Atatürk'ü Yalova'daki köşkünde ziyaret etmişim. O günlerde İran'la aramızda sıkıntı doğuracak siyasal gerginlikler yaşanıyordu. Davet edildiğim Yalova Köşkü'ndeki akşam yemeğine gazeteci Hakkı Tarık Us ve arkadaşları da çağrılmışlardı. Sofranın tatlı, kendinden geçiren havası içinde önce bu büyük adamın iki direktifi ortaya çıkmıştı.

Birincisi, bana karşı duyduğu güven ve beslediği sevgiyi açıklayarak İran'a gönderiliş nedenimi gazetecilere yazdırması, onların aracılığıyla dünyaya ilan etmiş olması.

İkincisi de yerinden kalkarak sofrada yanımdaki sandalyeye oturup başımı elleri arasına alarak yanaklarımdan öptükten sonra "Hüsrev, pasaportun cebindedir. Fakat dönmeni değil, orada kalmanı, durumu dostane bir biçime sokmanı, sınır işlerini de çözümlemeni isterim." demesidir. Bu arada Atatürk'ün sofrasının nimetlerinden yararlanmış, maddi çıkarlar sağlamış bazı kişilerden söz etmeden geçemeyeceğim.

Örneğin Kılıç Ali ve Recep Zühtü gibi yakınında bulunanlar zaman zaman sofradan kalkarak iç salona geçip orada uyku kesirirlerdi.

Bunlar yeniden sofraya döndükten sonra içer gibi görünüp Ata'nın ne söyleşileriyle, ne de üzerine titremeleri gereken sağlık konusuyla hiç ilgilenmezlerdi. Halkın hizmetinde pek hoşgörülü olan bu kutsal bedene bulvar çapkınları gibi şık giymiş, garsondan başka her şeye benzeyen sofrâ hizmetçileri servis yaparlardı. Bu adamlar sabahın birine ikisine doğru Bolulu aşçının yaptığı alaturka yemekleri tıkmış olarak gezinirler, Kılıç Ali ve arkadaşlarının ek yemek isteklerini de anında yerine getirirlerdi.

Dolmabahçe Sarayı'nda konuğu olduğum zaman bu durum yüreğimi sıslatmış, Âfet Hanımın nazarı dikkatini çekmiş, başgarson İbrahim'e de uyarıda bulunmuştum.

Hastalığı zamanında Savarona yatına ziyaretine giden manevi kızlarından Nebile'nin anlattığına göre, sofrasında bilinen çevresiyle otururken dinlenme gereğini duyarak kamarasına çekilirmiş. O gittikten hemen sonra yanındaki bu duygusuz adamlar Bursa'dan hediye gönderilen şeftalileri kapışıp yiyerek nankörlüklerinin son örneğini gösterirlermiş.

ARKADAŞLIĞI VE ŞAKACILIĞI

Şeflerin şefi bu yüce adam kadar resmi yaşamla özel yaşamı ayırt eden, bu konuda astlarına örnek olan büyükler tarihte az görülür.

Tatlı içer, tatlı konuşur, oldukça şakacı bir arkadaştı. Kadınlara karşı saygılı, nazik bir centilmendi. Bunun dışında bir davranışı olmuşsa nedenini kendisinde değil, karşı tarafta aramalıdır.

Bazen sırf alay için taşkınlıklar yapardı. Bir gece sofrasında konuk olan . . . Paşa'nın yaşlı, kibar, oldukça çirkin [şimdi rahmetli] eşinden başka kadın yoktu. Bana "Hüsrev Bey, kadının en güzeli mecliste hazır olandır." diye işin şaka olan yanını hissettirmişti.

Ağaoğlu Ahmet Bey şöyle bir olay anlatmıştı:

Atatürk bir gece Pera Palas otelinde baloya gitmiş. Karşı masada genç, güzel, hoppa bir hanımla bir erkek görmüş. Kim olduklarını sormuş. Bir Paşanın kızı ile kocası olduğunu söylemişler. Kadını yanına çağırmış, herkesin karşısında şapır şupur öpmüş. Kadın da bu iltifattan (!) memnun olup gurur duymuş.

Eski arkadaşı Fethi Bey'in eşi Aliye Hanıma sürekli saygı gösterip iyi davrandığına birçok kez yakından tanık olmuştum.

1930'da Tahran Büyükelçisi olduğum zaman eşimle Ankara'ya gitmiştik. İlk kez karşılaştığı, fakat dışarıda ulusumuzun yüzünü ağartıp devletimizi onurla temsil etme konusunda bana değerli yardımlar yaptığını duyduğu eşimle beni Çankaya'daki eski köşküne akşam yemeğine çağırmıştı. Sofrada eşimi sağına, Âfet Hanımı soluna aldı. Kızlarından Nebile ile kocası Tahsin, Sabiha, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü, yakın arkadaşı Nuri Conker ve birkaç kişi daha yemekte bulunuyorlardı.

Sofrada her akşam görülen rakı ortadan kaybolmuş, onun yerine kırmızı, beyaz şarap ile şampanya bardakları dizilmişti.

Lâmîa'ya "Hanımefendi, siz rakıdan hoşlanmazmısınız. Bu akşam şerefimize şampanya içeceğiz" diye iltifat etti. Bu sözü herhalde rakının hanımların bulunduğu bir sofrada içilecek bir içki olmadığını, eşim Lâmia'ya karşı saygı ve içtenliğini sergilemek üzere sevdiği içkisinden bile vazgeçtiğini göstermek istemesiyle ilgiliydi. Oysaki orada oturan Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü'nün bazı davetlerde şampanyayı göstererek "Bu da içilir mi yahu? Biz rakı içeriz." diye rakı getirttiğini anımsarım. Onun bu sözleri rakıyı seven Gazi'ye yaltaklanma ve dalkavukluk yapmanın ötesinde hiçbir anlam içermiyordu.

Sofrada Gazi Lâmia'yı âdeta bir sınavdan geçirdi. Kendisine "Allaha inanır mısınız, Allah'tan korkar mısınız?" diye bir soru sordu. Böyle bir soru Lâmia'nın babası Galip Kemali Bey'le ilgili düşünceden kaynaklanıyordu. Kim bilir Gazi, Galip Ke-

mali Bey'i Padişah yanlısı, Halifeci mi sanıyordu. Yahut düşüncelerinden ve kişilik sahibi olmasından mı hoşlanmıyordu. İşte bu yüzden, Galip Kemali Beyin kızı olmasından dolayı ona yukarıdaki soru yöneltilmişti. Amaç Lâmia'nın bu konudaki duygu ve düşüncelerini öğrenmekti.

Aslında Galip Kemali Bey namuslu, dürüst, yurtseverliğiyle tanınmış, Milli Mücadele yıllarında yurt dışında ulusal davamıza çok değerli katkılarda bulunmuş bir devlet adamı ve diplomattı. Ancak Ankara'da kendisini çekemeyen, sürekli olarak Atatürk'e ve yakın çevresine çekiştiren kişiler vardı. Bunlar daha çok eski diplomatlardı. Galip Kemali'nin Ankara'ya gelip Dışişleri Bakanı olarak başlarına geçmesinden korkuyorlardı.

Galip Kemali Beyi çekiştirenlerin başında eski Dışişleri Bakanı ve Washington Büyükelçisi Ahmet Muhtar Bey vardı. Bu adam uçarılığıyla tanınmış birisiydi. Birinci Dünya savaşında savaş esirleri için İngilizlerden çıkar sağladığını da Reşit Sadi Bey'den duymuştuk.

Galip Kemali'nin ikinci düşmanı ise Dışişleri Müsteşarı ve eski Paris Büyükelçisi Suat Bey'di. Suat'ın hırsızlığı duyulmamıştı. Ancak yine de apartman ve servet sahibi olmuş bir elçiydi. Üstelik Paris'te devletin onurunu koruma ve temsili konusunda çok yetersiz kaldığı söyleniyordu.

Lâmia evleninceye dek çocukluğunu ve gençliğini Avrupa'da geçirmiş, Batı dillerini, yaşam biçimini öğrenmiş, ancak Türklük ve Müslümanlık duygusunu yitirmemiş, inançlı bir kadındı.

Bu nedenledir ki Gazi'nin sorusuna "Evet Allaha inanırım ve Allah'tan başka kimseden korkmam." karşılığını vermişti. Bunun üzerine Gazi Fransa Büyükelçisi Kont Şanbrun'un eşi Prenses Bonapart ile eskiden yaptığı bir konuşmadan söz etmişti. Prenses Bonapart bir gün Gazi'ye "Sizden kimse korkmuyor" diyerek takdir ve hayranlık duygularını dile getirmiş.

Lâmia da "İtaatta esas sevgidir. Korku ile itaatin sonucu isyandır." deyince Paşa bu sözlere pek memnun olmuştu.

Gazi'nin sofrada eşime yönelttiği başka bir soru da çocuklarımızın adlarıyla ilgilidir.

“Çocuklarınızın adları nedir?”

Lâmîa büyüğünün Ali Faruk, küçüğünün Mehmet Selçuk karşılığını verince Atatürk “Neden Ömer Faruk koymadınız Ali Faruk koydunuz?” diye Şehzade Ömer Faruk’a bir telmih yapmak istedi.

Eşim “Ailemizde Ömer adı yoktur. Hüsrev’in babası Mehmet Ali Paşa, büyük babası da Ali Galip Paşa, Babamın babası Ali Kemali Paşa... Ali’yi bunun için, Faruk’u da doğruluğu ile ün salmış bir Halife adı olduğundan, hem de çok sevdiğim bir isim bulunmasından dolayı koyduk. Aslında çocuğuna isim koymak bir ananın hakkı değil midir?” diye canının sıkıldığını belli edecek biçimde karşılık verdi.

Bunun üzerine Atatürk “Canım ben böyle demek istemedim. İsim koymak elbette bir ananın hakkıdır. Ben kendi adımdan hiç memnun değilim. Böyle koymuşlar. Bir gün erkek çocuk doğuran bir hanım çocuğuna Mustafa Kemal adını koymak istemiş. Bu konuda benim onay vermemi istediler. Kendilerine benim bu adı hiç sevmediğimi, fakat ana hakkına karışamayacağımı, diledikleri adı koymakta özgür oldukları cevabını gönderdim.” diye konuyu kapattı.

Bir gün sonra manevi kızlarının yanında Lâmiâ’yı bana göstererek “Ben saygıya layık hanımlara saygı göstermesini bilirim.” demişti. Ertesi gün kendi aramızda dans etmiştik. Dans sırasında Lâmiâ’ya “Kızım artık sen de benim bir çocuğumsun. Seni her zaman savunurum.” demiş. Lâmiâ da kendisine “Savunulacak bir kusur işlediğimi sanmıyorum. Fakat gereğinde beni savunursanız minnettar olurum.” karşılığını vermiş.

Dans ederken de “Hüsrev mi, ben mi daha iyi dans ediyorum?” diye sormuş. Bu konuşmaları eşim bana dönüşümüzde aktarmıştı. O sıralar ben dansa çok meraklıydım. Yurt dışında tanınmış öğretmenlerden ders almış, dansın her çeşidini öğrenmiştim. Fakat Gazi bu konuda kurallara bağlı kalmayan,

kendisi yeni buluşlar yapan bir dansçıydı. Gerçekten çok hafif ve zarif dans ederdi.

Hiç unutmam, kızlarından Rukiye'nin Dolmabahçe Sarayında düğünü yapılıyordu. Düğünde beden eğitimi uzmanlarından saygıdeğer Selim Sırrı Bey de vardı.

Gazi, Selim Sırrı Bey'den yeni hazırladığını duyduğu zeybek oyununu göstermesini rica etti. Selim Sırrı Bey eski Yunan danslarından esinlenen, zeybek oyununun güzel parçalarından oluşan bir gösteriyi kızıyla birlikte sundu.

Gazi dayanamadı. Yeniden müzik çaldırarak manevi kızı, güzel dans eden Nebile ile bir zeybek oynadı. Biçimli vücudu ile güzel frakı içinde kollarını havaya kaldırarak bir diz çöküşü vardı ki insana Aydın dağlarında Yunanlılara pusu kuran kahraman Mestan efeleri anımsatıyordu.

Gazi bu görünüşü ile üzerindeki frak yerine başında oymalı fes, belinde yatağan, omuzlarında fişeklikler taşıyan bir savaşçı izlenimi veriyordu.

Zeybek figürleri arasına fokstrot karıştırması da dağdan inen silahlı bir efenin salonda bir barışçı olarak çağdaş danslar ettiğini, Türkün bu iki kimliği çok güzel kaynaştırdığını göstermekteydi.

Gerçekten bu adam olağanüstü bir kişiydi. Bulunduğu topluluğu yönetemeyecek derecede içtiğini, içkiyi fazla kaçırdığını anlar anlamaz konuklarına izin vermek suretiyle bu toplantıların tadında bitmesini sağlardı.

Şakalaşmayı çok severdi. Arkadaşlarının şakalarına kızmaz, tam tersine hoşlanırdı. Özellikle Nuri Conker kendisini çok neşelendiren, güldüren bir arkadaşı idi. Conker, bir akşam Atatürk'ün sandalyesinden kalkıp dışarı çıkmasından yararlanarak yerine oturdu, ses ve davranışlarıyla onu taklit etmeye başladı. Oturanlara çeşitli sorular soruyor, verilen karşılıkları -aklıncatıpkı Gazi gibi eleştiriyordu.

Geri döndüğünü görür görmez yerine kaçmak isteyen Nuri Conker'e Gazi gülerek "Otur, devam et." emrini verdi. Kendisi

de gidip Conker'in sandalyesine oturdu! Onun akıllıca yönelttiği bir iki soruya da karşılık verdi. Fakat saçmalamaya başladı-ğını görünce “Kalk oradan, zaten senin bu sandalyeye oturacak yetenekte olmadığın belliydi.” diyerek bu sadık arkadaşının siyasal yeteneğinin sınırlarını çizdi.

Bu olaya yakından tanık olduğum için sonraları Gazi'nin Nuri Conker'i TBMM ikinci başkanlığına kadarı çıkarmış olmasının nedenini bir türlü kavrayamamışımdır.

Kendi şakalarında saklı bir görüş ve anlam vardı. Bana anlattığına göre, bir gece geç saatlerde yatağından kalkarak sarayı dolaşmış. Genel Sekreter Kurmay Albay Tevfik'in odasına yavaşça girmiş. Yatağında derin uykuda olan bu kişiye yaklaşarak tabancasını çekip “Davranma!” diye haykırmış. Birdenbire uykudan uyanan zavallı Tevfik can havliyle “Burada değil yukarıda yatıyor.” demiş. Yanından gülererek çıkan Atatürk böylece bağlılık ve özverisinin sınırlarını çizdiği bu arkadaşına zerrece alışmamış, yalnızca işinde kullanmıştı.

Ankara Valisi Nevzat Tandoğan'ın anlattığına göre Atatürk, bir akşam Çankaya'daki eski köşkünde adamakıllı içtikten sonra sabaha karşı yanındakilere “Haydi gezmeye çıkalım.” demiş. Otomobillerle yola koyulmuşlar. Mudurnu Savunması kahramanı Çolak İbrahim'in o bölgedeki köşküne yaklaştıklarında Gazi, Âfet Hanımı geri gönderip yanında yalnız emir subayı Rüsuhi Beyle Vali Nevzat Tandoğan'ı alıkoymuş. Biraz sonra onlara “Hadi şu Çolağa bir baskın yapalım.” demiş.

Atatürk'ün emri üzerine Tandoğan ses seda çıkmayan, herkesin uyuduğu anlaşılan köşke pencereden girerek yavaşça kapıları açmış. Gazi önde, öbürleri arkada içeri girmişler. Gürültüyü duyanların birer birer kapıları açılmış. Her birinin yanında da birer kadın varmış. Çolak İbrahim yarı çıplak bir durumda fırlayıp karşısında Atatürk'ü görünce kendisini toparlayıp saygılı bir biçimde ve soğukkanlılığını koruyarak “Ne emir buyururdunuz Paşam?” diye sormuş. Çolak İbrahim'in yanında aynı durumda çok genç ve güzel bir kız varmış. Atatürk kıza

öğütler vermiş, daha sonra da onu birisiyle evlendirerek kötü yola düşmekten kurtarmış.

Dolmabahçe’de bir akşam sağ kulağının memesi altında oluşan bezeyi Op. Dr. M. Kemal Beye aldırarak istedi. Doktora telefon edildi. Operasyon için hep birlikte kalkıp Şişli Sıhhat Yurdu’na gittik. Yerel uyuşturma ile Kemal Bey bezeyi çıkardı. Saraya döndük. Bundan sonra Gazi sofrasında kimin bir yerinde benzer şişkinlik görürse kendi ameliyatını anlatır, arkadaşının da aynı yola başvurmasını isterdi.

Bir gün Nuri Conker dayanamadı, Gazi sözünü bitirir bitirmez “Kedi bir yerini görüp yaram var zannetmiş.” sözünü yumurtladı. Atatürk bu söze kızmadı, çok hoşlandı ve epeyce güldü.

Şans oyunlarını sevmez, sakınır, arkadaşlarına kesinlikle kumar oynamamalarını öğütlerdi.

1913’te Sofya Ataşemiliteri iken bir yabancı toplulukta oynayıp yitirmiş, aylığını aşan kumar borcunu sonradan başka yollarla ödemiş. Bu olayı sık sık anlatıp dururdu. Ama ara sıra eğlenmek için arkadaşlarıyla poker oynadığı da olurdu.

1919’da kendisiyle birlikte Anadolu’ya çıktığımız zaman arkadaşlara briç öğretmiştim. Gerek Samsun-Sivas-Erzurum yolculuğu, gerekse Kurtuluş Savaşı’nın boş zamanlarında Kâzım Dirik ve Dr. Refik Saydam gibi arkadaşlarla briç oynardık. Gazi’yi de öğrenip oynaması için özendirmiştim. Ancak o “Ben böyle kurallı, bağlayıcı oyundan hoşlanmam” diyerek kendisinin oyun bile olsa emir komuta altına girmeyi pek sevmediğini hissettirmişti.

Oysaki pokeri güzel ve cesurca oynardı. Bana bu konu ile ilgili olarak bir de hikâye anlatmıştı. Ülkemizde dört yıl görev yapmış, kendisini Tokyo’dan tanıdığım Türk dostu ABD Büyükelçisi Mr. Grew Amerika’nın zengin ailelerinden birine mensuptur. Eşi de ünlü komodor Pery’nin kızıdır. Mr. Grew ve eşi bir akşam yemeğinde Atatürk’ün sofrasında bulunmuşlar. Yemekten sonra poker masası kurulmuş. Oyunun başlarında

Atatürk yitirmeye, Mr. Grew kazanmaya başlamış. Oyunun şaka olduğunu bilmeyen madam, kocasına İngilizce olarak “Türk liraları bizim ülkeye taşınıyor.” demiş. Bu sözü eksiksiz anlayan Atatürk hiç sezdirmeden oyunun hız ve şiddetini artırmış. Saatler geçtikçe Ata’nın dayanma gücü artmış, ancak Büyükelçi yorulup çökmeye, bunalmaya, dolayısıyla büyük ölçüde yitirmeye başlamış.

Zavallı madam böyle bir borcu nasıl ödeyeceklerini düşünürken bu kez de Atatürk: “Madam, şimdi de dolarlar Türkiye’ye akıyor.” demiş, sonra da oyunun şaka olduğunu söyleyerek saygıdeğer konuklarının yüreklerine su serpmiş.

BEKÂRLIK SEVGİSİ

Atatürk devrimci arkadaşlarının bekâr kalmaların isterdi. Evlenenlerin yurt ve ulus işlerine yeterince zaman ayıramayacaklarından, kendilerini veremeyeceklerinden korkardı.

Bence gerçek düşüncesi bu değildir. Bu düşünce aslında mutlu ve tatlı aile yaşamının mücadele azim ve gücünü azaltmaması konusunda bir anımsatmadır.

1923’teki bir nutkunda uygarlıktan söz ederken “Kesin olarak söylemek isterim ki uygarlığın temeli, yükselmenin esası ve gücü aile yaşamında saklıdır. Kadının başlıca görevi anneliktir.” diyen bu büyük devrimcinin gerçek düşüncesi de kuşkusuz ki budur.

Kültür ve meslek yaşamında kadını yükseltmekle ulusun uygarlaşmasının, gelişmesinin temel esaslarını kurmuştur. Acaba kadını siyasal mücadeleye karıştırmaktaki, yani milletvekili yapmaktaki amacı neydi? Ben bunu dışarıya karşı yapılmış siyasal bir gösteri olarak nitelendiriyorum.

Kadın hukukunu savunmak için başta İngiliz Büyükelçiliği kadın görevlileri olmak üzere değişik uluslardan oluşan bir kadın topluluğu İstanbul’a gelmişti. Atatürk bunlara karşı büyük konukseverlik gösterilmesini sağlamış, toplantılarını İstanbul’un en güzel saraylarında yaptırmış, An-

kara'da da Çankaya Köşkünde kendilerine bir çay ziyafeti vermişti.

Benim de bulunduğum bu çayda Atatürk, uluslararası kadın delegelerine Türkiye'de savunulacak ayrı bir kadın hukuku olmadığını, ülkemizde kendilerinin daha çok uzağında bulundukları Millet Meclisinde kadın üyelerimizin bulunduğunu söyleyerek bu konudaki görüşlerini açıklamıştı.

Herhalde evliliğin büyük işler yapmaya, büyük devrimci olmaya engel oluşturmadığını Napolyon ve Büyük Petro'nun yaşamlarını örnek vererek kanıtlamak olasıdır. Çünkü her iki devlet adamı da evliydi. Durum böyle iken Gazi'nin bazı arkadaşlarının bekâr kalmalarını istemesi ve ruhsal isyanını ben iki nedene bağlamaktayım.

Birincisi, özel yaşamında bu arkadaşlarının sürekli olarak yanında bulunmalarını istemesi, ikincisi de kendisinin evlilik denemesinde uğradığı şanssızlık ve aradığı iç huzurunu bulamamasıdır.

Gerçekten tarihe mal olmuş büyük adamların yine tarihin gösterdiği gibi uygulama ve eğilimlerinde, sürdürmüş oldukları yaşamın etki ve izlenimlerinden kurtulamadıklarını biliyoruz.

Kanımcı Atatürk'ün bekârlığa olan ilgisi onun bu kurumu sevmesinden kaynaklanmıyor. Eğer o savaş alanlarında ve siyasal yaşamında gösterdiği başarı ile yakaladığı şansı evlilikte yakalamış olsaydı durum çok farklı olurdu. En azından bu çelik yapıli kahramanın ev yaşamı düzene girer, gece gündüz çalışır durumda olan zekâsı gereksinim duyduğu sükûnete kavuşur, bunu yatıştırmak için alkol, nikotin, kafein almaz, sevgi, sevecenlik ve huzur soluyarak erken çökmez, daha çok yaşardı.

KARISI

Atatürk, Ordumuzun başında İzmir'e girdikten (9 Eylül 1922) sonra tanınmış tüccarlardan Muammer Bey'in evinde konuk edilmişti. Kendisine Muammer Bey'in kızı Lâtife Hanım hizmet ediyordu.

Lâtife Hanım iyi eğitim görmüş, kibar, terbiyeli, hoşsohbet bir genç kızdı. İyi derecede Fransızca biliyor, yakın akrabalarından Halit Ziya Uşaklıgil'den okuduğu Türkçe'yi çok güzel kullanıyordu. Tüm bu özellikleri ve uygar kişiliği ile ilgisini çektiği içindir ki, Atatürk bir süre sonra onunla evlendi. Ancak, taşıdığı üstün özelliklere karşılık Lâtife Hanım, nasıl olup da Atatürk gibi yüce bir kişinin Türk ulusu için gerekliliğini anlamadı, kendi kişiliğinden özveride bulunamadı? İşin bu yönü anlaşılamaz.

Bilindiği gibi Lâtife Hanım siyasal hırsla da kapılmış, Gazi'nin yurt gezilerinde çarşafı ve peçesi ile halka nutuklar söylemeye kalkmıştır. Atatürk'ün sonradan bana anlattığına göre, eski Çankaya Köşkünün bahçesinde sesini, davranışlarını eğitip düzeltmek için Demostenes gibi hitabet çalışmaları yapmış. Bir bakıma Atatürk'le eşit olma, rekabet etme gibi çocukça davranışlar içine girmiş. Meclis'teki muhalif milletvekilleri ile iletişim kurmaktan zevk aldığını da yine Gazi anlatmıştı.

Fatih Rıfkı Atay bir gün Atatürk'ün sofrasında şöyle bir olaya tanık olmuş:

Sofradaki belli kişiler şampanya istemişler. Latife Hanım, şampanya getirmeye giden garsonu engellemiş, istekte bulunanlara dönerek “siz şampanyadan ne anlarsınız” diye ev sahipliğine ve konukseverliğe yakışmayan sözler söylemiş. Bunun üzerine Atatürk de “sen bu sofraya layık değilsin.” diyerek Lâtife Hanımı oradan uzaklaştırmış.

Büyüka'daki Splendit Oteli Sahibi İsmail Bey, Gazi'yi ziyaret etmek için eski köşke gitmiş. O sırada Lâtife Hanım da yanlarındaymış. Biraz sonra Salih Bozok içeriye girmiş. Lâtife Hanımın Bozok'u aşağılayıcı bir biçimde odadan kovması İsmail Beyi utandırmış, Atatürk'ü de çok sinirlendirmiş.

Lâtife Hanımın herkesin yanında, her yerde Gazi'yi “Kemal” diye ön adıyla çağırması da hiç kimsece hoş görülmemiştir. Bu değerli kadının resmi durumunu hiç kavrayamadığı anlaşılmaktadır.

Ankara’da uzun süre Alman Büyükelçiliği yapmış olan dostlarımızdan Nadolni’nin, Lâtife Hanımın elçi kabullerinde imparatoriçelerin bile protokolce sahip olmadıkları hukuku almak istediğini söylemesi, bu noktadaki dengesizliği tüm çıplaklığıyla göstermektedir.

Alman Büyükelçisi, Cumhurbaşkanı tarafından olağan bir törenle kabul olunduktan sonra Lâtife Hanım, ertesi gün de elçiyi kendisinin kabul edeceğini bildirmiş. Hatta bu iş için bando ve tören birliği hazırlanmasını bile emretmiş. Ancak olayı tam zamanında öğrenen Gazi bu işin önüne geçmiş.

Lâtife Hanım, ne yazık ki büyük bir askerin, komutanın önünde komutan olunamayacağını, büyük bir devlet başkanının hukukunun paylaşamayacağını bilemiyordu. Bu bilgisizlik büyük devlet adamının ev yaşamını dengesizliklerle, güçlüklerle zehirlemiş, sonunda Lâtife Hanımın pişman olup ağlamasına, elindeki tarihsel nimeti kaçırmasına neden olmuştur.

Kadın-doğum uzmanı Doktor Fuat Fehim Caculi, Lâtife Hanımla ilgili bir hikâye anlatmıştı. Bu kişi abartmayı, dedikodu-yu seven birisi olduğundan anlattıklarını doğruluğundan kuşku duyarak dinlemediğim.

Güya bir gün Lâtife Hanım çocuk düşürdüğünü öne sürerek yatağa uzanmış. Doktor Fuat Fehim’i çağırmışlar. Gazi doktora “Benim çocuğumun olmayacağı malûmdur. Şunu bir muayene et.” demiş. Fuat Fehim olayda hile sezmiş, kesilen bir tavuğun kanının yatağa bulaştırıldığını saptamış.

Latife Hanım Cumhuriyet yönetiminde veliahta yer olmadığını, Gazi’nin çocuğunun olamayacağını bildiği halde böyle bir olaya cesaret edebilir miydi? Belki ilgi çekmek için bu tür bir davranışta bulunduğu düşünülebilir. Ancak gerçeği öğrenmek için Hasan Rıza Soyak’a sorduğum zaman bu olayın tam anlamıyla yalan ve uydurma olduğunu söyledi.

Özetlediğim bu acıklı tablodan sonra Atatürk’ün ilkesel olarak değil, kişisel olarak bekârlığa duyduğu yakınlığı anlamak güç olmasa gerek.

ZEKÂ VE DEHASI

Beyni herhalde olayları duyularla algılayabilen olağanüstü bir makineydi. Aydın, kültür ve mantık sahibi bir kişiydi. Ne Lenin, ne Adolf Hitler, ne de Mussolini gibi toplumsal birer din yaratmaya kalkışmamış, dehası koninin öbür bölümüne atlayarak deliler sınıfına geçmemişti.

Örnekleri olan, denenmiş, halka doğru, halk egemenliği esasına dayanan bir cumhuriyet yönetimi kurmak istemiş ve kurmuştur. Tıpkı Napolyon gibi yorgunluk duymadan, sürekli çalışır, çeşitli sorunları aynı zamanda tartışır ve çözümler, muhataplarının bocalayarak içinden çıkarmadıkları en karanlık durumları zekâsının ışığı bir projektör gibi deler, her yolu bulurdu.

Bu zekâ herhalde içe doğma, esinlenme gibi insani derecelerin üstüne çıkmış, belki de açığa çıkan dehanın düzeyine yaklaşmıştı.

Asıl mesleği olan askerlikte stratejiyi, genel durumu kavrama duyu ve yeteneği büyüktü.

Yürekli, özverili bir yurtsever olan Enver Paşa ile bu alanda karşılaştırılacak olursa Gazi'nin daha dengeli olduğu, ölçüyü kaçırma yanlışına asla düşmediği görülür. Yani hayalci değil, gerçekçidir.

Enver gençliğin iyimserliği ve hayalciliğinin etkisiyle karşılaştığı tüm güçlükleri küçük görürdü. Osmanlılık, Turancılık, İslamcılık arkasında koşan bu yiğit, mert, temiz askerin uğradığı başarısızlıkların nedeni budur.

Oysaki Atatürk dingin, dikkatli, her sorunu tartan bir hesap adamı idi. Ulusal amaç, ulusal çıkarlar ve ülkenin esenliği sınırları içerisinde Türkçülükle yetinmeyi bildi. Beklemeyi, susmayı bilen, engellerin çokluğu, gücü karşısında amaca bir çırpıda erişilemeyeceğini anlayınca duruma göre önlem alan bir politikacı ve askerdirdi. Samsun'a çıktığımızdan Cumhuriyetin ilanına kadar geçen devrim süreci, Kurtuluş Savaşı'nın askeri bakımdan ulaştığı aşama bu duygunun en parlak örneğidir.

Kurtuluş Savaşı kutsal Hilafet makamı ile Padişahı tutsaklıktan, yurdu düşman istilasından kurtarmak, ulusal bağımsızlığımızı sağlamak için başlatılmış, ne var ki önce Padişahlık, sonra da Hilafet kaldırılarak Cumhuriyet ilân edilmişti.

Başlangıçta eşkiya ve çetelerin oluşturduğu savunma gücü daha sonra ulusal orduya dönüştürülmüştü. Silah ve donatımcı noksan 50.000 kişilik ordu Ege’de Yunan istila ordusuna, Toroslar’da da Fransız güçlerine karşı direnmiş, kendini ezdirmemek için ta Ankara kapılarına, Sakarya’ya kadar çekilmiş, hatta hükümet merkezini daha içerilere aldırmaı bile düşünmüştür.

Bu olaylar ve “*Hatt-ı müdafaa yoktur, sath-ı müdafaa vardır. Bu sathı da vatandır. Düşman ordusunu vatanın harim-i ismetinde boğacağız!*” sözleri o zamanki askeri, mantıki ve ulusal duyguyu özetleyen, benim de içinde bulunduğum Birinci Büyük Millet Meclisi’nin ruhsal durumuna karşı pek büyük ve yiğitçe bir davranıştı.

Atatürk cepheye giderken başlangıçta kurmay ekibine beni almayı düşündü. Hatta Çankaya’da işe de başlamıştım. Sonra “Hüsrev, bu kalım ve batım harbinde senin Meclis’te kalmanı, her gün milletvekillerine askeri durumu açıklayarak morallerini koruyup yükseltmeni isterim. *Hakimiyet-i Milliye* gazetesi ile uygun olan yayını yaparsın.” diye emir vermiştir.

Gerçekten bu kararı çok yararlı oldu. Her sabah erkenden Heyet-i Temsiliye’nin bulunduğu Ziraat Okulu binasından gece gelen raporlardan bir özet yapar Meclis’e inerdim. Birçoğu ağa, hoca, büyük bölümü sivil olan milletvekillerine kara tahta üzerine haritamı çizer, açıklamalar yapar, en kritik zamanlarda morallerinin sarsılmamasına çalışırdım.

Sakarya Savaşı, düşman ordusunu üslerinden uzaklaştırarak Anadolu’nun içine çeken, isteklendirmek için kendi ordumuzu kaynaklarına yaklaştıran bir savunma savaşıdır. Sakarya savunmamızın başarılı olması Yunan Ordusunu tümen hareketinden savunma durumuna geçirmiş, bu ordunun girişim gü-

cünü elinden almıştı. Böylece ulusal orduya ilk zafer yolu açılmıştı.

Millet Meclisinde Sakarya başarısından sonra düşmana “karşı taarruz” için izlenmesi gereken yol üzerinde görüşler açıklanıyordu. Atatürk yarım hazırlıklarla, yarım önlemlerle yapılacak bir saldırıdansa hiç saldırmamanın daha yararlı olacağını söylemiş, bir yıl eksiksiz hazırlıktan sonra Dumlupınar Başkomutanlık Meydan Savaşı’nı kazanmıştır. (26-30 Ağustos 1922)

Bu zaferi kazandıran askeri hazırlıkların iki de çok önemli siyasal başarısı vardır.

Bunlardan birincisi Ruslarla Doğu’da, ikincisi de Fransızlarla Güney’de yapılan anlaşmalardır. Böylece ordunun arka ve yan tarafları güvence altına alındıktan sonra tüm güçler kesin sonucun alınacağı savaş alanına kaydırılmış, düşman ordusunun yok edilmesi sağlanmıştır.

Sakarya Savaşı askeri tarihçilerin ve strateji uzmanlarının iyice incelemeleri gereken önemli bir olaydır. Eğer bu olay yeterince incelenmiş ve ders alınmış bir olay olsaydı öyle sanıyordum ki İkinci Dünya Savaşında yapılan bazı yanlışlar ortaya çıkmazdı. Örneğin Avrupa’nın en güçlü ordusuna sahip Almanya, Führer gibi askeri değeri olmayan bir şef yüzünden bu olağanüstü güçten yararlanamamış, savaşın bedelini ağır ödemiştir.

Fransa’yı yendikten sonra barış yapıp geri çekilseydi elbette ki kazançlı çıkardı. Ama Almanya öyle yapmamış, Atlantik kıyılarına, Akdeniz’e, Balkanlar’a, Afrika ve İtalya’ya dağılmış, kış hazırlığı yapmadan Moskova seferine çıkmış, Stalingrad’dan zamansız geri çekilmiş, petrol bölgeleri peşinde Kafkaslar’a kadar sarkmış, sözün kısası yanlış üzerine yanlış yapmıştır.

Birinci Dünya Savaşı’nda Enver’le Hafız Hakkı paşaların Sarıkamış kış taarruzları da askeri bir cinnet ve serüven olarak tarihe geçmiştir. Bu olaydan sonra Şark Ordumuz bir daha belini doğrultamamış, askerlerimiz soğuktan perişan olmuşlardır.

Yaveri Kâzım Orbay'ın ayaklarının donduğu bu harekâtta En-ver Paşa'nın kendisi de az kalsın Ruslara tutsak olacaktı.

Atatürk, Dumlupınar Meydan Savaşı'ndan sonra ordumuza "İlk hedefiniz Akdeniz'dir, ileri!" diye emir vermişti. Zafer kazanmış orduya gösterdiği bu yürüyüş yönünün iki büyük anlamı vardır:

1) Askeri anlamı: "Yok ettiğiniz düşman ordusunun kalıntı-larını denize dökecek, güzel İzmir'imizi alacaksınız." demektir.

2) Siyasal ve toplumsal amacı da bu amaçtan daha büyük ve kutsaldır. Binlerce yıl uygarlığın, kültürün odağı olmuş, Avrupa, Afrika ve Asya'yı birbirine bağlayan bu deniz, dünya uygar-lığının yolu üzerinde bulunduğundan Türk ulusu için de çok önemlidir. Ulusumuzun uygar dünya ile el ele verip yükselme-si için bu kıyılara ulaşması, yerleşmesi kaçınılmazdır.

Atatürk'ün Mudanya Mütarekesi ile İstanbul'a barışçı yolla girmesi, İtilaf Devletleriyle silahlı bir çatışma çıkarmaması, haklı olduğumuz Trakya sorununu zamanın elverişsizliği ne-deniyile çözmeye kalkışmaması, devrimciliğinin, yani uzağı gö-rüşünün, nerede duracağını bilen bir asker oluşunun tarihsel örneğidir.

Sözün kısası tarihten çok iyi ders almış olan büyük komu-tan, Annibal'in Attila'nın, Cengiz'in, Timur'un çabuk kurduk-ları imparatorlukların ne olduğunu iyi biliyordu.

Makedonyalı hemşehrisi Büyük İskender'in yalnız Yuna-nistan'ı İranlıların saldırısından kurtarmakla yetineceği yerde, cihangirlik düşüncesiyle ülkeler zaptedip kurduğu büyük im-paratorluğun ancak on bir yıl yaşayabildiğini, kurucusunun ölümü üzerine nasıl çöktüğünü de çok iyi biliyordu.

Askerlik sanatının büyük ustası Napolyon'un iniş çıkışlarla dolu 13 yıllık savaş serüvenlerini en ince ayrıntılarıyla, bir aske-ri tarih uzmanı gibi inceleyen de yine Atatürk'tü.

Birinci Dünya Savaşında Anafartalar'da kendisini tanıyan-lardan, yanında bulunanlardan duyduğuma göre gözetleme sı-rasında bir kurşunun gelip üst cebindeki saati parçaladığı an hiç

telaş eseri göstermemiş, soğukkanlılığını koruyarak çevresindekileri yatıştırıp gözetlemeyi sürdürmüştür.

Tarih, Napolyon’la Büyük Petro’nun da savaş alanlarında, ateş altında bu cesaret ve soğukkanlılığı gösterdiklerini yazar.

Yalnız Atatürk insan olarak çok yüksek duygular sergilemiştir. Özellikle tutsaklara karşı, savaş dışı olanlara karşı çağımızın emrettiği biçimde çok uygarca davranmış, hiçbir zaman kırıncı olmamıştır.

Bir gün bana şöyle bir olay anlatmıştı:

Çanakkale’de bizim bir keşif kolumuz gece iki taraf siperleri arasında İngiliz keşif koluyla karşı karşıya gelir. İngiliz askerleri ile bizimkiler arasında silah ve kasaturaya başvurmada bir boğuşma başlar. Ufak tefek fakat güçlü kuvvetli bir Anadolu çocuğu uzun boylu, boksör yapılı bir Avustralyalı askeri çeke çeke bizim tarafa getirir. Gazi her iki eri de görmek ister. Bizimkine ödül verir. Avustralyalı’ya da hangi amaçla buralara kadar gelip bizimle savaştığını sorar. Avustralyalı “spor için” karşılığını verir. Gazi de “Nasıl, bizim sporcuğu beğendin mi?” diye ona takılır.

Emir subayı Muzaffer’den duyduğuma göre, Dumlupınar Meydan Savaşında tutsak olan Yunan Başkomutanı Trikopis ve kurmay ekibine son derece nazik davranmış, birlikte çay içmiş, harita üzerinde onların yaptıkları strateji yanlışlarını söylemiş.

Afyonkarahisarı’nda verilen baloya gelip kaçamayarak orada kalan Yunanlı kadınların herhangi bir saldırıya uğramamaları için kesin emirler vermiş, tutsak generallerin evlerine telgraf çekmelerini sağlamış, numara eri top başında ölmüş bir bataryanın yanında yere düşmüş Yunan Alayı sancağını yerden kaldırtmıştır.

Napolyon’un Akka Kalesi savaşında Cezzar Ahmet Paşa kuvvetleri karşısında tutunamayarak geri çekilmesi sırasında birlikte götürdüğü Türk tutsaklarını yiyecek sıkıntısını öne sürerek toptan öldürttüğünü, bunlardan bir Yeniçeri ağasının da düşman kurşunuyla ölmek için diri diri gömülmek istediğini yazanlar da yine Fransız yazarlarıdır.

1704'te Norva'yı zapteden Büyük Petro'nun kaleyi kahramanca savunan komutan Horn'u tokatlaması, saldırı sırasında ölen karısının cesedini suya attırması gibi vahşilikler, bayağılıklar askeri tarihin lanetle yazdığı olaylardandır.

YAZARLIĞI VE HATİPLİĞİ

Keskin kılıcı kadar güçlü de kalemi olan iyi bir yazardı.

Yazıları anlamlı ve ruhlı, anlatımı açık ve kesin, kelime şakırtılarından, başka bir deyişle sözcük süslemelerinden sıyrılmış idi.

Anlatım biçimi yüksek ve edebiyatçılara özgüdür. Arap harfleriyle yazısı okunaklı ve pişkin, Latin harfleriyle okunaklı ise de pek pişkin sayılmazdı. Çünkü bu harfleri eskiden pek sık kullanmamıştı. 1928 yılı Temmuz ayında Dolmabahçe Sarayı'nda küçük bir sofrâ kâğıdına adımı yazmıştı. Bu yazıyı hem bir fikir vermek, hem de tarihsel bir anıyı sergilemek için ekliyorum. [Bk. Albüm bölümü]

Hasan Rıza Soyak'tan öğrendiğime göre mektup yazmasını sevmezmiş. Kendisine gelen mektupları not ettirir, cevaplarını kısa verirmiş. Evrakı görmek için belirli zaman ayırmazmış. Nerede, ne durumda olursa olsun, örneğin otomobille Marmara Köşkü'ne giderken Hasan Rıza'ya rast gelirse “Ne haber, beni mi arıyorsun?” diye sorar, işleri gözden geçirirmiş.

Acele yapılması gereken işler için ne zamana, ne de yere bakmaksızın ister yollarda, ister eğlence yerlerinde olsun bir işaret üzerine özel odaya çekilir işlere bakarmış. Bu amaçla rahatsız edilmeye kesinlikle kızmazmış. Büyük davalara atılmış bu gibi adamlar her işi zamanında sonuçlandırabilmek için özel yaşamlarının düzenini yitirirler, yemeklerini bile öğünde yemezler. Atatürk de genellikle böyle yapmış, yemeklerini zamanında yememiş, çok kez ayran eklemekle yetindiği görülmüştür.

Atatürk parlak bir hatipti. Tatlı, içe işleyen, gür sesi ile dinleyicilerini büyüler, güçlü mantığı ile karşısındakileri istediği

yola sokardı. Önemli nutuklarını önce hazırlar, fakat genellikle içinden geldiği gibi, eksiksiz söz söylerdi.

GÖZLERİNDEKİ GÜÇ

Şehla gözlerinde karşısındakini isteğine boyun eğdiren, düşüncesinin derinliklerine kadar giren bir güç, bir işleyiş duygusu vardı.

Dönemin aleyhimizde geliştirilen siyasal akımlarına kaşılık güzel kalem ile ulusumuzun saklı değerlerini cesaretle savunan Fransız yazarı Claude Farrère, İstanbul İtilaf Devletlerinin işgali altında iken Gazi ile görüşmeye İzmir'e gelmişti. Sonradan Atatürk'ten duyduğuma göre Claude Farrère İzmir'e yalnızca Türk dostu olduğu için değil, İtilaf komiserlerinin siyasal vekillerinden biri olarak, özel emirle gönderilmiş. Atatürk bu ziyaretin amacını önceden kestirmiş. Claude Farrère huzura çıkınca Gazi'nin bakışları altında sendeleyerek yere diz çökmüş, "Ben kendiliğimden gelmedim, beni gönderdiler. Siyasal görevim var." demiş.

Ben Tokyo'da büyükelçi iken Uzak Doğu'ya 1938 şubatında Japon Hükümetinin davetlisi olarak gelen Claude Farrère'i Türk dostu olduğu için elçiliğimize davet etmiştim. *Ankara'nın Üç Kadını* eserinin yazarı diz çökme konusuna hiç değinmedi. Fakat Atatürk'ün deha ve zekâsına, azim ve kudretine olan hayranlığından söz etti.

İzmit'te Gazi'nin kendisine armağan ettiği kamçıyı Paris'teki yazı masasının üstünde Akademi kılıcı ile yan yana sakladığını bağlılığının kırılmazlığına bir örnek olarak anlattı.

Ankara'nın Üç Kadını adlı romanının kötüye yorumlanıp yanlış anlaşıldığını, yeni Türkiye ve devrimlerimizi küçük görme gibi bir niyetinin asla söz konusu olamayacağını, amaçının geleneklere bağlılığın önemini vurgulamak olduğunu söyledi.

Ankara'ya atanan Mr. Sherill adında Türk dostu bir büyükelçi, Gazi'nin bakışlarındaki çekici gücü duymuş. Fakat çağı-

mızın bu çaptaki önderleriyle görüşmeler yapmış olduğunu ileri sürerek kendine olan güveninden söz etmiş. Ancak, bu görüşmede hazır bulunan protokol görevlisi Selâhattin Aral'ın anlattığına göre Mr. Sherill de Claude Farrère'in akıbetine uğramış, şaşırıp kalmıştır.

Bir de benim gözlemimi buraya ekleyeceğim.

Eşimin pek ağır bir tifoya tutulması nedeniyle Tahran'dan izinli olarak İstanbul'a gelmiştim. Hastalık sırasında gösterdiği yakın ilgiye minnettarlığımı sunduktan sonra hava değişimi için eşimi İsviçre'ye götürmek üzere Gazi'den izin istedim. İzin vermeye pek istekli görünmedi. Ben de şu sıralarda Tahran'da acele yapılması gereken bir işimin olmadığını, dinlenme döneminde yanında bulunup eşime yardım etmem gerektiğini öne sürerek izin konusundaki ricamı yineledim.

Gazi "Canım yalnız gitsin. Benim kızlarım yalnız gidip geliyorlar" dedi. O'nun bu sözlerine ve Lâmia'yı kendi kızlarıyla bir tutmasına çok üzüldüm ve karşılık olarak "Sizin kızlarınız yalnız gidebilirler, fakat benim eşim gidemez." dedim. Hiçbir şey söylemedi. Fakat o anda gözlerinin ateş gibi parladığını, beynime bir elektrik ışığı gibi etki ettiğini gördüm. Canı çok sıkılmıştı. Bilinçdışı bir anlayışla kendimi "emriniz baş üstünedir." diye esas duruşa geçen bir asker durumunda hissettim.

Bu dediklerim bir saniye bile sürmedi. Aslında beni seven bu büyük adamın kırıncı bir söz söylemeden kızgınlığını gözlerinin alevi ile duyurması, bu duyguları üzerine bildiklerimin bendeki bir denemesi oldu.

Zaten bir anda bir şimşek gibi gelen, içe işleyen ve geçen bu olay benim "Emir buyurursunuz. İlk vapurla Tahran'a dönüyorum." cevabımla kapandı. Elimi sıktı ve dostça ayrıldık.

Bu görüşmeye tanık olan Recep Peker'le Ruşen Eşref, Gazi'nin bu dargınlığının ve üzerimde yaptığı büyüleyici etkinin farkında olmadılar. Tam tersi, kızları hakkındaki sözlerimde benim öfkelendiğimi sanmışlar.

DEVİRCİLİĞİ

Atatürk, ulusunun ruh ve bünyesine olan yakınlığı, bağlılığı yüzünden onun yaşamı ve düşüncesi ile bilincini de derinden kavramıştı. Bu büyük devrimci, kendi kuşağının deha ve gücünü benliğinde toplamış bir insandı. Soylu ulusumuzun temiz karakterini, Türklük ateşinin aydınlatıcı alevini ve ulusal davamızın tüm inceliklerini içinde taşıyordu.

Ülkemizde elçilik yapmış Türk dostu Avusturyalı August R. von Kral, kitabında Atatürk'ün Makedonyalı oluşu, 1897'de Askeri Lise öğrencisiyken Yunan Savaşının zafer çılgınlıkları ile yurt ve askerlik duygularının genişlemesi, Rum, Bulgar, Sırp çetelerinin eylemlerine yakından tanık olmasının onu derinden etkileyip eğittiğini yazar.

Yine von Kral'a göre Rumeli Ordumuzda uyanan özgürlük düşüncesi, Jön Türklerin çalışmalarına katılması yüzünden Suriye'de geçirdiği sürgünlük yaşamı Atatürk'ün siyasal, askerlik ve ruhsal eğitimini büyük ölçüde etkilemiştir.

Öğrencilik yıllarında başta matematik olmak üzere felsefe ve edebiyata ilgi duyan, hitabet yeteneği yüksek bir genç olduğunu düşünürsek, gerçekçiliğini, insancıl duygularla ve çevresiyle ilişkilerini, güzelliğe olan sevgisini ve söylevlerinde ruhlara seslenebilme özelliğini kolayca anlarız.

Herhalde Atatürk tam saatinde dünyaya gelmişti. Bu da kendisi için tarihsel bir şanstı. Samsun'a ayak basmasıyla başlayan, on yıl içine sığdırdığı yüz yıllık devrimleri Büyük Petro gibi sakal keserek, kelle uçurarak, tehditler savurup terör estirerek değil, güzel söz söyleme yeteneği, inandırıcılığı, sevecenliği ve uyandırdığı güven duygusuyla yapmıştı. Haluk Şehsuvaroğlu'nun dediği gibi, yenilgiler, ihanetler, çaresizlikler, umutsuzluklar içinden sıyrılan genç yaşı sonsuz bir tan aydınlığı gibi Anadolu dağlarından doğduğu gün, ulusça bu ışığa koşuyoruz.

Samsun'dan Havza'ya geldiğimizde İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edildiği acı haberini almıştık. Bu olay üzerine ge-

rek Havza'da, gerekse daha sonra geçtiğimiz Amasya'da okutduğu iki mevlit ve ulusal birlik hakkındaki öğütleri halk ruhunu kavrayışının parlak örnekleridir.

Devrim çalışmalarında kendi görüş ve düşüncelerine boyun eğdirmek istediğini görmedim. Tam tersi, görüşleriyle inandıran, akılcı noktaları dikkatle dinleyen, inceleyen ve uygun sonuçları çıkaran bir devlet adamı olarak davranmıştır. Fakat bir görüş kesinlik kazanınca artık kararsızlık ve olasılığa yer bırakmaz, onun uygulanması için kırılmaz bir kararlılık, inatçı bir ıstıyak gösterirdi.

Yeni harflerin kabulünde kurul, beş yıl süreyle derece derece halkın alıştırtılmasını önermişti. Kendisi üç ayda bu iş olmalıdır demiş, yapmış ve yaptırmıştır.

Bu yazı devriminin yanında kadının çarşıftan kurtarılması, Avrupa biçimi toplumsal yaşamın benimsenmesi gibi önemli devrimlerin on yıl içine sığdırılması ve pek kısa bir sürede başarılmış olmasının bazı nedenleri vardır. Bu nedenleri yöntemde, tarihin seyrinde, ırkın cinsinde, yüzyılımızın eğitim ve uygarlık derecesinde aramalıdır.

Üçüncü Sultan Selim (1789-1807)'den beri yurdumuz Avrupa düşünce ve kültürüyle ilişkiye girmiştir.

Sultan Mahmut döneminde Avrupa ordularına benzer bir ordu oluşturulmuş, Avrupa örneği bir kurum, bir ocak meydana gelmiştir. Tıbbiyemizin, Harbiyemizin Avrupa örneği çalışma ve yaşama düzeni önce Fransız, sonra da Alman yöntemlerine göre yüz yıldan bu yana sürmektedir.

Namık Kemaller, Arif Hikmetler, Muallim Naciler, Ahmet Mithatlar gibi şair ve yazarlarımız Fransa büyük ihtilalinden ulusumuza bağımsızlık ve özgürlük ruhu taşıdılar. Kadınlarımız daha ferace ve yaşmak döneminde bile yabancı dil, Batı müziği ve anlayışı ile tanışmış, Avrupalı kadının kültürünü öz benliğinde iffet temeli üzerine kurmaya başlamışlardır.

Görkem ve yayılma dönemlerinde kendi yüksek uygarlığını ordularıyla birlikte Asya'dan Avrupa'ya geçiren ataların ço-

cukları olan olgun Atatürk kuşağının devrim için ne zamana, ne de şiddete gereksinimi yoktu.

Geçen yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasal ve toplumsal bünyesini kemiren, her türlü gelişmeye engel olan bağnazlık ve onun uğursuz uzantısı irticanın amansız düşmanı idi.

Nasıl olmasın ki? 19. Yüzyıl başlarında gelişmiş Avrupa kültür ve uygarlığını ülkesine sokmak isteyen Üçüncü Selim gibi yenilikçi, ilerici, kibar, yumuşak huylu bir Padişahı Kös Musa Paşa ve Şeyhülislam Ataullah gibi iki bağnaz, bozguncu yobazın nasıl yok edip ortadan kaldırdıklarını çok iyi biliyordu.

1826'da İkinci Mahmut'un Yeniçeri ocağını kapatmasına, asker ve memurlara çağdaş giysiler giydirmesine kızan yetkisziz, sıradan, akli kıt bir dervişin sokakta Padişahın yüzüne karşı "Gâvur Padişah" diye bağırma cesaretini gösterdiği bir ülkede irtica ruhunun nasıl derinlere indiğinin bilincindeydi.

İkinci Meşrutiyet'i izleyen yıllarda Enver Paşa'nın orduya bir türlü kasket giydirmeye cesaret edemeyerek "Enveriye" adında bir kalpak giydirdiğini tümümüz biliriz. İşte bu nedendir ki, korku yerine sevgi, kuşku yerine güven uyandıran güzel insan Atatürk'ün kara irticaya, rejim değişmelerine karşı nasıl tavizsiz, acımasız, onurlu bir savaş verdiği de bilinen başka bir gerçektir.

Aslında Cumhuriyeti kurmayı tasarlamış bu güçlü önderin, şehzadeleri Anadolu'ya sokmaması da ayrıca övgüye değer bir davranıştır. Sultan Vahdettin'in İngilizlere yaslandığı, ulusun dine ve hilafete olan bağlılığından yararlanarak bağnazlığı körüklediği, bu yolla ülkemizde ulusal birliğin kurulmasına engel olduğu ortadaydı.

Buna karşılık bizler, yani Atatürk'ün Anadolu'daki arkadaşları, başımızda Gazi olduğu halde tüm propaganda ve genelgelerimizde Hilafet makamını, başkent İstanbul'u, Padişahı düşman elinden kurtarmaktan söz ediyorduk. Bunu yapabilmek için de ulusal birliğe ihtiyacımız vardı. Ulusal birliği sağlayıp

Padişahı işgal kuvvetlerinin tutsağı olmaktan kurtarmak, Hilafet makamı ile Osmanlı başkentini özgürlüğüne kavuşturmak için silahlı mücadele kaçınılmazdı.

Aslında Padişah Vahdettin'in İngilizlerle işbirliği yapıp Anadolu'daki ulusal savaşa karşı çıktığı herkesçe biliniyordu. Ancak Gazi onun düşman elinde tutsak olduğu için mücadeleye katılamadığı propagandasını yaparak, dolaylı yoldan Padişah adına çalıştığını öne sürüyordu.

Kurtuluş Savaşı'nı yürüten kadronun, İstanbul'dan gelecek din perdesi altındaki bozguncu düşünceleri önlemek, insanları kolayca silah altına alabilmek için, öncelikle Hilafete ve Padişaha karşı olmadığı konusunda halka güven vermesi gerekiyordu.

İçimizden bazı arkadaşlar Almanya'da askerlik öğrenmiş, Birinci Dünya Savaşı'nda cephelede bulunmuş bazı güvenilir ve işe yarar şehzadelerin orduya girmelerini yararlı görüyorlardı. Hatta bunlardan birisi de bendim. Söylenildiğine göre Roma'daki Abdürrahim Efendi ile İstanbul'daki Ömer Faruk Efendi Anadolu'ya geçip ulusal güçlere katılma konusunda oldukça isteklilermiş.

Sakarya Meydan Savaşı'ndan önce, Bekir Sami Bey dostumla Londra Barış Konferansı'na gitmiştik. Dönüşümüzde Ömer Faruk Efendi'nin emir subayı Kurmay Albay Kütahyalı Asım (Gündüz)'la İnebolu'ya geldiklerini, fakat Şehzade Ömer Faruk Efendi'nin Mustafa Kemal Paşa tarafından derhal İstanbul'a geri gönderildiğini, emir subayı Albay Asım'a ise İnebolu'ya çıkma izni verildiğini duymuştuk.

Bu olayın başlıca nedeni, Ömer Faruk Efendi'nin İngilizler tarafından özel bir amaçla gönderildiği kuşkusuna dayanıyordu.

Beden Eğitimi uzmanı saygıdeğer dostum Selim Sırrı Tarcan'ın daha sonra bana anlattığına göre, Londra Konferansı'na giderken gazeteci olarak ekibimize aldığımız Rusen Eşref Ünaydın, dönüşümüzde İtalyan torpidosuyla İstanbul'a uğra-

arak bir gece kalmamız fırsatından yararlanıp önceden tanıdıkları şehzade Ömer Faruk Efendi'yi ziyaret etmiş. Ruşen Eşref'in alıkonulduğu yemekte Selim Sırrı Bey de varmış.

Ömer Faruk Efendi Anadolu temsilcilerinin Londra'ya çağırılması, ulusal savaşın başarıya ulaşması dolayısıyla duyduğu övünç nedeniyle ayağa kalkarak Mustafa Kemal Paşa'nın onuruna kadeh kaldırıp şampanya içmiş. Ruşen Eşref, Mustafa Kemal Paşa'nın da şehzade onuruna kadeh kaldırıp şampanya içtiğini söyleyerek onu Anadolu'ya gitmesi konusunda umutlandırmış.

Ömer Faruk Efendi bu olay üzerine ulusal orduya katılmaya karar vermiş. Selim Sırrı şehzadeye, çağırılmadıkça Ankara'ya gitmemesini salık vermiş. Fakat şehzade günün birinde yola çıkmış, geri çevrilmesine çok üzüлp umutsuzluğa kapılmış. Selim Sırrı'ya da kendisini dinlememekle büyük yanlışlık yaptığını itiraf etmiş.

Şehzadenin geri çevrilmesinin nedeni, kuşkusuz ki Mustafa Kemal Paşa'nın büyük Nutuk'unda açıkça söylediği gibi Saltanat ve Hilafetin ortadan kaldırılıp Cumhuriyet'in kurulması planının zorunluluğundan kaynaklanıyordu. Amaç buydu. Hanedan yozlaşmış, artık yönetime geçirilmesi olanağı kalmamıştı. Yeni bir meşrutiyet yönetimi de kurulamazdı. Bunun da zamanı geçmişti. Hanedan mensupları ile iyi ilişkiler içinde olunması başlangıçta Kurtuluş Savaşı bakımından belki yararlı olabilirdi. Fakat ileride ülke içinde ikilik çıkmasına, Sultancı ve Hilafetçilerin bu şehzadelerin yanında yer alarak Mustafa Kemal ve arkadaşlarının aleyhine hareket etmelerine neden olabilirdi.

Son Padişah dış düşmanla işbirliği yapıp gerici, hain yobazları aracılığıyla insanları etkiliyor, zehir saçan fetvalarıyla Anadolu'da zaman zaman isyan ateşleri yakıyordu. Mustafa Kemal kesin kararlılık ve dirençle bu ateşleri kısa sürede söndürüp ulusun isteklerine karşı gelenleri yere sermişti.

Uluslaşma çağında dinci politikanın sürdürücüsü ve kuruntulu temsilcisi, ülkenin, ulusun bağrında uğursuz bir tümör

durumuna gelen Hilafeti, dinci politikanın partileri olan tarikatlari ve tekkeleri kökünden koparıp attı.

Fatih Sultan Mehmet gibi yeni bir ulema sınıfı yaratmaya kalkmadı. Devlet ve hükümet işlerinden el çektiirdiği ulema sınıfını, Türk toplumunun dine olan bağlılığını düşünerek tümyle ortadan kaldırmadı. Rejime bağlı özgür düşünceli ulemayı koruyup iş başına geçirdi.

Türkçe ezan, Türkçe Kuran-ı Kerim okutturarak dinde mutlu bir yeniliğe yol açtı.

Osmanlı tarihinde Bektaşiliğin ortaya çıkıp devlet yöneticilerince korunması Yeniçerilerin bu mezhebi benimsemelerine neden olmuştu. Bektaşilik o yıllarda Kadirilik, Nakşibendilik ve Rûfâilik gibi Arap gelenek ve dinsel yorumuna bağlı tarikatlar karşısında ulusal geleneklerimizi korumuştur.

Sözün kısası sarıklı hocaların toplum üzerindeki baskıcı gücünü kökünden kırmış, azınlıkların dinsel derneklerinin siyasal kimliklerini felce uğratmış, yabancı papaz okullarının din propagandasını önlemiş, bu papazlarla sörlerin dışarıda dinsel giysilerle dolaşmalarını da yasaklamıştır.

İstanbul ta Bizanslılar döneminden beri doğal güzelliği, eşsiz camileri, medreseleri, imaretleriyle göçüp giden dinler saltanatının parlaklığını ve gevşetici Bizans ruhunu taşıyordu. Atatürk bu ruhu Boğaz'ın Rumeli kıyılarında bırakarak, Asya ovalarında çelikleşmiş soylu ırkı gibi yaşamak ve çalışmak için Anadolu içlerine yöneldi. Augustus'un anıtını barındıran, Kurtuluş Savaşımızın güçlü kaynağı olan Ankara'yı merkez yaptı. Hiç kuşkusuz bu kararıyla, silinmiş geçmiş ile kendi kurduğu parlak gelecek arasında derin bir uçurum açtı.

Tarihte Büyük Petro'nun Ortodoksluğu, koyu bağınaz Papaz Satin'i simgeleyen Moskova'yı bırakarak Petersburg'u merkez yapması buna oldukça benzer. Büyük Petro ülkesini geliştirmek için Avrupa'yı örnek almış, Rus halkına çalışkanlığı, çağdaş kültürü, Batı'nın bilim ve teknolojiideki üstünlüklerini öğreterek onları uyandırmak istemişti.

Gazi ise, ilgiyi kesmek istediği geçmişin ve Bizans ruhunun içine sindiği Osmanlı İmparatorluğu’nun çöküş döneminin yiğitlik simgesidir. Yoksa içinde Kosova, Niğbolu, Mohaç Meydan Savaşları gibi zaferleri barındıran Osmanlı yükselme devri altın tarihinin, Atatürk, onun kuşağı ve o kuşağın mirasçıları için bir kıvanç ve güç kaynağı oluşturduğu kesindir.

Ankara’nın yapımında bilmem neden çok acele edildi. Ankara, Büyük Petro’nun “Cennetim” dediği Petersburg gibi bir bataklığa kurulmadı.

Küllük halinde bir sefalet görüntüsü veren Ankara, tarihsel Büyük Millet Meclisi binası ile birlikte bir yanda olduğu gibi bırakılarak yeni Ankara daha uygun bir alana kurulamaz mıydı? Herhalde hesapsızlık ve bilgisizlik, bugünkü onarımı olanaksız, düzeltilmesi güç, nüfusu ile taban tabana zıt gitmiş anlam-sız bir kent ortaya çıkardı.

Eski Bolu mutasarrıfı, sonradan Ankara Valisi olan Haydar Bey’in valilik döneminde başlayan yapım çalışmalarını anımsarım. Budapeşte’de Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk elçisi olarak bulunduğum bu sıralarda sık sık Ankara’ya uğrardım.

Dışişleri Bakanı olan İsmet İnönü dışarıdan gelen hemen her görevliye, yurttışa “Ankara’yı nasıl görüyorsunuz?” diye sorar, görüşünü alırmış. Bunlar gibi bana da sormuştu. At arabalarının taş, kum taşıdığı, tozu toprağa karıştırdığı bu yoğun yapım döneminde gösterilen çabayı, yapılan çalışmaları beğenmemek olası değildi. Yalnız ortada bir planın olmadığı, yalnızca yapı, duvar, bahçe gibi şeylerin yerden fışkırmasının düşünüldüğü görülüyordu.

İstasyona giden, şimdi havuz ve bahçe olan yerin bir kıyısına büyük harcamalarla uzun bir duvar yapılmış, eski deyimle cim karnında bir nokta gibi koskoca alanın içine de ufacak bir yapı kondurulmuştu.

İsmet Paşa’ya çalışmaları beğendiğimi ancak, ortada bir kent planının olmadığını anladığımı söyledim. Geldiğim Avrupa’da önce plan yapıldığından, sonra buna göre yollar, arsalar açıldı-

ğından, su, kanalizasyon, elektrik gibi altyapının tamamlandı-
ğından, mahallelerin cinsine göre belirlenen katlarda ev, apart-
man ve villalar oluşturulduğundan söz ettim. Sözlerimin, ben-
den öncekilerin övgüleri karşısındaki benim bu gerçekçi görüş-
lerimin İsmet Paşa'nın pek de hoşuna gitmediğini anladım.

Zorunluluk karşısında çok sonraları Jansen, Holgmeister gi-
bi mimar ve şehircilik uzmanlarına değişiklik planları yaptırıl-
dı. Sonunda Ankara kanalizasyonsuz, köyle kent arasında bi-
çimsiz, anlamsız, dağınık bir kent olmaktan kurtulamadı. Fakat
bu işin en acı, tarihin bağışlayamayacağı yönü, yeni kentin ku-
ruluşu sırasında bazı açık gözlerin haksız kazanç sağlayıp zen-
gin olmalarıdır. Bu yüzden yapım çalışmaları pahalıya mal ol-
muş, devletimiz ne yazık ki zarara uğratılmıştır. Bu duruma
Atatürk engel olabilirdi. Ama bazı çevreler kendisine doğru bil-
gi vermediler. Özellikle Yenişehir bölgesini gerçek değerinin
üzerinde pazarlamak isteyenler, arsa, apartman ve değerli ko-
nut sahibi olmak isteyen hırslı insanlar bir türlü engelleneme-
diler.

Hükümette görev almış bazı siyasilere, birçok milletvekili,
kolay yoldan para kazanmış müteahhitler, milli savunma ihale-
lerinde yükünü tutmuş namussuzlar ve az sayıda memur için
bu kentsel yapım çalışmaları önemli bir gelir kaynağı oluşturdu.

Gazi'nin devrimciliğine ait görüş ve düşüncelerimi bitirme-
den önce büyük önderin bir ihtilalciden çok "inkılâpçı" oldu-
ğuna dikkat çekmek isterim.

Tarihimizi şöyle bir karıştıracak olursak görürüz ki bizde
"ekmek, ekmek!" diye yoksulluk ve açlıkla başlayan ne büyük
Fransa İhtilali, ne de Birinci Dünya Savaşını kaybeden Roma-
noflar'a karşı önce Kerenski'nin, sonra da Lenin'in başlattıkları
sosyalist ve Bolşevik ihtilalleri gibi halk ayaklanmaları yoktur.

Çöküş döneminde Yeniçeri ocağının kazan kaldırması kötü
yönetim ve adaletsizliğe karşı bir askeri ayaklanma olarak dü-
şünülebilir. Süleyman Paşa'nın Harb Okulu öğrencileri ile Pa-
dişah Abdülaziz'i tahttan indirmesi, Enver ve Niyazi beylerin

dağa çıkararak İkinci Meşrutiyet'i ilan ettirmeleri, Hareket Ordusu'nun 31 Mart 1909 gerici ayaklanması sonrası İstanbul'a girerek İkinci Abdülhamid'i devirmesi, Mustafa Kemal'in İngiliz işbirlikçisi Sultan Vahdettin'i tahttan uzaklaştırarak Cumhuriyet yönetimini kurması bizde devrimlerin olduğunu, bunların da askerler, yani Silahlı Kuvvetlerce gerçekleştiğini gösterir.

Şimdi de şapka devrimi öncesindeki kişisel gözlemlerimi yazayım.

Budapeşte'de büyükelçilik yaparken Gazi'nin Ankara çevresinde otomobil gezintileri yaptığını, bu gezintiler sırasında da Panama Şapkası giydiğini duymuştum.

O günlerde izinli olarak İstanbul'a geldim. Şehremini Op. Dr. Emin Bey, Sarayburnu Parkında dikilecek Gazi heykelinin temel atma törenine beni de çağırdı. Törene şapka ile gittim. Oysaki Emin Bey başta olmak üzere, törene katılan öbür kişiler fes ve kalpak giymişlerdi. Temele şişe içinde konulan kâğıdı imzaladık.

Bir gün Ankara'ya gitmiştim.

Çankaya'daki eski köşkünde ziyaret ettiğim Gazi soğuk algınlığı nedeniyle yatak odasında dinleniyor, pijamalı olarak yatağında oturuyordu.

Kendisine 14-15 yaşlarında kara gözlü, ufak tefek bir kızcağız hizmet ediyordu. Bu kız, manevi kızlarından Zehra idi.

Yatağın üstüne hord form, melon, fötr ve kasket gibi çeşitli şapkalar konulmuştu. Gazi bunları birer birer inceliyor, bize de "Bunların adı şapkadır. Şapka diyeceğiz ve giyeceğiz." diye kesin kararını söylüyordu.

Gerçekten tarihimizdeki bağnazlık ve irtica korkusuyla giyim kuşam devrimi ayağımızdan boğazımıza kadar dereceli olarak çıkmış, nedense kafamıza bir türlü viziyerli bir örtü ko-yamamıştık.

İran şahı Rıza Pehlevî bile kendi adını çağrıştıran Pehlevî adında viziyerli fakat çok tuhaf bir serpuş icat etmişti. Ama Türkiye gezisinden sonra o da ülkesine şapkayı sokmadı.

Şuna inanıyorum ki Gazi, İkinci Mahmut dönemindeki püsküllü festen başlayarak Enver Paşa'nın kabalağına dek bu başkalaşimleri belleğinden geçirerek "Bu şapkadır. Şapka giyeceğiz." demekle kesin kararını açığa vuruyordu.

Yasayı çıkarmadan önce Kastamonu'ya bir gezi düzenler. Başta kalpaklı vali, sarıklı müftü, devlet görevlileri ve kentin ileri gelenleri kendisini karşılamaya çıkarlar. Gazi bunları şapkasını çıkararak Avrupai bir biçimde selamlar. Bu davranışın ani etkisiyle Müftü Efendinin sarığını eline aldığını görünce, en tutucu bir ildeki bu gözlemi yasayı çıkarma konusunda hemen uygulamaya geçmesine neden olur. Halkın nabzını yoklayan bu büyük devrimcinin başarıları, hiç kuşkusuz zamanlamayı çok iyi yapabilme gücünden kaynaklanıyordu.

Çoğunlukla yapacağı devrimler konusunda basının gücünden de yararlanıyordu. Yalnız şapka, giyim kuşam konularında değil, her konuda bu yolu deniyordu. Emirler veriyor, zaman zaman da kendi görüşünü yansıtan gazete yazıları yazdırıyordu.

Örneğin *Cumhuriyet* gazetesinde yayımlattığı Hatay sorununun içeren yazı da bu tutumunun son örneklerindendir.

Şapka Kanunu devrimcilik açısından hiç kuşkusuz, Sultan Mahmut döneminden başlayarak bağnazlık ve dinsel gericilikle pençeleşe pençeleşe, ayağından gırtlığına dek Avrupa giysisi giyebilen Türkün artık kafasını da - biçimsel de olsa - Batılılaştırma isteğine dayanıyordu.

İnsanımız uygar ülke insanları gibi giyinip kuşanmalı, görünüş bakımından onlar gibi olmalıydı. Acaba Trablusgarp Savaşından dönerken İtalya'ya uğrayan Mustafa Kemal'in orada karşılaştığı, sonradan bana da anlattığı bir olayın giyim kuşam konusundaki tutumuna bir etkisi olmuş muydu?

Olay şöyle gelişmiş. Mustafa Kemal kafasında kırmızı fes ile araba gezintisi yaparken İtalyan çocukları arkasına takılıp alay etmeye "Turko, Turko!" diye bağırmaya başlamışlar. Öyle sanıyorum ki bu sevimsiz olay, aslında Yunanlılardan alınmış olan fese karşı belleğinde bir nefret uyandırmış olsa gerek.

Yaşam boyu devlet başkanı olması hakkındaki önerileri geri çevirmiş, yerine geçecek kişi için de hiçbir imada bulunmamıştır. Bu tutum, kurmak istediği demokratik yönetime olan bağlılığının göstergesidir. Onun kadar ne istediğini iyi bilen, kendisine bu ölçüde itaat ettiren hiç kimse görülmemiştir. Fakat itaatın da çok baş eğdiren durumu, ne yazık ki zamanla kendisindeki demokratik ruhu baskıcı bir hale sokmuştur.

Bir zamanlar herkesin düşüncesini sabırlı dinleyen, inandırma gücü ve mantığıyla karşısındakini söz söylemez hale getiren büyük devlet adamı; her yaptığını, her söylediğini adeta ermişçesine yapılmış iş gibi gösteren yaltakçı çevresinin etkisinden her ölümlü gibi kurtulamamıştır.

DİNDARLIK

Dindar, yani dini bütün ve inançlı mıydı? Buna doğrudan doğruya cevap vermek çok güçtür. Herhalde oruç tutan, namaz kılan cinsinden değildi.

Dinsel söyleşi ve yargılarında dinsiz görünür, oldukça özgür davranır, ancak Hazreti Peygamberi cidden bir dâhi, büyük bir siyasetçi olarak tanırdı. Atatürk'e göre Peygamberin yüzyıllarca tüm İslâm dünyasında adını hutbelerde okutmuş ve okutmakta olması, onun siyasal gücünün büyük bir göstergesiydi.

Dinsiz görülmesi belki de devrimciliğinin duygusal bir tepkisi, bir zorunluluğu idi. Bu konuda gösterdiği aşırı duyarlılık ilk dönemlerde çok güçlüdür, fevri halindedir.

Bir gün beden eğitimi uzmanı, tanınmış yazar, konferansçı, eski dostum saygıdeğer Selim Sırrı Tarcan'ın ziyaretine karşılık vermiştim. O da benim gibi, bir adamın dinsiz olmasının tam anlamıyla kendisini ilgilendirdiğini, ancak bir ulusun dinsiz olamayacağı görüşünde. Atatürk'ün bağınazlığa karşı açtığı haklı savaşı yerinde buluyor, devrim atılımını yürekten destekliyor. Ancak, ahlâk ve vicdan konusu olan dinin saçma sapan söylentilerden kurtarılarak çağdaştırılmasını, zamana göre bir devrim geçirmesini istiyor.

Tarcan, o sıralarda gazetelere bu konuda yazılar yazıyor, dinde devrim yapılması gereğini sık sık dile getiriyor. Bir gün Atatürk kendisini Ankara'ya çağırıyor. Selim Sırrı Bey Çankaya'ya çıkıp sofradaki yerini alıyor, fakat içki içmiyor. Gazi'den de bu konuda bir zorlama olmuyor. Yemekler yenilip içkiler içilirken Atatürk Selim Sırrı'ya bir soru yöneltiyor: “Sen dinde devrim yapılması hakkında yazılar yazıyormuşsun, amacın nedir?”

Tarcan bu konudaki görüş ve düşüncelerini açıklayarak hükümetin din işinde de öncülük yapması gerektiğini, yoksa dinin yok olup gideceğini söylüyor. Bunun üzerine Atatürk “Bu din batacak, ileride yeni bir din çıkacaktır. Sen bu konularda yazı yazmayacaksın, anladın mı?” diye kesin emir veriyor, o da kalemını kırıp atıyor.

Kanımcı bu dâhi yaşasaydı, irtica tehlikesini ortadan kaldırdıktan sonra hiç kuşkusuz dinde de reform yolunu tutacaktı.

Türkçe ezan okutturması, camilerde dolap, secdede baş koyacak yükseklikler ve masalar yaptırmak istemesi kuşkusuz ki reform düşüncesinin ilk belirtileri idi.

Herhalde insanüstü bir güce inanmıştı. Temiz bir Türk ve Müslüman ailesinin kucagında büyümüş olmasının, ondan aldığı moral, ruh ve din eğitiminin hiç kuşkusuz bu inanişle ilgisi çok büyüktür.

Birçok kez konuğu olduğum kutsal sofrasında ara sıra alaturka saz takımını çağırır, eski şarkıları, semaileri çaldırır, bazen kendisi de bildiği şarkılara eşlik ederdi. Bu arada çevresindekilere “Rica ederim alaturka musikiyi idam etmeyelim. O zaten can çekiyor. Nasıl olsa ölecektir.” diyerek yeniliğe olan tutkusu ile, geleneklere, ulusal duygulara olan bağlılığı arasındaki çekişmeyi hissettirirdi.

Bu orkestranın şarkıcılarından Hafız Yaşar Okur'a birdenbire orkestrayı susturarak Kuran-ı Kerim okuttuğunu, bu dinsel anın çekiciliği altında güzel insan sesinin aktardığı tanrısallığın yüksek sözlerini, saygının doruğunda ve gözyaşları içinde dinlediğini birçok kez gördüm.

Tarih, bir kilisenin papazı ile rahiplerine, emrindeki subaylarla birlikte yalın kılıç saldırıp onları zalimce öldüren Büyük Petro'nun bile hastalığı sırasında yerlere kapanıp dua ettiğini, istavroz çıkardığını yazıyor.

Napolyon gibi aydın, bilgili ve kültürlü büyük bir kahramanın dahi dindar olduğunu anlatan çok yazılar vardır. Napolyon'un Apollunius'u Hazreti İsa'ya tercihi ettiği görülmektedir. Akka Kalesi önünde, kuşatma alanındaki karargâhında bilginlerle yaptığı tartışma ve söyleşilerde söylediği şu sözler Napolyon'un dinlere bakışını çok iyi yansıtmaktadır:

“Bir din aradım. Düşlediğim istekleri tam anlamıyla yerine getirecek bir din bulamadım. Dünya yaratılalıdan beri varlığını sürdüren bir din olsaydı bunu benimserdim. Fakat bize bağlanan bütün dinler sonradan insanlar tarafından yaratılmıştır. Hepsi ahlaki bilgileri öğütleyip önermektedir. Ben her dinde aklıma uyan bölümleri benimsiyorum. Hiçbirine bağlanmayarak bağımsızlığımı koruyorum. Siyaset gereği, ancak, yönetilen halkın dinini benimsemek gerektir. Fransa'da Katoliklik, Mısır'da Müslümanlık.”

Akka Savaşında ağır yaralanan ve Nazareth'e götürülen ihtilalci askerlerin dinsel yardım isteklerine olumlu karşılık vermesi, daha sonra kendisinin Saint Héléen adasında gözaltında iken Rahip Vignali'yi yatağının yanına çağırarak kendi Apostolik ve Romen dininin kurallarına göre ölümü, böyle büyük, tarihsel kimliği olan insanların içlerinde bir dinsel inancın olduğunu gösterir.

Gazi'nin ölümünde yanında bulunanlar “Yarabbi, yarabbi!” diye inlediğini söylüyorlar.

Türkün yüreğinde yerleşmiş kutsal anısı gibi ölümsüz ruhu da nur içinde yatsın!

MANEVİ ÇOCUKLARI

Afet, Nebile, Rukiye, Sabiha, Zehra adlarındaki bu beş genç kızın Cumhurbaşkanlığı Köşkü'ne alınmalarından çok önce,

eski Dışışleri memurlarından Yenişehirli Deli Fahrettin Hayri'nin teyzesinin kızı Fikriye adında genç bir kadın vardı. Eski köşkte gördüğüm bu kadının Gazi'nin hizmetinde bulunduğunu o zaman söylemişlerdi. Akrabası Deli Fahri de Fikriye'nin bu hizmeti yapmasından şikayet eder dururdu.

Deli Fahrettin'in, Dr. Refik Saydam'dan duyduğum bir de şantaj öyküsü vardır. Saydam'ın anlattığına göre Deli Fahri çapkınlığı ile de tanınırmış. Bursa'da genç bir öğrenci kızı baştan çıkarmış ve hamile bırakmış.

Genç kız, Deli Fahri'nin baskısıyla Gazi'ye bir mektup yazmış, "Paşam, Bursa'da sizinle görüştükten sonra hamile kaldım." demiş. Gazi mektubu Dr. Refik'e göstererek "Sen, benim çocuğumun olmayacağını bilirsin. Şu işin aslını bir araştırın." der. Olay araştırılır, genç kıza mektubu yazdıranın Deli Fahrettin olduğu ortaya çıkar. Sonunda kız Fahrettin'le evlendirilerek iş kapatılır.

Fikriye Hanım ciğerlerinden hastalanarak İsviçre'ye tedaviye gönderilmiş. Dönüşünde Gazi kendisini kabul etmemiş. Kadını eski saray hademelerinden Abbas Salâhi Nesib karşılamış ve içeri bırakmamış.

Nöbetçi yaver Muzaffer, Fikriye'yi saklandığı tuvaletten çıkararak üzerini aramış ve eteğinin altında gizlediği tabancayı bulmuş. Genel Sekreter Hasan Rıza Soyak'tan dinlediğim bu olaydan kadının geliş amacını pek anlayamadım. Oysaki kadının Çankaya'da intihar ettiği söyleniyordu.

O zamanki Muhafız Alayı Komutanı İsmail Hakkı Tekçe'den de, Fikriye'nin görüşme isteğinin Atatürk tarafından geri çevrilmesine çok üzüldüğünü, bu yüzden bahçedeki ufak yoldan dönerken intihar ettiğini duymuştum.

Fikriye olayı ile ilgili başka bir söylentiye de dış hekimi Dr. Sami Gunzberg'ten dinlemiştim.

Dr. Gunzberg, Harp Okulu öğrenciliğimden beri benim otuz küsur yıllık dışçimdi. Kendisi çok zeki, bilgili, başarılı bir

diş hekimi idi. Aslen Yahudi olan Sami Gunzberg önceleri Osmanlı Sarayı'nın dişçibaşısı imiş. Cumhuriyetten sonra bu görevini Gazi'nin yanında sürdürmeye başlamış.

Gazi'ye, kızlarına, hizmetçilerine, Başbakan İsmet Paşa ve bakanlarına, birçok milletvekiline dişçilik yapmış. Fikriye hakkında bana anlattıklarını bizzat Gazi'nin kendisinden dinlemiş.

Dr. Sami Gunzberg'in aktardığı olay: "Fikriye, Lâtfе Hanım zamanında İsviçre'den dönmüş, Yaver Muzaffer'e görünmeden Gazi'nin odasına kadar çıkmış. Kıskançlığından Gazi'ye suikast tasarlamışsa da başarılı olamayarak bahçeye kaçmış, yakalamaya gelenleri görünce tabancasını kendi başına sıkmış." biçimindedir.

Bu konuyu Yaver Muzaffer'le de görüştüm. Muzaffer dü-rüst, terbiyeli kibar bir insandı. Tutum ve davranışlarıyla öbür arkadaşlarına hiç benzemezdi. Atatürk'ün ölümünden önce Çankaya'daki görevinden ayrılarak sivil yaşama geçti, yağ tica-retiyle uğraştı, fabrika sahibi oldu.

Muzaffer dedi ki: "Ben nöbetçi yaverdim. Arap Nesip, Fikriye'nin geldiğini haber verdi. Aslında ciğerlerinden hasta olan ve tedaviye gönderilmiş olan bu kadının Kurtuluş Savaşı'nın sıkıntılı günlerinde gerek Gazi'ye özenle bakması, gerekse yaverlerine varıncaya kadar ilgi göstermesi kendisine sempati-mizi uyandırmıştı.

"Gazi yukarıda Latife Hanımla oturuyordu. Kendilerine sormadan Fikriye Hanımı onların yanına bırakamazdım. Davranışlarında da heyecan ve sinirlilik göze çarpıyordu. Gazi'nin dinlendiğini, çıkıp haber vereceğimi, kendisini kabul edebileceği zamanı soracağımı söyleyerek onu yatıştırmaya çalıştım."

"Nöbetçi ile Arap Nesim'i de ben aşağı ininceye kadar Fikriye Hanımı yukarı bırakmamaları konusunda uyardım. Yanlarına çıkıp durumu Gazi'ye bildirdim. Latife Hanım birden bire "Niye gelmiş, ne işi var? Kovunuz, dışarı atınız!" diye öfkeyle söylenmeye başladı. Paşa da buna karşı bir şey diyemedi, aynı görüşü benimsedi. Aşağı indim, Fikriye Hanıma Paşa'nın şimdi

kabul edemeyeceğini, uygun zamanı daha sonra kendisine bildireceğimi söyledim. Kadın büsbütün öfkelen-di. ‘Ne demek efendim, Paşa beni muhakkak kabul eder. Siz yalan söylüyorsunuz. Burası benim evim demektir!’ gibi sözlerle direnince bu işin içinden yalnız çıkamayacağımı anlayarak Kurmay Albay Tevfik Bey’le Yüzbaşı Rüşühi Bey’i telefon edip yanıma çağırdım.

“Tevfik Bey kadını soğukkanlılıkla yatıştırmaya çalışırken, Rüşühi öfkelenip tehdit etmeye başladı. Hatta girdiği tuvaletin kapısını çalarak ‘çık dışarı!’ diye bağırdı. Sonunda kadını dışarıda bekleyen arabaya bindirerek yola çıkardık. Bir süre sonra silah sesi duyuldu. Nöbetçi koşarak geldi, kadının kendisini vurduğunu söyledi. Hemen Mahmut Bey’e telefon ettim. Arabanın yanına gitmesini ve yakınındaki doktoru çağirtmasını rica ettim. Mahmut Bey kısa bir süre sonra döndü. Kadının öldüğünü, doktor çağirtmaya gerek kalmadığını söyledi.”

Bu ayrıntılı bilgiye göre Fikriye’nin kıskançlık duygusu ile geldiği, yanında taşıdığı tabanca ile de suikast tasarladığı düşünülebilir. Kadının ilk geldiğinde üstünün başının aranıp tabancasına el konulmaması büyük bir gaflettir. Yaver Muzaffer, Mahmut’un doktoru çağirtmamasını yerinde bir davranış olarak görmediğini söylemiştir.

Bazı kişiler bu Fikriye Hanımın, Tayyare Cemiyeti Başkanı Fuat Bulca’nın akrabası olduğunu söylüyorlar, kadının araba ile giderken intihar etmiş olmasını kabul etmiyorlar. Ya Yaver Salih veya büyük olasılıkla Yaver Rüşühi’nin öldürmüş olduğunu iddia ediyorlar. Doktor çağırılmaması, adli herhangi bir kovuşturma veya soruşturma yapılmamış olması bu görüşleri haklı gösterebilir.

Manevi kızlarından en gözdesi Âfet Hanımı İzmir’de öğretmenken Gazi Karşıyaka Kulübünde görmüş, beğenmiş, yanına almıştır. Bu kızı bir tarih profesörü yapmak için çok uğraşmıştır. Kendi tarih incelemelerini buna ezberletir, sofradaki konukları karşısında sorular sorar, aldığı karşılıklardan memnun

kalırdı. Hatta askerlik görevi üzerine Âfet'le hiç de ilgisi olmayan bir de kitap yazdırıp dağıttırmıştı. Lozan'a konferans vermeye göndermiş, bu kıza Cumhurbaşkanlığı köşkünde âdeta resmî bir mevki kazandırmıştı.

Manevi kızlarının en güzeli olan Nebile bir şeyh kızıydı ve annesi tarafından getirilmişti.

Bu kızın okumaktan çok dans ve şarkıya ilgisi vardı. Gazi de bunu pek severdi. Sofrada şarkı söyletir, Kur'an okutur, dans ettirir seyredirdi.

Âfet'in Nebile'yi çok kıskandığı bir gerçektir. Bunun etkisiyle Nebile'yi evlendirmek zorunda kalmıştır. Ona Maçka'da ufak bir apartman, çok sayıda mücevher ve eşya vermiştir.

Önce Dışişleri kâtiplerinden Çerkez Tahsin (Baç) ile evlenen ve onunla birlikte Paris'e giden bu iyi kalpli fakat şımarık kız, sert ve savruk olduğu söylenen Tahsin ile geçinemedi, ayrıldılar. Hatta Tahsin'in Paris'te çok para harcamasından ve Nebile'nin şikâyetlerinden kuşkulanan Gazi'nin Hasan Rıza Soyak'ı olayı araştırmak üzere Paris'e gönderdiğini anımsarım.

Nebile, ikinci evliliğini Brüksel Büyükelçiliği memurlarından Kâmil Bey'in boşa gezen oğlu ile yapmış ve hiç mutlu olmamıştır.

Kâmil Bey Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Selanik Konsoloslukunda çalışan yeteneksiz, sıradan bir görevli idi. Gazi'nin kız kardeşi Makbule Hanıma pasaport verdiği için korunmuş, yıllarca Brüksel'de tutulmuştu. Nebile bu adamın oğlu ile yaptığı mutsuz evliliği izleyen günlerde menenjite yakalanmış, gözleri kör olmuş, uzun süre hasta yattıktan sonra ölmüştür.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü Nebile'yi önce Yakacık Sanatoryumunda, daha sonra da Taksim'deki Fransız Hastanesinde tedavi ettirmiş, hasta ile ilgilenilmesi için Vali Lütfi Kırdar'a emirler vermiş, bu konuda büyük bir insanlık örneği sergilemiştir. Nebile de tüm mal varlığını, hastalığında kullanılmak üzere İnönü'nün emrine bırakmıştı. Nebile'nin annesi kızının ölüm acısına daha fazla dayanamayarak kısa bir süre sonra ölmüştür.

Rukiye'yi Aksaray Milletvekili Kâzım Bey getirmiş, bir süre bu kızı öbürleri gibi sofrada, dost ziyaretlerinde yanında bulundurduktan sonra bir jandarma yüzbaşısı ile evlendirmiştir.

Sabiha'yı Bursa'da, eniştesinin yanında görerek almıştır. Bu kızı da okutmak istedi. Fakat okumaya karşı yeteneksiz ve isteksiz, bunun yanında pek de inatçı olan bu kızı patakladığını bana birkaç kez anlatmıştı.

Bilmem belki öbürlerini kıskanmasından olacak bu kız hem suratsız, hem de inatçı idi. Sonradan tayyareciliğe heves etti. İyi bir tayyareci oldu. O zamanın gazeteleri “Gazi'nin kızı Tayyareci Sabiha” diyerek yol yordam gereğince dalkavuklukta epey çaba harcadılar. Gazetelere resimlerini bastılar, uçuşlarını yazdılar. Havacı bir subayla evlenen bu kızın Atatürk'ün ölümünden sonra adı pek duyulmaz oldu.

Zehra öksüzler yurdunda büyütülmüştü.

Gazi bu küçük kızı Robert Kolej'e verdi, sonra da eğitim için İngiltere'ye gönderdi. Londra'da başarısız bir öğrencilik yaşamı sürdüren Zehra, Türkiye'ye geri dönerken kendini trenden atarak intihar etmiştir.

Genel Sekreter Hasan Rıza Soyak intihar nedenini genç kızın eğitimdeki başarısızlığına bağlıyor. Fransız güvenlik güçleri yaptıkları incelemelerde, vagon kapısının demirinde kızın eldiveni ile et parçaları bulmuşlar.

Başyaver Celal de durumu incelemek için Fransa'ya gönderilmiş. Celal, pulman vagonu camlarının alçak, ancak kapalı olduğu kanısına varmış. Dışçı Sami'nin görüşü daha değişik. O, Zehra'nın Âfet Hanımı kıskandığını, İngiltere'de de başarısız bir gönül serüveni yaşamış olabileceğini tahmin ediyor, intihar olayını bu nedene bağlıyor.

Hasan Rıza Soyak'tan bu kızların tümünün bakire oldukları söylentisinin aslını sordum. Ondan aldığım karşılıktan, kızların Gazi tarafından Prof. Dr. Refik Hayri'ye muayene ettirildiğini ve bakire olduklarının anlaşıldığını öğrendim.

İttihat ve Terakki'nin önde gelen üyelerinden, daha sonra Cumhuriyet döneminde de milletvekilliği yapmış olan Salâh Cimcoz'un çok hoş bir sözü vardır. Konumuzla ilgili olduğu için yazmadan geçemeyeceğim. Devrimin başladığı dönemde Ankara yıkık dökük bir kasaba durumundaydı. Böyle bir ortamda Safet Arıkan'ın Hacıbayram'daki evi biz dostları için adeta bir misafirhane gibiydi. Orada toplanır, orada görüşürdük. Salâh Cimcoz'la Yahudi avukat Nesim Mazliyas Ankara'ya iş takibi için geldikleri zaman bu eve uğrarlardı. Bir gün Salâh Beye, İstanbul'daki İttihatçı arkadaşları ile Ankara'daki biz Cumhuriyetçiler arasında ne gibi bir pazarlık olduğunu sorduk. Salâh Bey esprili bir biçimde: "Onlar politikaya alet-i zina karıştırıyorlar." dedi.

Gazi, bazen hatırını saydığı arkadaşlarının hanımlarının bazı ricalarıyla da karşılaşır, bunlardan ülke çıkarlarına ters düşenleri olursa asla yerine getirmezdi. Ama bir kez yanılmış, İsmet ve Kâzım paşaların eşlerinin isteklerine uyarak eski Atina ve Viyana elçisi Hamdi (Arpak) Beyi Berlin Büyükelçisi yapmıştı.

Hamdi Bey, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüşdü Bey'in Mübadele Komisyonu arkadaşı, Atina'da zevk ve eğlence yoldaşı idi. Kendisi eski Muhacirin Umum Müdürü idi.

Tevfik Rüşdü Aras onu Viyana elçisi yapmış, Hamdi Bey de bu fırsatı çok güzel değerlendirmişti. Viyana elçilik binası Hamdi Bey zamanında Türkiye'den gelen bazı üst düzey devlet görevlileri ile milletvekili ve eşlerinin misafirhanesi olmuş, elçilik otomobili de bu kişilerin özel işlerinde kullanılmıştır.

Hamdi Bey'in Ankara'ya her gelişi armağan yağmurunu da birlikte getirirdi. Dışişleri Bakanlığındaki tüm müdürler bu armağan yağmurundan yararlanır, dolayısıyla Hamdi Bey de hem yerini sağlamlaştırır, hem de sempati toplardı.

O günlerde Berlin Büyükelçisi Kemalettin Sami Paşa ölmüş, yeri boş kalmıştı. Bu göreve birisinin atanması gerekiyordu. Konu bir gece Atatürk'ün Çankaya'daki sofrasında gündeme gelmiş. İsmet Paşa ile Kâzım Paşa'nın eşleri Hamdi Bey'in Ber-

lin Büyükelçiliğine getirilmesini Atatürk'ten rica etmişler. Bu ricaları yerine getirilmiş, Hamdi (Arpak) Bey Berlin Büyükelçiliğine atanmış.

O sıralarda ben Tahran Büyükelçisi idim. Kemalettin Sami Paşa'nın ölümü ile boşalan Berlin Büyükelçiliğine benim getirileceğim söyleniyordu. Hatta Almanya'nın Tahran Büyükelçisi Von Blücher hükümeti adına benimle ilgili araştırmaya bile başlamış. Bunu bana Von Blücher'in kendisi söylemişti. Yine o günlerde, İstanbul'da bulunduğum bir sırada Haydarpaşa Vapurunda rastladığım Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçisi Souriş Yoldaş Berlin'e atanmamın kararlaştırıldığını bildirmiş, beni kutlayarak başarılar dilemişti. Ama yukarıda değindiğim gibi hanımların ricası daha etkili olmuş, benim Berlin'e gidişim Atatürk'ün ölümünden sonraki yıla ertelenmişti.

Gazi'nin de Napolyon gibi, kadınların politikaya atılmalarına pek sıcak bakmadığı, eşi Lâtife Hanımın bu konuya olan eğilimini hoş karşılamadığından anlaşılabilir.

Meclise kadın milletvekili sokmasını Avrupa'daki "Kadınların siyasal hukuku" akımına karşı siyasal bir savunma olarak kabul edebiliriz.

Bir Amerikalı kadının başkanlığında uluslararası süfrajyetlerden oluşan bir kurulun İstanbul'da toplanmasına izin vermişti. Süfrajyet, kadınlara oy hakkı için çalışan kadınlar topluluğu demektir. İstanbul'da çok iyi karşılanan, yemek davetleriyle ağırlandan kurul üyelerine Atatürk de Çankaya Köşkünde bir çay ziyafeti vermişti.

Söyleşi sırasında Atatürk yabancı kadınlara, milletvekili bile seçilen Türk kadınının savunacağı hukuku olmadığını, bu işi rejimimizin yerine getirdiğini söylemişti. Bu söyleşinin yakın tanıklarından biri de benim.

Kurtuluş Savaşı'nın başından sonuna dek Gazi'nin yanında çalıştım. Bu süre içerisinde Erzurum, Sivas ve Ankara'daki bir iki davet dışında onun içki içtiğini görmedim. Herkes gibi zamanında yatıp kalkar, yemeğini yer, önemli durumlarda din-

lenmeden çalışır, sinirlerini alkol ile değil sürekli ısmarladığı kahve, birbirini ardına içtiği sigaralarla yatıştırırdı.

Damat Ferit hükümetinin düşmesi, İstanbul'da Meclis-i Mebusan'ın açtırılmasından sonra biz milletvekilleri, özellikle kendisinin yakın mücadele arkadaşları ve Rauf (Orbay) Bey gibi dostları Meclise katılmak üzere İstanbul'a gitmiştik.

Heyet-i Temsiliye'nin çalışmalarını yürüttüğü Ankara Ziraat Okulunda kalan Gazi, Özel Kalem Müdürü Yüzbaşı Hayati ve Yaver Salih gibi zevk ve eğlence hastası kişilerin tahrikleriyle kendini içkiye vurmuş.

İstanbul'daki Harp Akademisi'nde öğretmenlik yaparken benim yerime Ankara'ya gönderdiğim Recep (Peker) Bey bir süre sonra bana bir mektup yazdı. Dağıstanlı Müslüman bir ailenin kucağında aldığı ilk din ve ahlâk eğitiminin etkisiyle bu duruma dayanamadığını yazıyor, uzaklaşmak istiyordu. Recep (Peker) Bey'in gitmek istediği yer Kâzım Karabekir Paşa'nın yanını, yani Erzurum'du. Ben de artık kendi kendinin olmayıp, halkın malı olan bu kutsal bedenin yalnız sağlığı için değil, Ulusal Kurtuluş Savaşımızın sürdürülmesi için bu tür rezaletlerin sona erdirilmesinden yanaydım.

Bu konuda sevdiği ve çok güvendiği arkadaşı Dr. Refik'e (Saydam) bir mektup yazıp öncelikle Gazi'nin yakın çevresinin temizlenmesi gerektiğinden söz ettim. Çünkü yukarıda adı geçen kişiler ve daha başkaları, bulaşıcı hastalık mikropları gibi onun yanını yöresini sarmış, hem kendisine hem de kutsal mücadelemize zarar veriyorlardı.

Doktor Refik'e (Saydam) yazdığım mektuptan kısa bir süre sonra İngilizler İstanbul Meclis-i Mebusan'ını basıp başta Rauf (Orbay) Bey olmak üzere birçok üyeyi Malta'ya sürdüler. Bazılarımız Anadolu'ya kaçmayı başardık.

Ankara Ziraat Okulu'na geldiğim zaman uyarımın ters etki yaptığını, Gazi'nin çevresindeki bu gürhunun yerlerini daha da sağlamlaştırdıklarını gördüm. Bunun üzerine özel ilgiyi keserek Meclis'in karşısındaki Sultani Mektebi binasına gittim.

Anadolu ve İstanbul'dan gelen milletvekilleri de hep bu okula yerleşiyorlardı.

Bu sarhoşluk, zevk ve eğlence tutkusu hiç kuşkusuz adam kayırmanın, özensizliğin başlıca nedeni olmuştur.

Örneğin gecenin geç saatlerinde aklına bir eğlence yerine gitmek eserse derhal emir verir, otomobiller hazırlanır, oraya adeta baskın yapılırdı.

Ankara da bir gece hep birlikte yiyip içerken sofrada Nuri Conker'in olmadığı fark edildi. Meğer Conker o saatlerde evinde evlilik yıldönümünü kutluyormuş. Durum anlaşılnca yanımıza çok sayıda şampanya alarak Conker'in oturduğu Adliye Sarayı karşısındaki apartmana gittik.

Bu apartmanın bir katında Bulgar elçiliği vardı. Elçi de eski Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda Manastır milletvekilliği yapmış olan Mösyö Pavlof idi. Pavlof ve ailesi elçilikte kalıyorlardı. Merdivenlerden çıkarken önümüzde yürüyen Gazi, hep bir ağızdan "Vardar Ovası" adlı Rumeli türküsünü söylememizi emretti. Kendi de bizimle, bağıra bağıra Nuri'nin dairesine çıkıyordu. Nuri'nin evine girdik, şampanya içerek onun evlilik yıldönümünü kutladık.

Bir gece Dolmabahçe Sarayı'nda yine böyle geç vakit yanında, sofrada oturuyorum. "Hadi Hüsrev, bu gece Garden Bar'a gidelim." dedi. Ben "Aman Paşam, orası Tepebaşı'nda sıradan bir yerdir. Siz devlet başkanısınız." karşılığını verdim. "Yaa... Demek ben gidersem Türkiye Devleti de gitmiş olacak, öyle mi?" diye kızmadan sözümü kabul eder gibi göründü. Fakat hava almak istediğini, Sarayın soğuk atmosferi içerisinde sıkıldığını gördüğüm için "Efendim, emrederseniz Türkuaz Rus Lokantası'na telefon etsinler. Terasta ayrı yer hazırlansın, orada otururuz." dedim. Pek memnun oldu, hep birlikte gittik. Yanımızda Âfet ve öteki kızlardan bir ikisi daha vardı. Kendi kendimize yiyip içip dansettik.

Bir akşam da çok geç saatlerde, oldukça içkili bir durumda "Hüsrev, bizi Tokatlıyan'a davet et, şampanya ısmarla." dedi. Bu isteğe karşı koymak zordu. Hareket ettik, baskın halinde

otel kapısından girdik. Nöbetçi garsonlar birbirine girdi, “şampanyamız yok.” dediler. Fransız müdürü yatağından kaldırdılar. Adamın gelişine kadar, içkinin etkisi azaldığı için Gazi kendisini toplardı. “Yorulmuşuz, Saraya dönelim.” dedi.

Başta ben, sonra da Fransız müdür ve öbür görevliler tümümüz ferahladık.

Gazi dans ederek eğlenmeyi de çok severdi. Bir bakarsınız İstanbul’da Sarayburnu Parkında gözüne kestirdiği bir genç kıızı kaldırmış dans ediyor. Bir başka zaman Ankara’da Karpiç’e giderek orada tanımadığı bir kadınla dans ediyor. Bu arada İstanbul Büyükkada’daki Yat Kulübünde verilen balolara da uğramadan edemezdi. Orada bulunanları bir kadın bir erkek, bir kadın bir erkek el ele tutturarak oyun düzenine sokar, kendisi de elinde mendili ile başa geçerek Rumeli oyunları oynar, Make-donyalılığını gösterirdi.

Bir akşam Ada’da Yat Kulübünde tarihçi Ahmet Refik’i görür. Ahmet Refik Harp Akademisi’ndeki öğrencilik yıllarımızda Fransızca öğretmenisi Mösyö Lupat’nun yardımcısı idi. Bu nedenle sağda solda dolaşıp “Gazi benim öğrencimdir.” diyor-muş. Gazi bu sözlere kızdığı için Ahmet Refik’i görünce onu yanına çağırır ve masanın üstüne çıkarır. “Şimdi herkese işittirerek bağır! De ki ben cahilim ve eşeğim!” der.

Bir akşam da Çankaya’daki yeni köşkte yemekte idik. Aklı-na geldi terasa çıktı. Doğal olarak biz de kendisini izledik. Nöbetçi ere “Ben kimim, tanıyor musun?” diye sordu. O da “Evet, sen Gazi’sin” dedi. “Peki burada ne yapıyorsun?” dedi. Nöbetçi er “Seni bekliyorum!” karşılığını verdi. Bunun üzerine arslan gibi Mehmetçigi okşadı, yemek salonuna çağırdı. Onun güreş-ten anladığını öğrenince oradaki garsonlarla güreştirdi ve kendisini çok beğendi.

Bir akşam eşimin genç dayısı iktisat doktoru Sait Sarper’le eşi Saime’yi akşam yemeğine davet etmiştim.

Yemekten sonra gece yarısına doğru Atatürk, yanında Başbakan İsmet Paşa, manevi kızları, Kılıç Ali ve Recep Zühtü hep

birlikte içeri girdiler. Ortaya büyük bir sofraya kuruldu, oturdular. Herkesle birlikte kendilerini biz de selamladık. Çok içkili olduğu durumundan belli oluyordu.

Yeni evli Sait'in tedirgin olduğunu anladığım için onlara "Siz sıvışın, ben beklemek zorundayım." dedim. Onlar gitti, ben de Gazi'nin masasının bir köşesine iliştim. İçki devam ediyordu. Bir aralık beni yanına çağırdı. Gayet öfkeli bir sesle "Sen propaganda yapma!" diye haykırdı. Derhal durumu kavradım. Alnım açık, vicdanım rahattı. İran'da bu devlete ve ulusa ettiğim hizmet ortada iken oradan istifaya zorlanmamın bir devlet yönetim ve politikasındaki gülünç olduğu kadar çirkin olan yanlarını da herkes biliyordu. Yurttaşların ve üstlerimin "Niçin istifa ettin? Niçin Şah'a hiç olmazsa Tahran'a kadar dönüşünde eşlik etmedin?" diye olagelen eleştirilerine karşı işin gerçek yüzünü açıkça her yerde, her toplulukta söylüyordum.

Gazi'nin jurnalcıların etkisinde kaldığını, yaptığı jesti yanındaki İsmet Paşa'ya duyurmak için bağıra bağıra söylediğini de sezmiştim. Bu nedenle ben de aynı perdede bir sesle "Hayır Paşam, ben propaganda yapmıyorum. Hükümetin yanlışını örtmek için uğraşıyorum." diye karşılık verdim. Sustu, ortalığa bir sessizlik çöktü. Yerime oturdum. Beş dakika sonra yine işaret etti, yanına gittim. Gülerek "Hüsrev, şuradan bir kadın seç dansa başla. Ben de arkandan kalkacağım." dedi. Bunun üzerine ilk gördüğüm hanıma Gazi'nin emriyle dansa davet edildiğini söyledim. Kim olduğunu bilmediğim, şimdi de anımsayamadığım güzel, kibar bir kadın olan bu hanımla dansa başladım. Gazi de gözüne kestirdiği bir hanımı kaldırmıştı.

Bir gece Ankara'daki yeni köşkte alışlageldiği gibi dalkavuklarıyla uyduruk poker oynuyorlardı. Aklına esti, hizmet eden garsonlardan birini çağırdı.

"Sen poker bilir misin?" diye sordu. Çoğunluğu külhanbeyi gruplarından olan garson "Evet Paşam" deyince aralarına oturttu, birlikte poker oynadılar. Bu garsonun daha sonra casusluk

suçuyla tutuklandığını duydum. Söz konusu garip olay bana iki eski öyküyü anımsattı. Birincisi Napolyon’la ilgilidir.

Napolyon’un özel hizmetçisi Constant ile teklifsizce konuştuğunu ve politik dedikodular yaptığını tarihler yazar. Fakat birlikte oyun oynadığı görülmemiştir.

İkinci öykü de Fransız İhtilâli’nin ünlü sözcülerinden Mirabo üzerinedir. Mirabo’nun soylular aleyhindeki ateşli söylevi ni dinleyen hizmetçisi ona: “Artık hepimiz sayende eşit olduk.” demiş. O da karşılık olarak “Hemşehrilik dışarıda ve yasalar karşısında. Sen benim hizmetçimsin, ben de senin efendin. Bana Mösyö lö kont demek zorundasın.” demiş.

Rakı sofrasında çeşitli, güzel mezelerden hemen yemezdi. Önüne sürekli olarak bir tabak leblebi koyarlardı. Selanik’te geçirdiği ilk gençlik yıllarının içki alışkanlığı üzerinde oldukça etkili olduğu kesindir.

Kendisinden kaç kez duydum. Ben de Harp Akademisi öğrencisi iken tatillerde uğradığım şirin Selanik’te ilk kez rakıyı Kristal Gazinosunda kardeşim Besalet’in elinden içmiş ve almıştım. Namyas adında manyak bir Yahudi’nin ustalığının eseri olan bu nefis rakının tadını Mustafa Kemal bizden farklı çıkarırmış. Bizler düzenli, sık gazinolardan hoşlanırdık. O da Namyas’ın pis, alçak tavanlı, sigara dumanı izindeki koltuk meyhanesinde leblebi mezesiyle içmekten zevk alırmış. Bu gibi kayıtsızlıklarını, içinde bulunduğu uygunsuz ortamı gizlemez, tam tersi açıkça sergilemekten gocunmazmış.

Dolmabahçe Sarayı’nda büyük tören salonunda verdiği bir akşam yemeğine Tepebaşı Gazinosu’nda gösteri yapan yabancı sanatçıları getirtmişti. Bunların içindeki güzel bir Rus kadının yanına çağırarak konuştu, kendisiyle ilgilendi, becerilerini övdü. Kadından hoşlandığını davranışlarıyla göstermekten de kendisini alamadı.

Atatürk, Berlin Büyükelçisi Kemalettin Sami Paşa’nın eşi Mısırlı Prensesin büyüklük taslamasına içerlermiş. Bir gece Dolmabahçe Sarayı’nda verdiği davete bunları da çağırmış.

Prencesi dansa kaldırmak istemiş, kadın da kalkmamış. Kemalettin Sami Paşa ve eşini derhal kapı dışarı etmiş. Ertesi sabah Kemalettin Sami Paşa büyük bir sepet üzümle Saraya gelmiş. Kabul edilmesini, yoksa intihar edeceği haberini göndermiş. Üzüm kabul edilmiş. Ancak, kendisinin kabul edilip edilmediğini öğrenemedim.

Cumhuriyet Bayramında misyon şeflerine resmi yemek, diplomatlara da suare verilirdi. Ankara Palas'ta verilen benim de bir kez bulunduğum bu yemeklerden birinde karşısına hiçbir resmi sıfatı olmayan manevi kızı Âfet Hanımı oturtmuştu. Yabancı elçilerin bu durumdan çok rahatsız oldukları kesindi. Hatta Amerikan Elçisi Mr. Grew'un eşi, ünlü doktor Perry'nin torunu Madam Grew havası yaramıyor diye Ankara'ya gitmemiş. Bunun başlıca nedeninin Âfet Hanımın Gazi'nin karşısına oturtulması olduğunu Madam Grew, Tokyo'da birlikte olduğumuz zaman eşime söylemişti.

Tokya Büyükelçiliğine atandığım zaman vedalaşmak üzere Çankaya'ya çıkmıştım. Yaver Celal içeri gitti, haber verdi. Paşa o sırada takma dişlerini çıkarmış, pijamayla oturuyormuş. Durumu uygun olmadığı için özür dilemiş "iyi yolculuklar dilerim." demiş. Yapacak bir şey olmadığından Başbakan İsmet Paşa'ya uğrayıp onunla vedalaştım. Karşılaştığım durumu anlatarak dışarıya gönderilen bir büyükelçinin Cumhurbaşkanı'nı görmeden nasıl yola çıkacağına aklımın ermediğini söyledim.

İsmet Paşa "Canım durumu belli. Aldırma. Soranlara gördüm, veda ettim dersin." dedi.

Kayıtsız davranışları ile ilgili gördüklerim, duyduklarım ve yaşadıklarım bunlardan ibarettir. Özetle diyebilirim ki içkiye düşkünlüğü ve buna bağlı kimi davranışlar Avrupa toplumsal yaşamının ülkemize yanlış yansıyan, yanlış anlaşılan örnekleridir.

İstanbul'da bulunduğum bir sırada şımarık ve huysuzlardan Recep Zühtü'nün metresini öldürmesi olayı yaşanmıştı.

Gerek Recep Zühtü, gerekse duyduğum Kadriye Hanım ve Ali Saib olaylarına burada değinmeyi yersiz bulmuyorum. Bunca duygusuz insanla bu büyük adamın ne çok şeyler yitirdiğini, çevresindekilerin kendisini yersiz kuruntuya sokmak için ne haince önlemlere başvurdıklarını göstermek bakımından bu olaylar iyi birer örnektir.

Eski İstanbul Cumhuriyet Savcısı, olayları yakından bilen değerli dostum, namuslu, yurtsever Kenan Bey'den dinledim Recep Zühtü olayı şöyledir:

Metresinin bir Yahudi genci ile ilişkisini anlayan, kendi kratavatlarını bu gence armağan edecek kadar ileri giden kadını, Recep Zühtü kıskançlık nedeniyle tabancayla vurmuş. Yapılan soruşturmada kurşunun anında ölüme neden olmadığı anlaşılmış. Ölüm olayı sonradan gerçekleştiği için asıl nedenin bakım-sızlık, ilgisizlik veya savsaklama mı olduğu ortaya çıkmamış.

Öldürmek amacıyla değil korkutmak için dahi ateş edilmiş olsa, yasal olarak silah kullananın en az üç yıl hapis cezası alması gerekiyormuş. Oysaki Doktor Fahrettin Kerim'in verdiği "cinnet halinde metresini vurduğuna dair rapor" Adli Tıpça incelenip kabul edilince mahkeme Recep Zühtü'nün beraatına karar vermiş.

Arkadaşlarından Kılıç Ali, Recep Zühtü'nün tutuklu olarak yargılanmasına karşı çıkmış. Onun evinde, elinde tabanca olduğu halde tutuklamaya gelenleri vurmak üzere beklediğini söylemiştir. Salih Bozok, Recep Zühtü'nün tutuklanmasından yana olmuş, Kenan Bey yasaların gereğinin yerine getirilmesini, yeni bir Fehim Paşa olayı yaratılmamasını istemiştir.

Atatürk de "Kanuni icabatı yapılmalıdır." demiştir. Ancak tek bir hekimin verdiği raporun Adli Tıpça gözü kapalı uygulanması bu öldürme olayının çok çirkin bir biçimde örtbas edilmesine neden olmuştur.

BİR SUİKAST UYDURMASI

Ressam Miralay Sami Bey adında saygıdeğer, namuslu bir kişinin kızı, Mısırlı bir hekimin eski eşi olan Kadriye Hanım, Ga-

zi'ye öbürleri gibi manevi evlat olma heves ve hırsına kapılıp Ankara'ya gitmiş. Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Tevfik Kamil Bey tanışıklık dolayısıyla evinde konuk etmiş.

Bu kadının Gazi'yi öldürmek amacıyla gittiği söylentisi yayılarak derhal tutuklanıp sorguya çekilmiş. İstanbul'daki saygı-değer babası, yeni kocası, kardeşi de gereksiz yere tutuklanmışlar, yargılanmışlar. Sonunda haberin yalan olduğu anlaşılmış. Babası Ressam Sami Bey bu üzüntüye dayanamayarak ölmüştür.

URFA MİLLETVEKİLİ ALİ SAİB OLAYI

Ankara'da bulunduğum bir sırada, Suriye sınırından girerek Urfa'daki çiftliğine gelen adamlarla Gazi'ye suikast hazırlığı yaptığı gerekçesiyle Urfa Milletvekili Ali Saib Bey'in dokunulmazlığı kaldırılarak yargılanmış ve tutuklanmıştı.

O zamanki Savcı, Milli Eğitim Bakanı Saffet Arıkan'ın kardeşi idi. Bu işte pek önemli bir rol oynadığı kesindi. Okul öğrencilerine Gazi'nin suikastten kurtulması nedeniyle sevinç gösterileri yaptırılmış, nutuklar söyletilmiştir. Yargılama sonunda bu olayın da uydurma olduğu ortaya çıktı.

Eski Hatay Cumhurbaşkanı Antalya Milletvekili Tayfur Sökmen de bu suikast hikayesinin birtakım alçak dalkavukların uydurması olduğunu, fakat Ali Saib için ilâhi bir intikam sayılacağını söylemişti.

Sökmen'e göre eski bir jandarma yüzbaşı olan Ali Saib, Birinci Dünya Savaşında Halep'te görev yaparken çok sayıda kaçak erlerden yakalananların ad çekme yöntemiyle öldürülenlerinden yana olan ve bunu uygulayan kişidir.

Fransızların Suriye'yi işgalleri döneminde ise Fransız üniforması ile onlara hizmet etmiştir. Dengesiz davranışlı bir adam olan Ali Saib, Kozan'da da Fransızlara hizmet ederken olayların tersine gelişmesi üzerine Kuvayı Milliye'ye katılıp bu kez Fransızlara karşı savaşarak büyük ün kazanmış, Gazi'nin gözüne girmiştir.

İstiklâl Mahkemelerinde yolsuzluk ve tehdit yoluyla insanları sindirip büyük çiftlik sahibi olduğunu yine Tayfur Sökmen'den dinlemiştik.

HASTALIĞI VE ÖLÜMÜ

Tokyo'ya gitmeden önce, Sivas Milletvekili olduğum dönemde Atatürk'ün sağlığında birtakım olumsuz değişiklikler görmeye başlamıştım.

Korkunç hastalığa henüz yakalanmamıştı. Ancak uzun, ince parmaklarında şişlikler, tırnaklarında kızarıklıklar, düzgün burnunun iki tarafında alkolden kaynaklanan morarmalar başlamıştı.

Ayrıca çok alingan olduğunu ve ani öfkelere kapıldığını üzümlere gözlemliyorduk. Daha önceleri geçirdiği bir krizden kaygıya kapılan Dr. Refik Saydam Almanya'dan Profesör Kraus ile Epinger'i getirterek onu muayene ettirmişti.

Gazi bana bu konuda dert yanarak "İhtiyar bunaklara Refik beni zorla muayene ettirdi." demişti. Siyasal tarih Napolyon'un da doktorlara karşı kuşkulu davrandığını yazar. Sağlam bünyeli, sıkıntılara katlanabilen, dayanıklı yapıya sahip büyük devlet adamlarının ortak yanları bu kuşkuculukları olsa gerek.

Alman tıp bilginleri Gazi'yi o zaman tam anlamıyla sağlam bulmuşlar, yalnız alkol ve sigara kullanmamasını, hareket etmesini, yaya yürüyüş yapıp ata binmesini önermişlerdi.

Son hastalığına önceden çekmiş olduğu herhangi bir rahatsızlığın neden olmadığı veya bunu hızlandırmadığı kesindir. Araştırmalarına göre ilk karaciğer hastalığı tanısı koyan Doktor Nihat Reşat'tır. Bunun üzerine Dr. Neşet Ömerle konsültasyon yapmışlar ve görüş birliğine varmışlardır. Nihat Reşat'ın önerisi üzerine Fransa'dan tanınmış Profesör Fiessinger çağırılmıştır. Bu da aynı görüşe katılmış ve tedavi yöntemi saptanmıştır. Bu hastalık tam bir yıl sürmüştür.

Ben o zaman Tokyo'daydım. 16 Ekim'de birinci kriz gelmiş.

Cumhuriyetin onbeşinci yıldönümünü yaşamak, görmek azmi ile bu krizi atlatmış, hastalığı tam anlamıyla normal seyrine girmiştir. Bu arada ziyaretçileri kabul edip görüşmeler yapmış, orduya mesajı ile Meclisin açılmasında Başbakan Celâl Bayar'ın okuduğu nutku kendisi yazdırmıştır.

Hastalığın saptanıp tedavisinde önemli rolü olan tanınmış operatörlerimizden profesör M. Kemal Bey'in anlattıkları özetle şöyledir:

Karnında toplanan suyu almak için bir konsültasyon yapıldı. Konsültasyona Viyana'dan getirilen Profesör Epinger, Berlin'den getirilen Profesör Von Bergmann, Neşet Ömer, Süreyya Hidayet, ürolog Mehmet Kâmil, Nihat Reşat, Hayrullah ve Asım Beyler katıldılar. Teşhis doğru bulundu, hastalığın korkutucu dönemine girdiği görüldü.

Bu konsültasyondan önce Atatürk, M. Kemal'i yanına çağır-mış. Celal Bayar da oradaymış. Suyun nasıl alınacağını sormuş. Bir süre sonra hastalığın ağırlığı artmış. Alınan önlemler karşısında suyun çoğalmasına engel olunamamış. Fransız Profesör Dr. Fiessinger çağırılmış. Su alınmasına Neşet Ömer ve M. Kemal ortaklaşa karar vermişler. Karnından tam on buçuk litre su almışlar. Atatürk, dolan şişeleri birer birer sayıyormuş. Fermo-la şişede aradan 24 saat geçer geçmez yeniden su toplanmaya başlamış.

Atatürk artık kurtuluş yolu kalmadığını anlamış. Fakat çevresindekileri "Telaş etmeyin, iyi olacağım." diye yatıştırmaya, avutmaya çalışıyormuş. 16 gün sonra ikinci bir operasyonla yeniden on buçuk litre su alma gereği ortaya çıkmış. Acısı çok artmış. Nefes alamamaktan sürekli şikayet etmiş. Bundan birkaç gün sonra resmi bildiri yayımlanmasını gerektiren ilk koma durumu başlamış, kendini kısmen kaybetmiş.

Asabi nöbetler içinde çırpınıyor, çevresindekilere "Bırak, bırakın!" diye haykırıyor, fakat kimseyi artık tanıımıyormuş. Dr. Neşet Ömer'le konuşarak hemen bir glikoz serumu yapmış, yatırmışlar. Fakat bir türlü sakinleşememiş. "Yorganı çe-

kin, yorganı kaldırın, üşüyorum, yanıyorum” sesleriyle bütün geceyi buhranlar içinde geçirmiş.

M. Kemal, Neşet Ömer, Nihat Reşat nöbet beklemişler. Sabahleyin Âkil Muhtar, Hayrullah, Süreyya Hüdâî’yi de çağırarak bir konsültasyon daha yapmışlar. Damar içine yeniden serum vermişler.

Atatürk nöbet sırasında “Aman dil, dil efendim dil!” diye söylenmiş.

Sorulan sorulara karşılık verememiş. Fakat ikide bir “Aman yarabbi, aman yarabbi” diye inlemiş. Sık sık kaşıkla su vermişler. Kimseyi tanımamış. Ancak, “Su verelim mi?” sorusuna karşı baş hareketi ile isteğini anlatabilmiş.

Bu korkunç koma nöbeti, can çekişme hali tam üç gün sürmüş. Bir sabah hizmetçisi Rıdvan, doktorların nöbet odasına koşarak heyecanla “Gözünü açtı, yatağında oturmak istiyor.” demiş. M. Kemal koşmuş, gerçekten yatağında oturur durumda bulmuş. Atatürk gözlerini dikerek dikkatli M. Kemal Bey’e bakmış. “Tuhaf şey, bana ne oldu? diye sormuş. Hizmetçisine de “Kemal Bey’in burada ne işi var?” demiş.

Hastalığın seyri hakkında ise M. Kemal Bey şunları anlatıyor:

1938 yılı Ocak ayında Atatürk vücudunun alt kısımlarında kaşıntılardan şikayet etmiş. Hafif burun kanamaları sıklaşmış. Genel çöküntü kendini göstermiş. Bu nedenle muayeneye gerek duyulmuş.

İlk muayene Yalova’da Nihat Reşat ve Neşet Ömer tarafından yapılmış. Kebed dahamesi, yani karaciğerin hafif bir şişkinliği görülmüş. O sırada 75 kg geliyormuş. Ankara’ya dönüşünde yolda soğuk almış. 15 gün ciğer kanlanması geçirmiş.

28 Şubatta Âkil Muhtar, Neşet Ömer, Hüsamettin, Asım, Ziya Naki arasındaki tıbbi danışma toplantısında karaciğerindeki sertlik dikkat çekmiş. Dalak da büyümüş. Profesör Frank’ın daha sonra katıldığı muayenede teşhis ve tedavi doğru görülerek kabul edilmiş, mart ayında Paris’ten getirtilen Profesör hastalığı iyiliğe yüz tutar gibi görmüş.

Ankara'dan İstanbul'a son gelişinde vücudun alt kısmında şişlikler oluşmuş. Karnında asit toplanmaya başlamış. Nihat Reşat'la Neşet Ömer bunun siroz başlangıcı olduğunu saptamışlar. Profesör Fiessinger'in yeniden Paris'ten çağrılmasından sonra Viyanalı Eppinger'le Berlinli Bergman'ın da gelmeleri gerekmiş.

Son zamanlarda kaşeksi denilen dermansızlık başlamış. İlk komayı mucize halinde atlatan Atatürk, hükümet işlerinde emirler verecek ölçüde kendisi iyi hissetmiş. Ankara'ya giderek Meclisin açılışına katılmayı bile düşünmüş. Bir gece süren bir sıkıntı daha yaşamış, doğal olmayan davranışlar göstermiş. Saatte bir ateşini soruyor, karşılık verilmeyince kızıyormuş. Asıl bundan sonra saatten saate erimeğe, çökmeğe başlamış. Bir kez daha karnından su alınmış. Bir gün sonra son koma devresine girmiş, sakın, uyur durumda, küçük küçük seğirmeler geçirmiş.

Yavaş yavaş gırtlığında kesik hırıltılar başlıyor. Yüzü derece derece siyahlaşıyor. Gözleri kapalı, göğsü sürekli olarak inip çıkmakta. Ölümünden beş dakika önce gözlerini açıyor, başını seri bir hareketle sağa çeviriyor. Bu son bakışı. Prof. M. Kemal hıçkırıklarla üstüne kapanıyor, yuvaları içinde yarı açık duran gök mavisi gözlerini kapatıyor. Dr. Mehmet Kamil beyaz bir tülbentle çenesini bağlıyor. Dr. M. Kemal'in deyişiyle, Atatürk denilen tarihi kapı fâni hayatın yüzüne işte böyle kapanıyor.

Ayın dokuzundan, çarşamba gününden sonra durumu kötüleşmiş, 10 Kasım Perşembe sabahı saat dokuzu beş dakika geçe ölmüştür. Sözü kısası Atatürk 58 yaşında genç denecek, daha 15 - 20 yıl dinç olarak Türkiye'yi yükseltecek bir yaşta ölmüştür.

Hastalığında doktorlar, hizmetine bakanların dışında kimse yanına sokulmamasını istemişlerdir. Manevi kızları da üzüntüleri yatıştırıp azaltacak düzeyde yaratıklar olmadıklarından hastayı sinirlendirmemeleri için asla yanına bırakılmamışlardır. Hizmetçilerinden Rıdvan, Nuri, Berber Mehmet çok sadakatla bakmışlardır.

Tokyo'dan döndüğümde Başbakanlığa atandığını gördüğüm yakın arkadaşım Dr. Refik Saydam Gazi'yi hastalığı sırasında ziyaret etmek istediğini, ancak çevresindekilerin kendisini yanına sokmadıklarını büyük bir üzüntüyle anlatmıştı. Bana göre bu yasağın eskiden beri yakın dostu ve doktoru olan Refik Saydam'a uygulanması doğru olmamıştır. Üzüntüsünde tümüyle haklıdır.

Acaba İsmet Paşa'nın Başbakanlıktan uzaklaştırılmasıyla Sağlık Bakanlığından istifa eden Refik Saydam'ın kendi Başbakanına karşı gösterdiği bu bağlılık jesti mi engellenmesine neden olmuştur? Bence asıl olasılık budur.

Herhalde gerek İsmet İnönü'nün gerekse Refik Saydam'ın bu büyük hastaya karşı minnettarlıkları düşünülebilir. Hasan Rıza Soyak'tan öğrendiğime göre İsmet Paşa'nın uzun süre Başbakanlığı döneminde Gazi, kendi aylığından ona ayda iki bin lira veriyormuş. Başbakanlıktan uzaklaştırdıktan sonra bu miktarı bin lira artırarak ayda üç bin liraya çıkarmış. Dr. Refik Saydam'a da istifasından sonra ayda beş yüz lira ödenek bağlamış, oturması için Kızılay'a ait Çankaya'da bir ev vermiştir.

İsmet Paşa'nın istifasından sonra dürüst bir hükümet adamı olarak Dr. Refik Saydam'ın da ayrılmasını daha Tokyo'da iken duymuş ve kendisini gerçekten çok takdir etmiştim. İnönü'nün Cumhurbaşkanı olunca Dr. Saydam'ı önce CHP Genel Sekreteri, kısa bir süre sonra da Başbakan yapması dostluğunun ve ona olan bağlılığının doğal bir sonucu sayılmalıdır.

Sonraları o zamanki durumları yakından bilen milletvekillerinden doğru sözlü, onurlu bir insan olan eski Hatay Devlet Başkanı Tayfur Sökmen'den İnönü'nün istifasından sonraki gelişmeleri dinlemiştim.

Sökmen'in anlattığına göre İsmet İnönü bir gece sofrada, Atatürk'ün kendi işlerine müdahale etmesinden şikâyet edip artık sorumluluk kabul etmeyeceğini söylemiş. Atatürk de "Siz çekilin, dinlenin," diyerek İnönü'yü istifaya zorlamış. Çanka-

ya'ya Celal Bayar, Şükrü Saracoğlu ve Dr. Refik Saydam çağrılmışlar. Şükrü Saracoğlu ve Refik Saydam uygun görülmemiş, Celal Bayar Başbakan yapılmış. Dr. Refik Saydam en kıdemli bakan olduğu halde başbakan yapılmadığı için kızıp Sağlık Bakanlığından istifa etmiş.

Gazi'nin okul arkadaşı, Trablusgarp'ta yanında bulunan, Birinci Dünya Savaşı'nda birlikte çalıştığı Albay Fuat Bey, Atatürk'ün ölümünden sonra Çankaya Köşkü'ndeki tarihi değer taşıyan bazı belgelerin yok edildiğinden söz etmişti. Hasan Rıza Soyak böyle bir olayın gerçek olabileceğini sanmıyor. Benim için bunu soruşturup doğruluğunu saptama olanağı yoktur.

Tarih bu tür olayları yazar. Örneğin Talleyrand'ın geçici hükümet başkanlığına seçilmesi üzerine ilk işi, Louvre Sarayına De Villers adında bir memur göndererek İmparatorluk özel kalemindeki arşivden Napolyon Bonapart'a yazmış olduğu kendi mektuplarını gizlice çaldırmak olmuştur. De Villers Arşidük Bary'nin yerine zorla geçerek bu belgeleri ortadan kaldırmıştır.

GAZİ'NİN MERSİN-ADANA GEZİSİ

Acımasız hastalığın Atatürk'ü ölüme sürüklediği sıralarda Hatay sorunu alevlenmiş, Suriye gazeteleri Gazi'nin felç geçirdiğini, Fransız gazeteleri de öldüğünü yazarak aleyhimizde propaganda yapıyorlardı.

1938 Mayıs ve Haziran aylarında Fransız askeri birlikleri Sancak'taki seçimlere müdahaleye kalktıkları zaman, doktorların engellemelerine karşılık Adana ve Mersin'e gitmesi Hatay sorununun çözümüne yönelik bir geziydi.

Bu gezi Hatay sorununun çözümünü kolaylaştırmış, ancak hastalığın şiddetini artırmıştır. Bilindiği gibi 1938 Temmuzunda Dağ Alayı'mız Hatay'a girmiş, eylülde Sancak bağımsızlığını kazanmış, Tayfur Sökmen de devlet başkanlığına seçilerek Atatürk tarafından kutlanmıştır.

Tayfur Sökmen'in sonradan bana anlattığına göre, Hatay sorununu Atatürk'e ilk açan ve bu kutsal davada önemli rol oy-

nayan kişi Hasan Rıza Soyak'tır. Soyak'tan önce bu konuyu Ankara'daki hükümete açıklayıp anlatabilmek bir türlü mümkün olamamıştır.

İsmail Habip Sevük, *Cumhuriyet* gazetesine 1945 yılında yazdığı yazılardan birinde Atatürk'ün Lâtime Hanımla birlikte 1923 Martında yaptığı ilk Adana gezisinden söz eder. Bu gezide Atatürk'ün karşısına, yası simgeleyen siyah çerçevelere yazılmış “Antakya ve İskenderun” yazılarıyla dört kadın çıkmış. Bunların önünde de Ayşe Fıtnat adında “Vatan kurtardın, bizi de kurtar!” diye ağlayarak haykıran bir genç kız varmış.

Atatürk bu karşılama sırasında sonradan belleklerden hiç silinmeyen “Kırk asırlık Türk yurdu düşman elinde kalmaz.” sözünü söylemiş. Atatürk'ün Adana'ya ikinci gelişı şubat 1931, son gelişı de 24 Mayıs 1938'dir. Hatay sorununu ise 1936'da Dolmabahçe Sarayında daha geniş bir biçimde ele alıp üzerinde çalışmıştır.

İsmail Habip Sevük son gezinin yeni dikilen anıtı görmek amacıyla yapıldığını ve Atatürk'ün hastalığının çok ilerlediği bir döneme rastladığını yazar. Açılış törenini dört saat ayakta izleyen Atatürk anıtı baktıktan sonra gözlerini Hatay yönüne çevirmiş, bir süre de o tarafı seyretmiştir. Bu törenden bir ay sonra da ordumuz Hatay'a girmiştir.

Atatürk'ün son gezileri hakkında *Les Annales de Turquie* gazetesinde Laugas Sezen imzasıyla çıkan yazıyı hem güzel, hem de doğru bulduğumdan aynen yazıyorum:

“Cumhuriyetin 15. yıldönümünü İstanbul'da hasta odasında görebildi. Doktorların, çevresindekilerin engellemesi karşısında, çok istemesine karşılık Ankara'ya gidemedi. Aslında en ünlü ve usta doktorlar Gazi'nin 15. yıldönümünü göreceğinden kuşkuluydular.

1938 Ekiminin başından beri kendisinde Ankara'ya gitme isteği iyice artmıştı. Doktorları sıkıştırmakta, Dolmabahçe'deki hasta yatağından kalkarak odada dolaşmak için büyük çaba

harcamaktaydı. Gücünün kendisini terk ettiğini anlamasına karşılık son ana kadar bu geziyi yapacağını umuyordu. Engellemelerle birlikte gezi planının en ince ayrıntılarını hazırlıyordu. Amacı Ankara’da 19 Mayıs Stadyumu’ndaki Cumhurbaşkanlığı tribününden orduya, ulusa son veda konuşmasını yapmaktı. Bu nedenle o tribüne ufak bir asansör yapılmasını da emretmişti. Bu emir doğal olarak anında yerine getirilmişti. Fakat hastalığı bu isteğine engel oldu. Yatağında, yanına koydurduğu radyodan tören geçişi yapan askerlerinin düzenli ayak seslerini, tanklarla zırhlı araçların motor gürültülerini, Muhafız Alay’ının azametli yürüyüşünü dinledi. Sonunda gözlerini kapayıp uykuya daldı.

Öğleden sonra pencereleri açtırdı. Halkının şarkıları, çocuk çığlıkları, bağırımlar serin sonbahar rüzgârı aracılığıyla kendine kadar ulaşıyordu. Halk büyük önderin sağlık ve esenliği için Tanrı’ya dua ediyordu. Ancak büyük hasta da iri adımlarla yaklaşan ölüme inanmıyordu.”

Cumhuriyetin 15. yıldönümünü biz de Tokyo’daki Hotel Imperial’de çok parlak bir kabul resmi ile kutlamıştık. Bu arada kulağımıza iyileştiği haberleri gelmiş, buna da çok sevinmiştik. Oteldeki kutlamaya Japon prens ve prensesleri ile bahriye ve ordu komutanları, kordiplomatik, basın temsilcileri katılmışlardı. Ölüm haberini de eşimle birlikte dinlenmek için gittiğimiz Kavana Golf Otelinde almıştık. Acı haberi bize Dumei Haber Ajansı özel olarak ulaştırmıştı. Haberin ulaşmasından birkaç saat önce eşim, Atatürk’ün öldüğünü rüyasında görmüş ve ağlayarak uyanmıştı.

CENAZE TÖRENİ

Atatürk’ün cenaze törenini görenler, benim gibi uzaktan duyanlar ve bizden sonra okuyacak olanlar herhalde “Şanslı bir diktatör, gıpta edilecek büyük ölü” demekten kendilerini alamayacaklardır. Ölümünün tüm dünyadaki yankıları gerçekten benzersizdir.

Tokyo Büyükelçiliğim döneminde Çin ile savaş durumunda bulunan Japon hükümetinin Pasifik'teki donanmasının bayraklarını yarıya indirtmesi, resmi görevliler dışında birçok Japon devlet büyüğünün büyükelçiliğimize başsağlığı ziyaretine gelmeleri bu saygının Uzak Doğu'da duyduğum hüznülü övüncüdür.

Japonlar Atatürk'ü, kutsadıkları İmparator Meji ile karşılaştırırlar ve Yakın Doğu'nun bu büyük adamına hayranlıklarını gösterirlerdi.

Dolmabahçe'den Yavuz zırhlısı ile Haydarpaşa'ya taşınan tabutu İstanbul halkının gözyaşları ile uğurlanmış, şair Sela-hattin Güngör'ün:

Bu mucize adamı ölüm gelip boğamaz!

Hayır, bütün bir millet bir tabuta sığamaz!

şiiriyle nitelendirdiği gibi büyüklük ve görkemiyle, acıyla dolu yürekleri övünçle kapatmıştır.

Dünya devletlerinin cenaze töreninde gösterdikleri saygı, bu ağırbaşlı, heybetli tabutun önünde eğilen sancaklar hem büyük askeri, hem de barışın büyük temsilcisini selamlamışlardı. İstanbul'da altı devletin savaş gemileri resmi saygı gösterisinde bulunmuşlardı.

Ankara'daki büyük cenaze törenine Afganistan Kralı kardeşini göndermiş, İran, İngiltere, Almanya, Sovyetler Birliği, Fransa, Cumhuriyetçi İspanya kara ve deniz birlikleri ile saygı kıtaları yollamışlardır.

Fransa heyetinin başında İçişleri Bakanı Sarraut, Yunanistan'ın Başbakan General Metaksas, İran'ın General Nahcıvanî, Sırbistan'ın General Nediç, Almanya'nın Von Neurat başkanlığında General List ve Hutginger, Rus Potemkin, İngiliz Mareşali Bird Wood, Amiral Sir Duldey Punt, Romanya'nın Deniz ve Havacılık Bakanı Paul Teodorescu, Bulgaristan'ın Bukaçyef, General Panof ve Daskalof, Arnavutluk Adalet Bakanı Şatku, Cemiyet-i Akvam temsilcileri, Finlandiya'nın Onitalas, Macar Generali Vites Ojen Puskai, Polonya'nın General Zygmunt ve

Podhonski, Irak, Suudi Arabistan, Lübnan, Hatay, Suriye heyetleri bulunmuşlar, Japonlar mesafenin uzaklığı nedeniyle Büyükelçileri Taketomi'yi görevlendirmişlerdir.

General Seyfi Düzgören'in taşıdığı kadife yastık üzerinde parlayan kırmızı yeşil kurdeleli İstiklâl Madalyası, Kurtuluş Savaşı'nın biricik simgesi, nişanlar içinde boğulanlara göre ne alçakgönüllü, ne yüksek, manevi bir etki yapıyordu.

İşte dünyanın saygısı çevresini sararak, ulusunun acısı arkasından giderek, aziz vücudu toprağa, anısı yurttaşlarının gönüllerine gömülen Büyük Atatürk ebedi istirahatgâhına böyle götürülmüştü.

VASIYETNAMESİ

Öldükten sonra açılacak siyasal program içeren bir vasiyetname bırakmamıştır. Zaten tarih, Atatürk benzeri devlet büyüklerinin bu tür vasiyetnamelerinden pek söz etmiyor.

Büyük Petro'ya maledilen, özellikle Osmanlı İmparatorluğunu hedef alan vasiyetname düzmedir. Boğazları ele geçirmek, Ayasofya'ya Rus haçı dikerek İstanbul'u bir Rus kenti yapmak, Kudüs'e kadar uzanmak düşüncesindeki Rus politikacıları bu düzmece vasiyetnameyi hazırlayıp Büyük Petro'ya maletmişlerdir. Tarih Petro'nun kendi yerini alacak kişiyi belirlemediğini ve düşünememiş olduğunu, zekâ ve kavrama derecesinin de yüz yıllık bir dönemi değerlendirebilecek bir vasiyetname bırakmaya uygun olmadığını yazmaktadır. Bulunduğu öne sürülen ünlü vasiyetnamenin tek satırının bile Büyük Petro tarafından yazılmadığı kesindir.

1811'de Fransız Dışişleri Bakanı Duc de Bassano Maret'in evrakları arasında bazı notlar bulunmuştur. Bu notlar, Rus imparatorlarının gizli arşivindeki bilgilerle ilgili bazı görüşleri içeriyor ve Rusya'nın 1725'ten sonraki politikasını sergiliyordu. 1836'ya kadar kimsenin sözünü etmediği bu özet notların Birinci Napolyon tarafından bir vasiyetname biçimine sokulduğu anlaşılmıştır.

Atatürk'ün ölümünden sonra belli olan belge, onun hastalığı sırasında yazılmış, bu büyük adamla ilişkili olmayan, herhangi bir insanın bırakabileceği türden bir kâğıt parçasıdır.

Atatürk'ün gerçek vasiyetnamesi “Gençliğe Hitabesi”dir.

Manevi çocuklarına para bırakan, kız kardeşine maaş bağlayan, görevden uzaklaştırdığı İsmet İnönü'nün çocuklarına öğrenim parası düşünen bu garip vasiyetname hakkında son olarak Hasan Rıza Soyak'la görüştüm. Soyak'tan öğrendiğime göre Gazi daha dört yıl önce bir vasiyetname yazmayı düşünmüş, fakat vazgeçmiş. Bilinen vasiyetnameyi 6 Eylül tarihinde, yani karnından su aldırmadan iki gün önce yazdırmış.

Hasta yatağında Hasan Rıza'yı çağırmış, vasiyetname yapalım demiş. Noter çağırmışlar. Bizzat vasiyetnameyi kendisi yazmış. Yorgunluk belirtileri görününce yapılan dinleme önerisini geri çevirerek yazmayı sürdürüp tamamlamış.

İsmet Paşa o günlerde tehlikeli bir hastalığa yakalanmış. Ölümü durumunda kardeşlerinin İnönü'nün küçük çocuklarına bakmayacakları düşüncesiyle yüksek öğrenimlerini bitirmeye dek bunlara yardım etmeyi düşünmüş.

Bu küçük vasiyetnameyi yazan büyük devlet adamı, büyük komutan Kemal Atatürk çağımızın devlet kurucularındandır. Varlığını yalnız kendisine borçlu olan, genç Türkiye'dir. Bu nedenle ülkemize tarih “Kemalist Türkiye” adını takmıştır.

Yenik düşmüş bir ulusa, dört bir yanı güçlü düşmanlarla sarılı bir ülkenin umutsuz insanlarına güven veren bir devlet adamı yeteneğini önceden belli etmiştir. Erzurum ve Sivas Kongreleri başkanlıklarında başlayan ve Büyük Millet Meclisi Başkanlığı ile yasal konuma giren en yüksek görevde devlet gemisini yönetmede usta bir kaptan olduğunu göstermiş, yoktan bir ordu yaratmış, dağınık, umutsuz, şaşırmış ulusu derleyip toparlamıştır.

Turhan Tan'ın deyiimiyle “İçimizde ışığı yaşayan, fakat kendisi tutulmuş güneşin acısı kanayan” ölümlü Mustafa Kemal, Ankara'da yatıyor. Ancak, duygu, düşünce ve ruhu kalpleri-

mizde, anılarımızda yaşıyor ve yaşayacak. Atatürk sonsuza dek Türk'ün inanç ve güvenini tazeleyecek, gençliğe yaşamıyla örnek, anısıyla esin kaynağı oluşturacak.

Her yanımızda, varlığımızda onu görüyoruz. Yeniliğe, gelişmeye, yükselmeye olan tutkusu, bilim, kültür, uygarlık ve çağdaşlaşma yolunda verdiği savaşı yaşıyor.

Fazıl Ahmet Aykaç'ın "Hayatında başımızda, kanımızda yaşayan, ölümü ile büsbütün canımıza gömülen Atatürk" nitelendirmesiyle, *Yücel* dergisinin, ölümü dolayısıyla yazdığı "Ölümü beşerî ve fânî bir hadise idi. Gözlerini kaparken bir meş'ale, bir iman haline dönüştü. Fikirlerimizde bu meş'ale ya-nıyor. Gözlerimizi bu iman doldurmuştur." satırları bu gerçeği ne güzel tanımlamaktadır.

27 Haziran 1938'de Oltu'da doğdu. İlkokulu Oltu ve Diyar-
din'de, ortaokul ve liseyi Kars'ta okudu. 1958 yılında Ankara
Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Ede-
biyatı Bölümüne askeri öğrenci olarak girdi. Ardından öğret-
men subay olarak Erzincan Askeri Lisesi, Çankırı Asb. Okulu,
Kuleli Askeri Lisesi ve 3. Kolordu Karargâhında görev yaptı.
1983'te kendi isteğiyle kıdemli binbaşı rütbesindeyken emekli
oldu. Aynı yıl Kadıköy'de sahaflığa başladı.

Halen bu uğraşını sürdürmekte, gazete ve dergilerde araştırma
yazıları yayınlamakta, daha çok eski yazı kaynaklara dayalı ki-
taplar hazırlamaktadır.

Eserleri:

- 1- *Milli Mücadele'de Oltu*. Ankara 1968.
- 2- *İstanbul Nasıl Eğleniyordu* (Refik Ahmet Sevengil'den) 4.
baskı, İletişim Yayınları, 1998.
- 3- *Eski İstanbul* (A. Refik Altınay'dan) İletişim Yayınları, 1998.
- 4- *İstanbul'da Suyun Tarihi* (Haydar Kazgan ile) İletişim Yayın-
ları, 1999.
- 5- *Sarıkamış* (Köprülülü Şerif Bey'den) T. İş Bankası Yayınları,
2. baskı, İstanbul, 2001.
- 6- *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, T. İş Bankası Yayınları, İstanbul
2000.
- 7- *Sayadâne Bir Cevelân* (Ahmet Mithat'tan), İletişim Yayınla-
rı, İstanbul, 2001.

© LİTERATÜR ARALIK 2002

"Benim ilk inkılâp ve müşkûlat arkadaşım"

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK

16 MAYIS 1919

Saat 4.30'da Bandırma vapuruyla hareket ettik.

23 HAZİRAN 1919

Sabah saat 8'de Tokat'a hareket ettik. Albay Kasım Beyle bindiğimiz otomobil altı kez yan yattı. Tarhal'a kadar yayan yürüdük.

11 KASIM 1919

Batı Trakya'da bir Müslüman hükümeti kurulmuş fakat Fransız işgali altında.

17 MART 1920, İSTANBUL

Sabah evden sivil olarak çıktım. Yokluğum öğrenen bir İngiliz müfrezesinin yol ağzında beklediğini gördüm.

23 NISAN 1920

İşpimi tutsak kafilesi gibi Nâya olarak Gerede'ye götürdüler.

23 AĞUSTOS 1921

Dilmen Şakarya'ya 100 kilo ile geniş bir ceppe saldırıya başladı. Top sesleri Ankara'da duyuluyordu.

28 TEMMUZ 1919

Sınırdan dolayan İngiliz Vezirleri Raolinson, Erzurum'daki İngiliz Vezirleri Flecher'caşık bir telgraf çekiyor. Diyor ki "Ermenilerin Müslümanları aleyhine soykırım yaptıkları gerimdir."

LİTERATÜR

